V. Szabó Gábor

Bronzkori kincsek Magyarországon

Földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában

Hereditas Archaeologica Hungariae

Archaeolingua Alapítvány

MTA BTK Régészeti Intézet

Hereditas Archaeologica Hungariae

3.

Sorozatszerkesztők

Benkő Elek, Jerem Erzsébet, Kovács Gyöngyi, Laszlovszky József

Könyvemet az általam feltárt kincseket egykor elrejtő emberek emlékének ajánlom

V. Szabó Gábor

BRONZKORI KINCSEK MAGYARORSZÁGON

Földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában

Budapest 2019

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága,
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja,
és az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet

Címlapotó:
Kard és lándzsa a pázmándfalui 2. kincsből. Fotó: A. Király András

Szerkesztés és nyelvi lektorálás: Renner Zsuzsanna
Tördelés: Kiss Zsuzsanna
Képszerkesztés és grafika: A. Király András
Borítóterv: Kaszta Móni

ISBN 978-615-5766-24-4
HU ISSN 2498-5600

© A szerző, A. Király András és az Archaeolingua Alapítvány
© Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2019

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY
H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.
www.archaeolingua.hu
Felelős kiadó: Jerem Erzsébet

Nyomda: Prime Rate Kft.

Tartalomjegyzék

Bevezetés 7

I. Kincskeresők 11
- Kincses Kárpát-medence: egy európai régészeti jelenség magyarországi nézőpontból 11
- Pionírok nyomában: depók és felfedezőik 24
- Depók veszélyben: illegális fémkeresés és műkincs-kereskedelem 35
- Depómentés: bronzkincskutató program az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 43

II. Áldozatok és felajánlások 51
- Rituális kódok: Ecseg-Bogdány-dűlő 51
- A halotti áldozat: Pázmándfalu 61
- Lakoma a barlangban: Baradla 72
- A bronzkovács mester kincse: Tállya-Várhegy 86
- Kincs a szigeten: Szeged-Gyálarét 97

III. A „feküvő kincs” 105
- Az elpusztult központ: Baks-Temető-part 105
- Az elpusztult tanya: Zsáka-Dávid-tanya 118
- A térség központja: Tállya-Óvár 129

IV. Várak és kincsek 139
- Az akropolisz lakói: Martonyi-Szúnyog-tető 139
- A sűrűn belakott erődítmény: Bükkzsérc-Hódos-tető 147
- A ritkásan lakott erődítmény: Mátraszőlős-Kerekbükk 156
- A lakatlan erődítmény: Parád-Várhegy 162
- Egy vár, több kincs: Bükkszentlászló-Nagysánc 170

V. Territóriumok, határok 177
- Harcsa a hegyen: Telkibánya-Cser-hegy 177
- Két szomszédvár: Abasár-Rónya-bérc és Abasár-Hajnács-kő 187
- Kardok a pusztában: Mezőberény-Telek-dűlő 194

VI. A rituális táj 203
- Lovak az erdőben 1.: Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verő 203
- Lovak az erdőben 2.: Szilvásvárad-Kelemenszéke 213

Zárszó 225
Jegyzetek 227
Irodalom 244
Glosszárium 266
Képjegyzék 269
Köszönetnyilvánítás 281

Bevezetés

Elveszett történetek

A régészeti emlékek rendkívül sérülékeny elemei kulturális örökségünknek. Olyanok, mint a védett növények és állatok, amelyeket legokosabb az élőhelyükön hagyni. Ám ha veszélybe kerülnek, akkor fel kell deríteni és számba kell venni megmaradt példányaikat, meg kell védeni lelőhelyüket, és ha nincs más lehetőség, akkor környezetükből kiemelve olyan helyre – esetünkben a múzeumba – kell juttatni őket, ahol fennmaradásuk biztosított.

Az elmúlt évtizedekben fokozott veszélynek vannak kitéve régészeti örökségünk bronzból, aranyból és ezüstből készült elemei. A hobbi fémkeresőzés terjedésével Magyarországon is ezrek járják a határt és a vadászok ösztönös megszállottságával gyűjtik a régészeti korú fémtárgyakat. Tevékenységükkel – amennyiben azt régészek közreműködése nélkül végzik – hatalmas károkat okoznak: a tönkretett leletösszefüggések, a dokumentálatlan előkerülési körülmények megsemmisítik a leletekhez kapcsolódó „történeteket", és ezzel „megölik", holt értékké változtatják ezeket a tárgyakat.

Ebben a könyvben egy különleges, igazi európai sajátosságként értékelhető régészeti jelenség magyarországi emlékeivel, az arany- és bronztárgyakat rejtő késő bronzkori (Kr. e. 14–10. századi) kincsleletekkel foglalkozom. A meghatározott minták szerint összeválogatott, értékes fémtárgyakat tartalmazó együttesek (szakszóval depók) több száz éven át folyamatosan zajló elrejtésének (deponálásának) szokása egyedülálló, kizárólag a bronzkori Európában előforduló jelenség: hasonlóra nem ismerünk példát a történelem folyamán sem kontinensünkön, sem azon kívül. Minden egyes kincs keletkezésének és földbe kerülésének saját története van, amelynek megfejtésére és újraírására akkor van esélyünk, ha pontosan ismerjük a kincs összetételét, előkerülése helyét, lerakása módját és a tárgyakon megfigyelhető használati nyomokat.

Csaknem másfél évtizede szembesültem azzal, milyen mértékben és mennyire visszafordíthatatlan módon pusztulnak el az ilyen leletegyüttesek által hordozott történetek azáltal, hogy az illegális fémkeresősök évről évre bronzkincsek tucatjait juttatják magángyűjteményekbe vagy külföldi aukciós házakba. Az árverési katalógusokban megjelenő lelőhely-megnevezés rendszerint valótlan, a leletösszetétel hamis. Egyetemistákból és a régészeti örökség ügye iránt elkötelezett fémkeresős barátainkból álló csapatommal 2006-ban kezdtünk bele abba a máig tartó depókutató programba, amelynek eredményeképpen mostanáig 39 bronz- és aranykincset derítettünk fel és mentettünk meg. Az újabb és újabb depók feltárása után többször felmerült bennem a kérdés, hogy nem lenne-e jobb érintetlenül hagyni azokat a lehetséges lelőhelyeket,

1. kép. A könyv egyes fejezeteiben bemutatott bronzkincsek lelőhelyei

ahol nagy eséllyel számolhatunk további bronzkori depók előkerülésével. A régészettudomány utóbbi években tapasztalható fejlődése láttán feltételezhető, hogy a jövő nemzedékek kutatói hozzánk képest sokkal összetettebb és pontosabb „történeteket" tudnának ezekről a kincsekről elmesélni. Ám idővel ezek a kétségeim eloszlottak. Egyrészt folyamatosan szembesültem azzal, hogy szinte minden kiválasztott lelőhelyünkön megelőztek bennünket az illegális fémkeresősök, másrészt egyre több olyan Magyarországról származó egyedi bronzkori depóleletről szereztünk tudomást, amely az illegális műkincs-kereskedelem útján jutott külföldi aukciósházakba.

Ebben a kötetben a depókutató programunk során feltárt leletek közül válogattam ki a legérdekesebbeket, hogy segítségükkel megmutathassam, milyen történetek szőhetők mostani tudásunk alapján ezek köré a titokzatos kincsek köré (*1. kép*).

Hogyan használjuk ezt a könyvet?

A könyv hat fejezetből és huszonkét alfejezetből áll. Az első fejezet célja, hogy képet adjon annak a kornak az arculatáról, amelyben a kincseket elrejtették, megismertesse, kik és milyen indíttatásból kezdtek el ezekkel a bronzleletekkel foglalkozni, és bepillantást nyújtson a velük kapcsolatos régészeti kutatás újabb módszereibe és kérdésfelvetéseibe.

Az ezután következő fejezetek tizennyolc, általunk feltárt kincsegyüttes példáján más-más megközelítésből mutatja be a bronzkori depók típusait és a deponálási gyakorlat különböző arculatait. A II. fejezet az áldozati és fogadalmi felajánlásként értelmezhető depók változatait szemlélteti, a III. fejezet a korszak előkelő háztartásaiban ajándékozás vagy praktikus felhasználás céljából felhalmozott kincsek körét vizsgálja, a IV. fejezet pedig leleteink segítségével a magyarországi késő bronzkor egy jellegzetes lelőhelytípusát, az erődített településeket és azok sokszínűségét jeleníti meg. Az V. fejezet három eltérő karakterű és lelőhelyű kincs példájával illusztrálja, milyen nagy jelentősége volt a korszakban a határoknak és a territóriumoknak. A VI. fejezet a bronzkori deponálás jelenségét a lehető legtágabb összefüggésbe helyezve idézi meg az egykori rituális tájat a feltárt együttesek segítségével.

A depókat bemutató alfejezetek mindegyike egységes szerkezetű: először egy rövid, vállaltan szubjektív elemekkel tarkított összefoglalás mutatja be a tárgyalandó leletegyüttest és lelőhelyét, majd a kincslelet előkerülésének körülményeiről esik szó. Ezután a deponált tárgyak, majd a lelőhely környezetének bemutatása következik, a zárórész pedig az addig leírtak alapján az elrejtés okának az értelmezését kísérli meg.

A bronzkori deponálás rendkívül sokszínű és összetett jelenség, ezért az egyes kincsek történetének rekonstruálása nem lehetséges egyetlen gondolati modell keretein belül. Az általam felvázolt értelmezések sem tekinthetők véglegesnek. Egy-egy új adat a tárgyak nyersanyag-összetételével vagy használatuk nyomainak elemzésével kapcsolatban, esetleg egy újabb, hasonló összetételű depó előkerülése tucatnyi új irányt kínálhat egy másféle narratíva kidolgozására. A rendelkezésemre álló adatok legtöbbször nem alkalmasak

arra, hogy biztos megoldásokat javasoljak, ezért meghagyom a lehetőségét annak, hogy egy-egy leletszituációt a jövőben mások másként is értelmezhessenek.

Könyvem szerkezetével arra bátorítom az olvasót, hogy az olvasás során egy-egy depó kapcsán próbáljon meg saját történeteket felépíteni. A kincsek előkerüléséről és a hozzájuk tartozó tárgyakról közreadott információk, illetve a hozzájuk kapcsolt értelmezés lehetőséget kínálnak arra, hogy az olvasó megalkossa saját történeteit ezekről a leletegyüttesekről. Használják úgy ezt a könyvet, ahogy a kaleidoszkópot szokás: a mozaikszemek, vagyis a depók leírásai adottak, ám az értelmezési keretek szabadon felcserélhetők és változtathatók. A létrejövő képek egy-egy kicsi mozdulattal, apró ötlettel átrendezhetők, új lehetőségeket nyitva a múlt, az egykori valóság rekonstruálásához.

A könyvben bemutatott kutatásokat az 112427 számú „Késő bronzkori kincsek felderítése, mentése és értelmezése” című NKFI-OTKA pályázat támogatta.

I. Kincskeresők

Kincses Kárpát-medence: egy európai régészeti jelenség magyarországi nézőpontból

A Kárpát-medence területén – a rómaiak megjelenése előtt – a késő bronzkorban élt emberek hagyták hátra a legtöbb és legváltozatosabb emlékanyagot, és ők voltak azok is, akik korábban soha nem látott mértékben formálták át a táj arculatát. A Bakony hegyei közt több száz halomsírból álló temetők maradtak utánuk, az Északi-középhegységben magas falakkal övezett erődített települések hirdetik egykori jelenlétüket, a Tisza magas partjain cserepek ezrei által kirajzolt települések árulkodnak róluk, az erdélyi hegyek közt pedig sóbányák és érckutató tárnák bizonyítják ásványi nyersanyagok iránti megnövekedett szükségletüket. A hegységek belsejében, addig ember által be nem járt tájakon települtek meg, bronzbaltáikkal erdőket irtottak, hogy erődítményeikhez és házaikhoz szálfákat nyerjenek, és titokzatos rituáléik céljából felderítették szinte az összes bükki és aggteleki barlang belsejét. Az Alföldön az addig lakatlan és kihasználatlan legelőket járták marhacsordáikkal és új szántókat törtek fel az eke nem járta kiváló termőtalajokon.

Az itt élt közösségek Európa történetében is nyomot hagytak: egyes csoportjaik az elsők között kezdtek el kísérletezni a jövő új anyagával, a vassal. A Felső-Tisza-vidéket uraló főnöki háztartások napkoronggal és vízimadarakkal díszített pompás bronzedényei Skandináviától Franciországig az elit „udvari kultárájának" mintadarabjaivá lesznek. A korszak falvaiban és tanyáin élő emberinek zöme életében talán a szomszéd település határán sem jutott túl, ám egyes harcos csoportjaik merész és vállalkozó szellemű vezetőik irányításával még a kelet-mediterrán térség nagy birodalmainak háborúiban is részt vettek (2. kép).

2. kép. A 2000-es évek elején Hajdúböszörmény határában előkerült bronzszitula

Ennek a színes és dinamikus világnak a leglátványosabb tárgyi emlékeit azok a különleges bronz- és aranytárgyakat tartalmazó kincsek alkotják, amelyeknek földbe kerüléséről, az elrejtés okairól több mint egy évszázada folyik a vita az európai régészet tudományos köreiben.

A késő bronzkori Európa

Az európai régészettudomány a Kr. e. 1300-as évektől a Kr. e. 900-as évekig tartó időszakot nevezi késő bronzkornak. Ezalatt a négyszáz év alatt gyökeresen megváltozott a kontinens arculata: látványosan nőtt a népesség, az emberi közösségek addig lakatlan térségeket hódítottak meg,[1] mélyrehatóan átalakult a mezőgazdasági termelés technológiája, sokszorosára bővült a termesztett növények köre.[2] Új étkezési és italozási kultúra terjedt el, egyes közösségek addig ismeretlen társadalmi formákkal és ideológiákkal léptek fel, és egyre távolabbi területek között létesültek kapcsolatok.

Európa belsejében színes, innovatív világ jött létre, és olyan felfedezések tömege született, amelyek mai életünket is befolyásolják. Ebben a korszakban terjedt el az első emberölésre kialakított fegyver, a kard,[3] és vele együtt az a harcos réteg, amelynek világképe a középkori lovagi eszmény kialakulásáig hatott.[4] Legalább ekkora jelentőséggel bír a korszak másik emblematikus tárgya, a bronzból öntött sarló, a Kr. e. 13. századtól Európa belső területeinek az egyik legnagyobb számban készülő bronzeszköze, amely nélkülözhetlen szerepet játszott az új irtásföldeket meghódító földműves csoportok eszköztárában.[5] A kelet-európai füves síkságokon ekkor fejlesztik ki a küllős kerekű, könnyű szerkezetű kocsit,[6] amelynek jóvoltából a gyorsaság az előkelők státuszreprezentációjának részévé vált. A sztyeppe nagyállattartói a korszak végén kezdték el kikísérletezni a stabil lovagláshoz szükséges lószerszámzatot.[7] A formálódó új elit luxuscikkek tömegét igényelte, így megindult a versengés az aranyért, borostyánért, drága fegyverekért, edényekért és addig nem látott különleges textíliák[8] birtoklásáért. Kifinomult kultúrája alakul ki az alkoholfogyasztásnak:[9] a kontinens belső területein a sör és a mézbor, a mediterrán világban pedig a bor olyan társadalmi „kenőanyaggá" válik, amely szövetségeket hoz létre és közösségeket képes összekovácsolni.

A korszak egyik legszembeötlőbb újdonsága a bronz és a hozzá kapcsolódó fémöntési technológia robbanásszerű elterjedése, valamint az új fémtárgyak tömeges gyártása és az élet minden területén való felhasználása. A bronz rövid időn belül nélkülözhetetlen nyersanyaggá, a mai kőolajhoz hasonló transzregionális erőforrássá válik: nélküle nem törhetők fel új földek, nem fegyverezhetők fel harcosok, és hiányában nem tartható fenn a vezetők hatalma, ezért beszerzése minden közösség számára stratégiai fontosságú. Mivel a bronzhoz szükséges réz és különböző ötvöző anyagok – ón, antimon és arzén – csak korlátozott mennyiségben és behatárolt területen állt rendelkezésre, az évszázadok folyamán egy távoli térségeket összekötő, rendkívül összetett, egész Európát átfogó cserehálózat alakult ki, amelynek mentén nemcsak fémnyersanyagok, hanem információk, innovációk, ideológiák, divatok és emberek is áramlottak.

Az európai késő bronzkor egyik legjellemzőbb vonása a hatalmas távolságokat átszelő kapcsolatrendszerek kiépülése, és ennek nyomán a nyersanyagok és a nagy hozzáadott értékkel bíró késztermékek távoli területekre való eljuttatása. A soha nem látott bonyolultságú kapcsolati hálók a kontinens legtávolabbi pontjait is összekötötték. Emiatt a kutatás a Dél-Szibériától az Atlanti-óceánig és Afrikától Skandináviáig húzódó térséget egy, a korai globalizációval összehasonlítható – tárgyakat, embereket, eszméket áramoltató – rendszerként írja le.[10]

A vizsgált korszakban az utazás, a mobilitás felértékelődik: a távoli területeket bejáró, ismeretlen népekkel, nagy hatalmú vezetőkkel megismerkedő, speciális tudást szerző és egzotikus árukat beszerző hősök az utazás által bölcsebbé, hatalmasabbá váltak. Ennek az új embertípusnak emblematikus képviselője Odüsszeusz, akit a harcos létet megtestesítő Akhilleusz mellett a bronzkori ember egyik archetípusaként szoktak emlegetni.[11]

A fejlődésnek azonban árnyoldalai is voltak: a késő bronzkorban több nagy válsághelyzetnek lehetünk szemtanúi. A földművelő és állattartó közösségek gyakran rossz stratégiákat követve saját természeti erőforrásaikat élik fel, amelynek eredményeképpen virágzó kultúrák sorvadnak el és esnek szét akár pillanatok alatt.[12] Más alkalommal természeti katasztrófák vagy a megváltozó éghajlat számol fel stabilnak látszó populációkat, gazdasági rendszereket.[13] A késő bronzkorban jelennek meg a mai értelemben vett véres háborúk,[14] amelyek esetenként hatalmas területeket dúlnak fel és átalakítják egy-egy régió gazdasági, szociális és politikai viszonyait.

A főnökségek világa

Az európai késő bronzkor különösen éles kontrasztot kap, ha egy pillantást vetünk arra, mi történik vele egyidőben a Földközi-tenger keleti medencéjének nagy civilizációiban. Ekkoriban uralkodott az egyiptomi Újbirodalom egyik legsikeresebb fáraója, a 66 éven át a trónon ülő II. Ramszesz (Kr. e. 1290–1224), aki hatalmas építkezéseivel és jól felépített sikerpropagandájával emelkedett ki a birodalom uralkodóinak sorából. Ez a korszak a mükénéi királyságok fénykorának és egyben hanyatlásának időszaka is, és ekkor zajlanak azok a történések, amelyeket a trójai háborúhoz kapcsolódó elbeszélések örökítenek meg. A korszak egyik meghatározó eseménye a Kr. e. 12. század korai évtizedeinek hatalmas területekre kiterjedő, népvándorlásokkal, katonai vállakozásokkal és kalózakciókkal tarkított krízise (a „tengeri népek háborúja"), amelynek eredményeképpen néhány évtized alatt gyökeresen megváltoztak a kelet-mediterrán térség hatalmi viszonyai. A mi késő bronzkorunk végére tehető a bibliai hagyomány Dávid királyának – aki valójában talán egy, a térség hatalmi vákuumát jól kihasználó energikus helyi katonai vezető lehetett – felemelkedése, és fia, Salamon legendás uralkodása is. Az égei világban és a Közel-Keleten hatalmas paloták és népes városok alakulnak ki, szentélyek épülnek, és jól szervezett tízezres hadseregek vesznek részt több száz kilométeres távolságokat is áthidaló győztes hadjáratokban.

3. kép. Törzsi vezetők ábrázolásai 18. és 19. századi festményeken. (Balról jobbra) Észak-amerikai mandan főnök, új-zélandi maori főnök, észak-amerikai mohawk főnök

Európa belső területein ezzel egyidőben – eltérően Egyiptomtól és Mezopotámiától vagy az Égeikumtól – nem alakul ki államiság, nincsenek városok, nem építenek központi szentélyeket, nincs olyan fajta fejlett kereskedelmi tevékenység, amilyet Egyiptom és szövetségesei vagy a mükénéi hadurak és az anatólia királyságok között láthatunk kialakulni a korszakban. A gazdasági rendszerek a mi térségünkben cserekereskedelemre és ajándékcserére alapozódtak. A társadalmi differenciálódás foka jóval alacsonyabb volt a keletinél, és jóval kisebbek lehettek a szociális különbségek is az itt élő közösségek tagjai között.

4. kép. A hajdúsámsoni 2. kincs: egy jellegzetes késő bronzkori reprezentatív bronzedénykészlet

Ugyanakkor a késő bronzkori Európa szívében élő társadalmaknak is megvolt a maguk politikai berendezkedése, amelyet etnográfiai példák alapján összefoglaló néven „főnökségeknek” nevezhetünk (*3. kép*). A késő bronzkori Európa főnökségei rendkívül sokfélék. Politikai összetettségük, méretük akár egy kisebb térségen belül is gyökeresen eltérő lehetett: egyik helyen néhány száz, másutt akár tízezer ember is tartozhatott egyetlen főnök uralma alá. Ezek a társadalmak jellegzetesen hierarchikus felépítésűek: a csúcson lévőket településeik, házaik, ruházatuk és tulajdonaik – pl. különleges páncélzatuk, arany- és bronzedényekből álló étkészleteik (*4. kép*), díszkocsijaik stb. – jól felismerhetően elválasztják alattvalóiktól. A főnökök nemcsak politikai, katonai, hanem rituális vezetőkként is

gyakorolták a hatalmukat és bizonyos esetekben – ahogyan ezt polinéziai és afrikai példák bizonyítják – természetfölötti státuszt is követeltek maguknak. Uralmuk alapja az élelemtermelés és a legfontosabb presztízsjavak egyikét – a marhát és a lovat (*5. kép*) – szolgáltató állattartás feletti ellenőrzés volt, de valószínűleg ők intézték a luxusjavak cseréjét, és az ő kezükben volt a távolabbi területekről érkező nyersanyagok beszerzésének és elosztásának privilégiuma is. A főnökök gyakran önálló családokba szerveződtek, és igyekeztek a politikai hatalmat és a hozzá kapcsolódó, intézményesedett pozíciókat örökölhetővé tenni. Ugyanakkor a főnökségek rendszere rendkívül ingatag és változékony volt. A vezetők hatalmát a komolyabb gazdasági erővel és társadalmi támogatottsággal rendelkező riválisok könnyen megkérdőjelezhették, ami állandó belső feszültségekhez és gyakran túlzásba vitt reprezentációhoz – pl. hatalmas méretű halomsírok emeléséhez, indokolatlanul nagy áldozati együttesek felajánlásához stb. – vezethetett. A főnöki szerep összetett jellege miatt igazán sikeres és szilárd pozíciójú főnök csak sokoldalú, hatékony és nagy munkabírású személy lehetett. Ennek a bizonytalanságnak köszönhetően a főnökségek rövid életűek voltak – a legtöbb család egy-két generációnál hosszabb ideig csak ritkán tudta a hatalmát fenntartani.[15]

5. kép. Ló alakú agyagszobrocska a baks-temető-parti késő bronzkori településről

A bronzkori főnökségek egyik jellemző sajátossága volt az állandó rivalizálás és egymás elleni küzdelem. A háború a főnöki hatalom fenntartásának egyik legelemibb feltétele lehetett. A vezetők körül egy harcosokból álló réteg alakult ki, akik időszakonként portyákat, zsákmányszerző vállakozásokat indítottak a szomszédos vagy távolabbi ellenséges csoportok területére. Az ekkor megjelenő speciális védőfegyverzet (*6. kép*), valamint a nagy használati tapasztalatot igénylő kardok elterjedése már egy olyan professzionális, a késő bronzkori társadalmakban kialakuló fegyveres réteg létéről tudósít, akiknek a háborúzás és a portyázás az életformájához tartozott.[16] A társadalom katonai jellegűvé válására, az erőszakos cselekmények számának növekedésére és az ezzel járó létbizonytalanság erősödésére utalnak a Kárpát-medencében a Kr. e. 13. századtól egyre több helyen kiépülő erődített települések is, amelyek elsődleges feladata egy-egy territórium állatállományának, gabonatartalékainak és emberanyagának a határvidékeken fel-feltűnő harcos bandáktól való megvédése lehetett.

6. kép. Késő bronzkori páncél és sisak a pilismaróti, illetve a paksi Duna-mederből

Jellemző a korszakra az is, hogy bizonyos helyzetekben egy-egy rátermettebb vezető rendkívüli hatalomra szert téve nagy létszámú katonai kíséretet szervezhetett maga köré. Az ilyen harci főnökök a szomszédos csoportok erőforrásainak megszerzését célzó portyákon túl átfogóbb szövetségei rendszereket is kialakíthattak és nagyobb hadjáratokra is vállalkozhattak. Ennek következtében a főnökségek mellett sajátos hibrid társadalmi alakulatok is létrejöttek, amelyekre a dél-németországi Neckarsulm Kr. e 12. századra keltezhető temetője szolgáltat látványos régészeti példát. Az itteni leletek egy, az etnográfiai példákból ismert férfiszövetségekre vagy az antik forrásokból ismert korai katonai kíséretekre emlékezető, főként harcedzett fiatal férfiakból álló harcos közösségről tudósítanaket.[17]

A korszak sokszínű társadalmi berendezkedésének másik alapkövét a főnökségi rendszerbe beépülő patriarchális háztartások jelentik, amelyek egy-egy vezető család tekintélyes férfiai köré szerveződtek. Ezek a háztartások családtagokat, más családokat, rabszolgákat és önként csatlakozó szabad személyeket is magukban foglaltak, akik munkájukért cserébe védelmet és biztonságot kaptak vezetőjüktől. A korai görög tekintélyelvű háztartáshoz – az ún. *oikosz*hoz[18] – vagy a balkáni vidékeken a 19. század végén még fennálló, 40-60 fős faluközösségekhez hasonló szerveződések fogyasztási igényeit a vezető háztartásából fedezték.

Ennek fejében hozzá került a megtermelt javak nagy része, amelyet azután ő osztott szét a jogosultak között. Az ilyen vezető háztartásokat a „kardhordozó" férfiak uralták, akiknek egymástól öt-tíz kilométerre fekvő területei egy-egy nagyobb tanya vagy akár egy kisebb földvár köré szerveződtek.[19]

Az állandó versengésben álló főnöki elit hatalmának nélkülözhetetlen alapja a fém nyersanyagok beszerzésének és stabil utánpótlásának megteremtése volt. A bronznak nemcsak gyakorlati, hanem legalább olyan fontos szimbolikus szerepet tulajdonítottak: birtoklása, demonstratív feláldozása és nagyvonalú elajándékozása a hatalmon lévők pozíciójának fenntartásában kulcsfontosságú lehetett.

Depók és kincsek

Az európai késő bronzkor legjellemzőbb régészeti emlékanyagát azok a változatos összetételű, bronz- és aranytárgyakat magukban foglaló leletegyüttesek alkotják, amelyeket egykori elrejtőik föld alá, barlangokba, sziklahasadékok üregeibe, mocsarak mélyére, folyók és tavak vizébe, esetleg településeik gödreibe, házaik padlója alá helyeztek el. A Brit-szigetektől a Kaukázus vidékéig terjedő hatalmas térségben ebből a korszakból legalább tízezer ilyen kincs ismert, ám azt megbecsülni sem tudjuk, hány hasonló együttes rejtőzhet még a föld mélyén.

A Kárpát-medencében európai viszonylatban is kiemelkedő mennyiségű bronzkinccsel számolhatunk (7. *kép*). Magyarország területén a késő bronzkor négyszáz éves időszakaszából kb. ötszáz bronzkincset

7. kép. Az egyik leghíresebb magyarországi késő bronzkori kincs, a hajdúböszörményi depólelet

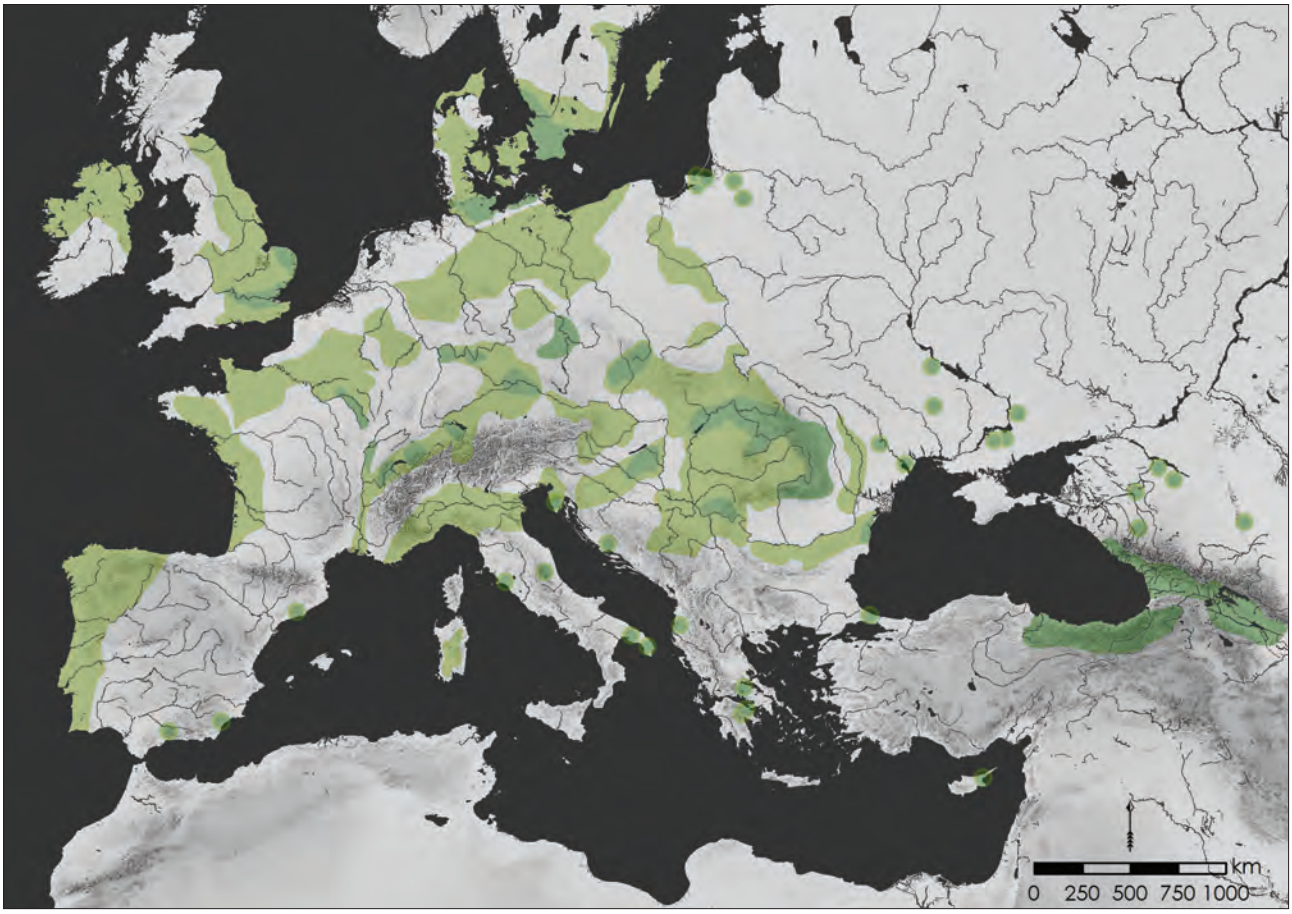

8. kép. Jellegzetes kora bronzkori kincs Erdélyből, a Vargyas-patak szorosának egyik barlangjából

ismerünk.[20] Különösen elgondolkodtató ennek a térségnek a bronzgazdagsága akkor, ha a depók összsúlyát és tárgyaik darabszámát vizsgáljuk. Ebben a csúcsot európai összehasonlításban Erdély tartja, ahonnan csak a Kr. e. 12. századból nyolc, egy mázsát meghaladó bronzkincsről van tudomásunk.[21]

A tudatosan összeválogatott tárgykészletek elrejtése és deponálása a Kárpát-medencében a neolitikumtól kezdődően bizonyítható, ám a deponálási gyakorlat a kora bronzkor időszakától (Kr. e. 2500–2300) válik igazán intenzívvé (*8. kép*). Ekkortól egészen a kora vaskor kezdetéig (Kr. e. 8. század) folyamatosan növekvő mennyiségben rejtenek el fémtárgyakat tartalmazó leletegyütteseket. Bár ebben a másfél ezer évben a fémtárgyak deponálása állandóan jelenlévő tevékenység, vannak olyan periódusok, amikor a deponált együttesek száma hirtelen visszaesik vagy éppen látványos növekedésnek indul. Hasonlóképpen egyenetlen a bronzkori depóleletek regionális megoszlása is. Az európai kontinensen világosan elválnak azok a területek, ahol a bronzkor idején folyamatosan növekvő mennyiségű fémtárgy kerül a földbe, míg másutt ez a tevékenység jóval csekélyebb mértékű, és vannak olyan zónák, ahol szinte teljesen hiányoznak a kincsleletek (*9. kép*).

Annak ellenére, hogy a hatalmas mennyiségű deponált leletegyüttes elrejtésének módja és a bennük összeválogatott tárgyak összetétele változatos, a korszakkal foglalkozó kutatás már a 20. század közepén felismerte, hogy a bronzkori depók meghatározott minták és szabályok szerint vannak összeállítva. Bizonyos esetekben a deponált tárgyak speciális funkciójának, díszítésének vagy éppen történetének lehetett szerepe a kiválasztás során, máskor pedig a súly és a mennyiség játszott fő szerepet. A gondosan kiválogatott tárgyakat gyakran meghatározott módon kezelték: összehajtogatták (*10. kép*) vagy egymásba illesztették, máskor apró darabokra vágták vagy törték őket. A rongálás is szabályszerűségeket mutat: előfordul, hogy szinte azonos súlyú és méretű darabokra tördelik a tárgyakat, máskor barbár módon szétverve, szétszaggatva teszik használhatatlanná a deponált ékszereket, fegyvereket és bronzedényeket[22] (*11. kép*).

9. kép. A bronzdeponálás koncentrációja a Kr. e. 14–11. századi Európa térségeiben (a világos-, illetve sötétzöld foltok jelzik azokat a területeket, ahol a depóleletek sűrűbben fordulnak elő)

A deponálási mintázatok nemcsak a deponált együttesek összetételét alakították, hanem szabályok írhatták elő azt is, hogy egyes tárgyak hol legyenek elhelyezve.[23] Több időszakban is megfigyelhető, hogy bizonyos tárgytípusokat csak meghatározott környezetben deponálnak. Így például az Európa belső területeiről ismert ép védőfegyverek – páncélok, sisakok, pajzsok – jelentős része mocsarakból és folyókból került elő, de hasonló szabályosságra utal az is, hogy a Magyarországon talált több száz késő bronzkori kard közül az ép darabokat kivétel nélkül az egykori településektől távol rejtették el vagy folyóba dobták. Legalább ennyire szembeötlő az is, hogy a kardokkal ellentétben a tudatosan felaprított, összetört bronztárgyakat tartalmazó leletegyüttesek túlnyomó része hazánkban bronzkori településeken került elő. Térségünkben

10. kép. Hasonló módon összehajtott bronzkardok a pázmándfalui 2. depóleletből (fent) és az olaszországi Nogara-Pila del Brancón-i depóból (lent)

11. kép. Törött bronztárgyakat tartalmazó késő bronzkori depólelet Nyíregyháza-Orosról

sajátos módon kezelik a sarlókat is: a Kr. e. 13–9. század időszakában soha nem kerülnek sírokba, ám depókból több ezer példányuk ismert.[24] Általános az is, hogy a megkülönböztetett figyelemmel övezett tárgytípusokat – pl. a bronzedényeket vagy kardokat – szabályos módon, valószínűleg meghatározott előírásokat követve rendezik el a deponálási cselekmények során.[25]

A depók összeállítását, kezelését és elrendezését meghatározó mintázatok egy kisebb része a régiók feletti, páneurópai normák meglétére enged következtetni, ám jól elkülöníthetők regionális mintázatok is. A regionális deponálási szokások gyakran évszázadokon keresztül változatlan formában maradtak fenn. Így például a kelet-magyarországi térségben a Kr. e. 16. századtól a Kr. e. 10. századig kiugróan nagy a száma az ép ékszereket és fegyvereket, esetleg pompás bronzedényeket tartalmazó reprezentatív kincseknek, míg a Dunától nyugatra eső tájakon ezek a készletek teljesen hiányoznak, ott az ilyen jellegű tárgyakat vagy sírokba helyezték, vagy pedig darabokra törve, megrongálva rejtették el.[26] Regionális különbségek ismerhetők fel abban is, hogy milyen mennyiségű és milyen állapotú tárgy kerülhet a depókba. Egyes területeken a több ezer tárgyat tartalmazó, mázsás kincsek sem ritkák, másutt egy 10-15 darabos együttes egy-két kilogrammos összsúllyal már jelentősnek számít. Hasonlóképpen regionális különbségeket mutat az is, hogy milyen módon és mennyire rongálják meg a depókba összegyűjtött tárgyakat.

Miért rejtik el a kincseket?

Az európai kontinensen a bronzkorban elterjedt fémdeponálás rendkívül sajátos, sőt egyedülálló jelenség, amelynek nincsenek egyértelmű etnográfiai és történelmi párhuzamai.[27] Értelmezését az is megnehezíti, hogy a legtöbb régészeti helyszínnel – például település, temető, csatahelyek stb. – ellentétben a bronzkori deponáláshoz hasonló gyakorlat nem létezik a mai világunkban.[28] Az európai régészettudományban a 19. század óta folyik a vita arról, hogy miért került ez a hatalmas mennyiségű, értékes bronztárgy és bronznyersanyag elrejtésre. A kincsek keletkezésének és deponálásuk okának értelmezése két táborra osztotta a szakembereket: a kutatók egy része a szakrális deponálás mellett érvel, másik részük pedig a köznapi indítékokat részesíti előnyben.[29]

A profán indíttatású depókat a deponálási szándék alapján több csoportra osztották: ide sorolták a háborús fenyegetettség vagy más krízisek miatt elrejtett értékeket, a kereskedők lerakatainak tartott depókat, a fémműves mesterek speciális, zömében törött, újrafelhasználásra váró tárgyakból álló készleteit, és ebbe a kategóriába tartoztak az elhagyott, elveszített vagy vízbe süllyedt tárgyakat tartalmazó együttesek is. A 20. század első évtizedeiben a magyar régészetre döntő hatást gyakorló klasszikus német iskola képviselői (köztük Paul Reinecke, Friedrich Holste) a bronzkori deponálási cselekményeket leggyakrabban úgy értelmezték, hogy a kincseket háborús helyzetekben értékmentő céllal rejtették el. Az egyes történeti eseményekhez kapcsolódóan földbe került, nagyjából egykorú leletegyüttesek csoportjai eszerint jól megkülönböztethető pusztulási horizontokhoz kapcsolhatók. Elképzelésük párhuzamaként a római provinciákat érő germán támadásokhoz, a harmincéves háborúhoz és a törökök délkelet-európai dúlásához kapcsolható, látványos kincseket tartalmazó leletcsoportok szolgáltak.[30]

A profán iskola másik értelmezési kategóriáját a fémműves mesterek elrejtett készleteinek, nyersanyagraktárainak tartott kincsek csoportja alkotta. Ide osztották be a törött és rontott tárgyakat, nyersanyaglepényeket tartalmazó depókat, valamint az ötvözettípusok alapján szétválogatott eszközöket és ékszereket tartalmazó leletegyütteseket. A tárgyak széttörését a jobb szállíthatósággal és a szabványos súlyegységre való törekvéssel magyarázták. Ebbe a kategóriába sorolták a kereskedői lerakatokként meghatározott depók csoportját is. Ide tartoznának azok az együttesek, amelyek nagy mennyiségű használatlan, túlnyomórészt egyforma tárgyak szériáit tartalmazzák.

A profán magyarázatokkal szemben szinte az első pillanattól kezdve jelen volt egy másik értelmezési mód is, amely a kincsek legtöbbjének elrejtését rituális okokra vezette vissza. Eszerint az elképzelés szerint a szándékosan elrejtett bronz- és aranytárgyak az isteneknek, természetfeletti hatalmaknak szánt felajánlások, fogadalmi ajándékok lehettek, de ebbe a kategóriába sorolták a temetkezésekkel kapcsolatba hozható, ám azoktól függetlenül elrejtett kincseket is. A bronz- és aranykincsek elrejtésének rituális interpretációja kezdetben főként a skandináv régészeti kutatás sajátja volt, majd az 1960-as évektől a vezető német tudományos iskolákban is mindinkább kizárólagosságra tett szert. A depók szakrális jellege melletti fő érv az

ún. „szelektivitás”: eszerint tartalmukat meghatározott szabályok szerint válogatják össze, a lerakás során gondosan elrendezik a tárgyakat, és, jóllehet a deponált tárgyak összetétele területenként és koronként eltér, ám szabályos mintázatokba illeszthető. Mindezek együttesen arra utalnak, hogy a deponálás rituálék által szabályozott tevékenységként értelmezhető.[31]

A kutatók egy része szerint a rituálisan elrejtett depók között külön kategóriát alkotnak azok az együttesek, amelyek azért lettek a „profán világból kivonva”, mert „veszélyes” vagy rituálisan „szennyezett” tárgyakat tartalmaznak. Ilyenek lehetnek például azok az ékszerek, eszközök, amelyekhez valamilyen átok tapad vagy esetleg vérrel szennyezett, ellenséges fegyvereket tartalmazó hadizsákmány részét képezik.[32]

A rituális háttér mellett érvelő kutatás felhívja a figyelmet arra is, hogy az áldozatra szánt kincsek gazdagsága nemcsak a túlvilági hatalmaknak szólt. A szakralitás mögött racionális gazdasági és társadalmi érdekek is megbújnak. A deponáló egyén vagy közösség a hétköznapi használatból és csererendszerből kivont áldozati javak bőkezűségével gazdasági erejét, nagyvonalúságát is hangsúlyozni kívánja. Ez az elképzelés a bronzkori deponálást a versengő csere etnográfiai irodalomból ismert fogalmához hasonlítja: minél jelentősebb vagyont képes megsemmisíteni egy egyén vagy közösség, annál magasabb szociális státuszt tud magának megszerezni.[33]

A deponálás mozgatórugóit vizsgáló elméletek közt olyanok is feltűntek, amelyek a kincsek elrejtése, feláldozása mögött szigorú gazdasági érdekekeket feltételeznek. Eszerint ha túl sok bronz van forgalomban, akkor nagy mennyiségű kincs elásásával, feláldozásával olyan jelentős mennyiségű fémet képesek mesterségesen kivonni a csererendszerekből, ami a bronznyersanyag, illetve bizonyos presztízstárgy-típusok értékét stabilizálhatja, fenntarthatja.[34]

Régóta létezik egy olyan elképzelés, amely a bronzkori kincsek elrejtését nem tartja egyetlen kizárólagos értelmezési kategórián belül magyarázhatónak, ehelyett feltételezi, hogy egy-egy időszakon belül profán és rituális okokból elrejtett kincsek egyaránt keletkeztek. A kérdés ebből kiindulva sokkal inkább az, hogy hogyan lehet a két kategóriába sorolható együtteseket megkülönböztetni és az elrejtés motivációját körülhatárolni.[35]

Depó és kulturális emlékezet

A kétezres évek elejétől a deponálási cselekmények egy minden korábbinál összetettebb, a szakrális és profán meghatározáson túllépni igyekvő megközelítési módja kezdett elterjedni.[36] Ennek az irányzatnak az alapvető tétele az, hogy a deponálás szokása egy különleges, az egykori élet széles területeit összefogó ritualizált társadalmi gyakorlatként írható le. A bronzkincseket olyan áldozati, fogadalmi felajánlásokként kezeli, amelyek szorosan összefonódnak a bronzkori főnökségek világát jellemző társadalmi viszonyokkal és a gazdaságot meghatározó, különböző tárgyakat mozgató ajándékcsere-láncolatokkal.

Fontos szerepet kap ebben a megközelítésben a deponált tárgyak „kulturális életrajzának" felderítése, vagyis a földbe kerülésüket megelőző használatuk módjának, egykori funkciójuk és a deponálás során történő kezelésük elemző vizsgálata. Ilyen módon kiderülhet, hogy egyes tárgyak használatuk során, tulajdonosaik különböző életciklusaiban és a deponálás alkalmával milyen új tartalmakat kaptak. Van, amikor a deponált tárgy szimbolikus jelentés hordoz: erre lehet példa egy miniatűr páncél[37] vagy éppen egy óriási ékszer,[38] de ide sorolható egy olyan tokos balta is, amelyet egy elvégzett közösségi munka jelképeként áldoznak fel. Más tárgyak magukat képviselik a depókban, például amikor egy idősebb, a harcos létből kilépő férfi már nem használt fegyvereit vagy egy leány asszonyként már nem viselhető ékszereit rejtik el valamilyen átmeneti rituálé keretében. Fontos többletjelentés társulhat egy olyan felajánláshoz is, amelyben valaki egy távoli területeken készült, jelentős személytől ajándékba kapott tárgyát – pl. egy különleges bronzedényét – áldozza fel.

A deponálási gyakorlat új megközelítésében kiemelt figyelmet kapott a depók és az egykori táj kapcsolata. Kiderült, hogy ezt a kapcsolatot ugyanolyan szabályosságok jellemzik, mint a depók tárgyainak kiválasztását és elrendezésük módozatait. Világosan felismerhető, hogy a bronzkori ember számára az egész táj ritualizált, és ebben az összefüggésben a depók ennek a mentális tájnak a csomópontjait jelezhetik.[39] Egy jól körülhatárolható zónában elhelyezett több depó szent körzeteket, határvonalakat, ceremoniális utakat jelölhet,[40] más esetben viszont egy-egy depozitum elhelyezésével adnak kozmológiai vagy rituális jelentést a táj egy mai szemmel nézve semlegesnek tűnő, profán pontjának.

Az új kutatások arra utalnak, hogy a depók elhelyezése fontos szerepet játszhatott a közösségek kulturális emlékezetének megteremtésében és fenntartásában is. A deponálási cselekmény identitást ad a táj egy darabjának, a rituális cselekménnyel szakralizálják a helyet, a ceremóniával és a különleges tárgyakkal vagy a depó értékével pedig érzelmi és társadalmi emléket hoznak létre. Ilyen módon a depók egy-egy formálódó közösség kollektív emlékezetének és összetartásának fontos építőköveiként is értelmezhetők.

Mi mit jelent?

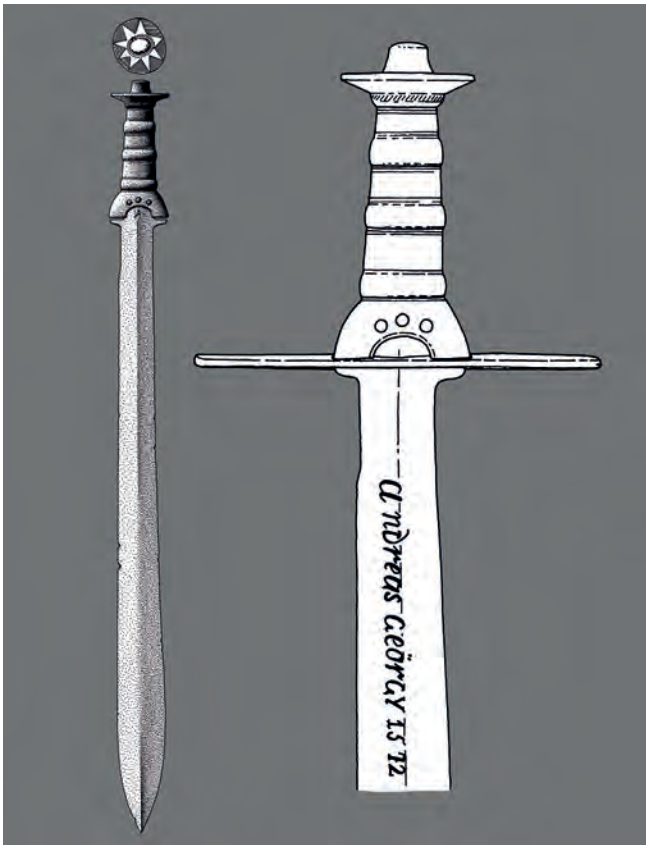
A magyar régészeti szakmunkák kezdetben az ilyen típusú késő bronzkori leletegyüttesekre a „kincs" (német *Hort,* angol *hoard*) kifejezést használták, ám az 1930-as évektől az európai tendenciákat követve a „depó"[41] (francia *dépôt,* német *Depotfunde*) szó vált szinte kizárólagos megnevezésükké.[42] Ebben a munkában a depó és a kincs szót szinonimaként használjuk, ám némi jelentésbeli különbséget jelzünk a két kifejezés váltakozó alkalmazásával.

Külön kategóriát alkotnak a deponált tárgyak között a lelőhelyeinken magányosan előkerült tárgyak. Ezek esetében sokszor nem dönthető el, hogy elveszítették őket, esetleg egy elpusztult épület berendezésének részeként őrződtek meg vagy tudatosan, valamilyen konkrét szándékkel helyezték földbe. A magyar régészeti szakirodalom az ilyen tárgyakat szórványleletként írja le, így ebben a könyvben mi is többnyire ezt a kifejezést használjuk.

Pionírok nyomában: depók és felfedezőik

A késő bronzkori kincsek felderítése és tudományos igényű közzététele több mint 150 éves múltra tekint vissza a magyar régészetben. A bronzkincsek rendszeres publikálása az 1860-as évek végétől indult meg, de már az 1800-as évek első negyedétől kezdve rendelkezünk adatokkal az ország különböző helyein gyakran mesés körülmények között felfedezett bronzkori kincsleletekről.

Az 1867-es kiegyezés után megindult folyószabályozási és vasútépítési munkálatokkal, valamint a földművelési technológiák intenzívvé válásával párhuzamosan évről évre százával kerültek ilyen leletegyüttesek múzeumi gyűjteményekbe és kereskedelmi forgalomba, ám pontos lelőhelyükről, előkerülésük és tárgyaik lerakásának módjáról a legtöbb esetben kevés adat maradt fenn. Emiatt felértékelődik azoknak a kutatóknak a munkája, akik kitartó levéltári nyomozással, terepbejárásokkal és ásatásokkal indultak egy-egy kincs nyomába, hogy minél több adatot nyerhessenek földbe kerülésük történetéről.

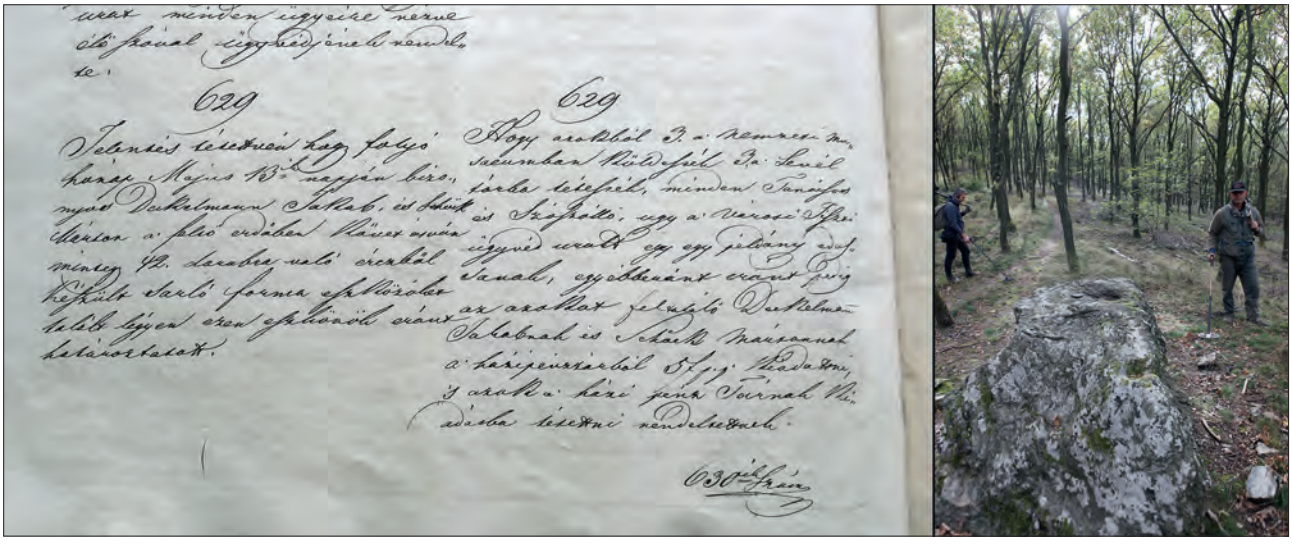
A kezdetektől az első világháború végéig

A bronzkori kincsek kutatásának legszínesebb fejezete az a 19. század második felétől az első világháború végéig tartó kezdeti időszak, amikor a Kárpát-medencei táj a legtöbb helyen még őrizte ősi arculatát és érintetlen voltát. Hazai múzeumi gyűjteményben a legkorábban előkerült Kárpát-medencei bronztárgy egy különleges késő bronzkori kard[43] (*12. kép*). A Kr. e. 12–11. századra keltezhető, három bordával díszített, tömör markolatú fegyver magángyűjteményből került a Magyar Nemzeti Múzeumba, előkerülési körülményei nem ismertek. A pengéjén olvasható felirat – „andreas geörgy 1572” – arról árulkodik, hogy a kardot a 16. században vagy még korábban találhatták, és első birtokosainak egyike magyar nyelvterületen – neve alapján talán Erdély székelyek lakta részén – élt.

12. kép. A 16. században újra használatba vett késő bronzkori kard a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből. Keresztvasát utólag helyezték fel

Bronzkori fémtárgy előkerüléséről Magyarországon először egy 1825-ös munka tudósít, amely egy, a Kraszna folyóból előkerült nyakkorongos bronzcsákányról tesz említést.[44] Az egyik legkorábbi, „terepi kutatással" is vizsgált lelet az 1832-ben előkerült, hat kardot tartalmazó egereskei (Ol'chovica, Ukrajna) bronzdepó. A leletegyüttest a kárpátaljai község határában található Somos (Derenova)-hegy lejtőjén mosta ki az eső, és még azt is lehet tudni róla, hogy a tárgyai kétlépésnyi területen belül helyezkedtek el. A helyi birtokos, gróf Schönborn Ferenc száz jobbágyot rendelt ki a lelőhely kutatására, ám a beszámolók szerint a munkálatoknak nem volt további eredménye. A fegyverek a gróf bécsi gyűjteményébe kerültek, majd tulajdonosuk idővel a Naturhistorisches Múzeumnak ajándékozta őket.[45]

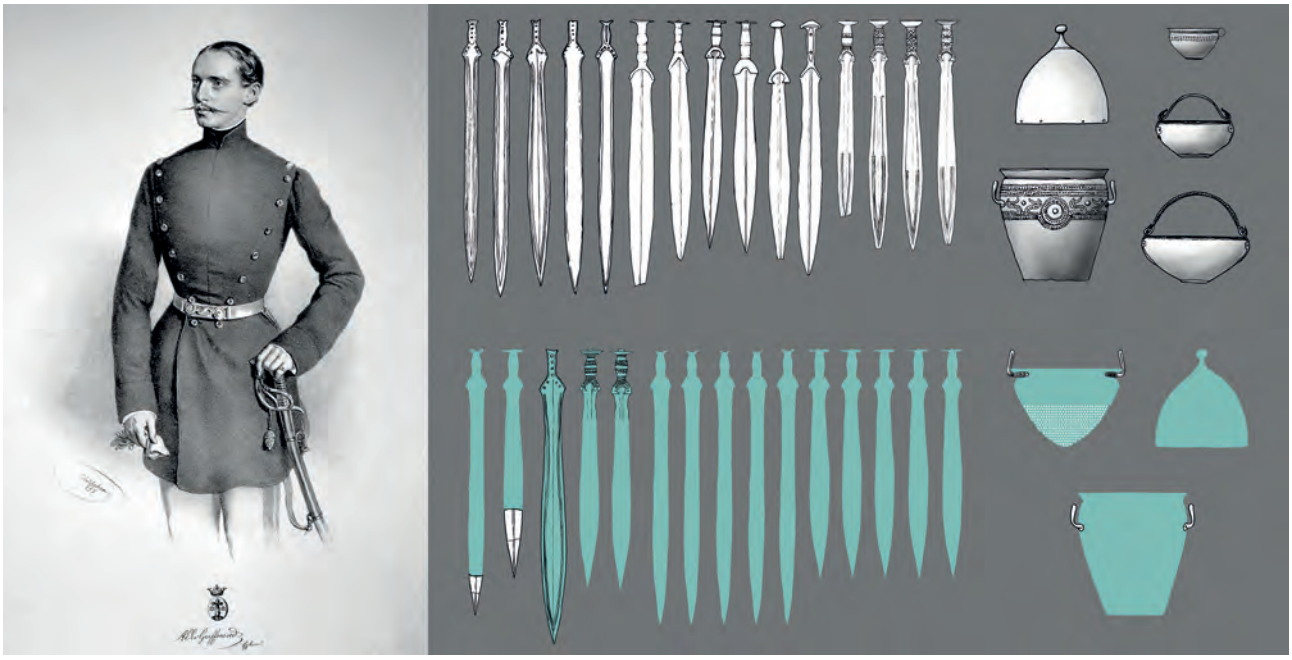
Az 1840-es években előkerült medvedzei (Medvedzie, Szlovákia) depó előkerülési körülményeit egy szerencsés véletlen folytán a főként történészi munkáiról ismert, ám több bronzkincset is megmentő Kubinyi Miklós nyomozta ki. Az uradalmi jogászként tevékenykedő Kubinyi az 1891-ben előkerült krasznahorkai (Krásna Horka, Szlovákia) kincslelet helyszíni szemléje és hitelesítő kutatása során a munkások lankadó figyelmének ösztönzésére elmesélte, hogy évekkel korábban a közeli határban is találtak egy hasonló kincset, amelynek ő néhány darabját – egy paszományos fibulát, bronzdrótból készült diadémot – megszerezte, de a pontos lelőhelyet nem tudta felderíteni. Ekkor az összegyűlt nézelődők között egy idős ember megszólalt, hogy ő ott volt ennek a kincsnek a megtalálásánál, valamikor az 1849-et megelőző években, „az oroszok előtt". A 72 éves férfi azután elvezette Kubinyit egy „három puskalövésnyi távolságra" lévő helyhez, ahol egy kopár domb oldalában álló szikla alatt megtalálták a kincs előkerülési helyét és egykori beásásának gödrét.[46]

13. kép. Az 1841-ben előkerült kőszeg-ördögasztalai sarlódepóról tudósító egykorú bejegyzés a városi tanács jegyzőkönyvében és a feltételezett lelőhely

A korán felfedezett depók körébe tartozik a Kőszegi-hegységben 1841-ben talált, negyvennégy sarlót tartalmazó kincslelet is. A kőszegi városi jegyzőkönyvben fennmaradt bejegyzés szerint a sorban egymás mellé elhelyezett tárgyakra két kőszegi polgár kőfejtés közben bukkant rá a Felső-erdei határrészben az Ördögasztalnak (Teufeltisch) nevezett terület sziklakibúvásainak egyik üregében[47] (*13. kép*).

A korszak egyik legizgalmasabb leletösszefüggésű kincslelete az 1858 májusában előkerült híres hajdúböszörményi együttes, amelyet a város határában két napszámos fedezett fel egy földbe vájt tűzhely készítése során. Elsőként két bronzsisak, majd alattuk két díszes bronzszitula, két bronzbográcsés két bronzcsésze tűnt elő, legalul pedig mintegy harminc szabályosan elrendezett kard volt elhelyezve. A kincs tárgyainak egy részét a hajdúböszörményi református lelkész és egy helyi földbirtokos szerezte meg, majd juttatta el a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. A kincs többi darabját, főleg kardokat, egy Bécsben élő, lelkes régiséggyűjtő, Emmanuel von Graffenried vásárolta meg. Graffenried személyéről jelenleg mindössze annyit tudunk, hogy svájci arisztokrata családból származó katonatiszt volt, aki akkoriban Bécsben teljesített diplomáciai szolgálatot, és jelentős, magyarországi bronzkori tárgyakat is tartalmazó régiséggyűjteménnyel rendelkezett. Graffenried kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkező, rendkívül motivált, tudós érdeklődésű gyűjtő lehetett. A bronzkori tárgyak iránti megszállott érdeklődését mi sem bizonyítja

14. kép. Emanuel von Graffenried egy 1857-ben készült litográfián és az 1858-ban előkerült hajdúböszörményi kincs eredeti összetételének rekonstrukciója

jobban, mint hogy a hajdúböszörményi határban előkerült kincsek napvilágra kerülése után szinte azonnal a helyszínre utazott, hogy a leletegyüttes tárgyait megvásárolja. Feltételezhető, hogy utazása során személyesen derítette fel a leletek előkerülési körülményeit is, hiszen az ő feljegyzéseiből ismerjük a megtalálás történetét és a tárgyak pontos elhelyezkedését[48] (*14. kép*).

A hazai bronzkincseket bemutató legkorábbi közlemények jellegzetes példája Kubinyi Ferenc 1861-es publikációja a kisterenyei Hársas-hegy bronzkori tárgyairól (*15. kép*). Kubinyinek az 1820-as évek elején feltűnt, hogy a környékbeli palóc legények kalapjuk köré tekerve olyan aranydrótokat viselnek, amelyek elbeszélésük szerint a Hársas-hegyről származtak. 1822-ben azután egy legény szűrén ugyancsak a lelőhelyről származó késő bronzkori falerát, „boglárt" fedezett fel, ami arra indította, hogy minden itt előkerült tárgyat felvásároljon a helyiektől. 1832-től nagy területet felásatva tudatos kutatásba kezdett, amelynek eredményeképpen több száz bronztárgy jutott a birtokába.[49] A tárgyak gyűjtése mellett az ásató néhány esetben a leletek környezetéről is közöl adatokat. Megfigyelte például, hogy a régészeti leletek a lelőhely északi és déli oldalain sűrűsödtek, és általában sekély mélységben helyezkedtek el. Leír a hegy északi oldalán egy olyan „tűzpadot", amely feltehetően egy bronzkori épület kiégett omladéka és padlója lehetett. Az omladék környezetében számos bronztárgyról, apróbb, az öntési tevékenységgel kapcsolatba hozható bronzrögről, öntőformáról, öntőtégelyekről és nagy mennyiségű kerámiatárgyról tesz említést.[50]

15. kép. Díszes késő bronzkori csüngők (falerák) Kisterenye-Hársas-hegyről

Az 1870-es évektől kezdve ugrásszerűen megnőtt a gyűjteményekbe került és közölt bronzkori kincsek száma. Ez a jelenség azzal az ekkortájt kezdődő folyamattal hozható összefüggésbe, amelynek során a Kárpát-medencei táj arculata a különféle emberi beavatkozásoknak köszönhetően visszafordíthatatlanul átalakult. A természeti környezet legnagyobb változását a folyószabályozási munkák jelentették, amelyek addig soha nem látott mértékű földmunkával jártak a kelet-magyarországi térségben. Hasonló méretű veszélyt jelentettek a kincsleletekre az épülő vasúti pályák, valamint a hegyvidéki területeken meginduló nagyarányú fakitermelés és vele összefüggésben a fokozódó erózió.[51]

Mindezek mellett feltűnt egy másik, a régészeti leletek megőrződését fenyegető veszélyforrás is. A folyószabályozási munkáknak köszönhetően nagyon sok, addig legföljebb legelőként hasznosított terület mezőgazdasági művelése kezdődött meg, ami tömegével bolygatta meg a humuszszintben vagy annak közvetlen közelében megbúvó régészeti leleteket.[52] Ezzel párhuzamosan a korábban szokásos, viszonylag sekély szántás mellett olyan új mezőgazdasági technológiák is megjelentek – gőzeke, rigolírozás –, amelyek az addig használt eljárásokhoz képest gyakran kétszeres mélységben forgatták meg a növénytermesztésbe vont földeket.

A folyószabályozásokhoz és vasútépítésekhez kapcsolódó, erőltetett ütemű földmunkák során rendkívül kis esélye volt a régészeti leletek mentésének és megfigyelésének, emiatt az így napvilágra került tárgyak zöme megsemmisült vagy műkincs-kereskedők kezébe került. Jó példa erre a Kraszna szabályozása során felfedezett nagy bronzlelet, amelyből csak három tokos balta és egy sarló került egy mérnök jóvoltából múzeumba.[53] Hasonló a története annak a több száz darabból álló bronzkincsnek is, amelyet 1864-ben hídépítési munkálatok során találtak a füzesabonyi határban, s amelynek tárgyai legalább fél tucat magángyűjteményben szóródtak szét.[54]

A késő bronzkori kincsekre leselkedő veszélyforrások egy sajátos válfaját jelentette az ekkoriban megélénkült műkincs-kereskedelem. A 19. század utolsó éveiben a Magyar Nemzeti Múzeum rendszeresen vásárolt magyarországi és osztrák kereskedőktől az ország területén előkerült bronzleleteket, de a kereskedők egy része inkább az itthoni és a külföldi magángyűjtőket tekintette célcsoportjának. Ezen az úton számos jelentős Kárpát-medencei késő bronzkori lelet került nyugat-európai és észak-amerikai múzeumi és magángyűjteményekbe. A tárgyakkal való kereskedés legalsó szintjét a találók által közvetlenül újraolvasztásra eladott bronzkincsek jelentették: számos adat van arra, hogy a nagyobb tömegű bronzleleteket falusi kovácsok, harangöntők vagy ötvösök vásárolták fel beolvasztásra és újrafelhasználására.

Az előkerült őskori tárgyakra az elsődleges veszélyt a falvakat járó ószeresek, kiskereskedők jelentették. Tevékenységük árnyoldalaira a kisterenyei bronzkori települést kutató Kubinyi Ferenc is felfigyelt, aki leírta, hogy az 1830-as években házalók több esetben is néhány icce borért szereztek meg a helyi legényektől bronzkori aranytárgyakat. Hasonló történetekkel gyakran találkozhatunk a kincsek publikációit lapozva. A sümegi járás régészeti leleteit mentő Darnay Kálmán[55] például leírja, hogy abból a bronzkincsből, amelyet 1897-ben a Rezi melletti hegyoldalban egy szétbontott kőkupac alatt földmunkások találtak meg, a lelet nyomában járva már csak három tárgyat tudott megszerezni, mivel a többi harmincat elvitte egy „ócska rézzel kereskedő üzér".[56] A bodrogzsadányi kincs egy részét a kenézlői körjegyző a falusi kovács kohójából mentette meg,[57] a rohodi depót pedig 1859-ben egy kisvárdai gyógyszerész a helyi rézöntőtől vásárolta fel.[58]

Velem-Szent Viden az erődített településen elrejtett fémtárgyak gyűjtésével több helybéli is foglalkozott az 1800-as évek második felében. A lelőhelyet a régészettudomány számára felfedező Miske Kálmán említ egy Molnár Mihály nevű velemi lakost, aki az erődített településről gyűjtött és értékesített bronztárgyakat.

A férfi Itáliában katonáskodva ismerte fel az ilyen antik tárgyak értékét. A források említenek egy bécsi közvetítőt is, akinek segítségével a kőszegi régiségkereskedők a szent vidi lelőhelyről beszerzett bronztárgyakat értékesítették. A leletek közül több egy Pfistermeister nevű kőszegi harangöntő mester műhelyébe talált utat.[59]

A bronzkori tárgyak piacának század végi felfutását jelzi, hogy a korszakban megjelentek a különböző minőségű hamisítványokat gyártó műhelyek is.[60]

Az 1870-es évek végére kialakult az a jelentős régészeti folyóiratokat előfizető, azokba rendszeresen publikáló, a külföldi szakirodalmat is figyelő, elsősorban civil aktivistákból álló közeg, amelynek bázisát a 19. század utolsó harmadában alapított vidéki múzeumok, a régészeti társaságok tagsága és a hazai régészeti leletek megmentésében elkötelezett gyűjtők alkották. Ennek a körnek a tollából jelentek meg azok az elsősorban leletközlő írások, amelyek évről évre beszámoltak az ország különböző tájain felbukkanó bronzkincsleletekről.

A 1914-ig tartó korszakban Lehoczky Tivadar közleményeiben található a legsokrétűbb, máig használható információ a késő bronzkori kincsleletek lelőkörülményeiről. Az 1848–49-es szabadságharcban honvédtüzérként ütközetek sorában harcoló Lehoczky 1855-től uradalmi főügyészként Bereg vármegyében dolgozott. Munkájából adódóan Bereg, Ung, Torna és Ugocsa vármegye területén széles kapcsolatrendszerrel bírt, és szinte első kézből értesült minden jelentős régészeti lelet felbukkanásáról. Azt a munkamódszert követte, hogy akár ötven évvel korábbi eseményekről tudósító információknak is utánanyomozott, ahogyan ez az 1832-ben talált egereskei kardok esetében is történt. Az általa megismert bronzleletek megtalálásának körülményeiről igyekezett a lehető legtöbb információt összegyűjteni, a pontos előkerülési helyet meglátogatni és ott ásatásokat végezni.

Lehoczky Tivadar egyik legérdekesebb, lelkesedését és alaposságát szemléletesen feltáró leírása az 1892-ben napvilágra került dunkófalvai (Obava, Ukrajna) bronzkincsről született. Így ír: „A községtől… három-négy kilométernyi távolságban észak felé egy… hegyecske emelkedik, melynek lejtőin százados lombos fák nőnek kisebb-nagyobb sziklatömbök közt. […] Ezen egykor néptelen vadonban… állott szikla tövében rejté el valamely sorsüldözött ősember azon teljesen ép állapotban levő bronzszereket, melyeket a véletlen most… napfényre hozott. […] Azon nap a helységbeli földmíves lakosok gyermekei e tájon marhát legeltetvén, az említett orom délnyugati szélén lazán fekvő kövek közt egy csomó bronzművekre akadtak, melyeket az erről értesült lakosok a kövek elhengerítése után felszedtek, s mint haszontalan ócska réztárgyakat otthon részint a gyermekeknek játéktárgyul átengedtek, részint eltördeltek, s tűzben és reszelővel próbára vetvén, megrongáltak. Én néhány nap múlva a leletről értesülvén, nem késtem a faluba kimenni, hol egyes lakosoktól nemcsak a lelet körülményeiről nyertem hiteles tudósítást, hanem az egyes darabok előkerítése mellett arról is meggyőződtem, hogy az itt talált darabok nem felolvasztásra vagy átöntésre szánt, elhasznált ócska bronztárgyakból, hanem teljesen ép állapotban elrejtett felszerelésből állanak, s hogy azok csupán most a lelet után rongáltattak meg csekély részben. Néhány… napszámossal kimentem a helyszínére

is, hol a lelet helyét már jól felásva találtam. […] A tárgyak, mint a találóktól itt értesültem, kődúcok közt a puszta földön feküdtek. […] Az egyik pór megjegyzé, hogy a kősziklák közt egy rézedény látszott, melynek burka azonban a kiszedés alkalmával szétfoszlott s eltöredezett. Mint később meggyőződtem, e rézburok egy övet képezett, s összehengerítve lévén, edénynek látszott. A lándzsacsúcsok s néhány véső a kisebb-nagyobb karikákkal együtt mind egy csomóban feküdt. A lelet helye mintegy kétméternyi körben fel lévén dúlva, itt még mélyebben ásattam, körötte még tovább elhengerítettem az egymásra dűlt kődúcokat; az ormon és lejtőn más helyeken is tettem próbaásatást, de legkisebb nyomra sem akadhaték. Edénynek, cserépnek legkisebb jele sem mutatkozott, így feltehető, hogy ezen egykori vadonban, a szikla tövében rejté el hajdan valaki a bronzfelszerelést, melyből nem kis utánjárással és pénzért a felsorolandó tárgyakat tudtam megszerezni."[61] Lehoczky leírásából következtethetünk az egykori leletkontextusra. A találók kezén elkallódott tárgyak precíz leírásával rekonstruálható a teljes leletegyüttes, részletes bemutatásra kerül az előkerülési hely, amely esetleg egy magaslati település széle lehetett, és körvonalazható a deponált együttes tárgyainak pontos helyzete is.[62]

A magyarországi bronzkincsekről alkotott képet az 1890-es években, a millenium környékén született nagy összefoglalások formálták át. Közülük a legátfogóbb Hampel József 1896-ban zárult háromkötetes munkája, amely a forrásközlésen túl rendszerezte és a nyugat-európai szakirodalom segítségével keltezte az addig előkerült leletanyagot. Hasonló hatású, de bizonyos részleteiben és a szakirodalom felhasználásában pontosabb és következetesebb munka Wosinszky Mór 1896-ban kiadott, Tolna vármegye régészeti leleteit felgyűjtő kötete, amely a térség addig megismert kincsleleteit mutatta be.

A depókutatás „hőskora" sokat köszönhet azoknak a kutatóknak is, akik az ország egy-egy kisebb régiójában bronzkincsek tucatjait mentették meg és tették közzé ebben az időszakban. Kiemelkedő Jósa András, a kiváló orvos és sokoldalú közéleti személyiség munkássága, aki Szabolcs-Szatmár vármegyében több mint nyolcvan késő bronzkori leletegyüttest gyűjtött össze.[63] Hasonló tevékenységet végzett a Dunántúlon Darnay Kálmán, Debrecen környékén pedig Zoltai Lajos.

A két világháború között

Az első világháborút követő időszakban visszaesett a közölt késő bronzkori bronzkincsek száma. Ez elsősorban azzal függ össze, hogy az 1918-as békeszerződések következtében leszakadtak azok az országrészek, ahol korábban a legtöbb kincsegyüttes napvilágra került (elsősorban a Felvidék és Kárpátalja). Megfigyelhető egy olyan tendencia is, melynek eredményeképpen egyre kevesebb információ és utólagos kutatás társult az előkerült kincsegyüttesekhez.

Az első világháború utáni korszakban tevékenykedő kutatók nemzedékének egyik jellegzetes képviselője Miske Kálmán, aki ízig-vérig a 19. század gyermeke volt – hatalmas lelkesedés, elkötelezett gyűjtőszenvedély és minimális terepi dokumentáció jellemzi a tevékenységét. A birtokai jövedelmének jelentős részét

régészeti munkáira és egy máig párját ritkító reprezentatív album kiadására fordító Miske késő bronzkori kutatásai első sorban a velem-szent-vidi erődített településhez kötődtek. Az innen származó leleteket és a lelőhelyre vonatkozó információkat az 1890-es évektől gyűjtötte, 1896-tól pedig ásatásokat indított a területen. Eleinte a mezőgazdasági munkálatok során korábban itt talált bronzkincsek helyén kutatott, majd 1898 és 1915, illetve 1922 és 1929 között szondák sorával próbált újabb leleteket gyűjteni.[64] A velemi hegyen előkerült híres aranykincset az utolsó, 1929-es ásatási évadban fedezte fel, de a párját ritkító együttes kontextusáról csupán levelezésében tesz rövid említést – megtalálásának helyét még a szakma képviselői előtt is igyekezett titokban tartani.

A korszak egyik legjelentősebb depólelete a 2. budapest-angyalföldi kincs volt, amelynek a kora vaskorra keltezhető négy aranyedénye, valamint tizenhat egyéb kis arany- és aranyozott bronztárgya 1925 márciusában egy homokbányában került elő. A tárgyakat a rendőrség segítségével gyűjtötték össze, ám az őket megtaláló napszámostól sikerült adatokat gyűjteni az eredeti kontextusról is: „Állítása szerint az edényeket egymásra borítva találta a földben kb. 120 centiméter mélységben és a legalsóban voltak a gombok, gyöngyök és aranytörmelékek. A lelet körül sem agyagedény vagy annak cserepei, sem más egyéb tárgy nem volt." A Nemzeti Múzeum a leletegyüttes feltűnését követő hetekben az előkerülés helyszínén hitelesítő ásatást folytatott, de semmilyen információt nem tudtak rögzíteni a depólelet eredeti helyzetével kapcsolatban.[65]

Ebben az időszakban az aggteleki Baradla-barlangban és Bodrogkeresztúron (3. kincs) már régészeti ásatáson is kerültek elő kincsegyüttesek,[66] ám ezek eredeti helyzetéről nem készült fotós vagy rajzos dokumentáció, és a leletkontextusukról sem rendelkezünk több információval, mint az ugyanabban a korban véletlen folytán napvilágra került kincsleletek esetében.

1945-től az ezredfordulóig

A második világháború után, 1945-től az ezredfordulóig terjedő időszakban csak lassan változtak meg a kincsleletek előkerülésével és dokumentálásával kapcsolatos korábbi tendenciák. A késő bronzkori depóleleteket feldolgozó vezető kutatókat továbbra sem foglalkoztatták a kincsleletek térbeli összefüggései és pontos lelőkörülményei.[67] Az első eredeti helyzetében dokumentált magyarországi kincsegyüttes 1960-ban egy kerámiaedényben került elő Mozsolics Amália nagykálló-telekoldali ásatásán. A Gáva-kultúra legkorábbi kerámiaanyagával keltezhető településen valószínűleg egy gödör aljába ásták be a bronztárgyakat tartalmazó edényt. A fazekat az ásató kiemelte és a benne rejlő tárgyakat a Nemzeti Múzeum restaurátorműhelyében bontották ki[68] (*16. kép*).

Módszertanilag legalább ilyen fontos előrelépésnek tekinthető az munka, amelyet 1969-ben a nagyvejkei kincsegyüttes feltárása során végzett Mészáros Gyula. A szántással megbolygatott depó első tárgyait egy mezőőrtől vásárolta meg a szekszárdi múzeum, majd nem sokkal később a bronztárgyak előkerülési helyén egy kutatószelvénnyel megtalálták a gépi szántás által már elért, de zömében még egyben lévő depó

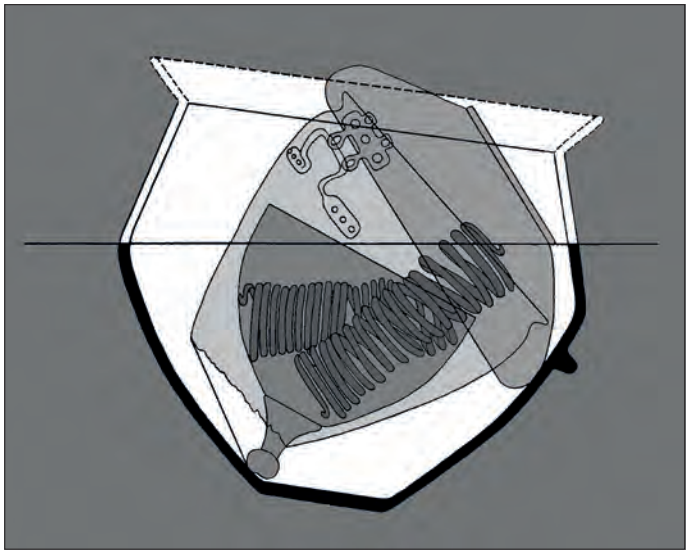
magját. Fémkereső műszer segítségével felgyűjtötték a kincs mezőgazdasági művelés által széthúzott darabjait is. A kincslelet még érintetlen magját és a széthúzott tárgyakat rajzzal és fotóval dokumentálták.

A korábban megszokott eljáráshoz képest nagy előrelépés volt az a módszer, amelyet a mezőkövesdi bronzdepó publikálása során Patay Pál alkalmazott a tárgyak eredeti helyzetének bemutatására. A találó elbeszélése és a helyszíni szemlét követő kétnapos hitelesítő ásatás adatai alapján a szerző egy pontosan megszerkesztett metszetrajzon rekonstruálta a deponálás módját[69] (*17. kép*). Maga az 1959-es hitelesítő ásatás is szokatlan alapossággal zajlott: a leletbejelentést követően három nappal a lelőhelyre érkező Patay Pál megtalálta és kibontotta a bronzokat rejtő agyagedényt, majd körülötte kontrollásatást és terepbejárást végzett, amelynek eredményeképpen megállapította, hogy a gazdag kincsleletet egykorú településtől függetlenül rejtették el.[70]

16. kép. Az agyagedényben előkerült nagykállói bronzkincs tárgyai eredeti helyzetükben

A lelőhelykontextus vizsgálatának szempontjából mintaértékű közlések körébe sorolható a tőzegbányászás során előkerült pötrétei kincs bemutatása is. A kincs darabjait Müller Róbert gyűjtötte össze, és ő vezette a hitelesítő ásatást is. Kiderítette, hogy a tárgyak 80-90 centiméter mélyen, egy kupacban kerültek elő. Mivel kerámiatöredékek nem voltak a tárgyak körül, feltételezte, hogy szerves anyagból készült tartóban süllyesztették el őket (*18. kép*). Rekonstrukciója szerint a terület az őskorban vízi növényekkel borított, mocsaras terület lehetett, a tőzeg csak jóval a kincs elrejtése után képződött. A leletanyag feldolgozása során több tárgyon is textilnyomokat sikerült megfigyelnie, amiből arra következtetett, hogy a fémek és a borostyánok egy értékes ornátushoz tartoztak.[71]

17. kép. Az 1959-ben előkerült mezőkövesdi bronzkincs eredeti helyzetének rekonstrukciós rajza

18. kép. A tőzegbányászás során előkerült pötrétei bronzkincs

A múzeumba került és publikált kincsleletek száma az 1960-as évektől kezdve megemelkedett. A növekedés összefüggésben lehetett a mezőgazdasági művelés egyre nagyobb fokú gépesítésével, de a szaporodó falusi építkezések során is sok új leletegyüttes került elő. Az így talált tárgyakat a kádári időszakban nem volt könnyű megfelelő áron eladni – ez csak a politikai rendszer 1980-as években kezdődő felpuhulása során vált könnyebbé –, ezért ebben a 20 éves intervallumban nagyon sok kincs került múzeumokba.

A Kádár-korszakban is voltak magángyűjtemények, de ezekről kevés adattal rendelkezünk. Különösen a kardoknak volt komoly belső piaca és gyűjtőköre.[72] Az illegális műkincs-kereskedelem sajátos működésére példa a nadapi kincset felgyűjtő Makkay János megjegyzése, aki megemlíti, hogy a kincs 1970-es leletmentése során zugkereskedők jelentek meg a faluban, hogy a néhány nappal korábban előkerült együttes darabjait felvásárolják.[73] A nepperek és gyűjtők hálózatain keresztül a fegyverek és a jobb állapotú bronzedények ebben az időszakban is eljutottak a nyugat-európai piacokra.

A kiépülő megyei múzeumi rendszer viszonylag jól lefedte az országot, így az újonnan napvilágra kerülő leletek jó eséllyel akár valamelyik állami gyűjteménybe is bekerülhettek. Előfordult, hogy a találó közvetlenül adta le a leleteket, ami a Kádár-kor amúgy fojtogató légkörének pozitív oldalát – a működő civil öntudatot, az egészséges lokálpatriotizmus létezését – jelzi. Noha a korábbi időszakokhoz képest sokkal több képzett régész tevékenykedett az országban, a lakosság kincsleletekkel kapcsolatos hozzáállása nem változott. A találók a kincseket soha nem hagyták eredeti helyükön, és a tárgyak zöme továbbra is másodlagosan sérült a napvilágra kerülés során.

A korábbi időszakhoz hasonlóan a legtöbb lelet mezőgazdasági munkák során került felszínre. Az 1950-es évektől egyre gyakrabban alkalmazott mélyszántás eredményeképpen számos kincsegyüttes látott napvilágot. Ilyen volt például a négy kardból álló tiszalöki depó, a két kardot és töredékeket tartalmazó hajdúdorogi kincs, a vegyes összetételű csitári kincsegyüttes és a gáborjáni depó. A véletlen folytán napvilágra került kincsek bejelentését egyre több esetben követte terepbejárás és hitelesítő ásatás. A pozitív példák egyike a kerámiaedénybe rejtett és 1958-ban előkerült debrecen-dombostanyai depó lelőhelyén lezajlott kutatás is, ahol egy, a bronztárgyakkal egykorú oszlopos szerkezetű házat is feltártak.[74] Máthé Márta terepbejárásai során megállapította, hogy a nádudvar-halomzugi depót a Gáva-kultúra kerámiájával keltezhető, intenzíven lakott településen rejtették el.[75] A lelőhely alapos átvizsgálása követte a nadapi kincs előkerülését is. A találók által széthurcolt tárgyak összegyűjtését követően Makkay János végzett hitelesítést, melynek során átfésülték a kincs lelőhelyének a környezetét is. A területen kis kutatószondát nyitottak és terepbejárással tisztázták, hogy a területen egy urnamezős típusú kerámiával keltezett településsel lehet számolni.[76]

A korszakra jellemző sajátos kettősséget világítja meg a tizenhét kardot tartalmazó krasznokvajdai kincslelet felbukkanását követő terepi kutatás. A hitelesítést végző Mozsolics Amália gondosan utánajárt az előkerülés körülményeinek és kiderítette, hogy a kincset megtaláló traktoros szántás közben egy, a földből kiálló kard hegyére figyelt föl. Ezt bontogatva vette észre a harminc centiméter mélyen fekvő leletet, amelyet körülásott, majd kiemelt. A kardok sűrűn egymás mellé helyezve, „vesszőnyalábszerűen" helyezkedtek el és markolatukkal északi irányba mutattak. A közölt leírásból az a fontos adat is kiderül, hogy egy kilométerre onnan került elő a térség másik gazdag kincsegyüttese, a bográcsot, bronzedényt és sisakot is tartalmazó keresztétei leletegyüttes.[77] A lelőhelyen szervezett ásatás során azonban már csak az foglalkoztatta a régészt, hogy maradtak-e tárgyak a földben – a hely topográfiai viszonyairól, esetleges késő bronzkori településnyomokról jelentésében nem esik szó.

Depók veszélyben: illegális fémkeresés és műkincs-kereskedelem

A késő bronzkori bronzkincsek a kulturális örökség legveszélyeztetettebb elemei közé tartoznak Magyarországon. Az 1990-es évek előtt a legnagyobb fenyegetést a folyami kotrások, az erdészeti munkák és az intenzív mezőgazdasági művelés jelentették ezekre a leletegyüttesekre, az ezredforduló tájékára azonban az illegális fémkereső műszeres kutatás vált a kincsekre leselkedő legfőbb veszélyforrássá.

A bronzkori fémtárgyakat nagy számuk, felszín közeli elhelyezkedésük, nagyobb méretük és viszonylag jól behatárolható előfordulásuk könnyű prédává teszi a fémkeresős fosztogatók számára. Különleges formáik és jó megtartásuk miatt népszerűek a gyűjtők körében, így a műkincspiacon keresett, biztosan eladható daraboknak számítanak. A napjainkban tömegessé váló illegális fémkeresőzés miatt félő, hogy rövid időn belül eltűnnek lelőhelyeinkről a kutatható, zárt kincsegyüttesek.

A kincsleletekre leselkedő veszélyforrások

A bronzkori depókra leselkedő veszélyforrások közül az illegális fémkereső műszeres kutatás mellett a mezőgazdasági és erdészeti művelés áll a vezető helyen. A 40-50 centiméteres mélyszántás és 70-80 centiméteres mélységet érintő talajlazítás károkozását legszemléletesebben a baks-temető-parti lelőhely példája illusztrálja (*19. kép*). 2007-ben a Gáva-kultúra települését rejtő lelőhelyet lépésről lépésre bejártuk fémkereső műszereinkkel és csaknem kétezer késő bronzkori fémtárgyat és töredéket, valamint két teljesen szétszántott bronzdepót gyűjtöttünk össze. Ennek ellenére a következő évi őszi szántás után újra több száz bronztárgy került napvilágra ugyanezen a területen.

19. kép. Késő bronzkori tokos balta a tarlón Baks-Temető-parton

Az erdészeti munkálatok károkozásának legtöbb formájával Szilvásvárad-Kelemenszéken, az erődített település területén szembesültünk, ahol az erdészeti utak dózerolása és a fakitermelés évről évre késő bronzkori objektumok tucatjait bolygatja meg. Egy-egy nagyobb eső után ezeken a helyeken még fémkereső műszer nélkül is tucatjával lehetett gyűjteni kisebb-nagyobb bronztárgyakat, és egy ilyen munkaterületen egy arany hajkarika is előkerült.[78] Itt és más erődített településen is előfordult, hogy a túlságosan meredeknek vélt sáncot átvágták azért, hogy egy jóval enyhébb lejtésű utat alakítsanak ki a fakitermelés megkönnyítésére.

Az erdészeti és a mezőgazdasági munkák esetében nem elhanyagolhatók a nagy munkagépek súlya által okozott károk sem. Mátraszőlős-Kerekbükkön egy friss irtáson bukkantunk olyan kincsegyüttesre, amelynek tokos baltáit és lándzsáit a nem sokkal korábban ott dolgozó nehéz munkagépek kerekei törték össze. Az utóbbi évtizedek látványos jelensége az is, hogy az előkerülő bronztárgyak egyre nagyobb mértékben korrodáltak. Szántott területeken a klór tartalmú műtrágyák használata jelenti a legnagyobb veszélyt, de a bronztárgyak fokozódó korróziójához a savas esők is hozzájárulnak.

A késő bronzkori tárgyakra nézve komoly veszélyforrásnak tekinthető a folyó- és tómedrek kotrása is. A magyarországi vizekből a 20. század folyamán tömegével kerültek magán- és közgyűjteményekbe késő bronzkori bronzleletek. Az 1960-as, ’70-es és ’80-as években köztudott volt, hogy a folyami mederkotró hajók személyzetéből sokan kapcsolatot tartottak fenn a magyar és a nemzetközi műkincs-kereskedelem képviselőivel. Ennek következtében az előkerült régészeti tárgyak jelentős része már akkor is magyarországi magángyűjteményekbe vándorolt, de sok darabot múzeumoknak is felajánlottak megvásárlásra.[79] Az utóbbi két évtizedben egyetlen tárgy sem jutott folyami kotrásból közgyűjteménybe, ami arra utal, hogy a víz alól előkerülő tárgyak szinte mindegyike magyarországi magángyűjtőkhöz és nyugat-európai műkincskereskedőkhöz, aukciós házakhoz kerül.[80]

Az illegális fémkeresés sajátosságai Magyarországon

Magyarországon a fémkereső műszerek használata az 1990-es évek közepétől kezdett rohamosan terjedni. Manapság a műszerek magyarországi forgalmazóinak becslése szerint minimum 15-20000 ilyen eszköz lehet magánkézben az ország területén. A műszerhasználat következetlenül szabályozott volta és a lelőhelyek védelmének megoldatlansága miatt mára minden képzeletet felülmúl az illegális fémkeresősök károkozása.[81]

A fémkereső műszerrel rendelkező magánszemélyek tapasztalatunk szerint két csoportba oszthatók. Egy részük általában jó szándékú lokálpatrióta érdeklődő, akik gyakran a gyűjtőszenvedélytől hajtott amatőr régiségbúvárok és éremgyűjtők köréből kerülnek ki, esetleg második világháborús hadszínterek és roncsok kutatói. Kisebb részük keresi a kapcsolatot a múzeumokkal és az örökségvédelmi intézményekkel, sőt idővel a helyi örökségvédelmi szakemberek és régészek nélkülözhetetlen segítőivé is válhatnak helyismeretükkel, lelőhely- és leletbejelentéseikkel. Rájuk alapozva több magyarországi múzeumban – így például Rózsa Zoltán vezetésével Orosházán, Rácz Tibor Ákos által koordinálva pedig Szentendrén – példaértékű

közösségi régészeti modellek jöttek létre. A fémkeresősök jelentős része azonban nem integrálható az örökségvédelmi munkába. Jellemző rájuk, hogy sajátos nézeteket táplálnak a régészekről és a múzeumok működéséről. A régészeket korruptnak vélik, és magukat missziót teljesítő, a humuszban amúgy is elpusztuló emlékanyagot megmentő, felkutató személynek tekintik. A fémkeresős kutatóknak ez a része a szenvedélybetegekhez hasonlítható. Sem fenyegetéssel, sem büntetéssel nem tántoríthatók el a kincskereséstől, szinte minden szabadidejüket a terepen töltik. Vannak köztük, akik a leleteket műkincspiacra viszik, de olyanok, akik otthoni gyűjteményüket gyarapítják a talált tárgyakkal. Legtöbbjük széles kapcsolatrendszerrel rendelkezik. Egymással és a felvásárlókkal állandó kapcsolatot tartanak, a nagyobb leletekkel eldicsekszenek, gyakran cserélnek egymással praktikus információkat lelőhelyekről, új műszerekről.[82]

20. kép. Illegális fémkeresősök által talált, Kelet-Magyarországról származó depólelet

Sajnos azonban nemcsak gyűjtőszenvedélytől hajtott amatőrök, hanem professzionális felkészültségű, a fémkeresést gyakran elsődleges vagy másodlagos megélhetési forrásként használó réteg is megjelent az elmúlt másfél évtizedben. Általában lakóhelyük tágabb környezetét keresik föl, de előfordul, hogy egyes csoportok az egész országra kiterjesztik tevékenységüket. A professzionális fosztogatókra jellemző a szakosodás. Gyakori, hogy egy-egy korszakra állnak rá és módszeres felkészüléssel választják ki a felderítendő lelőhelyeket. Nagy részük biztos kézzel használja a Magyarországon hozzáférhető régészeti szakirodalmat, elsősorban a Magyarország Régészeti Topográfiája sorozat köteteit és Nováki Gyula őskori erődített telepeket ismertető cikkeit és monográfiáit.

Az elmúlt évtizedben több csoport és egyén is a késő bronzkori lelőhelyek kifosztására szakosodott (*20. kép*). Ilyen csoportokról van tudomásunk például Gyöngyös és Ózd környékéről, akiknek régi és új rablógödreit a gyöngyössolymos-kis-hegyi, a szilvásvárad-kelemenszéki és a dédestapolcsány-Verebce-tetői erődített telepek területén láthatjuk. A Dunántúlon is kialakult egy olyan mag, amely elsősorban a késő bronzkorra specializálódott. A 2010-es évek elején például feltűnt egy olyan, a Balatoni régióban és az ottani Nemzeti Parkok területén tevékenykedő csoport, amelyik azóta többször is piacra dobott nagyobb bronztárgyegyütteseket, 2014 tavaszán pedig egy nagyobb bronzkincset (*21. kép*).

21. kép. Illegális fémkeresősök által a Dunántúlon talált jellegzetes középső bronzkori depó (Kr. e. 17–16. század)

A 2010-es évektől megfigyelhető tendencia, hogy a fémkeresőzés egyre inkább kezd tömeges „szabadidős tevékenységgé" válni. Sokan hétvégi elfoglaltságként űzik, legális hobbinak tekintik, és családdal, barátokkal kirándulások keretében járnak be lelőhelyeket. Az ő károkozásuk nem professzionalistásukból, hanem tömeges jelenséggé válásukból fakad.

Az illegális fémkeresők módszerei Magyarországon

A bakonyszűcs-százhalmi késő bronzkori halomsírmező 2005 nyarán történt bejárása közben négy frissen megbolygatott halomra akadtunk. A területen mind a fémkeresős, mind a fémkereső nélküli fosztogatás nyomai felismerhetők voltak. A feldúlt halmok egy részét keskeny „kutatóárokkal" metszettek ketté, másokat középen egy szabálytalan formájú aknával dúltak föl, néhány halom oldalában pedig egyértelműen fémkereső műszeres kutatásra utaló, ásónyomnyi méretű beásásokat lehetett megfigyelni. Általában a kisebb méretű, gyorsan megnyitható halmokat dúlták föl, nyilvánvalóan a bennük remélhető fémanyag megszerzése érdekében. Az elmúlt években tucatnyi lelőhelyen bukkantunk hasonló dúlások nyomaira, ám ezek közül is kiemelkedik a dédestapolcsány-Verebce-tetői őskori erődített településen történt rombolás (*22. kép*). Itt a lelőhely egész területén sebhelyenként sorakoznak a kisebb-nagyobb gödrök, szélükön otthagyott kerámiaedények töredékeivel, csontdarabokkal és a kincskeresők számára értéktelennek számító, vasból készült tokos baltákkal, vas nyersanyagrögökkel.

Hasonló mértékű rablással a mátraszentimre-óvári késő bronzkori erődített településen szembesültünk, ahol a lelőhely egész területén szokatlanul nagy számban észleltük illegális fémkeresős tevékenység nyomait. Az általunk átvizsgált felületek mindegyikén ott sorakoztak a rablók tevékenységére utaló bolygatások gödrei. A rablók vagy rablócsapatok feltehetően szisztematikus rendszert követve járták be a vár

elkülönülő térségeit, amire a területenként eltérő módon feltöltődött és növényzettel befedett gödreik utalnak. A nyomok alapján világosan felismerhető volt, hogy a felszínt szabályos négyszögekre osztva feltehetően több év alatt, lépésről lépésre vizsgálták át a védett lelőhelyet. Ilyen intenzív, ráadásul rendszerbe szerveződő rablási tevékenységre kevés magyarországi lelőhelyen találtunk példát.

Az általunk kutatott lelőhelyek között nagyon kevés olyan volt, amelyen nem találkoztunk bennünket megelőző fémkeresősök nyomával. Legjelentősebb őskori erődített településeinken szinte egy négyzetméternyi hely sem maradt, amelyet a fémkeresős fosztogatók át nem kutattak. Jó példa erre az osztrák és magyar fémkeresősök által az 1990-es évektől máig intenzíven fosztogatott Velem-Szent Vid, ahol 2017-es kutatásaink során már csak vastárgyakat és egészen apró színesfém leleteket tudtunk gyűjteni. A hegyvidéki lelőhelyek közül mindössze Bükkzsérc-Hódos-tető, Martonyi-Szúnyog-tető, Mátraszőlős-Kerekbükk és Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verő lelőhelyen tudtunk úgy dolgozni, hogy biztosak lehettünk benne, előttünk nem jártak a területen.

22. kép. Illegális fémkeresősök rablógödre az erődített település területén Dédestapolcsány-Verebce-bércen

23. kép. Illegális fémkeresősök által hátrahagyott apró bronztárgyak Telkibánya-Cser-hegyen

Bükkzsérc-Pap-hegyes az addig ismeretlen, kisméretű, egyik oldalán sánccal övezett kora vaskori lelőhelyét 2013 során derítettük fel. A terület átkutatása során derült ki, hogy – a friss beásási nyomok és az ott hagyott szemét tanúbizonysága szerint – néhány nappal megelőztek bennünket az illegális fémkeresősök. A területen még így is sikerült egy ép tokosbaltát, egy kora vaskori szíjelosztót, valamint kisebb bronztöredékeket gyűjtenünk.[83] A Bükk belsejében fekvő, erdővel borított hely felfedezése jól mutatja azt az ösztönös felkészültséget és tudást, amellyel az illegális fémkeresősök rendelkeznek.

A rablók munkamódszerét jól jellemzi a perőcsény-halyagosi erődített telepen felfedezett rablógödör, melynek kidobált földjében a kerámiatöredékek mellett egy, a rabló által elhajított, díszített bronzcsésze hevert. Sérült volta miatt a rabló számára értéktelennek ítélt, formajegyei alapján azonban mégis

különleges kis bronzedény feltehetőleg egy nagyobb, nyilván épebb tárgyakból álló leletegyüttes része lehetett.[84] Hasonló jelenséget figyeltünk meg Telkibánya-Cser-hegy erődített településén végzett kutatásaink során is. Itt egy nagy, lapos kövön kupacba rakva 25-30 apró fémtárgyra bukkantunk (*23. kép*). A tárgyak nagy része késő bronzkori eszközök éltöredéke és öntési hulladék volt, melyek a területet fosztogató fémkeresős számára feltehetően semmilyen értékkel nem bírtak, ezért pakolta ide őket. A fosztogató figyelmét elkerülte, hogy a kidobásra ítélt tárgyak közé egy különleges, ritka darab is bekerült: egy bronzból öntött miniatűr kard.

A kifosztott lelőhelyeken előkerült tárgyak és kincsegyüttesek későbbi sorsa

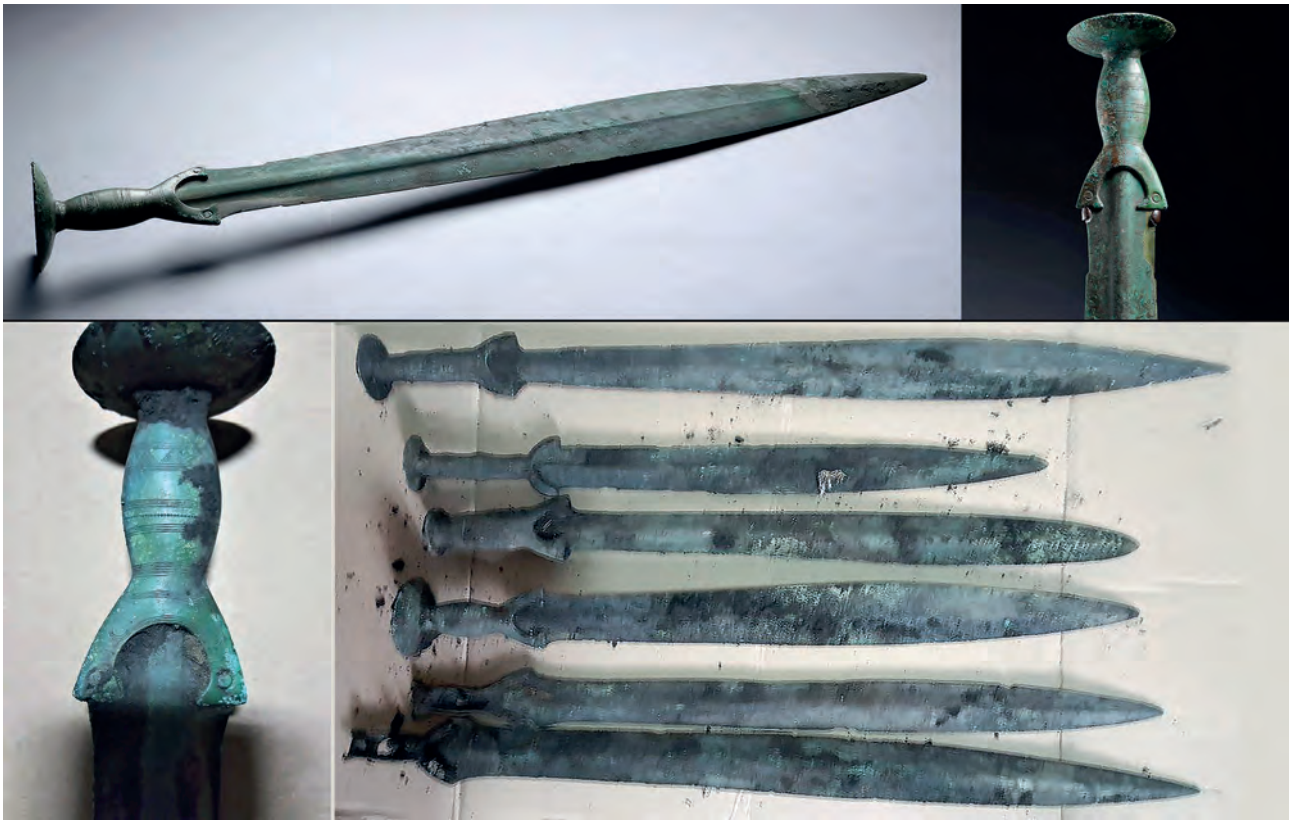
Az illegális kutatás során előkerült bronzkori kincsleletek és fémtárgyak sorsát 2006 óta próbáljuk nyomon követni. A rendelkezésünkre álló adatok arról árulkodnak, hogy a hazánk területén előkerült kincsek egy része nyugat felé távozik az országból. Ausztria, Németország és Svájc, mint elsődleges piacok szerepelnek itt, de Belgium és Hollandia régiségkereskedői is előfordulnak a felvásárlók között (*24. kép*). Tudomásunk van az Egyesült Államokba került bronztárgyakról is, és újabban úgy tűnik, jelentős felvásárlóvá és talán megrendelővé nőtte ki magát Ukrajna és Oroszország néhány nagy magángyűjteménnyel rendelkező üzletembere is. Egyre több adat utal arra, hogy Magyarországon is kialakult egy tőkeerős gyűjtőkör, akik más korszakok mellett bronzkori tárgyak gyűjtésére szakosodtak. Korábban általános volt, hogy a kincsek birtokosai első kézből vagy közvetítőn keresztül nagyobb városi vagy országos múzeumnak is megpróbáltak eladni egy-egy tárgyat vagy leletegyüttest, ám mára ez az eljárás egyre ritkábban fordul elő. A tárgyak a múzeumokat elkerülve a nagyobb összegeket kínáló és az eredetet nem firtató műkereskedelem különböző csatornáin tűnnek föl.

24. kép. Valószínűleg Magyarországról származó késő bronzkori kartekercspár és paszományos fibula egy nyugat-európai aukciósház kínálatában

A hazánk területén előkerült tárgyak sorsáról az első forráscsoportunkat azok az információk jelentik, amelyeket fémkereső műszerekkel foglalkozó személyektől, illetve velük kapcsolatban álló gyűjtőktől szerzünk be. A leletegyüttesekről

általában viszonylag könnyű elsődleges adatokat szerezni, ám azok további sorsáról, a lelőhelyeket fosztogató csoportokról vagy egyénekről nehéz további ismeretet gyűjteni. Az informátorok általában eltűnnek, ha kiderül, hogy a kérdező a hivatalos oldallal áll kapcsolatban. Sokszor a találók csak azért mutatják be tárgyaikat, hogy azok készítési idejét, értékét pontosabban meg tudják határozni a későbbi eladás érdekében. Előfordul, hogy az elsődleges információk megszerzése után visszahúzódnak, hogy a megszerzett ismeretek révén minél előnyösebb pozícióban tudják értékesíteni a tárgyaikat. Nagyon sok az ellenőrizhetetlen, homályos, a legendák kategóriájába sorolható adatunk is. Ilyen például a dédestapolcsány-Verebce-tetői lelőhelyen előkerült, geometrikus mintázattal díszített bronz lábvértről vagy a várvölgy-kislázhegyi erődített településen talált bronzedényeket tartalmazó kincsről szóló történet. Feltűnhetnek tárgyak és együttesek a különböző, fémkeresősök által létrehozott közösségi oldalakon is, de ezeken inkább a kezdő vagy a múzeumokkal együttműködést kereső fémkeresősök információi érhetők el.

25. kép. Illegális fémkeresősök által talált késő bronzkori kardokból álló bronzkincs ismeretlen magyarországi lelőhelyről (lent). A leletegyüttes egyik kardja, amelyet 2018-ban egy nyugat-európai aukciós ház bocsátott árverésre (fent)

Következő forráscsoportunkba azok a kincsek és tárgyak tartoznak, amelyek internetes piaci oldalakon, illetve aukciós házak honlapjain, árverési katalógusaiban tűnnek fel. A magyarországi és külföldi internetes kereskedelmi weboldalakra és online piac-terekre (pl. eBay, Vatera) általában egy-egy tárgy – legtöbbször lándzsa, balta, ékszer – kerül fel, de néha komoly tudományos értékű darabok és kisebb kincsegyüttesek is megjelenhetnek rajtuk. Általánosan jellemző az ilyen oldalakon bemutatott tárgyakra, hogy a lelőhelyüket nem tüntetik fel, vagy csak nagyon általános adatokat adnak meg (pl. Ukrajna, Kárpát-medencei térség). Az igazán nagy értékű tárgyakat és összetettebb kincsegyütteseket csak a legritkább esetben hirdetik meg találóik ilyen oldalakon. Ezeket inkább közvetlenül próbálják meg eladni tőkeerős magángyűjtőknek, műkincs-kereskedőknek vagy aukciós házaknak. Az eladás történhet egyenesen a találó személy által, de egyre gyakoribb az, hogy közvetítőn vagy közvetítők láncán keresztül keresik meg a kiszemelt vevőt.

Az aukciós házak kínálatában megjelenő bronzkori tárgyak esetében a legritkábban tüntetik fel az árverésre bocsátott tárgyak valós származási helyét és előkerülési körülményeit. A tipológiai jegyek alapján nagy biztonsággal kiszűrhetők azok a tárgyak, amelyek előkerülése a Kárpát-medencére vagy Magyarországra jellemző, de pontos lelőhelyük a legritkább esetben határozható meg vagy bizonyítható. Az ilyen darabok származási helyeként általában Délkelet- vagy Közép-Európát jelölik meg, előkerülésükről pedig annyit írnak, hogy hagyaték része vagy 19. (20.) századi magángyűjteményből származik. Gyakori jelenség az is, hogy egy eredetileg zárt kincsegyüttest több részletben, tárgyanként, hamis lelőhely-megnevezésekkel kínálnak eladásra (*25. kép*). Jellegzetes példája a származási hellyel való manipulációnak az a fémedényekből álló leletegyüttes, amelyet nagy valószínűséggel az abosi (Obišovce, Szlovákia) erődített településen illegális fémkeresősök fedeztek fel az 1990-es években. Először a bécsi Dorotheum árverésén tűnt fel pontosabb lelőhely-megjelölés nélkül, majd újabban egy német műtárgykereskedő cég árverésén már úgy szerepelt, mint egy 1899-ben, a brandenburgi Altenfließ környékén előkerült, családi gyűjtemény részét alkotó leletegyüttes (*26. kép*).

26. kép. Illegális fémkeresősök által feltehetően az abosi (Obišovce, Szlovákia) erődített telepen talált bronzedények

Depómentés: bronzkincskutatási program az Eötvös Loránd Tudományegyetemen

A késő bronzkori kincsleletek veszélyeztetettségét látva az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete 2006 őszén kutatási programot indított azzal a céllal, hogy a Magyarországon még fellelhető késő bronzkori és kora vaskori depók közül minél többet megpróbáljon eredeti kontextusában felderíteni. E munka eredményeképpen 2018-ig 39 kincsleletet sikerült megmenteni. A kutatási program 12 éve alatt összesen 52 lelőhely átvizsgálása történt meg, amelyek közül 25 rejtett magában fémtárgyakat tartalmazó zárt leletegyüttest.

A lelőhelyek fémkereső műszeres kutatása során a kincsegyütteseken kívül kb. négyezer késő bronzkori és 350, különböző régészeti korszakhoz tartozó szórványtárgyat tártak fel és dokumentáltak csapatunk tagjai. A mentőprogram keretében a fémkereső műszerrel felkutatott kincsleleteken kívül több illegális úton előkerült kincsről sikerült információt gyűjteni (27. kép).

27. kép. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem bronzkincskutató programjának logója

A kutatási program indításának okai

A programot életre hívó okok közül az egyik legfontosabb az volt, hogy a 2000-es évek elejétől az általunk meglátogatott késő bronzkori lelőhelyeken (pl. Szilvásvárad-Kelemenszéke, Dédestapolcsány-Verebce-tető, Mátraszentimre-Óvár) évről évre egyre több illegális fémkereső műszeres tevékenységre utaló beásást és rablógödröt találtunk. A lelőhelyrombolások okait és a rabolt leletek sorsát nyomozva különböző forrásokból tudomást szereztünk olyan – a hazai és a nemzetközi műkincspiacra került – bronzkincsekről, amelyek bizonyítottan magyarországi lelőhelyekről származtak.

A feldúlt lelőhelyek és az illegális műkincs-kereskedelembe került bronztárgyak növekvő száma egyértelműen jelezte, hogy a kincsek által képviselt régészeti forráscsoport komoly veszélyben van Magyarországon. Mivel a meglévő törvények és rendeletek nem tudtak védelmet biztosítani ennek a speciális forráscsoportnak, úgy véltük, hogy ebben a helyzetben a legcélravezetőbb stratégia az lehet, ha a rablókat megelőzve, fémkereső műszerek segítségével mi régészek derítünk fel és dokumentálunk eredeti összefüggésében minél több késő bronzkori bronztárgyat tartalmazó leletegyüttest.

A kutatási program indításának másik indoka az volt, hogy a késő bronzkorban és a kora vaskorban addig soha nem látott méreteket öltő deponálási gyakorlat magyarországi arculatát egy új információs bázis segítségével a korábbinál jóval árnyaltabb módon lehessen bemutatni. Ennek érdekében megpróbáltunk minél több, lehetőleg eredeti összefüggésében megfigyelhető kincsegyüttest régészeti módszerekkel feltárni és dokumentálni. A késő bronzkori lelőhelyeken tapasztalt fosztogatás mértéke halaszthatatlanná tette a még fellelhető és megmenthető kincsegyüttesek megmentését a tudományos kutatás számára.

A kutatott lelőhelyek kiválasztásának szempontjai

A program során kutatott lelőhelyek kiválasztásában három szempont játszott szerepet. Az első csoportba azok a feltételesen késő bronzkorinak tartott erődített települések tartoztak, amelyeket a szakirodalomból[85] ismerünk, de amelyeknek a topográfiai vizsgálatokon kívül másfajta kutatása nem történt, és pontos korukat keltező értékű leletek híján nem lehetett meghatározni (*28. kép*). Ezek esetében célunk a lelőhelyek keltezése és az esetlegesen elrejtett kincsegyüttesek felderítése és dokumentálása volt (pl. Abasár-Hajnács-kő, Abasár-Rónya-bérc, Martonyi-Szúnyog-tető). Ebbe a kategóriába sorolhatók azok a települések is, amelyeket mi fedeztünk fel, azaz előttünk semmiféle kutatásuk nem történt (Bükkzsérc-Hódos-tető, Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verő).[86]

28. kép. A parád-várhegyi kincs bontása

Egy másik szempont a fokozott veszélyeztetettség. Ahol rablásra utaló nyomokról értesültünk, ott igyekeztünk minél hamarabb mi is megjelenni, hogy a teljes kifosztás előtt még megpróbáljunk zárt vagy szórványleleteket találni és ezzel is információt menteni a pusztulásra ítélt lelőhelyről. Ebbe a kategóriába zömében ugyancsak a szakirodalomból ismert erődített települések tartoznak (pl. Mátraszentimre-Óvár, Szilvásvárad-Kelemenszéke, Tállya-Óvár).

A harmadik csoport azokat a lelőhelyeket foglalja magába, ahonnan magányosan előkerült bronztárgyakat ismerünk. Ezekben az esetekben feltételezhető, hogy szétszántott vagy más módon megbolygatott bronzkincs lehetett a területen (Pázmándfalu [*29. kép*], Zsáka-Dávid-tanya), vagy esetleg egy intenzív, nagy mennyiségű szórvány fémtárgyat tartalmazó település nyomaira bukkanhatunk (pl. Baks-Temetőpart, Debrecen-Alma utca, Hajdúdorog-Szállásföldek).

29. kép. A szétszántott 3. kincs tárgyainak összegyűjtése fémkereső műszerrel Pázmándfalu határában

A kutatómunka módszerei

A kutatott lelőhelyek terepi sajátosságaik alapján két jellegzetes csoportba sorolhatók. Az egyikbe túlnyomó részt erdővel vagy legelővel fedett hegyvidéki lelőhelyek tartoznak, ahol a leleteket elsősorban az intenzív erdőművelés (pl. Mátraszőlős-Kerekbükk), illetve a lejtős felszínek eróziója (Tállya-Várhegy) veszélyezteti. Az ilyen adottságú helyeket a bronzkori tárgyakra vadászó illegális fémkeresősök is előszeretettel keresik fel, mivel az erdővel fedett, nehezen megközelíthető részeken háborítatlanabbul tudnak mozogni (pl. Mátraszentimre-Óvár, Szilvásvárad-Kelemenszéke). Az e kategóriába sorolható lelőhelyeken jóval nagyobb a valószínűsége, hogy bolygatatlan kontextusra bukkanunk.

A másik csoportba a főként alföldi területekre jellemző, mezőgazdasági művelés alatt álló felszínek tartoznak. Ezeken az intenzív szántás és tárcsázás miatt jóval kisebb az esélye, hogy érintetlen összefüggésben fennmaradt együttesekre találunk. Ehelyett legtöbbször kiszántott, nagyobb területen szétszóródott leletegyüttesek előkerülésével számolhatunk. Szerencsés esetben ezeken a felületeken is bukkanhatunk eredeti összefüggésükben megőrzött kincsekre (pl. Zsáka-Dávid-tanya 2. depó, Pázmándfalu 2. depó).

Lelőhelyeink felderítésének egyik lehetősége az ún. „portyázásos" módszer, amelynek során egy jól körülhatárolható domborzati vagy topográfiai egységen belül öt-hat fémkereső műszeres kutató laza láncban vagy teljesen szabadon mozogva vizsgálja át a kijelölt területet. A cél ilyenkor az, hogy az adott lelőhelyen belül megtaláljuk azokat a zónákat, ahol bronztárgyak szóródnak, illetve nagyobb sűrűségben fordulnak elő. Amikor valaki bronzleletre bukkan, az egész csapat arra a területre gyűlve szisztematikusan átvizsgálja a tárgy szűkebb környékét. Minden előkerült tárgyat koordinátával látunk el, majd egységes leletkísérő

30. kép. Az erődített településen előkerült bronzkincs dokumentálása Tállya-Óváron

lap kíséretében elcsomagoljuk. Ha zárt leletegyüttesre bukkanunk, akkor egy kisebb, általában 1 × 1 méteres szondát nyitunk köré és kibontjuk, majd fényképekkel, videófelvétellel és rajzzal dokumentáljuk (*30. kép*). Ezt a módszert elsősorban a hegyvidéki települések erdővel és sűrűbb aljnövényzettel fedett felszíneinek felderítése során alkalmazzuk, de mezőgazdasági művelés alá vont, nagyobb felületű lelőhelyek elsődleges felderítése során is gyakran használjuk.

Másik módszerünket a bronztárgyakkal sűrűn fedett, jól járható felületű lelőhelyek (pl. Baks-Temető-part, Zsáka-Reményi erdő) vagy lelőhelyrészek kutatása során alkalmaztuk. Ilyenkor az átvizsgálni kívánt lelőhelyrészen kijelölünk egy 50 × 50 vagy 20 × 20 méteres négyzetekből álló hálót, amelyeket azután szisztematikusan, méterről méterre haladva vizsgálunk át. Az előkerült bronztárgyakhoz itt is koordinátákat rendelünk kézi GPS műszer segítségével, de ha kis területen nagyobb számban kerülnek elő leletek, akkor a nagyobb pontosság érdekében geodéziai GPS műszert alkalmazunk (pl. Bükkszentlászló, Zsáka 1. depó).

Terepmunkáinkon általában négy-tíz főből – egyetemi hallgatókból, néhány régészből és egy professzionális fémkeresősből – állt a csapatunk. Tapasztalatunk szerint a terepi kutatás eredményességét rendkívüli módon befolyásolja a fémkereső műszerrel dolgozó személy rutinja, illetve a felderítőmunka során használt műszer minősége is. Jó példa az előbbire a terepi kutatásaink mintegy nyolcvan százalékában résztvevő és a fémkereső műszer használatában hatalmas rutinnal és érzékkel rendelkező Bacskai István és Sándor Lajos, akik az általunk feltárt kincsek 70%-át, a szórvány tárgyaknak pedig csaknem 60-70%-át felfedezték.

A tágabb leletkontextust vizsgáló ásatások

A kutatóprogram során feltárt kincsegyütteseket legtöbbször 1 × 1 méteresnél nem nagyobb szondában bontottuk ki. Ez a kivágat legtöbbször nagyon kevés információt adott arról, hogy a tárgyakat eredetileg milyen környezetben helyezték el, hogyan illeszkedtek a településhez vagy a deponálás helyéül kiválasztott tájrészlethez. Azért, hogy a kincseket minél több szállal köthessük vissza abba a tájba, ahol deponálásra kerültek, lelőhelyüket minden esetben szisztematikus felszíni leletgyűjtéssel és aprólékos fémkereső műszeres kutatással vizsgáltuk át.

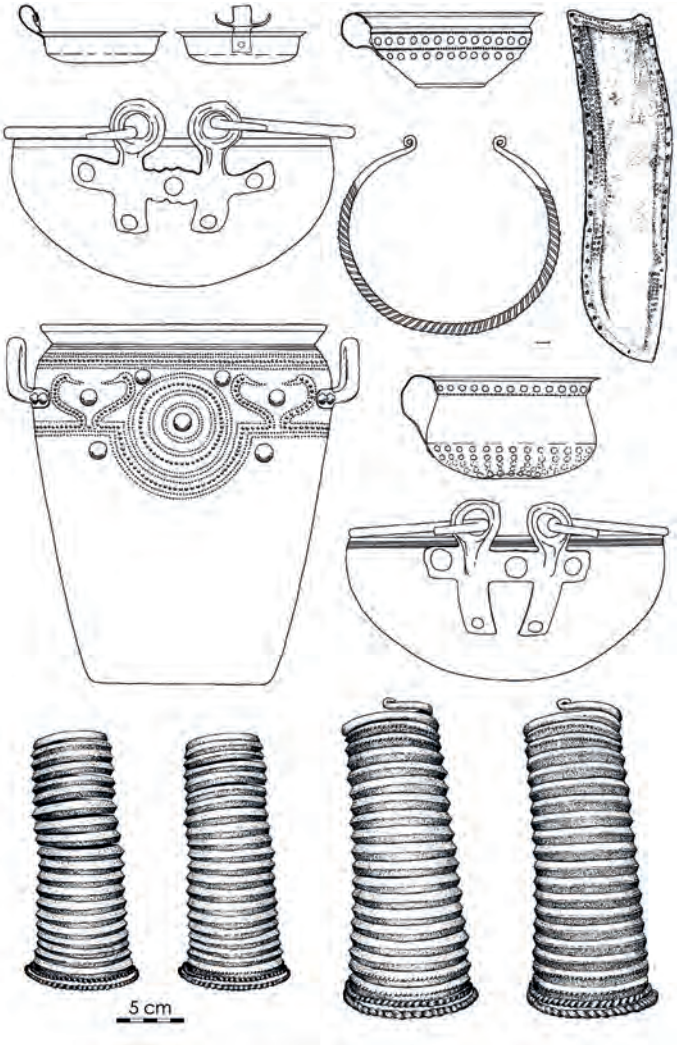
31. kép. Kutatószelvény a tállya-óvári lelőhelyen előkerült bronzkincs környezetében

32. kép. A bronzkincsek lelőhelye Baks-Temető-parton

A program során nyolc lelőhelyen adódott lehetőségünk arra, hogy a kincsleletek környezetét nagy felületű kutatóárkok segítségével ásatási módszerekkel is megvizsgáljuk. Az 50 m^2-estől a 200 m^2-es nagyságig terjedő kutatószondák a korábban feltárt kincsegyüttesek köré lettek kijelölve (Bükkzsérc-Hódos-tető, Pázmándfalu, Tállya-Óvár [*31. kép*], Zsáka-Dávid-tanya), de néhány esetben a lelőhely más, a leletösszefüggés szempontjából fontos pontjain is ástunk kutatóárkokat (pl. Parád-Várhegy, Martonyi-Szúnyog-tető, Baks-Temető-part [*32. kép*], Szilvásvárad-Kelemenszéke).

Az elveszett kincsek

Nagyon sok olyan kincsről is tudomást szereztünk, amelyeket illegális fémkeresősök derítettek fel és dobtak piacra Magyarországon vagy külföldön. Ezek közül eddig mindössze egyetlen darab, a 2. hajdúböszörményi szitula (*2. kép*) jutott vissza hazánkba,[87] a többi magángyűjteményekbe és kereskedők kezébe került.

Az elrabolt kincsek általunk megismert legkülönlegesebb képviselője egy északkelet-magyarországi késő bronzkori erődített településen fosztogatás során került elő (*33. kép*). Informátorunk az együttes lelőhelyeként Tolcsva-Várhegy fosztogatók által mára szinte teljesen feldúlt erődített települését jelölte meg. Az állítólag a '90-es évek közepén előkerült tárgyakról 2007-ben kaptunk fotókat, ezek alapján rekonstruáltuk eredeti összetételét. Az európai viszonylatban is egyedülállóan gazdag és jó állapotban megmaradt leletegyüttes egy trébelt díszítésű bronzszitulát, négy lemezekből kialakított nagyméretű kartekercset, két teljesen ép bronzbográcsot, három bronzlemez csészét, egy sodrott díszítésű nyakperecet, valamint sisakhoz

33. kép. Északkelet-Magyarországon, talán Tolcsva-Várhegyen előkerült késő bronzkori kincslelet

tartozó fülvédő lemezt tartalmazott. Az unikális készlet későbbi sorsáról azt állították, hogy tárgyait egy konténerben az USA-ba csempészték, ahol magángyűjteménybe kerültek. A fotókról megismert leletegyüttes a Magyarországon eddig előkerült bronzkincsek egyik legreprezentatívabb képviselője, mind egyes tárgyait, mind egészét illetően a késő bronzkori Kárpát-medence Kr. e. 11-10. századi, ún. Hajdúböszörmény-típusú fémművességének csúcsát jeleníti meg.[88]

34. kép. Ismeretlen lelőhelyű késő bronzkori bronzedényeket és karpereceket tartalmazó leletegyüttes. A feltehetően Kelet-Magyarországról származó tárgyak sorsáról nem rendelkezünk információval

Az elveszett kincsek körébe tartozik az a sisakot és kardot tartalmazó együttes is, amelyet az 1990-es évek végén egy Dusnok környékén dolgozó dunai kotróhajó személyzete talált meg. A tárgyakat birtokló, rendkívül óvatos személyektől csak kémfilmbe illő konspirációval tudtunk néhány gyönge minőségű fotót és vázlatrajzot szerezni. A leletegyüttesnek a sisak szokatlanul jó megtartása és a benne megmarad bőrbélés kölcsönzött kiemelt jelentőséget. A tárgyakat megpróbáltuk a Magyar Nemzeti Múzeum számára megvásárolni, de a tulajdonos a hivatalos úttól megijedt és minden kapcsolatot megszakított velünk. Közvetítőnk értesülése szerint a bronztárgyakat Németországban értékesítette.[89]

Az utóbbi években egyre több hasonló leletről szerzünk tudomást. Közülük is kiemelkedik az a kincsegyüttes (*34. kép*), amely egy jellegzetes északkelet-magyarországi bronzkori edényt (ún. felsőpályi típusú szitulát), spirális díszű karpereceket és öt darab szokatlan formájú, a levantei partvidéken elterjedt típusokkal rokonítható bronzedényt tartalmazott. A tárgyakat egy kelet-magyarországi múzeumnak próbálták eladni, de miután nem kaptak megfelelő ajánlatot, a birtoklói elérhetetlenné váltak.

Az informátoraink által és az internetes piaci oldalakon és fórumokon keresztül felderített, illegális úton előkerült késő bronzkori tárgyak és kincsleletek nyilvántartására 2014-ben létrehoztunk egy adatbázist, ahol rendszerezzük és elmentjük az ilyen módon megismert bronztárgyak fotóit és adatait. E nyilvántartás segítségével nyomon tudjuk követni a tárgyak sorsát és esetleges újbóli felbukkanását, megakadályozva többek közt azt, hogy eredeti lelőkörülményeiket, összetételüket a jobb értékesíthetőség érdekében meghamisítsák.

35. kép. Az ecseg-bogdány-dűlői bronzkincs tárgyai a bográcsok nélkül

II. Áldozatok és felajánlások

Rituális kódok: Ecseg-Bogdány-dűlő

A Cserhát délnyugati oldalában előkerült depó több szempontból is emlékezetes bronzkincskutató csapatunk számára. A történet rosszul indult, hiszen a tárgyakat nem mi találtuk meg, hanem két ecsegi lakos, akik dokumentálás nélkül fel is szedték őket. Szerencsére a két megtaláló elkötelezett lokálpatrióta lévén a leletegyüttest rögtön bejelentette, így két napon belül már hitelesíthettük a nem mindennapi – egy ritka típusú bronzbográcsban elrejtett, különleges tárgyakat tartalmazó – leletegyüttest.

A depónak nemcsak a tárgyai voltak érdekesek: a megtalálók segítségével pontosan tudtuk rekonstruálni az összetevők eredeti helyzetét és így a depó egykori lerakásának módját is. Ezek alapján feltételezhető, hogy itt egy bonyolult, legalább négy lépcsős deponálási szertartással számolhatunk, amelynek során a kincset tartalmazó bográcsot alá és fölé meghatározott tárgyak kerülnek, a szertartás végén pedig egy különleges lándzsát szúrnak a földbe helyezett együttes fölé.

Az ecsegi kincs szemléletesen illusztrálja azt a feltételezést, hogy sok késő bronzkori depó látványos szertartás keretei között kerülhetett elhelyezésre. Ezek az „előadások" közönség előtt zajlottak, akik számára minden egyes lépésnek értelmezhető – számunkra azonban nehezen felfejthető – jelentése volt a közösség számára.

A kincslelet előkerülésének körülményei

Az ecsegi bronzkincset (*35. kép*) két lelkes, az örökségvédelem ügye iránt elkötelezett helyi fémkeresős lokálpatrióta, Pál István és Tóth Zoltán (Manó) tárta fel.[90] A különleges leletegyüttest nem szakszerűen szedték fel, ám dicséretükre legyen mondva, rögtön felismerték a lelet jelentőségét. Már a megtalálás napján értesítették a salgótarjáni múzeum régészét, Zandler Krisztiánt, aki másnap reggel riasztotta az Eötvös Loránd Tudományegyetem bronzkincskutató csapatát. Ennek köszönhetően egy napon belül „forró nyomon" kerülhetett sor a lelőhely helyszíni szemlére, felmérésére és a leletösszefüggések pontos dokumentálására. A leletegyüttes előkerülési körülményeit a terepi munkát követően többórás, rendkívül részletes beszélgetés keretében rögzítettük a két találó visszaemlékezése alapján.

Történetük a következő volt: 2016. február 11-én falujuk határában fémkeresővel kutattak régiségek után. Hazafelé indulva a Bogdány-oldal nevű határrészen úgy döntöttek, hogy ezt a korábban általuk már többször átnézett, ám meddőnek bizonyult mezőt még egyszer átvizsgálják. A terület bejárása közben fémkereső műszereikkel erősebb jelet észleltek. Itt leásva, kb. 20-25 centiméter mélységben egy hosszú

36. kép. Az ecseg-bogdány-dűlői bronzkincset rejtő bogrács

lándzsahegyre bukkantak, amely heggyel lefelé, kb. 70 fokos szögben helyezkedett el. A lándzsa alsó harmadával egy szintben két tokos balta, egy kisebb lándzsahegy, majd egy spirál karperec bukkant elő. A karperec kibontása közben vették észre, hogy az ékszer körül 30-35 centiméteres mélységben egy bronzbográcsz (*36. kép*) pereme bontakozik ki. Miután kiderült, hogy a bronzedény színültig tele van tárgyakkal, úgy döntöttek, hogy kiemelik és hazaviszik, hogy a benne lévő tárgyakat nyugodt körülmények között szedhessék ki. A bográcsz felszedése után, az alja alatt két-három centiméterrel még két, egymás mellé helyezett lándzsát és egy tokos baltát találtak.

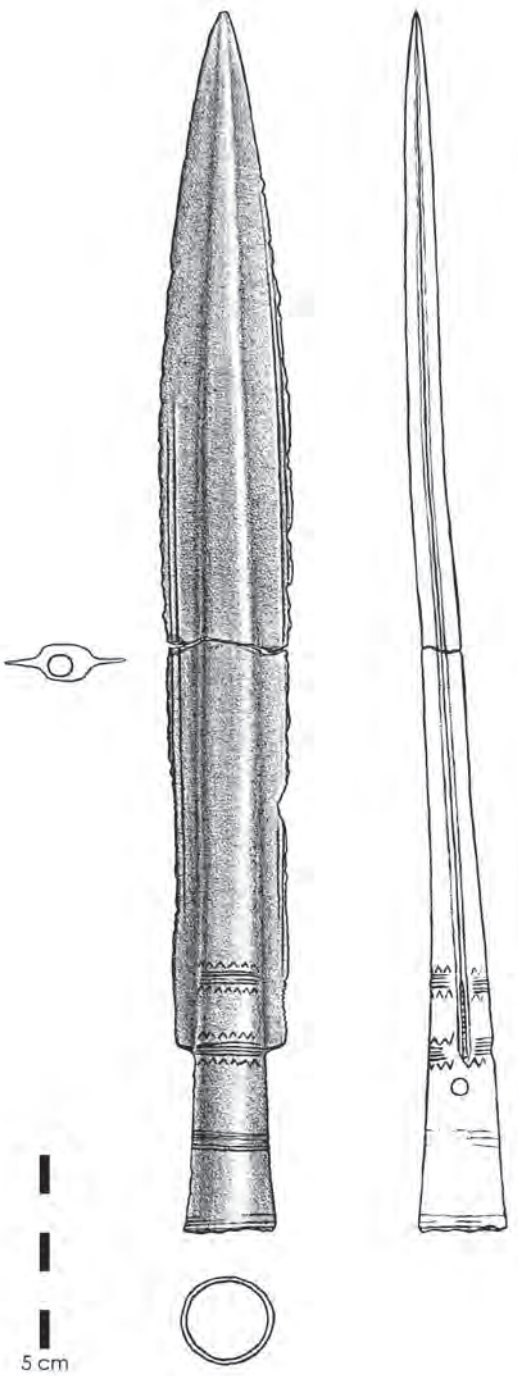
A bográcsban legfelül helyezkedett el a bográcsz drótból készült, kettétört füle. Az egyik füldarab még a bográcsz akasztójában volt, az alsó része beesett a tárgyak közé. Közvetlenül a fül alatt két összekorrodálódott fibula feküdt úgy, hogy a fibulák és a fül közé keresztben egy lándzsa pengerésze is beékelődött. A másik fül a letört bográcsakasztóval a bográcsz szájának belső részénél feküdt. Ezekkel a tárgyakkal egy szintben ép, törött és összetekert tűk voltak elhelyezve. Alattuk ép és töredékes sarlók, töredékes tokos

balták, ép tokos vésők és bronz nyersanyaglepények töredékei voltak rendszertelenül összekeveredve. A bronzrögökhöz más tárgyak is – pl. egy sarlópenge töredéke – hozzá voltak korrodálódva, míg a bográcsoldalához egy tenyérnyi nagyságú bronzlemez tapadt. A bográcsalján sarlók töredékei, egy fűrészlap és két kés feküdt. A bográcsszegecsekkel rögzített alja a kiemelés és tisztogatás közben letört.

A deponált tárgyak

A kincs tárgytípusainak összetétele jól illeszkedik a Kr. e. 13–12. század ún. kurdi típusú kincsleleteinek körébe.[91] A Kárpát-medencében ebben az időszakban került földbe a legtöbb és legváltozatosabb összetételű depó. A korszak sokszínű, térségenként eltérő deponálási mintázataiban egyaránt jelen vannak egyedi ékszereket vagy fegyvereket rejtő kincsek, kisméretű, főként eszközöket és szerszámokat tartalmazó együttesek és nagy mennyiségű, akár 25-50 kilogramm súlyú fémet magukba foglaló depók. Az ecsegi leletegyüttes az utóbbi, gyakran több száz tárgyból álló, támadó és védő fegyvereket, szerszámokat és összetettebb ékszereket – pl. fibulákat, karpereceket – tartalmazó kategóriába sorolható. A Dunántúlon és az északkelet-magyarországi térségben ez a tárgyösszetétel tekinthető a depók összeállításában leggyakrabban követett mintázatnak.

A 8,5 kilogramm összsúlyú leletegyüttes 106 tárgyat tartalmazott: egy bronzbográcsot, hat lándzsahegyet, egy szárnyas baltát, tizenegy tokos baltát, egy tokos kalapácsot, három tokos vésőt, tizenhét sarlót, két kést, három fűrészpengét, négy tűt, két fibulát, egy-egy szív formájú lemezcsüngőt, spirál karperecet, árt, valamint bronzkarikákat, egy

37 kép. Az ecseg-bogdány-dűlői kincs hosszú pengéjű lándzsája

sisak(?) és egy páncél néhány töredékes darabját, egy bronzvödör vereteit, 31 darab ép és töredékes öntőlepényt, továbbá meghatározhatatlan tárgyakhoz tartozó lemez- és öntvénytöredékeket.

A depó egyik legérdekesebb tárgya az elsőként megtalált, 34 centiméter hosszú lándzsa (*37. kép*). A fegyver két darabban került elő, de mivel a törésfelületen nincsen patina, egyértelmű, hogy eredetileg épen szúrták a földbe az elrejtett bográcsok fölé. A lándzsa biztosan használatban lévő eszköz volt, erre utal a fanyélnek a nyéllyukban megmaradt maradványa és a gondosan felélezett penge. Az ehhez hasonló, átlagosnál hosszabb pengéjű lándzsatípusok a Kr. e. 13–12. századtól terjedtek el, majd a Kr. e. 11–10. századra kialakult egy egészen extrém hosszúságú, 40-50 centiméteres, fél kilogramm súlyú változatuk is.[92] Hosszú pengével ellátott lándzsatípusok a késő bronzkori Krétán és a mükénéi kultúrkörben is használatban voltak. Egyes változataikat az ott elterjedt harci kocsikon való használatra kifejlesztett fegyverként értelmezték. Mivel ezeken a déli területeken már a Kr. e. 15–14. században feltűntek ilyen fegyverek, elképzelhető, hogy a hasonló formák onnan terjedtek el észak felé a következő évszázadokban.[93]

Az ecsegi lándzsa különlegességét a hosszú, tagolt penge és a penge alsó részén életlenül hagyott, apró fogazással ellátott két centiméteres rész, az ún. *ricasso* (pengetükör) adja. Az ecsegi darab egyik legjobb párhuzamát a Németország délnyugati részén Gau Algesheim település mellett feltárt, kövekből épített sírkamrából ismerjük.[94] A temetkezést kirabolták, így a 31,2 centiméter hosszú lándzsán és egy egyedi formájú, áttört lábakon álló agyagedényen kívül a többi mellékletről nem maradt adat, de a térségben ritka sírforma és a különleges fegyver arra utalnak, hogy az ide eltemetett halott közösségének kiemelkedő személyisége lehetett. A két lándzsát rokonítja tokrészük finom, poncolt, geometrikus mintázata is.

Az ecsegi darabhoz hasonló kialakítású lándzsahegyek viszonylag ritkák a nyugat- és közép-európai térségben – alig egy tucatnyi hasonló darab ismert.[95] Az európai területeken ezekhez a hosszú pengéjű, *ricasso*val ellátott lándzsatípusokhoz valószínűleg egy speciális lándzsavívási mód társulhatott.[96] A hosszú pengéket a kardokhoz hasonlóan szúrásra és ütésre egyaránt használták, és úgy vívhattak velük, ahogyan a középkori japán *yari* és *naginata* lándzsatípusokkal,[97] vagy mint az európai alabárdokkal a 15–16. században.

A leletegyüttes másik különleges darabja maga a deponált tárgyakat tartalmazó bronzbogrács – igazi toldozott-foltozott, agyonhasznált darab. Hosszú használatára utalnak agyonkopott fülei, több ponton is megrepedt, szegecsekkel és apró lemezdarabokkal összefogott oldalfala és aljának meglehetősen elnagyolt foltozása (*38. kép*).

A bronzkor későbbi periódusaiban a bográcsok viszonylag gyakori tárgyai a kincsegyütteseknek, ám az ecsegi példányhoz hasonlítható formák rendkívül ritkának számítanak: a Kárpát-medencében mindössze három közelebbi és három távolabbi párhuzama ismert, de Európában is csak két hasonló bronzedény került elő a mai napig.[98] Az ecsegi depó bográcsát az is egyedivé teszi, hogy ennek az edénytípusnak az egyik legkorábbi képviselője. A bronzbográcsokat rendszerező kutatók a hasonló – ívelt oldalfalú, két részes formában öntött fülű – formákat A2 típusnak hívják, és a Kr. e. 13–12. században számolnak a használatukkal.[99]

38. kép. Javítás az ecseg-bogdány-dűlői kincs bronzbográcsának belső oldalán

A viszonylag ritka, jó keltező értékkel bíró tárgyak közé sorolhatók a bográcsba helyezett fibulák is. Az egyrészes lemezkengyeles, ún. Röschitz-típusú és az egyrészes drótkengyeles, ún. Unter-Radl-típusú fibulával rokonítható darabok a Kr. e. 1200-as években tűnnek fel, és ebben a térségben ennek az ékszertípusnak a legkorábbi képviselőiként tartják számon.[100] Méretük arra utal, hogy vastagabb – talán köpönyegként használt – textileket kapcsolhattak össze velük.

A Kr. e. 13–12. századi keltezést erősítik meg a depó tűi, félhold alakú csüngője, tokos baltái és sarlói is.

A lelőhely környezete

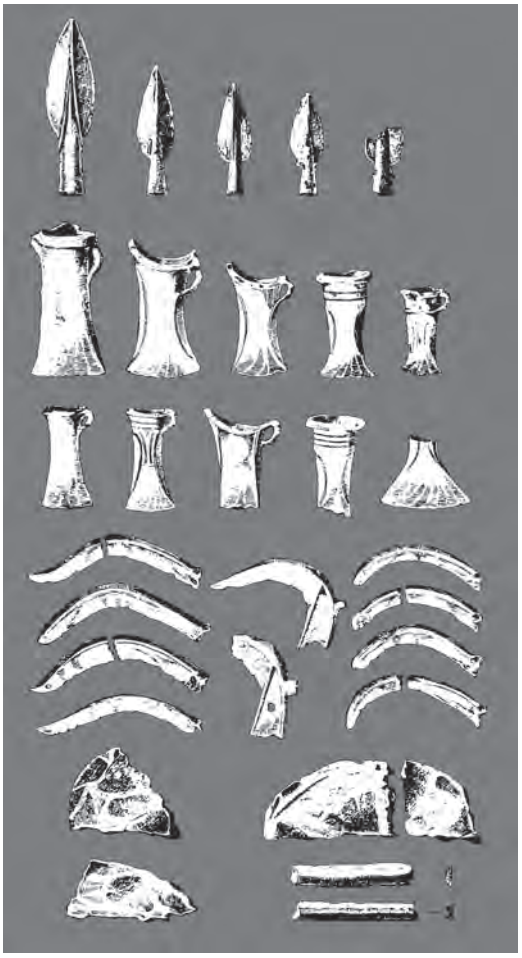
A kincseket rejtő Bogdány-oldal Ecseg külterületén, a falu északnyugati sarkától mintegy 500 méterre keletre, az itt emelkedő Sándor-hegy aljában található (*39. kép*). A hegy oldalát tagoló kelet–nyugati irányú vízmosások közül a két mélyebb szigetszerűen fogja körbe az enyhén lejtő felszínt. A kincs beásásának környezetében más régészeti leletet nem találtunk, ami egyértelműen jelzi, hogy a terület az őskorban lakatlan volt.

A kincs előkerülési helyétől kb. 300 méterre északra egy mélyebb vízmosáson túl nagy kiterjedésű régészeti lelőhely húzódik. Felszínén korábban más korszakok emlékei mellett egy homokóra formájú késő bronzkori csüngő és ugyanilyen korú kerámiatöredékek is előkerültek, ami arra utal, hogy a kincsek elrejtésével egy időben itt egy jelentősebb településsel lehet számolni. Nem messze innen húzódik a Cserhát hegységben eredő és a Zagyva folyóba torkolló Szuha-patak. A kincs előkerülési helyéről jó kilátás nyílik a patak kiszélesedő völgyére és a bronzkori településre.

39. kép. A kincs lelőhelye a megtalálókkal Ecseg-Bogdány-dűlőn

Ecseg határában nem a 2016-ban felfedezett depó az egyetlen késő bronzkori kincslelet: 1898-ban a lelőhelyünkkel szemben, tőle néhány kilométernyi távolságra található Kozárdi-hegy oldalában egy másik depó is előkerült.[101] Az akkoriban szőlővel betelepített hegyen egy agyagedényben találtak rá a 30 darab bronztárgyat tartalmazó együttesre. A zömében ép tárgyakat – tokos baltákat, sarlókat és öt lándzsát, két bronzrudat és egy bronzedény alját – tartalmazó kincs (*40. kép*) kb. 50-100 évvel később kerülhetett elhelyezésre, mint az általunk bemutatott 2. depó.

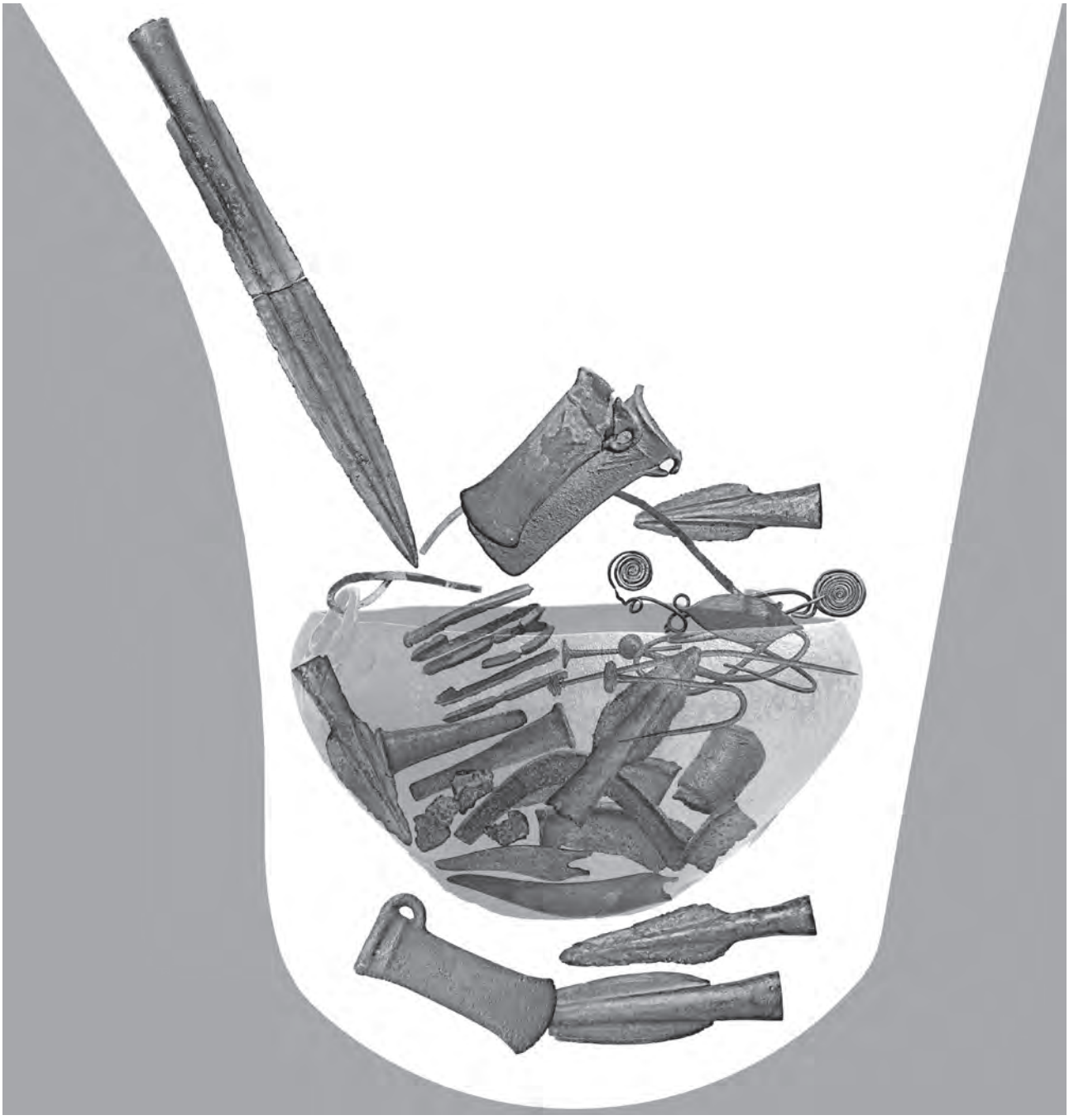

40. kép. Az Ecseg-Kozárdi-hegyen 1898-ban előkerült bronzkincs

A deponálás okának értelmezése

Ahogyan azt a leletegyüttes leírásánál már említettük, feltételezhető, hogy a 2. ecsegi depó tárgyait egy meghatározott – a korszak más depóiban is gyakran alkalmazott – mintázatot és szabályokat követve állította össze az őket összeválogató személy vagy közösség.[102] Ha elfogadjuk ezt a feltételezést, akkor valószínű az is, hogy a deponálási szertartásban résztvevők számára jól kódolható jelentése lehetett az elhasznált, öreg bográcsnak ugyanúgy, mint az ép és összetört fegyvereknek, a személyes tárgynak számító fibulapárnak vagy a nagy értéket képviselő, súlyos bronznyersanyag-rögöknek.

Az ecsegi depó esetében azonban nemcsak a tárgyak összeállítása utal egy meghatározott mintázat követésére, hanem elhelyezésük is. Ha végigtekintünk azon, amit a tárgyak lerakásának módjáról tudunk, akkor egy összetett, lépésről lépésre megtervezett cselekménysor bontakozik ki a szemünk előtt.[103] Ebben a sorban kiemelt jelentősége lehetett a deponálás helyének is: a tárgyakat egy olyan lakatlan, a mindennapi élettéren kívül eső helyen rakták le, amely az egykorú település közelében volt, de attól 350 méter és egy mély vízmosás választotta el. A kiválasztott ponton a depó számára egy kb. 50 centiméter mély gödröt ástak, majd ennek aljára egy tokos baltát és két lándzsát helyeztek el. Ezután rakták a gödörbe a bronztárgyakkal színültig megtöltött öreg bronzbográcsot. A bográcsba tett tárgyakat is gondosan elrendezték: legalulra két kés, egy fűrészlap darabjai és sarlók töredékei kerültek, majd ezekre halmozták a kevésbé látványos nagy bronzrögöket, a sarló- és tokosbalta-töredékeket, a lemezdarabokat, valamint ép

41. kép. Az ecseg-bogdány-dűlői kincs eredeti helyzetének rekonstrukciója

sarlókat és tokos baltákat. A felső részre egy feldarabolt nyakperec darabjai és bronztűköteg, valamint két fibula és egy lándzsa került. A pereméig megrakott bográcsos tetejére keresztben egy nagy spirál karperecet tettek, majd egy kevés föld beszórása után felülről két tokos baltával és egy lándzsával zárták le a deponált együttest. Legvégül a kiásott gödörbe heggyel lefelé beledöfték a hosszú lándzsát, majd betemették a gödröt (*41. kép*).

42. kép. Bullenheimer Berg „F" jelű kincséből a tárgyakat tartalmazó bronzedény és a deponálási rituálé során belevágott szárnyas balta

A fenti értelmezésben a depó elhelyezése egy olyan előadásszerűen zajló, összetett szertartásként képzelhető el, amelynek közönsége van, és ahol az egymást követő cselekmények sorában minden egyes tárgynak és mozdulatnak értelmezhető jelentése van a jelenlévők számára.[104] Az egyik bizonyítékát annak, hogy a deponálást alkalmanként látványos „performanszok" kísérhették, a németországi Bullenheimer Berg-i erődített településen feltárt „F" depó leletösszefüggése szolgáltatja (*42. kép*). Az 1991-ben előkerült kincsegyüttes két egységből állt: egy bronzamforában bronzbaltákat, bronzkorrózió által tartósított, zsineggel összekötött karikaékszereket, sarlókat és két bronzlepényt helyeztek el, közvetlen közelében pedig további baltákat és karpereceket raktak le. A tárgyakkal megtöltött amfora oldalfalába vágott bronzbalta szemléletesen utal arra, hogy a deponálási cselekmény ebben az esetben egy eseménysor része volt. Komplex rituáléra enged következtetni az amfora alján talált nagy mennyiségű mák, valamint gomba-, vadszeder-, savanyúfű-, árvacsalán-, ibolya-, nyírfalevél- és kéregmaradvány. Ezek alapján feltételezhető, hogy a depó földbe helyezését megelőző szertartás keretében a résztvevők a fenti növényekből készült kábító hatású italt fogyasztottak.[105]

Az ecsegi bronzbográcsból sajnos nem lehetett földmintát venni,[106] de a Bullenheimer Berg-i bronzamfora példája alapján nem tarható kizártnak, hogy eredetileg szertartási kellékként használhatták az értékes bronzedényt. Foltozott alja mindenesetre arra utal, hogy rendszeresen tűz érte, és akár a rituálék során fogyasztott főzetek is készülhettek benne.

Más bizonyítékok is ismertek arra nézve, hogy a bronztárgyak deponálása esetenként összetett szertartás része lehetett. 2009-ben a közép-németországi Oberwünschben egy 150 bronzékszert tartalmazó kincsegyüttes került elő, amely fölé egy 40-60 év körüli férfi koponyáját és kézfejeit ásták el.[107] A leletegyütes végleges értelmezése még nem történt meg, de nagy valószínűséggel állítható, hogy a kezek és a fej a deponálási szertartás részeként került a gondosan összecsomagolt fémtárgyak mellé. Hasonló rituálé meglétét sejteti a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Mérk határában 1930-ban előkerült bronzkincs leletösszefüggése is. A földmunkások által talált, szárnyas- és tokos baltákat, sarlókat és karikaékszereket tartalmazó kincset egy nagy agyagedény rejtette, amely mellett közvetlenül emberi kéz- és lábszárcsontok feküdtek.[108]

43. kép. A feltárt depók helyzete Pázmándfalu lelőhelyen

Halotti áldozat: Pázmándfalu

Kutatócsoportunk egyik legizgalmasabb leletegyüttese az a Kr. e. 13–12. század katonai arisztokráciájának jellegzetes tárgyait tartalmazó három kincs, amelyeket a Győr-Sopron megyei Pázmándfalu határában egy apró ártéri szigeten tártunk fel (43. kép). Az egymástól mindössze három méter távolságban előkerült 1. és 2. depó egyetlen személy – feltehetően egy kiemelkedő katonai vezető – teljes fegyverzetét és személyes tárgyait foglalja magába. A 3. kincs egy önálló kisebb készlet, amely az előzőeknél kevésbé előkelő harcos fegyvereit és személyes tárgyait tartalmazta, és valószínűleg egy későbbi időpontban helyezték ide.

A leletek összetételükben szoros kapcsolatot mutatnak a közép-európai és alpi térség elitharcosainak sírmellékleteivel, így feltételezhető, hogy ez a három reprezentatív együttes a halotti rituálékhoz csatlakozó összetett szertartás keretében került elrejtésre. A kincsek összeállításának és elhelyezésének módja alapján felmerülhet az az értelmezési lehetőség is, hogy deponálásuk egy hőskultusszal rokonítható halotti rituáléval hozható kapcsolatba.

44. kép. A pázmándfalui 1. depó eredeti helyzetében

A kincslelet előkerülésének körülményei

2011. december 10-én Farkas Péter és Lakatos Csaba helybéli vadászok értesítették csapatunkat, hogy Pázmándfalu északi külterületén a friss szántásban bronztárgyakat találtak. A két vadász elkezdte összegyűjteni a leleteket, helyenként 30-40 centiméteres mélységbe is leásva, de amikor tudatosult bennük, hogy jelentősebb anyagra bukkantak, a további bontással felhagytak. Másnap reggel a bejelentőkkel együtt a helyszínre siettünk, hogy a leletegyüttest feltárjuk és további pusztulását megakadályozzuk.

A vadászok által megjelölt területet fémkereső műszereinkkel átvizsgálva újabb tárgyak kerültek elő, amelyek köré egy 1,5 × 1,5 méteres kutatószelvényt alakítottunk ki. Ezt a szelvényt mélyítve sikerült elérnünk a depó bolygatatlan magját (1. depó), amely több száz ép és töredékes tárgyat tartalmazott. Az eredeti helyzetükben megmaradt bronztárgyak egy zárt, ovális kupacban helyezkedtek el – az előző évek egyik mélyebb szántása szerencsére csak a legfelül elhelyezkedő darabokat mozdította ki (*44. kép*).

45. kép. A pázmándfalui 2. depó eredeti helyzetében

46. kép. A pázmándfalui 2. depó eredeti helyzetében és a kibontás különböző fázisaiban

A kincslelet tágabb környezetének átvizsgálása során az 1. depótól három méter távolságban egy újabb, gondosan elrendezett tárgyakból álló kincsegyüttest (2. depó) fedeztünk fel (*45. kép*). A bolygatatlan leletegyüttes egy összehajtott, markolatnyújtványos kardot és az ívébe elhelyezett négy nagyméretű lándzsát, egy-egy díszes pengéjű kést, tokos vésőt és rövid kardot foglalt magába. A halom tetejére egy szegecselt bronzpáncél darabját helyezték (*46. kép*).

2011. december 22-én újra felkerestük lelőhelyet, hogy a kincseket rejtő kis magaslat egészét szisztematikusan bejárjuk. A kutatómunka eredményeképpen az 1. és 2. kincstől nyolc-tíz méterre északra egy újabb, teljesen szétszántott kincs (3. depó) tárgyaira bukkantunk. A nyélnyújtványos kard töredékeiből, fibulából, csüngőkből és késekből álló leletegyüttes darabjai kb. 15 méteres hosszúságú, ovális körben szóródtak szét. A szántás ebben az esetben valószínűleg már régebben elérhette a deponált együttest, így itt eredeti helyzetében lévő tárgyakat már nem találtunk.

A három kincsegyüttes leletösszefüggésének tisztázására 2013 augusztusában hitelesítő ásatást végeztünk egy kb. 500 m^2-es területen. Elsőként a 3. kincs tárgyainak előkerülési helye körül jelöltünk ki egy kutatószelvényt, amelyben a humuszréteg eltávolítása során újabb tárgyak – kardpenge-töredékek, kúpos lemezcsüngők, bronzkések töredékei és fibulaspirálok – kerültek elő. Ám sem itt, sem pedig az első két leletegyüttes körül kialakított kutatószelvényben nem találtunk semmilyen, a három kinccsel kapcsolatba hozható régészeti objektumra utaló nyomot.

A deponált tárgyak

A lelőhelyen elrejtett három depó közül a 1. és a 2. szorosan összetartozik: együtt egy előkelő késő bronzkori harcos csaknem teljes fémtárgykészletét jelenítik meg (*47. kép*).

Az 1. kincs támadó- és védőfegyvereket, ivóedényeket, ruhadíszeket, valamint egy kocsi és ló szerszámának vereteit tartalmazta. A támadófegyverek közé egy kisebb és egy nagyobb szárnyas balta, valamint egy bronztőr tartozik, míg a védőfegyvereket egy csillag alakú, bordázattal díszített, fülvédő lemezekkel ellátott sisak (*Kappenhelm*) darabjai és egy szétszabdalt, szegecselt mellpáncél mell- és alsó részének töredékei képviselik.[109] Az ivókészlethez egy ún. Gussen-típusú bronzcsésze[110] töredékeiből és egy szűrőedény füleként azonosítható vastag bronzdrótból áll. A személyes tárgyak közé sorolható még egy övkapocs töredéke is. Feltehetően egy kocsi és a hozzá tartozó lószerszám része lehetett a bronzlemezből hajlított 66 csövecske, a kör alakú, hátoldalán függesztő fülecskékkel ellátott 29 bronzveret, a kerek, lapos, hátoldalán két-két fülecskével ellátott hat öntött bronzgomb, a hat nagyméretű bronzszög, a kör és háromszög kompozíciójából formált bronzcsüngő és hat apró lemezpityke. A deponált tárgyak nagy részén égés- és olvadásnyomok voltak.

Az összeégett, apróra tört tárgyak tömegét tartalmazó együttest feltehetően egy zsákba gyűjtve helyezték a föld alá. Az eke által kimozdított szárnyas balták a halmaz tetején lehettek, a páncéltöredékek, a bronztőr és a sisak fülvédő lemeze viszont a helyükön maradt tárgyak között került elő. A depó alsó részében helyezkedtek el a sisak további darabjai is, és itt került elő a kör alakú, áttört bronzveretek nagyobb része is.

A 2. kincs egy összehajlított, nagyon jó minőségű, ún. Reutlingen/Cetona/Naue II. típusú kardot,[111] négy nagyméretű, lángnyelv alakú lándzsát, egy-egy díszített pengéjű kést, tokos vésőt és rövid kardot, valamint szegecselt mellpáncél két összehajlított, a karlyukak ívét magában foglaló töredékét tartalmazta. A tárgyak a páncéldarabok és a rövid kard kivételével épek voltak, a törések a felszedés után keletkeztek rajtuk. A rövid kard hegye a deponálás előtt tört le – a hiányzó darabot az 1. kincs tárgyai között helyezték el a deponálási cselekmény során. A kincs legalulra helyezett darabja a rövidebb kard volt, erre helyezték az U-alakban összehajtott bronzkardot, majd ennek ívébe, a hegyükkel egy irányba fordított lándzsákat, a kést és a tokos vésőt. Az így elrendezett bronztárgyakat két összehajtogatott páncéllemezdarabbal fedték le.

Az 1. és 2. depót minden bizonnyal egy időben helyezték a földbe, amire a bronzpáncél mindkét kincsben előforduló, összetartozó töredékei mellett az is utal, hogy a 2. depó rövidebb kardjának letörött hegyét az 1. depó érintetlenül maradt részében találtuk meg. A 3. kincs egy öt darabra tört kardot, két kés darabjait, egy díszített pengéjű kés töredékeit, egy bronzárt, négy lemezből hajlított, kúp alakú csüngőt, egy paszományos fibula négy spirálkorongját, két fűzfalevél alakú csüngőt, egy sarlópenge töredékét, legalább három darabokra tört, kerek átmetszetű huzalkarperec töredékeit, egy törött és összeolvadt tű töredékét és két bronz lemeztárgy darabjait tartalmazta (*48. kép*).

47. kép. A pázmándfalui 1. és 2. depó tárgykészlete

A lelőhely környezete

A pázmándfalui kincs elrejtési helye kevés információval szolgál a deponálási cselekmény motivációjának megértéséhez. A depóegyüttes egy szabad szemmel még éppen felismerhető, kb. 100 méter átmérőjű, kerek alaprajzú, szigetszerű magaslaton került elő. A kis dombon sem terepbejárásaink, sem pedig a hitelesítő ásatás során nem találtuk őskori megtelepedés nyomát, ami arra utal, hogy a deponálási cselekmény idején ez a terület lakatlan volt. A magaslat egykor a közelben kanyargó Pázmándi-ér mocsaras völgyéből kiemelkedő kis sziget lehetett, amelynek központi részén, egy 20 méteres átmérőjű körön belül ásták el a három kincsegyüttest.

48. kép. A pázmándfalui 3. depó tárgyai

Késő bronzkori településre utaló nyomokat legközelebb innen 1500 méterre délkeletre ismerünk, ahol a deponált tárgyakkal egyidős, a Kr. e. 13–12. századra keltezhető kerámia- és fémtárgyak gyűjthetők. Mindezek ellenére a három depó egyértelműen jelzi, hogy az a mai szemmel minden különös sajátosságot nélkülöző terület, ahol a bronztárgyak a földbe kerültek, valamiért fontossággal, jelentéssel bírt a deponáló közösség számára, és ezt a jelentést a deponálási cselekmény, az elásott tárgyak értéke és az általuk hordozott üzenet csak megerősítette.[112]

A deponálás okának értelmezése

Ha nem ismernénk a pázmándfalui kincsek előkerülési körülményeit, a bennük lévő tárgyak alapján akár egy gazdag harcos sírjának a mellékleteiként is értelmezhetnénk az innen származó leleteket. A hasonló összetételű készleteket tartalmazó temetkezések a Kr. e. 13. és 12. században terjednek el Közép- és Nyugat-Európa térségében, és egy olyan új elit létrejöttéről tudósítnak, amelynek ideológiájában a harcos lét, a háborúzás kiemelt szereppel bírt. Ezeket a vezető harcosokat kardjaikkal temették el, de gyakori

fegyvermellékletük a lándzsa vagy a nyílvesszőkkel teli tegez is. Sírjaikba olyan személyes, társadalmi státusra utaló tárgyak is kerültek, mint a bronzborotva, a bronz ivócsésze és egy-egy díszített markolatú és pengéjű bronzkés. A leggazdagabb harcosokkal díszes kocsik összeégett bronzveretei is előkerülnek, ami arra utal, hogy talán ezekre ravatalozták fel őket utolsó nagy utazásuk előtt.[113]

A korszak új arculatú harcos elitjének emlékanyaga a pázmándfalui lelőhely tágabb, északnyugat-dunántúli környezetében is megjelenik.[114] Leglátványosabban megmaradt emlékeiket a Bakony-hegység térségéből ismerjük. A hegység erdőségeiben máig épségben megmaradt halomsírmezők közül szinte mindegyik rejt magában néhány olyan halmot, amelyekbe a közösség vezető harcosait temették. Ilyen például a bakonyszűcs-százhalmi halomsírmező VIII. halma, amelyből egy, a pázmándfaluival szoros rokonságot mutató kardot, tőrt, két lándzsát, szárnyas baltát és tokos vésőt magában foglaló fegyverkészlet került elő (*49. kép*). Egy másik példa a bakonyjákói VI. halom 2. sírja, amelyben a máglyamaradványok között a halotti lakoma kerámiaedényeit, valamint darabokra tördelt kardot és lándzsát helyeztek el.

A harcos elit egyik legjobban dokumentált magyarországi temetkezése a Bakony-hegység délkeleti pereméről, Balatonfűzfő mellől került elő. Az itt feltárt, hat hamvasztásos sírt tartalmazó temetőrészlet egyik sírjában fekvő férfi mellé kardját és bronzgombokkal kivert kardövét, kilenc bronz nyílheggyel ellátott nyílvesszőjét, szárnyas baltáját és különleges, kacsafej alakú markolattal díszített kését helyezték el halotti készlet gyanánt.[115]

A pázmándfalui leletegyüttesből és a fent bemutatott sírokból megismert támadófegyver-kombinációk depóleletekben is előfordulnak. Lelőhelyünk 15 kilométeres körzetéből három olyan depó is előkerült, amelyeket hasonló fegyverekből állítottak össze: a koroncói késő bronzkori településen kardból, tőrből, szárnyas baltából és lándzsából[116] (*50. kép*), Gic határában lándzsából és kardból, Tényőn pedig két lándzsából és egy szárnyas baltából álló együttes látott napvilágot.[117]

Noha a bemutatott harcosok sírjai és depók fegyverzete szoros rokonságot mutat a pázmándfalui 1. és 2. depók anyagával, egy dologban mégis különböznek tőlük: nem tartalmaznak sisakot és páncélt, vagyis a védőfegyverzet elemeit. A késő bronzkorban a védőfegyverzethez tartozó tárgyakat csak legritkábban helyezték temetkezések mellékleteként sírokba. A Kárpát-medence területén előkerült sisakok, páncélok, lábvértek elsősorban depóleletek részeként kerültek elő. A legjobb állapotban megmaradt sisakok és páncélok a Duna medréből ismertek, ám ezekről nem dönthető el egyértelműen, hogy baleset miatt vagy rituális okokból kerültek-e a folyó medrébe. Mindez arra utal, hogy a védőfegyverek kiemelt szimbolikus-rituális jelentőséggel bírhattak és birtokosaik halála után a többi fegyvertől eltérő módon kezelték őket. Jól dokumentált, látványos példája ennek a különleges kezelési módnak az a 17 bronzpajzs, amelyeket a dél-svédországi Fröslundában rejtettek el szertartásos keretek között egy mocsár területén.[118]

A védőfegyverzethez tartozó tárgyak legtöbb képviselőjét egy speciális depótípusból ismerjük, amelyre az a jellemző, hogy nagyszámú és differenciált összetételű, ám zömében megrongált tárgyat tartalmaz. Hazánk területén többek között a pázmándi,[119] a lengyeltóti[120] és a rinya-szentkirályi[121] depók képviselik ezt

a kincs-kategóriát.[122] A pázmándfalui kincsekhez hasonlóan ezekben a depókban is vannak támadó- és védőfegyverek, bronzedények, lószerszámok és ruhadíszek, ám a bennük található tárgyak száma jóval nagyobb, ráadásul gyakran munkaeszközöket – pl. tokos baltákat és sarlókat – és ékszereket is tartalmaznak, melyek nagy része apró darabokra van törve vagy össze van hajtogatva. Ezek a depók, ellentétben az eddig felsorolt példákkal, nem egy-egy személyes készletet jelenítenek meg, inkább egy-egy nagyobb főnöki háztartás „kincstárát" reprezentálják. (Az ilyen kincstárakról részletesebben lásd a tállya-óvári kincset bemutató fejezetet.)

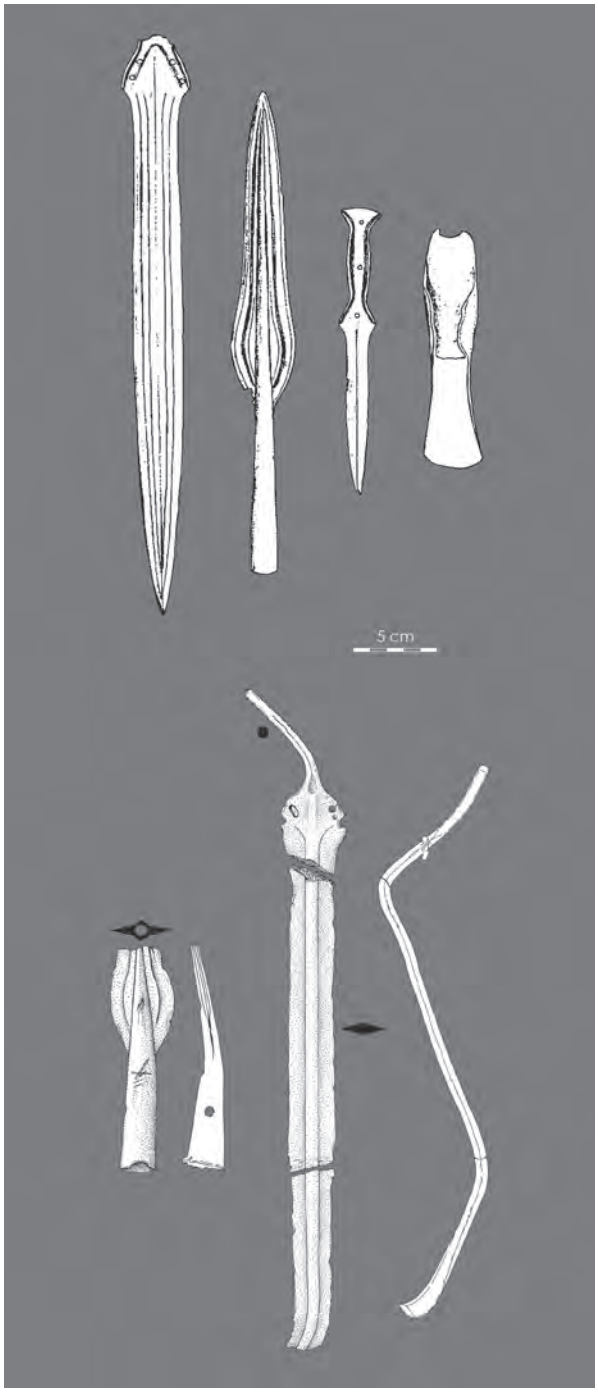
Tovább kutatva az egykorú fegyverkincsek között érdemes megemlíteni egy olyan – feltehetően fémkeresős rablók által talált – kincsegyüttest, amely sok szálon rokonítható az általunk feltárt depókkal. A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében őrzött, ismeretlen lelőhelyű együttes egy darabokra tört, megolvadt kardot, a kardhüvely szerelékeit, három kést, egy-egy lábszárvédő párt, kúp alakú sisakot, bronzcsészét és kocsiszereléket tartalmaz. A feltehetően egyetlen személyhez kapcsolódó készlet minden egyes darabját a deponálás vagy sírba helyezés előtt tudatosan megrongálták, széttördelték.[123]

A pázmándfalui depókból megismert tárgykészlet a korszak elitjének emblematikus leletegyüttesével, a nyugat-szlovákiai Cseke-halom

49. kép. A bakonyszűcs-százhalmi 160. halomsír mellékletei

(Čaka, Szlovákia) 2. temetkezésének mellékleteivel mutatja a legközelebbi rokonságot.[124] A halom kirabolt központi temetkezésétől délre található 2. sír olyan hamvasztásos temetkezést tartalmazott, amelyet egy halotti máglya maradványai fölött alakítottak ki. A sírban a halotti lakomához (*symposium*) tartozó kerámiamellékletek mellett egy páncél apró darabokra tört, összeégett maradványa, két szárnyas baltából, két lándzsából, egy tokos vésőből és egy kardból álló fegyverkészlet, egy borotva, egy fibula, egy bronzöv darabja, bronztűk, ruhadíszekként használt bronzpitykék és veretek, valamint valószínűleg egy kocsihoz és annak lószerszámához tartozó falerák és bronz lemezdíszek voltak elhelyezve[125] (*51. kép*).

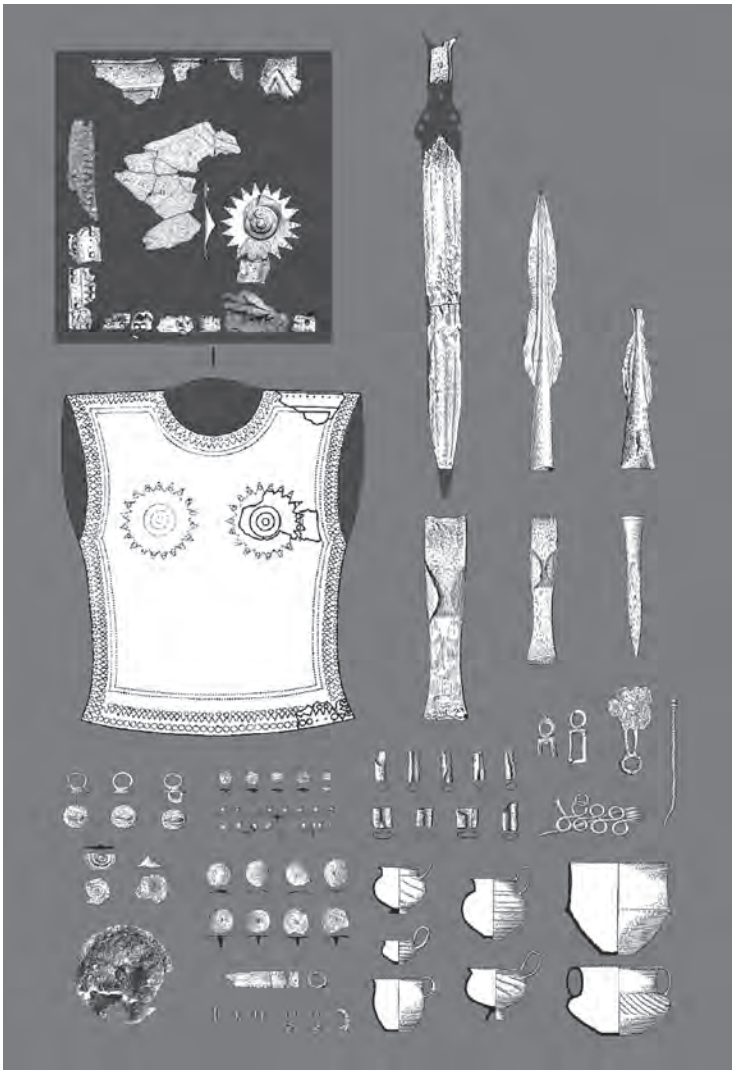
A fent bemutatott példák arra utalnak, hogy a pázmándfalui leletek egy karakteres, hasonló fegyver és tárgygarnitúrát tartalmazó, depókból és sírokból egyaránt ismert északnyugat-dunántúli leletcsoportba illeszkednek és a kor katonai csúcselitjének identitását megjelenítő készletét testesítik meg (*52. kép*). Ennek a „halotti szettnek" a magját egy kardból, tőrből, szárnyas baltából, tokos vésőből, lándzsákból álló támadó- és egy páncélból és sisakból álló védőfegyverzet-készlet alkotja. Az előkelő harcosok személyes tárgyai között kiemelt jelentőséget kaptak a feltehetőleg finom famunkák során használatos tokos vésők is, amelyek arra utalnak, hogy a férfiak világában a faragás és a famegmunkálás megkülönböztetett szereppel bírhatott.[126] Hasonlóképpen szimbolikus tartalmat hordoztak a díszes markolatú és pengéjű kések, amelyek túl azon, hogy a közelharcban jól használható fegyverek lehettek, a lakomák és

50. kép. Fegyverdepók Pázmándfalu 15 kilométeres körzetéből: Koroncó (felül), Gic (alul)

áldozati szertartások során a hús szétosztásának nagy jelentőségű rituáléjában is szerepet kaptak.[127] A lakomák és szertartásos italozások kiemelt fontosságára utalnak a harcosok készletében elhelyezett bronzcsészék is. Mindezt kiegészítik egy valószínűleg ravatalozásra használt kocsinak és a hozzá tartozó lószerszámnak a bronz alkatrészei is.[128]

A pázmándfalui depók környezetében semmilyen régészeti objektum nyomát nem lehetett megfigyelni, így biztosan kijelenthető, hogy az itt feltárt leletek nem a korban megszokott sír mellékleteiként kerültek a földbe. Ennek ellenére a tárgyak összetétele, valamint tudatos rongálásuk, használhatatlanná tételük szoros kapcsolatot mutat az előkelő harcosok temetkezéseiből ismert halotti készletekkel. Mindezek alapján feltételezhető, hogy az itt végrehajtott szertartás egy, a halállal, temetkezéssel összefüggő rituálé része lehetett, amelynek során az elhunyt identitását hordozó tárgyakat a test maradványaitól függetlenül temették el.

51. kép. A csekei (Čaka, Szlovákia) halomsír 2. temetkezésének mellékletei

A temetkezésektől függetlenül földbe került, személyes készleteket tartalmazó depók egy részét a korszakkal foglalkozó kutatás automatikusan halotti kincsként, azaz az elhunyttal el nem temetett személyes tárgyak feláldozásaként értelmezi (*Totenschätze*).[129] Eme elképzelés szerint azokon a vidékeken, ahol a halottakat nem szokványos módon, sírokban temetik el, hanem például hamvaikat folyóba szórják vagy egyszerűen kihelyezik őket a természetbe a vadállatok martalékául, ott a máshol sírmellékletként jelentkező tárgyak deponálásra kerülnek.[130]

Függetlenül attól, hogy pázmándfalui deponálási szertartás temetkezésekhez vagy más rituálékhoz kapcsolódott-e, egyértelműen megállapítható, hogy rituálisan szabályozott keretek közt ment végbe. A készlet meghatározott darabjait a máglyára helyezték, majd az égett, olvadt tárgyakat összetördelték, és egy zsákba gyűjtve vagy értékes ruhadarabba csavarva elásták.[131] A máglyára nem került, zömében épen hagyott fegyvereket és eszközöket az összehajtott kard ívébe rakva, a páncél két kiemelt darabjával letakarva a másik halmaz közvetlen közelében helyezték el.[132]

52. kép. A pázmándfalui harcos rekonstrukciója

Az összetört kardból, késekből, paszományos fibulából és ékszerekből összeállított 3. depó egy önálló, az első kettőtől egyértelműen elkülönülő, azoknál szegényebb harcos felszerelését jeleníti meg. Valószínűleg külön szertartás keretében, az első depótól függetlenül helyezték el a szigeten.

A pázmándfalui 1. és 2. depóból megismert készlet deponálásával és a vele rokonítható, túldimenzionált temetkezésekkel a harcos réteg csúcsán lévő családok célja az is lehetett, hogy hatalmi igényeiket hősök teremtésével alapozzák meg. Egy látványos szertartás, amelyben az értékes, a halott identitására utaló tárgyakat teátrális keretek közt feláldozták, megerősítette az elhunytat övező tiszteletet, ami áttételesen utódjára és családjára is visszahatott. A harcosok hőssé emelésének, a köréjük szőtt mítoszoknak fontos szerepe lehetett az ekkortájt formálódó harcos klánok, katonai kíséretek összekovácsolódásában. Ezek alapján nem zárható ki, hogy a pázmándfalui leletkontextus egyfajta késő bronzkori hőskultusz meglétét jelzi.[133]

Ezt az értelmezést támasztja alá a feltehetően később ide elhelyezett 3. depó is. Ebben az esetben elképzelhető, hogy egy kiemelkedő harcos virtuális „emlékműve” mellé idővel a közösség egy másik jelentős személyiségének halotti készletét deponálták.

Lakoma a barlangban: Baradla[134]

Az aggteleki Baradla-barlang Magyarország egyik legismertebb és legrégebb óta kutatott régészeti lelőhelye, amelynek szinte minden négyzetméterét átvizsgálták már az elmúlt másfél évszázad során. Az 1800-as évek közepétől a 2000-es évek elejéig egy arany- és egy bronztárgyakat rejtő késő bronzkori kincs, valamint számos bronztárgy került elő a barlangban, ám leletösszefüggésükről szinte semmit sem lehet tudni. Mikor az egykor itt talált depók kontextusát vizsgáló kutatást megterveztük, tisztában voltunk azzal, hogy egy ilyen sokszorosan átforgatott, megbolygatott lelőhelyen nincsen sok esélye annak, hogy jelentősebb leletekre találjunk. Ám amikor először beléptünk a betonfelületekkel borított, lámpákkal megvilágított, fémkorlátokkal lehatárolt térbe, egy pillanat alatt elvarázsolt bennünket a Baradla titokzatos, sejtelmes világa, és hirtelen elkezdtünk hinni abban, hogy a sziklák közt elrejtett kincsekre, ősi szertartások nyomaira bukkanhatunk.

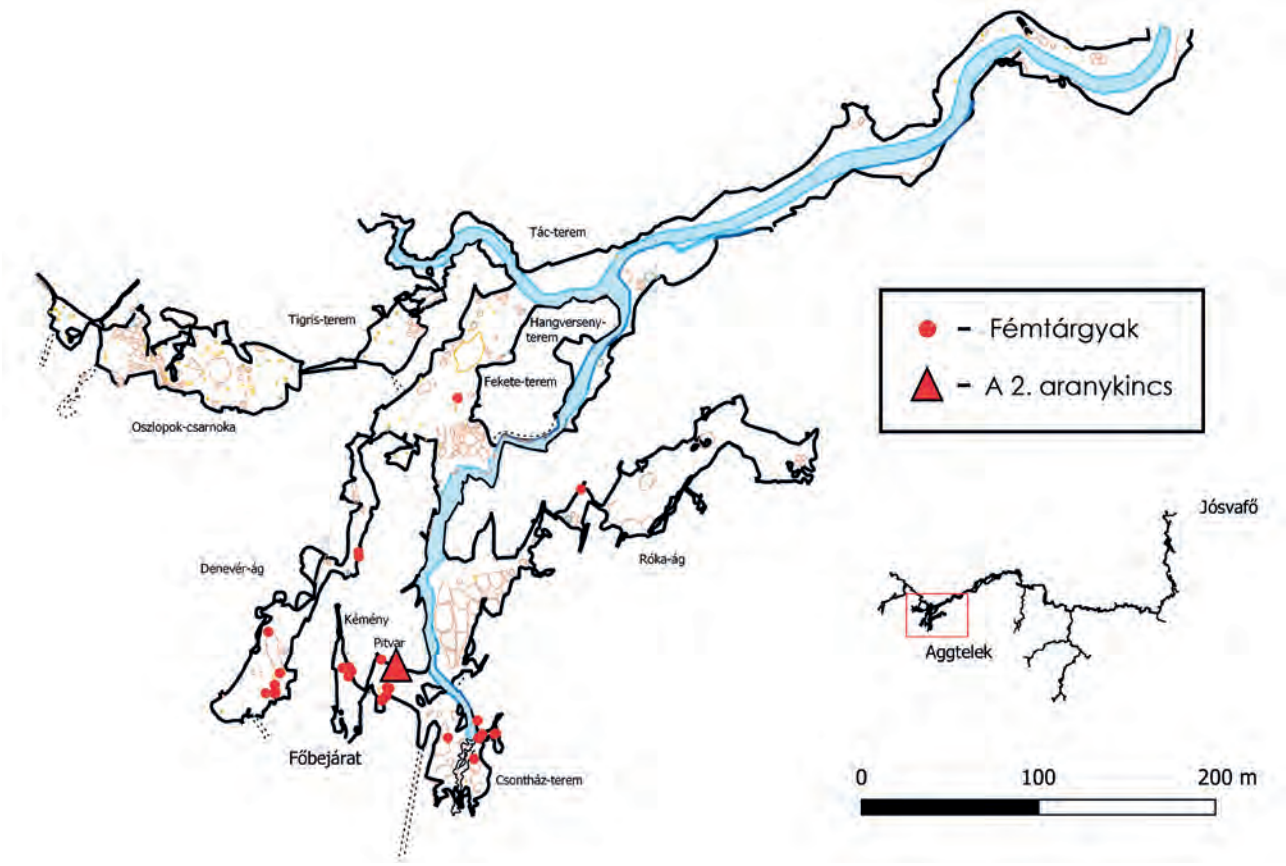
Legnagyobb meglepetésünkre vágyaink gyorsan teljesültek: először egy lándzsahegyet, majd más bronztárgyakat, és nem sokkal később egy kisebb aranykincset és egy érintetlen őskori csontvázat is találtunk a barlangban. A régi és az új leletegyüttesek arra utalnak, hogy a barlang a késő bronzkorban egyfajta szertartási központként, őskori „búcsújáró helyként" működhetett: termeiben temetkeztek, áldozatokat mutattak be, lakomáztak egykor.

A kincslelet előkerülésének körülményei

Az elmúlt 150 évben nyolc nagyobb ásatás és számos kisebb leletmentés során vizsgálták a Baradla-barlang termeit és folyosóit, de sok régészeti lelet került elő a turisták számára kialakított útvonalak és a világítási berendezések építése során is. A múzeumi gyűjteményekbe került leletek arról árulkodnak, hogy a barlang tereit a legintenzívebben a középső újkőkorban és a késő bronzkorban használták. A késő bronzkori régészeti anyagban a kerámialeletek mellett a fémtárgyak dominálnak: egy bronzdepó és egy aranykincs, valamint több tucat bronztárgy jutott innen magyarországi gyűjteményekbe. A bronz- és aranyleletek pontos lelőhelyéről és elhelyezésük módjáról azonban nagyon kevés információ maradt fenn, így máig megoldatlan kérdés, hogy miért kerültek a barlang tereibe ezek az együttesek.

Kutatásunk célkitűzése az volt, hogy kiderítsük, mire használhatták a késő bronzkorban a barlangot, és magyarázatot találjunk arra is, hogy az elrejtett tárgyak milyen összefüggésben kerültek itt elhelyezésre. Csapatunk 2015 szeptemberében kezdte meg a barlang fémkereső műszeres kutatását (*53. kép*). Első leleteinket, egy kettétört késő bronzkori bronzlándzsát és két bronzrögöt az egykori omladékos és szűk bejárat után következő, rablóásatások és építkezések által többször megbolygatott teremben, az ún. Kéményben találtuk.

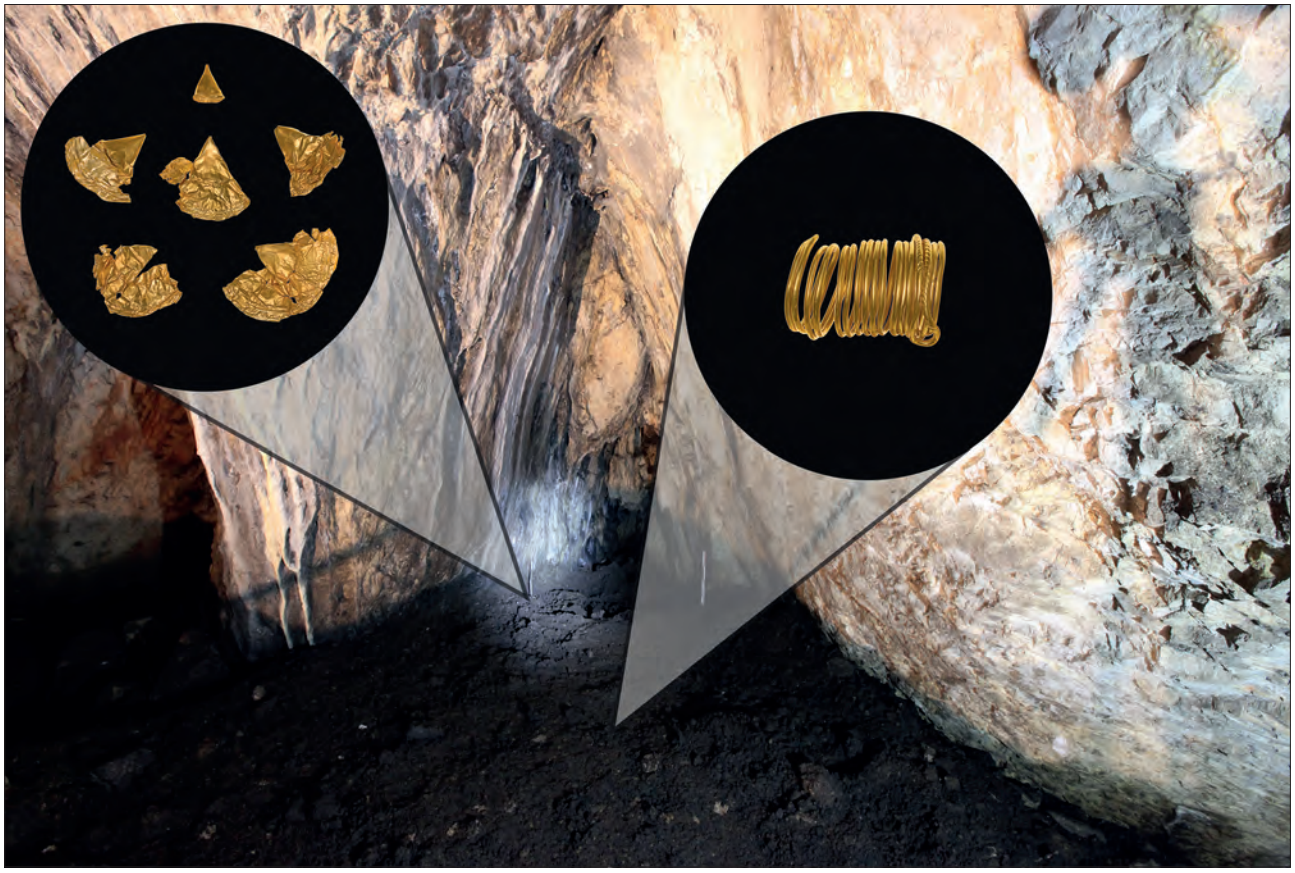
Ezt követte a következő terem, az ún. Pitvar[135] átvizsgálása. Először egy apró bronzkarikára akadtunk, de néhány perc múlva a barlang belsejébe vezető út bal oldalán, egy fülkeszerűen benyúló barlangrészben villanykörte-foglalatok és vascsavarok mellett[136] nagy meglepetésünkre egy arany hajfonatkarika került elő. A tárgy a faltól kb. 20-25 centiméter távolságban, kb. hat centiméter mélységben egy olyan réteg szélén

53. kép. A kutatócsoportunk által felderített bronz- és aranytárgyak előkerülési helye az aggteleki Baradla-barlangban

feküdt, amely részben a járda építése és a korábbi kutatások során kitermelt és áthalmozott törmelékből állt, részben kisebb, eredeti helyzetében megőrződött cseppköves felületeket és kőkupacokat is tartalmazott. Az aranytárgy előkerülési helyének környékére átdobott törmeléket szétbontottuk és alaposan átvizsgáltuk, és ennek eredményeképpen egy jó állapotban megőrződött bronzborotva is előkerült (*54. kép*).

2016-ban érzékenyebb műszereket használva újra átkutattuk az arany hajfonatkarikát tartalmazó kis sziklafülkét, és egy újabb aranyleletre bukkantunk. Az előző évi aranytárgy előkerülési helyétől kb. 15-20 centiméterre, 20 centiméter mélységben hat darab kúp alakú, aranylemezből készült kis veretet fedeztünk fel. Az aprócska aranytárgyak egymás közvetlen közelében, de nem szorosan egymás mellett egy 25 centiméter átmérőjű területen helyezkedtek el. Valószínűleg egykor összetartoztak az arany hajfonatkarikával, de eredeti pozíciójukat egy régi rablóásatás vagy építkezés során megbolygathatták.

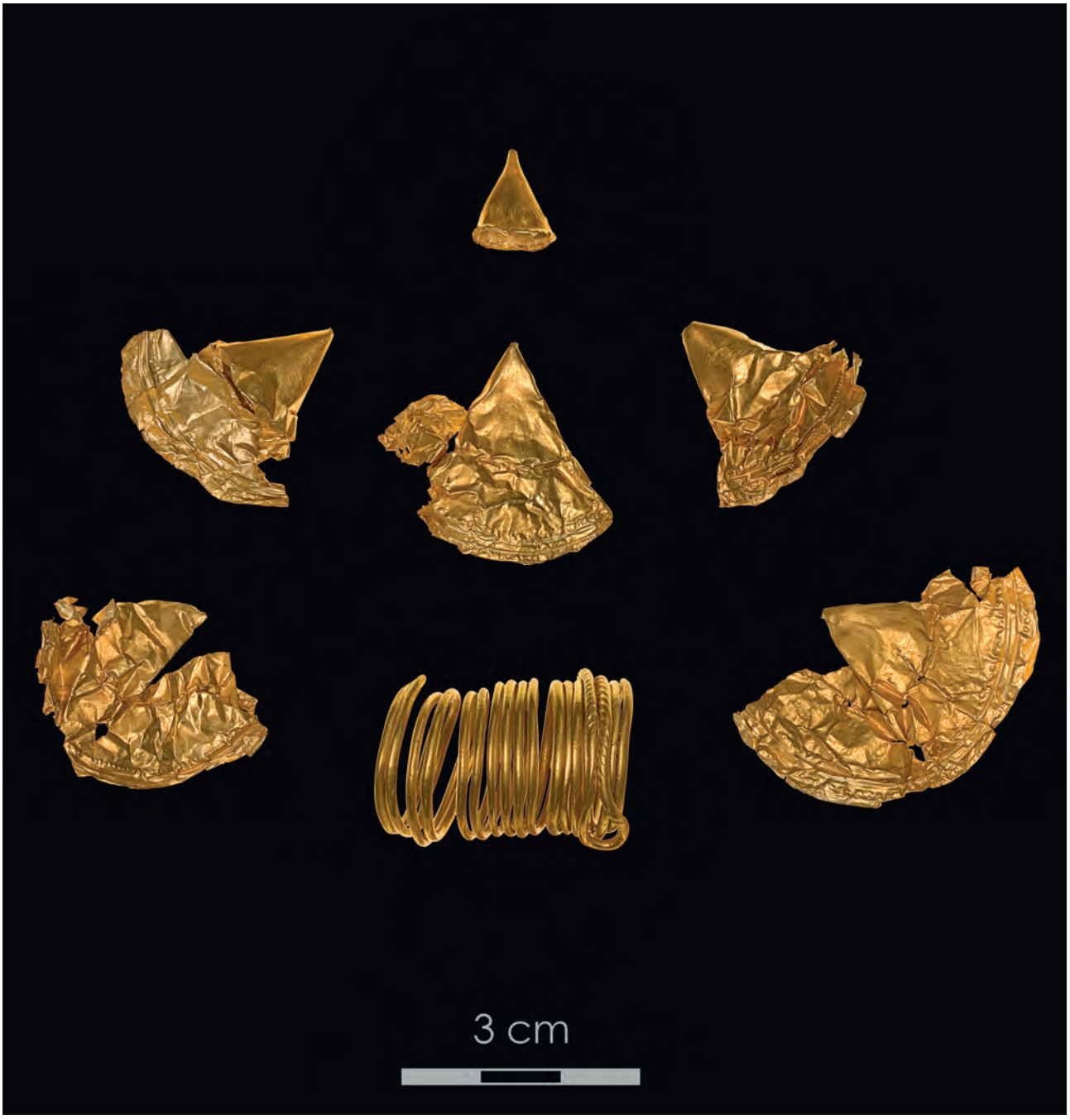

54. kép. A 2. aranykincs előkerülési helye az aggteleki Baradla-barlangban

A deponált tárgyak

A 25 gramm súlyú aranykincs hét tárgyból állt[137] (*55. kép*). Legnagyobb darabja egy duplán összefogott huzalból hajlított, 16 menetből álló arany spirálgyűrű, melynek végét tordírozással díszítették. Ez a forma általánosan elterjedt késő bronzkori ékszertípus, a Kárpát-medence keleti felétől Németországig készültek hasonló ékszerek a Kr. e. 13. és 10. század között.[138] Gyűrűként és hajfonatba fűzött ékszerként egyaránt viselhették.

A többi hat tárgy vékony, félkör alakú aranyfóliából készített, kúp alakú veret volt, amelyek széleit poncolt vonalakkal és pontokkal díszítették. Egy közülük épen maradt meg, négy összenyomódott, egynek pedig letörött a csúcsa. A késő bronzkori Kárpát-medencében általánosan elterjedt kis ékszerek bronzból és aranyból készült változatait valószínűleg ruhára vagy köpönyeg, kalap szélére varrva használták.[139]

55. kép. A kutatócsoportunk által az aggteleki Baradla-barlangban feltárt 2. aranykincs

A lelőhely környezete

56. kép. Az aggteleki Baradla-barlangban 1929-ben felfedezett aranykincs

Az aranytárgyak előkerülési helye tehát a Pitvar, a barlang bejárata után következő második terem volt. A jól megközelíthető barlangrészt 1876 óta legalább öt alkalommal régészeti módszerekkel is kutatták,[140] de a felszínen látható beásások arra utalnak, hogy már korábban is bolygathatták kincskeresők. A Pitvar nem tartozik a monumentális, látványos barlangi terek közé: viszonylag kevés cseppkőképződmény látható benne, a jobb oldali része pedig olyan alacsony, hogy leginkább csak lehajolva vagy négykézláb járható be. Ennek ellenére a termet már az őskorban is intenzíven használták, amire a falak közelében most is nagy mennyiségben gyűjthető neolitikus és bronzkori kerámia és az 1920-as években itt feltárt tűzhely- és kultúrréteg-maradványok utalnak.

Az aranykincset rejtő sziklafülke felszínét a járdaépítések és az egykori ásatások során többször átforgatták, és megfigyelhető volt az is, hogy erre a részre köveket és agyagos földet dobáltak a különböző építkezések alkalmával. A kis fülke néhány négyzetméteres területének átvizsgálása közben neolitikus és késő bronzkori kerámiatöredékekre bukkantunk, de egy kora középkori, V-alakú vas nyersanyagrúd is előkerült itt. A Pitvar további kutatása során az aranytárgyaktól kb. öt-hat méterre, a kijárat felé eső másik sziklafülke oldalában egy hárommenetes bronzkarikát találtunk.

A Pitvar után következő nagyobb terem a Csontház. A barlangnak ez a legnagyobb leletsűrűségű területe, a felszínen ma is látható néhány cseppkővel bekérgezett újkőkori edény, és a régi ásatások itt emberi csontvázakat is feltártak. 1929-ben a Tompa Ferenc vezette kutatás során itt találtak rá egy 28 darabból álló késő bronzkori aranykincsre[141] (*56. kép*). A karikaékszerekből és ruhadíszként használt sprirálcsövecskékből álló kincset a barlang mennyezetéről leszakadt és egymásnak dőlt két nagy sziklatömb között fedezték fel. Az aranyak egy keskeny, agyaggal kitöltött rés ököl nagyságú üregében voltak elrejtve. A depó pontos helyét nem jegyezték fel, az említett két kő pedig ma már nem azonosítható. Ugyanezen az ásatáson, ugyancsak

57. kép. A kutatócsoportunk által az aggteleki Baradla-barlang különböző részeiben felderített bronztárgyak

a Csontházban egy bronztárgyakból álló másik kincsegyüttest is feltártak, ám ennek sem azonosítható a pontos előkerülési helye.[142] A bronzdepó fibulákat, karékszereket, tűket, bronzpitykéket és egy lándzsát tartalmazott. A közelében bronzkori csontvázas temetkezésre utal egy korábban itt talált ujjperc, amelyen bronzgyűrű volt. A 2015–2016-os kutatások során fémkeresős csapatunk ebben a teremben egy hárommenetes bronzkarikát, egy bronz tokos balta töredéket, két bronztűt és egy pitykét gyűjtött (*57. kép*).

Jelentősebb késő bronzkori fémtárgyak a fent bemutatott barlangrészeken kívül a régészeti leletekben ugyancsak gazdag Denevér-ágban kerültek még elő.[143] Ez az ág az őskorban a barlang második bejárata lehetett, de nyílása még a középkor előtt eltömődött. Az egykori bejárattól ma egy meredek törmeléklejtő indul, amelynek a felső részén csapatunk egy tokos vésőt, a 2000-es évek elején Szenthe István barlangász pedig két

58. kép. Az aggteleki Baradla-barlang Denevér-ágában korábban felfedezett tokos balták

tokos baltát fedezett fel (*58. kép*). A bejárat után az ág hatalmas teremmé bővül, majd egy kb. 150 méter hosszan követhető, látványos cseppkőképződményekkel tarkított folyosóvá szűkül össze. A folyosó fala mentén lévő törmelékben 2004-ben már előkerült egy tokos balta,[144] amelynek a közvetlen közelében mi egy díszített bronz karperecet találtunk[145] (*59. kép*). A Denevér-ágból származik egy, az 1960-as évek építkezései során talált Gusen-típusú bronzcsésze is, melynek pontosabb előkerülési helyét nem ismerjük.[146]

A fentieken kívül számos, lelőhelyhez nem köthető bronztárgy is ismert a barlangból: két tokos véső, egy-egy tokos balta, borotva, sarló és bronzkés, két bronz karperec, tíz bronz ruhaösszetűző tű, valamint pitykék, díszített lemeztöredék, gyűrűk és karikák.[147]

59. kép. Az aggteleki Baradla-barlang Denevér-ágában előkerült bronz karperec

A deponálás okának értelmezése

A Baradla-barlangot 1856 óta kutatják régészeti módszerekkel,[148] de a jól megközelíthető és bejárható barlangi terek régészeti anyagát már évszázadokkal korábban bolygathatták a helyiek és a távolról ide érkező látogatók (*60. kép*). Egy, az 1770-es évekből szóló leírás említi, hogy a barlangban egy környékbeli paraszt kutatott kincsek után, ami arra utal, hogy a barlang mindig is vonzotta a kincskeresőket.[149] Sajnos nem maradtak fenn adatok arról, hogy a korai látogatók és felfedezők milyen tárgyakkal találkoztak a Baradla termeit járva,[150] de feltételezhető, hogy a barlang a szakirodalomból megismertnél jóval több régészeti leletet rejtett a 19. századot megelőzően.[151] Az 1700-as évek előtti évszázadokban a barlangba lejutó emberek valószínűleg a falak mentén ép vagy összeroppant edényeket, a felszínen heverő emberi csontvázak tucatjait látták, a kövek alatt kutatva pedig elrejtett bronztárgyakra és kincsleletekre bukkanhattak. Az egykori leletgazdagságot támasztja alá az a tény is, hogy a kincskeresők generációinak fosztogatásai és a barlangban zajló építkezések bolygatásai ellenére az 1920-as évektől máig egy bronz- és két aranykincs, valamint több mint 30 bronztárgy került innen múzeumi gyűjteményekbe.

Az északkelet-magyarországi hegyvidék barlangjai közül huszonnégyből kerültek elő késő bronzkori leletek,[152] de a Baradlában tapasztalható gazdagsággal egyben sem találkozhatunk. Fémtárgyak mindössze három barlangból ismertek: a varbóci Ördög-gát-lyuk nevű barlangból egy tokos balta, egy lándzsahegy, egy tű és egy kis csüngő, a Szeleta-barlangból két bronzfalera, a szögligeti Hosszú-tetői-barlangból pedig egy 15 darab arany karikaékszerből álló kincslelet. Mindezek fényében egyértelműnek tűnik, hogy a Baradla-barlang kiemelkedő jelentőségű hely lehetett a késő bronzkor évszázadaiban, de a mai napig nem egyértelmű,

60. kép. A Baradla-barlang belső terei az 1820-as években id. Markó Károly: A pesti orgona című festményén

61. kép. Késő bronzkori kerámia az aggteleki Baradla-barlang területéről

hogy valójában mi lehetett a barlangi terek funkciója? Az ezredforduló előtt született régészeti munkák szerzőinek zöme úgy gondolta, hogy a neolitikumban és a bronzkorban emberek telepedtek meg a barlangban és épületeket emeltek a termeiben. Erre az elsődleges bizonyítékot a sok késő bronzkori kerámia- és fémtárgy, valamint a megfigyelt cölöplyukak és tüzelőhelyek szolgáltatták. Az utóbbi évtizedek kutatásai azonban arra utalnak, hogy a barlangban nem álltak épületek, a cölöplyukak jelezte faszerkezetek inkább az itt folyó rituálékkal lehettek kapcsolatban, illetve bizonyos esetekben a közlekedést segíthették. A lakóhelyként való értelmezés ellen szól az is, hogy a Baradla-barlang sötét, magas páratartalmú, átlagosan 12 Celsius fok állandó hőmérsékletű terei rövid időre menedéket nyújthatnak az ide húzódóknak, de lakóhelynek alkalmatlanok. Annak ellenére, hogy ezek a helyek állandó megtelepedésre nem alkalmasak, nagyon sok késő bronzkori, Kyjatice-kultúrához köthető edénytöredék került elő innen.[153] A kerámialeletek eloszlása azt mutatja, hogy a késő bronzkorban a barlangnak a bejáratokhoz közel eső, könnyebben megközelíthető részeit használták.[154] Az innen gyűjtött kerámialeletek összetétele eltér a korszak településein tapasztaltaktól, mivel hiányoznak a nagyobb tárolóedények töredékei, és jóval nagyobb arányban szerepelnek benne a reprezentatív jellegű, díszített – valószínűleg a barlangban lezajlott lakomák során használt – edények[155] (*61. kép*).

Hasonló képet mutatnak a késő bronzkori fémtárgyak is. Ahogy azt az előzőekben már leírtuk, a bronz- és aranytárgyak a barlang könnyebben megközelíthető, jól járható szakaszaiban kerültek elő, ami arra utal, hogy azokat idehelyezésükkor nem feltétlenül elrejteni, megóvni vagy raktározni akarták. Árulkodó lehet az is, hogy a fémtárgyak nagyobb része ép vagy kettétört darab – a sérült, használhatatlan tárgyak vagy a településekről ismert fémhulladékok itt hiányoznak.

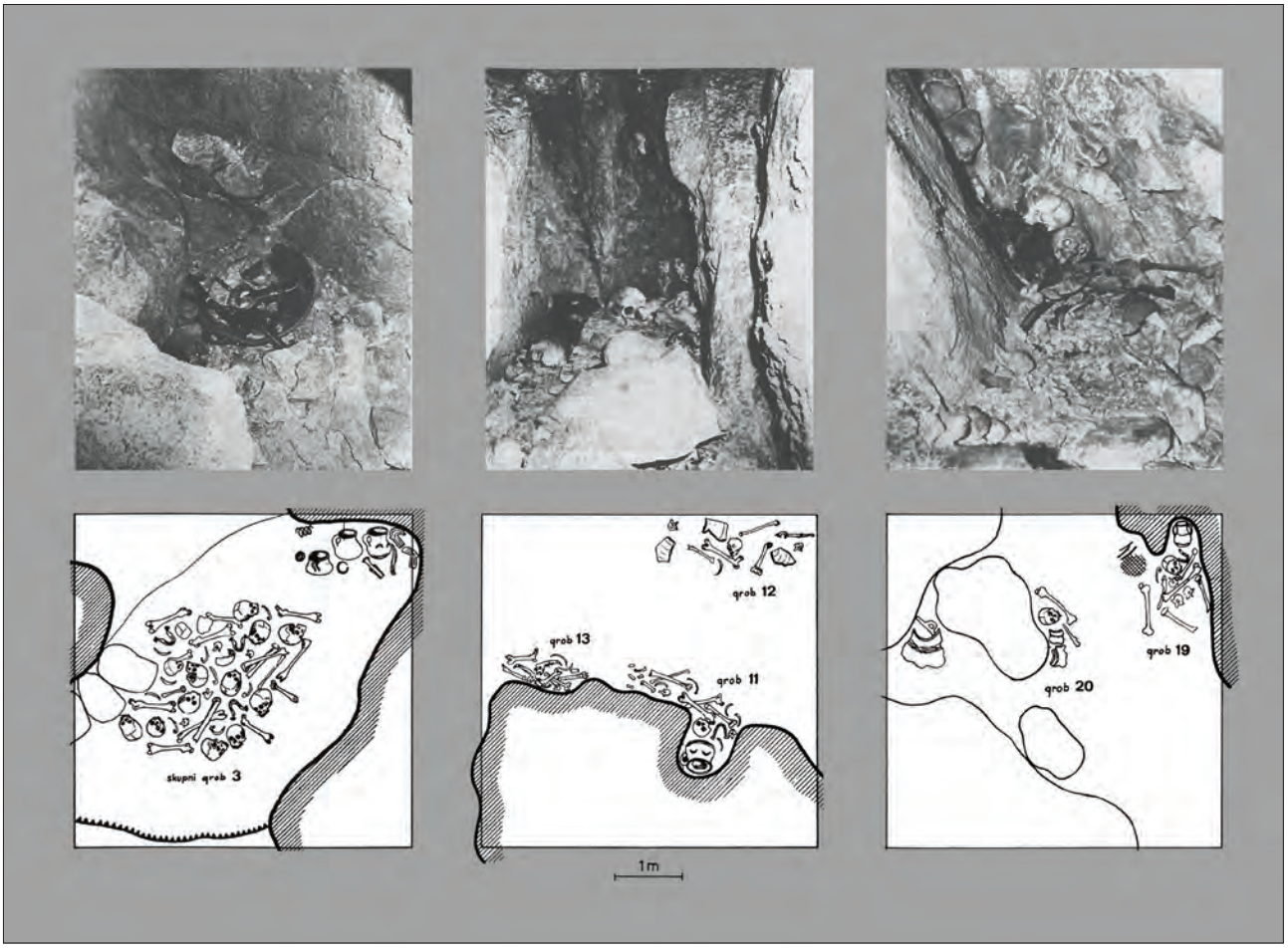
Más barlangjainkhoz képest kiemelkedő a Baradlában talált emberi maradványok mennyisége is. Báró Nyáry Jenő 1870-es években folytatott kutatásai során nagyon sok szétszóródott emberi csontot és 41 sírt tárt fel a barlang bejárathoz közeli részein, a Pitvarban, a Csontházban és a Temetkezési-folyosón. Számos emberi csont került elő az 1910-es és az 1929-es feltárások során is, és napjainkban is bukkannak elő eddig ismeretlen emberi csontok a barlang még érintetlen pontjain. A csontok koráról nincs biztos adatunk, de egy ujjpercen talált bronzgyűrű és a Nyáry-féle ásatásokról múzeumba került egyik koponya ^{14}C vizsgálatának eredménye szerint (Kr. e. 1190–1030) ezek egy része a késő bronzkor idején került ide.[156]

A barlangban található emberi maradványok tömege, a speciális összetételű, főként asztali edényeket tartalmazó késő bronzkori kerámiaanyag, a nagyszámú ép bronztárgy és a depóleletek mind azt bizonyítják, hogy a Baradla-barlang tereit a késő bronzkorban rituális célra használták.

A barlangok az őskori ember világában sajátos átmeneti térként szolgáltak a földi és a túlvilág között. A Baradla-barlang különösen látványosan jeleníti meg ezt a határhelyzetet: a monumentális sziklafal alján nyíló apró bejáratai beljebb hatalmas, félelmetes cseppkőalakzatokkal zsúfolt, zegzugos termekké bővülnek, melyek hosszan kígyózó, sötétségbe vesző sorát a semmiből jövő és a semmibe vesző titokzatos patak szeli át (*62. kép*).

62. kép. Az aggteleki Baradla-barlang termeinek fémkeresős kutatása

63. kép. A horvátországi Bezdanjača-barlang belsejében feltárt temetkezések

A késő bronzkori Kárpát-medencében számos adat van a barlangi terek rituális használatára.[157] Ismerünk olyan barlangokat, amelyekbe temetkeztek és a halotti szertartással összefüggő építményeket helyeztek el. Ezek közül az egyik legérdekesebb a Horvátországban feltárt Bezdanjača-barlang, ahol 32 érintetlen sírt és csaknem 200 személy maradványait fedezték fel 1960-ban[158] (*63. kép*). A holttesteket a barlang oldalfalai mentén kövezéssel leválasztott természetes fülkékben helyezték el és sem kő, sem föld nem fedte őket. A temetkezési helyeken a legtöbb esetben több egyén csontjai keveredtek össze. A csontok között kerámiaedények feküdtek, néhány esetben pedig a csontoktól elkülönítve helyeztek el bronztárgyakat és agyagedényeket. A sírok környezetében tűzhelyeket is kialakítottak. A tűzhelyeken és a temetkezésekben elhelyezett

edényekben ételmaradványokat, két fából faragott merítőedényt és fából hasított fáklyákat is találtak, ami azt jelzi, hogy a helyszínen összetett szertartások és rituális étkezések is zajlottak. Halottkultuszhoz kapcsolódó szertartásokat jelezhetnek a síroktól elkülönülő építmények is. Sikerült nyomára bukkanni egy fából kialakított állványzatnak, amelyekre feltehetőleg edényeket és a halottak ruházatát helyezték el, de egy kerámiaedényekkel megpakolt, okkerfestés maradványait tartalmazó kőkonstrukciót is feltártak.

Hasonló szertartások színhelye lehetett a romániai Királyerdő-hegység északi peremén található Igric (Igriţa)-barlang is a késő bronzkor évszázadaiban. A barlang csaknem 300 méter hosszú folyosóin a falak mentén és a szűkebb járatokban több mint negyven, kerámiaedényeket, állatcsontokat és fémtárgyakat tartalmazó kis lerakatot tárt fel az 1970-es években Emődi János.[159] Az kerámialeletek közt főként a kisebb, finomabb megmunkálású asztali edények domináltak, de nagyobb méretű fazekak és tárolóedények darabjai is kerültek ide. A fémleletek személyes, főként öltözethez kapcsolódó darabok – tűk, pitykék, bronzöv, karperecek és hajkarikák – voltak, de akadt köztük néhány sarló és késtöredék, valamint egy tokos kalapács is. A leletek nagy része össze volt égve, hamu- és szénmaradványok keveredtek közéjük. A lerakatokban egyetlen embercsont sem került elő, tehát nem tekinthetők temetkezéseknek. Valószínűleg a barlangon kívül zajló, talán halotti rituáléval összefüggő szertartások máglyáinak maradványait helyezték el a barlang folyosóin.

A barlangokban való deponálás módja és motivációja sokféle lehet. Van, hogy hatalmas barlangi rendszerek egyetlen pontján raknak le meghatározott tárgytípusokat tartalmazó kincseket. Erre példa az erdélyi Csoklovina-barlang (Cioclovina, Románia), ahol a bejárattól 130 méterre egy csarnokszerű terem peremén a padlón és egy oltárszerű sziklaalakzaton bronzékszereket, borostyán és üveggyöngyöket tartalmazó, eredetileg valószínűleg textilzsákocskákba csomagolt depókat helyeztek el.[160] A deponálásra használt térrészben kerámiaedények töredékei, húsételekre utaló állatcsontok és faszén is előkerült, ami arra utal, hogy itt is komplex rituálék zajlottak.

Az egyik leghíresebb deponált tárgyakat rejtő barlang a szlovéniai Škocjan-barlangrendszerhez tartozó Mušja jama vagy Fliegenhöhle.[161] A barlang tágas központi csarnoka csak egy rendkívül szűk nyílással rendelkező, 50 méter hosszú, függőleges falú kürtőn keresztül közelíthető meg. A monumentális barlangi térbe a Kr. e. 12. és 8. század közötti időszakban több száz értékes bronztárgyat dobtak le a szűk bejárati nyíláson keresztül. A tárgyak 65 százaléka fegyver: lándzsák, kardok, szárnyas balták, valamint sisakok és páncélok töredékei. A másik jelentős számú tárgytípus az ivással, alkoholfogyasztással összefüggésbe hozható fémedények csoportja: szitulák, bográcsok és csészék. A mélybe dobott tárgyakra általánosan jellemző, hogy csaknem kivétel nélkül megrongálva, deformálódott, gyakran összeégett állapotban kerültek ide. A fegyverek, fémedények és ékszerek tipológiai kapcsolatai arra utalnak, hogy az itt zajló rituálékra távoli területekről is érkezhettek résztvevők.

Mindezek mellett ismertek olyan barlangok is, amelyek egyszeri deponálások színterei voltak: a franciaországi Grotta de la Violette kis fülkéjében mindössze egy rendkívül jó minőségű kard és egy szárnyas

64. kép. Kerámiával és csontokkal borított felület az aggteleki Baradla-barlang Denevér-ágában

balta került elhelyezésre.[162] Hasonló szituációra utal a háromszlécsi (Vyšný Sliač, Szlovákia)[163] kardokat és ékszereket rejtő barlangi kürtő vagy az erdélyi Vargyas-patak völgyében felfedezett Lublinit-barlang, ahol egyetlen – két harci baltát és két karperecet tartalmazó – depót helyeztek el a kora bronzkorban.[164]

Szemléletes példa a barlangok rituális használatának sokszínűségére a kaukázusi Észak-Oszétia Zadaleszk nevű falucskája melletti Nana-barlang. A faluban élő közösség egyik ősének történetével összefüggésbe hozott barlang ma is a falu szentélyeként működik. Benne évszázadok óta a falusiak rituális lakomái zajlanak, és itt tárolják a főzőüstöket, evőeszközöket, ivószarukat és az étkezéshez szükséges bútorokat. A barlang előtt vágják le az áldozati állatokat és a belső terekben helyezik el csontjaikat és trófeáikat is.[165]

Az eddig bemutatott példák egyértelműen igazolják, hogy a bronzkorban a barlangok egy körülhatárolható csoportját szakrális jelentőséggel felruházott rituáléknak helyet adó térként használhatták: kerülhettek ide temetkezések vagy halotti szertartáshoz kapcsolódó adományok, de túlvilági hatalmaknak szánt felajánlások, áldozati együttesek is. Az egyes barlangok használatának módja mindig egyedi, egységes szabályrendszerrel nem körülírható jelenség.[166]

A Baradla-barlang a fentebb ismertetett példák közül rendkívüli összetettségével emelkedik ki. Véleményem szerint a késő bronzkor folyamán itt olyan módon is helyezhettek el halottakat, ahogyan azt a Bezdanjača-barlangban láttuk, de kerülhettek ide az Igric-barlangban tapasztaltakhoz hasonló, máglyán összeégett edényekből és fémtárgyakból álló lerakatok is. Ugyanakkor a barlang egy meghatározott terében (lásd Pitvar) depókat is találtunk, ami arra utal, hogy a barlangi tér a halotti rituálékon túlmutató áldozati vagy fogadalmi felajánlások színhelye is lehetett. Mindezek mellett nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a felhalmozott edénytöredékek és állatcsontok a barlangban és a barlang környezetében rendszeresen zajló szertartásos lakomák rituálisan deponált maradványai voltak (*64. kép*).

A kovácsmester kincse: Tállya-Várhegy

A Zempléni-hegység nyugati peremén egy, a környezetéből markánsan kiemelkedő hegy oldalában rejtették el a tállya-várhegyi depót. A leletegyüttes egy öltözék bronzdíszeit, ékszereket, egy köteg sarlót, egy lándzsát és egy tőrt, valamint egy kisméretű üllőkből, poncolóvésőkből és tokos vésőből álló fémműves készletet foglalt magában. Az előkerült tárgyak világosan elkülöníthető, kompakt csoportokat alkotnak, amelyek az sugallják, hogy a depót elrejtő személy vagy közösség egy meghatározott kódrendszert követve válogatta össze őket. 3300 éves időtávlatból szinte lehetetlen felfejteni az egykori deponálási cselekmény jelentésrétegeit, ám véleményünk szerint nagy a valószínűsége annak, hogy a leletegyüttes tárgycsoportjai egy konkrét személy identitásrétegeit vetítik elénk.

Egy olyan különleges férfi körvonalazódik előttünk, aki ruházata és fegyverzetének típusa alapján lokális – északkelet-magyarországi – kötődésű, de kovácseszközeinek európai párhuzamai egy régiók feletti identitást is kapcsolnak a személyéhez. Tárgyainak gazdagsága és maga a deponálási rituálé azt sugallja, hogy közösségében az előkelő és megbecsült emberek közé tartozott. Fegyverei a harcosok világához való kötődését is jelzik, a sarlók pedig arra utalnak, hogy életében fontos szerepet játszhatott a termőföld. Mindezekhez járul még közössége számára talán legmeghatározóbb tulajdonsága, amelyet fémműves eszközei jelenítenek meg. Az arany és a bronz titkait ismerő mester mágikus hatalommal bírhatott, s ezért emlékét talán éppen a deponálási rituáléval kívánták megerősíteni és fenntartani.

A kincslelet előkerülésének körülményei

2011 februárjában Tállya-Várhegy környékén Molnár László szerencsi lakos két barátjával egy, a második világháborúban lelőtt német teherszállító repülőgép roncsait próbálta felderíteni fémkereső műszer segítségével. Hazafelé indulva a középkori vár alatti hegyoldalt is átfésülték, amikor a Várhegy északnyugati lejtőjén egy nagy kő alatt fémkeresőjük bizonytalan jelet észlelt. A kő eltávolítása után a felszínen egy kúp alakú bronz lemezcsüngőt találtak. Alatta további bronztárgyak körvonala rajzolódott ki, amelyeket rögtön elkezdtek felszedegetni. Összesen húsz tárgyat – nyolc sarlót, négy különböző poncolóvésőt, három bronz karperecet, két kúp alakú lemezcsüngőt, egy félgömb alakú bronzgombot és egy bronzrúd töredékét – mozdítottak ki és gyűjtöttek össze a depó magjából. A tárgyak bontása közben telefonon felhívták Makoldi Miklós tokaji régészt, aki a további munkát leállította és elindult a helyszínre. A depó megtalálói időközben az elsőként előkerült tárgyaknál három, illetve hat méterrel lejjebb egy hajkarikát, egy kúp alakú csüngőt és két bronzdróttöredéket, hat méter távolságban pedig egy bronz nyersanyagrögöt találtak. A kiérkező régész a már kiszedett leletek alatt újabb bolygatatlan bronztárgyakat fedezett fel, amelyeket helyükön hagyott, és értesítette bronzkincskutató csapatunkat.

Másnap reggel érkeztünk meg a területre. A hóval borított hegyoldalon elsőként a depó magjában helyükön maradt tárgyakat bontottuk ki. Egy kb. 40 centiméter átmérőjű körben egy-egy ép sarlót, sarlópenge töredékét, tűt, karperecet, két hajfonatkarikát, egy nagyobb bronz spirálkarikát, bronzrögöket és kúpos

65. kép. A tállya-várhegyi leletegyüttes tárgyainak eredeti helyzete

lemezcsüngőket sikerült eredeti helyzetükben feltárni. A legmélyebben, kb. 35-40 centiméterre a felszíntől egy ép sarló és egy kis bronzüllő került elő. Ezután a tárgyak szóródási irányát követve egy hét méter hosszú, 1,2 méter széles kutatóárkot alakítottunk ki a lejtős felszínen. A depó halmaza fölötti lejtőn, a magtól 40-50 centiméterre mindössze két karperecet és egy sarlót találtunk. A kincs további tárgyai a depótól lefelé eső sávban, északi irányban sűrűsödtek. Néhány tárgy egy, a magtól 30 centiméterre lévő nagy szikla előtt feküdt, mások pedig rendszertelenül szóródva az itt található nagy kövek tövében vagy azok közé szorulva kerültek elő. A depómagtól 100 centiméterre egy tőrt, a közelében egy tokos vésőt, 140 centiméterre egy kő alá ékelődött lándzsahegyet tártunk fel. A legtávolabbi tárgyak 150 centiméterre helyezkedtek el a depó magja alatti lejtős részen. A magon kívüli tárgyak a lejtőn heverő kövek alatt és fölött különböző mélységben kerültek elő: voltak darabok, amelyek öt-tíz centiméter, voltak, amelyek 30-40 centiméter mélységben feküdtek (*65. kép*).

A leletek szóródása alapján feltételezhető, hogy a bronztárgyakat eredetileg egy kupacban helyezték el egy karakteresebben kiemelkedő, nagyobb sziklatömb közelében. A későbbiekben a deponált együttest talán egy kidőlő fa gyökérzete bolygathatta meg. Ekkor kerülhetett néhány tárgy a depó magja felett húzódó

lejtőre. Az eredeti kupacból kimozdult darabok nagyobb részét az erózió lefelé mozgatva különböző mélységben szétterítette vagy beszorította a környező nagyobb kövek réseibe. A szétszóródott tárgyak a depó felső részéből származhattak, míg a helyükön maradt ötvös szerszámok, sarlók és kúp alakú csüngők a depó alulra tett darabjai lehettek.

A deponált tárgyak

A kincsegyüttes összesen 72 tárgyat tartalmazott: egy lándzsát, egy tőrt, tizenkét sarlót, hét nyitott, elkeskenyedő végű karperecet, egy kétmenetes karperecet, kilenc kúp alakú bronz lemezcsüngőt, amelyek közül kettőbe még egy további darabot illesztettek,[167] egy tölcsér alakú, öntött csüngőt, három kétmenetes hajfonatkarikát, egy kisebb átmérőjű, félgömbtestű bronzgombot, egy nagyobb átmérőjű, belső oldalán függesztőfüllel ellátott, félgömbtestű bronzveretet (falera), egy bronztűt, egy visszahajtott végű, vastag bronzdrót töredékét (talán nyakperec darabját), egy öntőcsapot, egy tölcsér alakú öntvényt, négy öntecsdarabot, nyolc bronzlemeztöredéket, köztük egy poncolt díszítésűt, egy vastag bronzdrót töredékét, öt vékonyabb bronzdrótot, egy tömzsi ötvös üllőt, egy hosszúkás üllőt, három szélesebb élű poncolóvésőt, négy keskenyfejű poncolóvésőt és egy tokos vésőt (*66. kép*).

A kincs összetétele alapján egy időben és térben jól körülhatárolható, nagy vonalakban egységes tárgymintázatot mutató északkelet-magyarországi leletkörbe illeszkedik. Az ide sorolható együttesek a Bükk-hegység keleti peremvidékén, a Sajó és a Hernád folyók völgyében, a Bodrogközben és a Nyírségben terjedtek el a Kr. e. 14. és 13. században (ún. ópályi és aranyosi kincshorizont). Ezekre a leletegyüttesekre általánosan jellemző, hogy zömében ép tárgyakat tartalmaznak és általában ruházati elemeket, ékszereket, valamint sarlókat és fegyvereket válogatnak beléjük. A tállya-várhegyi kincs közelebbi rokonai többek közt a kúp alakú lemezcsüngőket, elkeskenyedő végű karpereceket és falerákat is tartalmazó felsődobszai „a” (*67. kép*) és „b” kincs,[168] valamint a sarlókat, lándzsákat és bronzfalerákat tartalmazó tiszabezdédi, papi és kemecse-hamvasparti kincsek lehetnek.[169]

A depó tárgyai tipológiai alapon öt csoportra különíthetők el. Az első csoportba a ruhatartozékok és az ékszerek tartoznak. Közülük a kúp és tölcsér alakú csüngők, a bronzgombok, valamint a díszített fejű bronztű egy reprezentatív öltözet részei lehettek. A kúp alakú csüngőknek több lelőhelyen is kerültek elő olyan példányai, amelyek belsejében a bronzkorrózió által tartósított textilfonal-maradványok őrződtek meg.[170] Ennek alapján feltételezhető, hogy ezeket a tárgyakat különböző ruhadarabokra varrhatták vagy rojtos díszítésükre csomózták fel. A dísztűvel vastagabb textil- vagy bőröltözetet tűzhettek össze. A tű fejének különleges, egyedi kialakítása azt jelzi, hogy „személyre szabott”, különleges darab lehetett.[171] A kerek bronzgombok ruhákat, fegyverzeti elemeket – pl. sisakot, pajzsot – egyaránt díszíthettek, de lószerszám szíjazatának veretei is lehettek.[172] Esetünkben kis számuk arra utal, hogy az öltözetre erősítve használhatták őket.

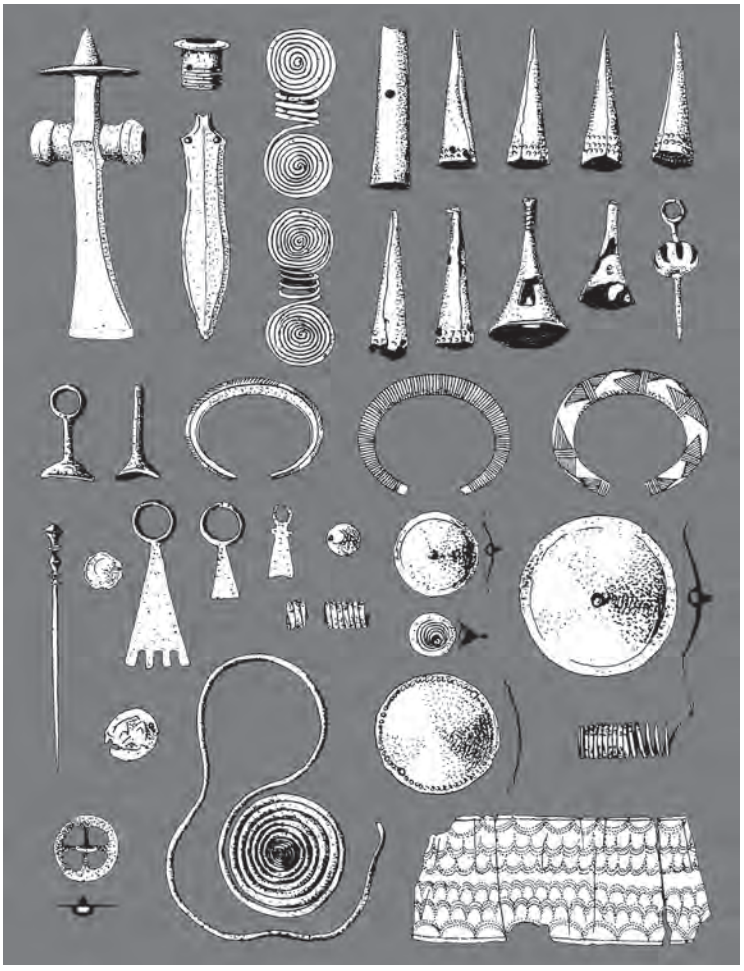
66. kép. A tállya-várhegyi bronzkincs

Az ékszereket hét karperec, a vastag drótból hajlított nyakperecdarab, egy hajfonatkarika és a két többmenetes bronzgyűrű képviseli. A karperecek közül három finom, geometrikus mintázattal van díszítve. Az egyik erősen kopott, hosszabb ideig használatban lévő példány, kettő pedig alig használt, megkímélt darabnak tűnik.

A depó következő tárgykategóriáját a fegyverek, a lándzsa és a tőr alkotja. Mindkét fegyver felélezett, jó minőségű öntvény, ám míg a lándzsa vadonatúj állapotban került a depóba, addig a tőr egy már hosszabb ideje használatban lévő, többször újraélezett pengéjű, megkopott szegecslyukú fegyver. A széles pengével kiképzett, viszonylag egyszerű kialakítású lándzsa a Kr. e. 14–13. században használt típus. Térségünkben hasonló lándzsatípusok nem jellemzőek, mindössze a papi és a tiszabezdédi depókban fordulnak elő ilyen hosszú köpűjű, egyszerű pengéjű formák.[173]

Viszonylag ritka formát képvisel a penge felső harmadában kihasasodó pengéjű tőr is. Hasonló darabok a Kárpát-medence keleti felében terjedtek el,[174] mintájukként valószínűleg a kelet-európai sztyeppén használt tőrtípusok szolgáltak.[175] A Kárpát-medencében ezek a fegyverek általában a harcos elithez kötődő reprezentatív temetkezésekben (pl. Nyírkarász-Gyulaháza)[176] vagy különleges gazdagságú depóleletekben (pl. Pécska [Pecica, Románia])[177] tűnnek fel.

A harmadik tárgycsoportot a sarlók képviselik. A markolatgombos sarlók a Kárpát-medence területén a legkorábbi sarlótípusok egyikeként, a középső bronzkor végén jelentek meg, de nagyobb számban csak a Kr. e. 13–12. századtól kerülnek be depókba. A tállya-várhegyi depóval rokonítható északkelet-magyarországi kincsekbe nem szokott ilyen sok sarló kerülni – a sarlók nagy száma már inkább a következő időszakban deponált együttesekre jellemző. A leletegyüttes sarlói felkalapált élű, de nem agyonhasznált eszközök. Ezek a könnyű, kisebb darabok elsősorban aratókésként, de akár késként is felhasználható multifunkcionális eszközök lehettek.

67. kép. A felsődobszai „a” bronzkincs

A negyedik tárgycsoportba újrafelhasználására váró bronztárgyak töredékei tartoznak. Vannak köztük öntőcsapok, bronz nyersanyagrögök, bronzhuzalok és bronz lemezövből kivágott darabok.

Az ötödik csoportot egy fémműves mester tíz eszközből álló szerszámkészlete alkotja (*68. kép*). A készlet fémtárgyak vágására és darabolására használható egy-egy kisméretű tokos kalapácsvésőt, valószínűleg fafoglalatba illeszthető, drótok készítésére alkalmazott kis horonyüllőt, vastagabb drótok kalapálására és lemeztárgyak formázására egyaránt alkalmas masszívabb üllőt, valamint hét különböző típusú fejjel ellátott, eltérő méretű poncolóvésőt tartalmaz. A tárgyak mindegyike

használatba vett, de megkímélt darab, valószínűleg egy sokoldalú mester személyre szabott munkaeszközei lehettek.[178] Ilyen eszközökkel lemezből és drótból készült tárgyakat – pl. ékszereket, bronz lemezöveket, fémedényeket – készíthetett a tulajdonosuk, de alkalmasak lehettek aranytárgyak vagy fegyverek finom megmunkálására és díszítésére is.

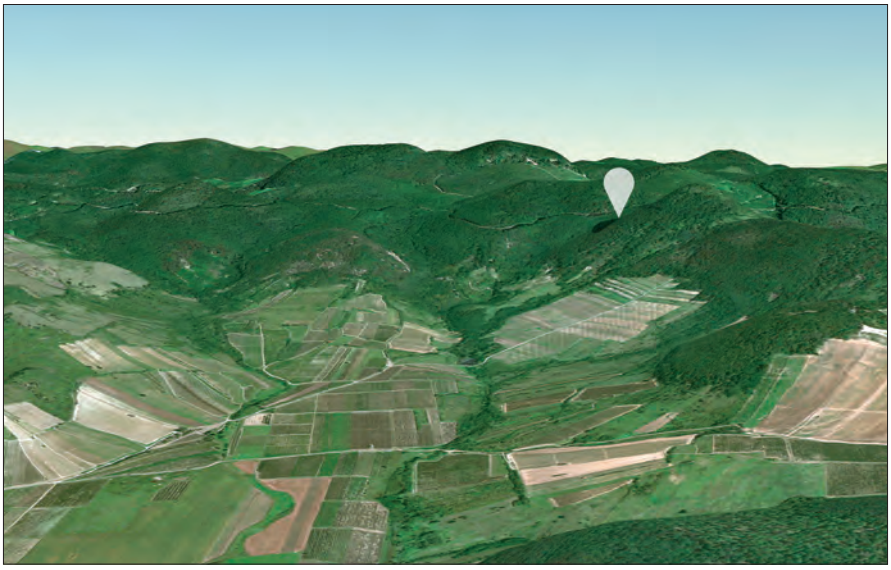
68. kép. Fémmegmunkálásra használt eszközök a tállya-várhegyi bronzkincsben

A lelőhely környezete

A kincslelet a 491 méter tengerszint feletti magasságú Várhegy északnyugati oldalában, a csúcstól kb. 250 méterre került elő (*69. kép*). A Várhegy minden oldalát meredek lejtő határolja. A kincset rejtő rész az enyhébb lejtésű felszínek közé tartozik, de megközelítése, illetve a rajta való mozgás még így is nehézkes. Ezen az oldalon a Várhegyhez nem is vezetnek utak, megközelítése északkeleti irányból sokkal kényelmesebb. A depót rejtő hegyoldalt kisebb-nagyobb sziklatömbök borítják.

Az 1200 m^2 alapterületű hegytető egészét egy kb. 80-100 méter átmérőjű, csaknem vízszintes platformra épült középkori vár maradványai foglalják el.[179] Sem a depót rejtő 45 fokos lejtőn, sem a középkori várral koronázott hegycsúcson nem találtuk nyomát késő bronzkori megtelepedésnek. A depó környékének átvizsgálása során ezen a lejtőszakaszon mindössze néhány kisebb középkori vastárgy töredéke, többek között egy számszeríjhoz tartozó nyílhegy került elő.

A Várhegytől délre egy hosszú hegygerinc húzódik, melyen a Vány-hegy nevű hegycsúcs magasodik. Ez a terület az őskorban alkalmas lehetett volna a megtelepedésre, de bejárása során nem találtunk rajta őskori kerámiát és fémanyagot, ami valószínűsíti, hogy a deponálás idején és az azt megelőző évszázadokban a hegy lakatlan volt. A legközelebbi egykorú települések innen kb. két-három kilométer távolságban találhatók.

69. kép. A tárgyak előkerülési helye Tállya-Várhegyen

A deponálás okának értelmezése

A tállya-várhegyi kincsegyüttes különleges tájbeli helyzete és gondosan összeválogatott, karakteres összetétele arra utal, hogy a vele kapcsolatos deponálási cselekmény egy tudatosan átgondolt, szigorúan meghatározott szabályok szerint végigvitt rituálé lehetett.

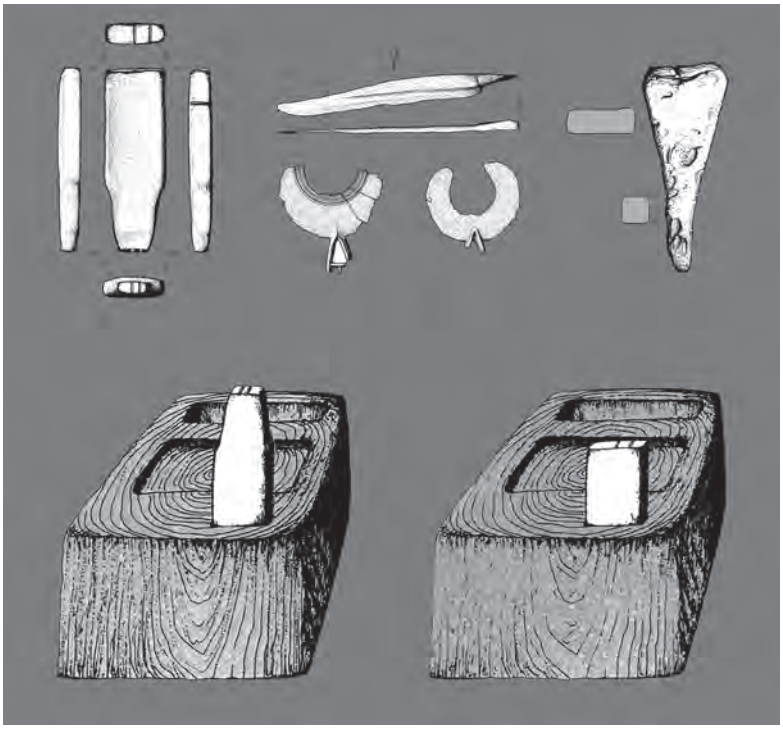
A depót egy magányos hegycsúcs oldalában, az egykorú településektől távol, nehezen megközelíthető területen helyezték a földbe. A deponálási cselekmény helyének kiválasztásában szerepet játszhatott az, hogy a depót rejtő hegyoldalról nyugati és déli irányban nagy távolságra ellátni. Maga a Várhegy egy olyan hegyvonulat legmagasabb tagja, amely déli és nyugati irányból egyaránt uralja a horizontot. Mindezek alapján nem tartható kizártnak, hogy a kiválasztott pontról egy adott közösség területumára, jó minőségű termőföldjeire nyílt rálátás.[180]

A depó elhelyezési módjáról keveset tudunk, mivel az erózió a tárgyakat a lejtőn elmozdította. A helyén maradt néhány darab arra utal, hogy a depót a felszínen vagy kis mélységben, zárt halomban rakták le és kisebb kövekkel fedték be. Legalul lehettek az ötvös szerszámok, ezek fölött a kúp alakú csüngők és a sarlók, legfelül pedig a lándzsa és a tőr. Azt nem lehetett megfigyelni, hogy volt-e a depónak „csomagolóanyaga", azaz tartozott-e hozzá valamilyen szerves anyagból készült tárolóalkalmatosság.[181]

A tállya-várhegyi depó kapcsán az egyik legnehezebben megválaszolható kérdés az, hogy a benne összeválogatott tárgyak egy ember személyes identitását tükrözik-e vagy valamilyen más normarendszer áll kiválasztásuk hátterében. Az biztosra vehető, hogy a depóba került tárgyaknak a korabeli emberek

számára világos jelentése volt,[182] ám ennek a tartalomnak a megfejtése számunkra megoldhatatlan feladat, így az alábbiakban csak egy lehetséges narratíva felvázolására vállalkozhatunk. Biztos kiindulópont lehet, hogy a depó tárgytípusai négy egymástól jól elváló, a deponáló emberek számára talán szimbolikus jelentést hordozó kategóriába sorolhatók: az elsőt a ruházati elemek és az ékszerek képviselik, a másodikat a fegyverek, a harmadikat a sarlók, a negyediket pedig a fémművesség körébe tartozó bronz nyersanyagok és a szerszámkészlet. Ezek közül a fémművességhez tartozó tárgyak alkotják a leghangsúlyosabb csoportot. A késő bronzkorban depókból és ritkábban temetkezésekből ismertek bronz és arany megmunkálásához használt eszközök.[183] A sírokba soha nem kerülnek teljes készletek, csak egy vagy két szerszámot helyeznek a halott mellé.[184] Jól példázza ezt a nyugat-németországi Lachen-Speyerdorfben feltárt sír, ahol a halott hamvait tartalmazó urna, három kísérőedény, két borotva és egy kés mellé került be az egyik tállyai darabbal rokonítható, speciális ötvösmunkákra használható üllő.[185] A sírba elhelyeztek még egy kisebb ón nyersanyagtömböt is (*70. kép*). Az üllő felületének röntgen-fluoreszcens elemzése kimutatta, hogy bronztárgyak készítése mellett aranytárgyak megmunkálására is szolgált.

Bronzkincsekből jóval nagyobb számban ismertek fémművességhez használt szerszámok. Az ilyen kincsek összetétele erősen eltérő, de leggyakrabban csak két-három speciális fémműves szerszám – elsősorban tokos kalapácsok vagy üllők – tűnnek fel bennük más tárgyak mellett.[186] Egészen kivételesnek számít a franciaországi génelard-i (Saône-et-Loire) depó, amely egy késő bronzkori kovácsmester csaknem teljes műhelykészletét tartalmazta[187] (*71. kép*). A szerszámokat, nyersanyagokat és félkész termékeket magában foglaló depó a késő bronzkori fémművesség teljes munkamenetét illusztrálja. Találhatók benne többek között különböző méretű és funkciójú tokos kalapácsok, trébelő- és simítókalapácsok, több speciális üllőtípus, kis

70. kép. Bronzüllőt, kést, borotvákat és ón nyersanyagtömböt tartalmazó sírlelet Lachen-Speyerdorfban (fent). Az üllő használatának rekonstrukciója (lent)

fémvésők, koncentrikus köröket mintázó poncolótövek, előrajzoló eszköz, polírozókő, fémből készült öntőformák, valamint nyersanyagrudak és három bronzból készült cső, amely kovácsfújtató része lehetett. A depóban volt még ezeken az eszközökön kívül három kés és egy lándzsa is. A tállya-várhegyi kincs szerszámkészlete a francia példánál kisebb területét fedi le a bronzkori fémművességnek, de arra világosan utal, hogy használója speciális ötvös- és bronzműves tudással rendelkezett.

A tőr és a lándzsa jeleníti meg a depó tárgyai által képviselt következő identitásréteget, a harcosét. Ezek a fegyverek legalább annyira személyes tárgyak, mint a speciális ötvös készlet. A Kárpát-medence keleti területein ebben a korszakban a harci balta és a tőr párosa mellett ez a leggyakoribb fegyverösszeállítás. Beválogatásával feltételezhetően egy konkrét egyénhez kötődő fegyverzet kerülhetett a deponálásra szánt együttesbe.

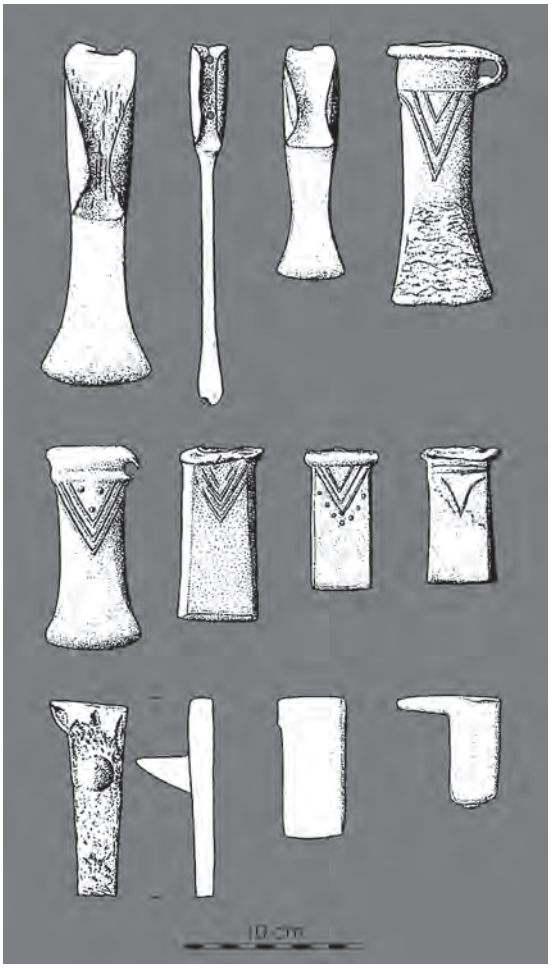
A harmadik jelentésréteget a sarlók hordozzák. Látszólag mindennapos eszközök, hiszen a késő bronzkori Kárpát-medencében a harmadik leggyakrabban deponált tárgytípusnak számítanak, ám több adat is utal arra, hogy ezek a mezőgazdasági munkában nélkülözhetetlen szerszámok a korszakban fontos szimbolikus, rituális jelentést is hordoztak. A Lengyelországtól az Északi-középhegységig húzódó területen gyakran került sarló az itt élő közösségek (pl. Piliny-kultúra) temetkezéseibe. A sírban lévő sarlók szerepét azzal is magyarázták, hogy azok a túlvilágra való belépéshez szükséges fizetőeszközként, egyfajta „Charon obulusaként" szolgáltak a halotti rituálében.[188] Ezzel szemben a nyugat- és közép-európai térségben a sarlók szinte csak a depókban találhatók meg. Ha mégis sírba kerülnek, akkor kizárólag a harcos elit csúcsát

71. kép. Egy késő bronzkori kovácsmester csaknem teljes műhelykészletét tartalmazó késő bronzkori depó Génelard-ból (Franciaország, Saône-et-Loire)

reprezentáló kardmellékletes temetkezésekben találkozhatunk velük. Ennek alapján felmerült a lehetősége, hogy a vezetőréteg sírjaiba helyezett sarlók a termékeny földet és annak birtoklását szimbolizálják.[189]

A deponált tárgyak negyedik kategóriáját a viseleti elemek alkotják. Ezek két csoportra válnak szét. Az egyikbe egy díszes öltözék bronzelemei és dísztűje tartozik. Mivel a feltételezett öltözetet díszítő kúpos csüngők egy része egymásba volt illesztve, valószínűsíthető, hogy itt nem magát az öltözetet, hanem csak a róla levagdosott bronzdíszeket rejtették el a többi tárggyal együtt. A másik csoportot a nyolc karperec és a gyűrűk képviselik. Ezek alapvetően női ékszerek, ám a nyugat- és közép-európai térségben néhány esetben késő bronzkori fegyveres sírokba is bekerülnek mellékletként, utalva arra, hogy férfiak is viselhették őket.[190]

72. kép. A csehországi Loučka erődített településén előkerült, fémműves eszközöket is tartalmazó bronzkincs

Az eddig leírtak alapján felvetődik, hogy a depóba összeválogatott tárgyak egy konkrét személy élettörténetéhez kapcsolódnak, és annak egymásra rétegződő identitásrétegeit szimbolizálják. Ha eszerint gondoljuk újra a tállya-várhegyi kincset, akkor egy olyan férfi alakja rajzolódik ki, aki megbecsült mestere lehetett az arany- és bronztárgyak készítésének. Közösségén belül az előkelőbbek közé tartozhatott, amire díszes ruházati elemei és a harcosok rétegéhez való tartozást jelző fegyverzete utal. A depó sarlói lehetnek a termőföldekkel való kapcsolatának a szimbólumai is, de rituális kellékként – szakrális „fizetőeszközként" – is utat találhattak a deponálandó tárgyak közé. A karpereceknek is lehet ilyen szerepe, de az sem kizárt, hogy a depó által megszemélyesített férfi nőrokonaira – feleségekre, gyermekekre – való utalásként kerültek be az együttesbe. A deponálás – ebben az értelmezésben – egy halotti szertartás része lehetett, melynek során egy, a közösségében megbecsült és tisztelt kovács személyes tárgyainak meghatározott részét rituális keretek között elhelyezik az élettörténetéhez, identitásához valamilyen módon kötődő térrészen. Értelmezési modellünket megerősíti, hogy más területekről is ismerünk hasonló „kovács és harcos" mintázatú leletegyütteseket. Ilyen a már említett franciaországi, kovácseszközöket és személyes

73. kép. A tállya-várhegyi készlet egykori tulajdonosának egy lehetséges rekonstrukciója

fegyverzetet tartalmazó génelard-i, valaminta csehországi loučkai erődített telepen felfedezett, harci baltákat, valamint üllőket és kalapácsokat tartalmazó 2. depó[191] (*72. kép*).

Ezek a kincsegyüttesek rávilágítanak arra is, hogy a speciális tudással rendelkező, összetettebb tárgyak készítésére képes bronzkovácsok a késő bronzkor világában különleges helyzetben voltak (*73. kép*). A fémmel dolgozó mester mágikus hatalommal bírt, hiszen a tűz segítségével képes volt átalakítani a természetes anyagokat, és azokból új tárgyakat tudott teremteni.[192] A közösségükben megbecsült, ritualizált szerepük lehetett, hiszen tudásuk alkalmas volt arra is, hogy halált hozó fegyvereket, védőerővel bíró ékszereket és hatalmat szimbolizáló aranytárgyakat állítsanak elő.[193]

A fentiekben ismertetett, vállaltan szubjektív értelmezés a tállya-várhegyi depó egy lehetséges, de nem egyértelműen bizonyítható értelmezését adja. Természetesen nem zárhatjuk ki a deponálás okának és jelentésének más magyarázatait sem. Így például megvan az esélye annak is, hogy egy olyan depóval állunk szemben, amely egy közösség különböző karakterű és helyzetű személyiségeinek felajánlásait foglalja magában. Egy másik olvasatban az áldozati együttesbe válogatott tárgyak egy természetfölötti lény attribútumait jelenítik meg.

Kincs a szigeten: Szeged-Gyálarét

2017 májusában rejtélyes aranytárgy került elő Szeged gyálaréti határában, egy olyan magaslaton, amely egykor szigetként emelkedett ki a Tisza árteréből. A geometrikus mintázattal díszített ovális aranylemez már első látásra zavarba ejtette a korszakkal foglalkozó kutatókat. Mérete, formája, díszítései a késő bronzkorból ismert, bronzból készült lábvértekkel rokonítják, ám értelmezését megnehezíti, hogy ebből a fegyverzeti elemből ez idáig egyetlen aranyból készült példány sem került elő.

A lábvértek különleges jelentéssel felruházott darabjai voltak a késő bronzkori harcosok fegyverzetének. Sírba csak elvétve kerültek, deponált példányaikat sok esetben szándékosan megrongálták, és ahogy a gyálaréti darab is mutatja, gyakran egymagukban rejtették őket a föld alá. Az arany lábvért egyedi jellege arra utal, hogy ez a példány nemcsak hordozója társadalmi státuszát jelenítette meg, hanem spirituális erővel felruházott, speciális kezelési módot igénylő tárgy lehetett. Az sem tartható kizártnak, hogy valójában nem élő személy tulajdona volt, hanem egy kultuszszobor részeként rejtették el.

A kincslelet előkerülésének körülményei

A kincsegyüttes első darabját Antal Róbert gyálaréti lakos találta meg, aki egy májusi napon gombászni indult a falu határában található fiatal tölgyesbe. Útközben egy egykori magas parton vágott át, ahol már korábban is látott őskori cserepeket. Itt, az árterület felé lejtő oldalban bukkant rá egy gombóccá gyűrt, aranyosan csillogó fémlemezre, amelyet hazavitt, gondosan megtisztított és kihajtogatott. Az összegyűrt lábvértből egy kisebb aranytárgy és egy kúp alakú csüngő pottyant ki.

A lelet jelentőségét felismerve már az előkerülést követő napon értesítette az illetékes régészeti örökségvédelmi intézményeket. Egy nappal később budapesti és szegedi régészekből álló csapatunk fém-

74. kép. A szeged-gyálaréti lábvért másodikként előkerült darabja eredeti helyzetében

75. kép. A szeged-gyálaréti lábvért másodikként előkerült darabja

kereső műszerekkel vizsgálta át a rendkívüli aranytárgy környezetét. Már az első rövid, tájékozódó jellegű kutatás során előkerült egy félgömb alakú aranypityke és két kúpos aranyveret, majd néhány nappal később – immár módszeres műszeres fémkeresőzés eredményeképpen – megtaláltuk az arany lábvért hiányzó részét is, amely az első darabhoz hasonlóan össze volt hajtogatva (*75. kép*). A lábvért újabb darabján kívül további négy aranypityke és egy kúpos csüngő is napvilágra került.

A tárgyakat sekély mélységben, a talaj felső 30 centiméteres rétegében, feltehetően egy csoportba rendezve ásták el. A szántott réteg alsó szintjében elhelyezkedő együttest az elmúlt években bolygathatta meg és teríthette szét az egyre mélyebbre hatoló talajművelés (*76. kép*).

76. kép. A tárgyak helyzete Szeged-Gyálarét lelőhelyen (a sárga nyilak az aranypitykéket, a kék nyíl a másodikként előkerült lábvértdarabot, a piros szaggatott vonal a lábvért elsőként megtalált darabjának valószínűsíthető helyét jelzi)

Az elrejtett tárgyak

A Szeged-Gyálarét határában előkerült kincs egy összehajtogatott arany lábvértből (77–78. *kép*), valamint öt kúpos aranycsüngőből és három félgömb alakú aranypitykéből áll (79. *kép*). Az aranylelet súlya összesen 147 gramm. A lábszárvédőként meghatározott tárgy egy vékony, ovális alakúra kikalapált aranylemez, amelynek szélein két-két átlyukasztás látható, ami egyértelműen jelzi, hogy eredetileg szerves anyagból készült alátétre volt rögzítve. Az elsődleges anyagvizsgálat szerint a lábvért és a többi tárgy ezüsttel ötvözött nagy tisztaságú aranyból készült, ám azt, hogy nyersanyaguk honnan származik, egyelőre nem tudjuk biztonsággal megállapítani.

A bronzlemezből készült lábszárvédők a Kr. e. 1300-as évektől tűntek fel és terjedtek el az európai kontinensen.[194] Megjelenésük része annak a folyamatnak, amelynek során az Atlanti-óceán partvidékétől az Égei-tengerig terjedő területen gyökeresen átalakult a bronzkori harcosok fegyverzete. Ekkortól tesznek szert vezető szerepre a lándzsák különböző típusai, sokszorosára nő a kardok száma, és megjelennek a korábban szinte teljesen ismeretlen, bronzból öntött és lemezből kalapált védőfegyverek: a mellvértek, pajzsok, sisakok és lábvértek.[195]

Annak ellenére, hogy a bronzból készült védőfegyverzet elemei rövid idő alatt ilyen hatalmas területen elterjedtek, eddig viszonylag kevés került elő belőlük. Ez arra enged következtetni, hogy ilyen tárgyakat csak a késő bronzkori harcos elit egy szűk rétege birtokolhatott. Ezt támasztja alá a gyálaréti lelettel rokonságba hozható késő bronzkori lábvértek elterjedése is: Az európai késő bronzkor mintegy 250-300 éves időszakaszából mindössze 35 lelőhelyről ismerünk bronz lábvértet. Magyarországon összesen hét – kivétel nélkül dunántúli – lelőhelyről került elő lábvért, ám sem az európai, sem a magyarországi példányok között nincs aranyból készült példány.[196]

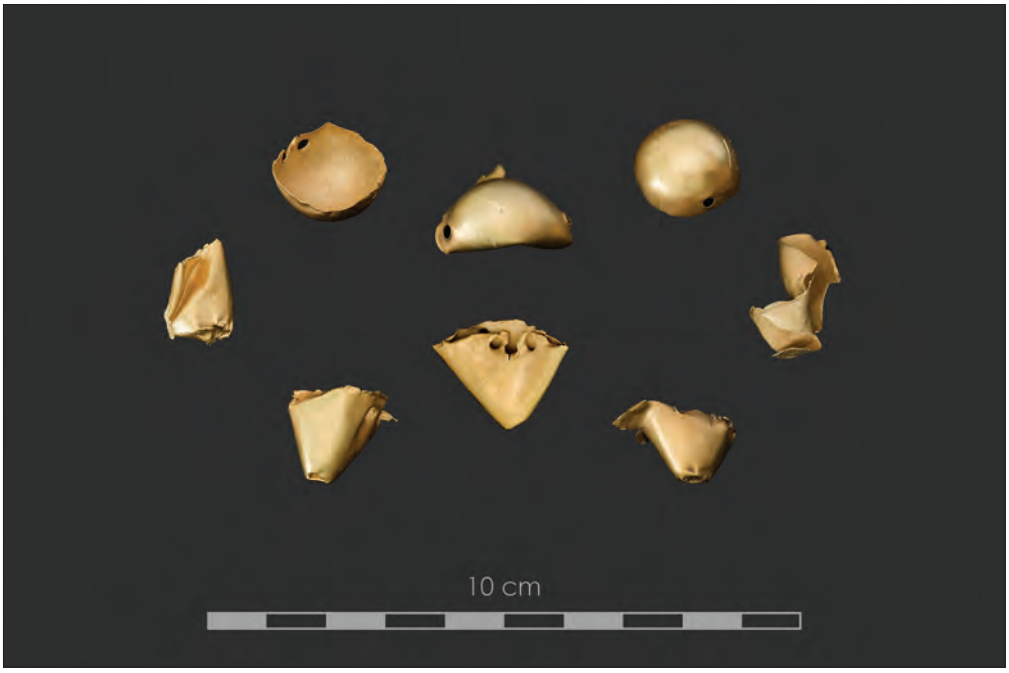
A tárgy nemcsak anyaga, hanem poncolással felvitt finom díszítése miatt is különleges. A mintának kevés párhuzamát ismerjük. A gyálarétivel rokonítható technikával díszített lábvértek a Kr. e. 12–11. században készültek. Az ívelt vonalakkal rokon formaelemek a franciaországi Cannes-Écluse-ben előkerült darabról,[197] a háromszögekhez hasonló alakzatok pedig egy, az ausztriai Schäfstallból származó lábvértről ismertek.[198] A gyálaréti lábvérten megfigyelhető, szőlőkacsra vagy hosszúkás levélre emlékeztető díszítőmotívum több őskori aranytárgyon is feltűnik a Kárpát-medence déli területein. E motívum plasztikus változatával találkozunk többek között a vitatott keltezésű dunavecsei, valamint egy magyarbényei (Biia, Románia) és egy abrudbányai (Abrud, Románia) arany karperecen.[199] A lábvérttel együtt előkerült félgömb alakú pitykék és kúp alakú csüngők bronzváltozatai a késő bronzkor és a kora vaskor ismert formakincsébe tartoznak. A hasonló méretű darabokat általában ruha- vagy fejfedődíszként alkalmazták, de a lengyeltóti bronz lábvért egyik fűzőlyukában megmaradt félgömb alakú bronzpityke arra utal, hogy ilyen darabok lábvértek tartozékai is lehettek.[200]

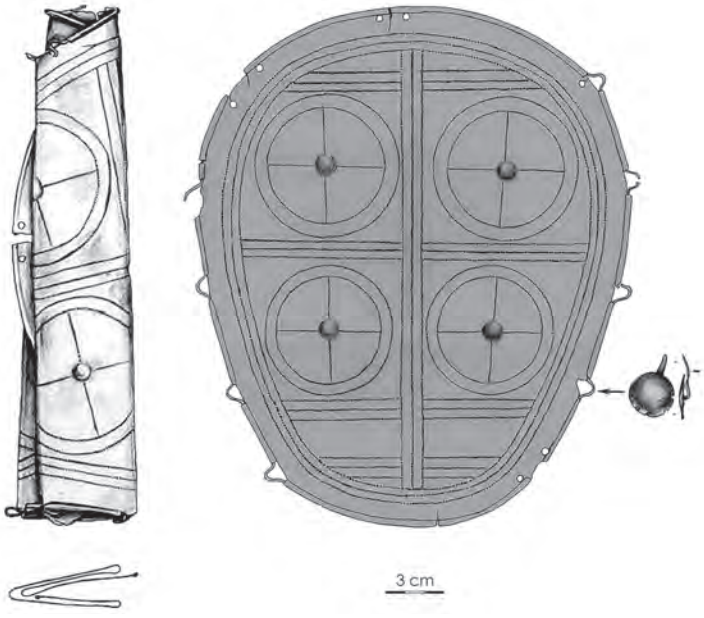
77. *kép.* Arany lábvért Szeged-Gyálarétről

78. kép. A szeged-gyálaréti arany lábvért rekonstrukciója

79. kép. A szeged-gyálaréti lábvért környezetében előkerült félgömb és kúp alakú aranypitykék

A lábvértet összehajtogatott állapotban, egyben helyezték a földbe, ám a talajművelés miatt idővel kettétörhetett. A késő bronzkorban gyakran előfordult, hogy az áldozati vagy fogadalmi felajánlásra szánt fémtárgyakat szándékosan megrongálva, akkurátusan összehajtogatva vagy véletlenszerűen összegyűrve rejtették el. Hasonló módon véghezvitt rongálás és hajtogatás figyelhető meg a lengyeltóti (*80. kép*), a várvölgyi és a franciaországi Cannes-Écluse-i depókból ismert bronz lábvértek esetében is.[201]

80. kép. Összehajtogatva deponált bronz lábvért a lengyeltóti 5. kincsből

A lelőhely környezete

Az aranytárgyak lelőhelye egy ma is jól kirajzolódó egykori magaspart szélén helyezkedik el. Az 1700-as évek második felében készült Első Katonai Felmérés vonatkozó térképlapján világosan látszik, hogy ez a terület a Tisza egykori mocsaras árterületéből magányosan kiemelkedő kis sziget pereme lehetett (*81. kép*). A fémkereső műszeres kutatás után az aranytárgyak lelőhelyén geofizikai vizsgálatot és ásatást is végeztünk, de sem településnek, sem pedig temetőnek nem találtuk nyomát a kincs környezetében. Maga a sziget nem volt lakatlan az őskorban, hiszen az újkőkortól (a Kr. e. 7. évezredtől) kezdődően ismerünk innen régészeti leleteket. A kincslelet elrejtése idején is éltek emberek a sziget területén, amire az aranytárgyak elrejtésének helyétől kb. 500 méterre feltárt, Kr. e. 12–11. századra keltezhető településnyom utal.[202]

81. kép. Szeged-Gyálarét lelőhely szigete az Első Katonai Felmérés során készült térképen (18. század vége)

Az elrejtés okának értelmezése

A szeged-gyálaréti lábvért különleges jelentőségét annak köszönheti, hogy a közép- és délkelet-európai térségben ez az első nemesfémből készült bronzkori védőfegyverzeti elem.[203] A Kr. e. 3. és 2. évezredbeli Közel-Keletről és Európából ezen kívül egyetlen olyan védőfegyvertípust ismerünk, amely aranyból készült, ez a sisak. Legismertebb képviselőjük az úri királysírokban (Kr. e. 2600–2400) feltárt, arany és ezüst ötvözetéből készült ún. Meszkalamdug-sisak. Korban jóval közelebb állnak a gyálaréti lábvérthez a spanyolországi Axtrokiban (*82. kép*) és Leiróban előkerült, Kr. e. 14–12. századra keltezett aranysisakok.[204]

Homérosz Iliászában több helyen történik utalás aranyfegyverzetre: egy helyen a trójaiak oldalán harcoló thrák Glaukosz, másutt Rhészosz thrák királyfi aranyfegyvereiről olvashatunk. Többször említi a szöveg az istenek aranyból készült fegyvereit is, például Athéné aranyból készült sisakját. A hetedik énekben szó esik Nesztór híres aranypajzsáról, amelynek megszerzésére azzal buzdítja az általa vezetett trójaiak csapatát Hektór, hogy ha azt megkaparintják, a görögök meg fognak futamodni.[205] Mindez arra enged

82. kép. A spanyolországi Leiróban előkerült aranysisak

83. kép. Az abaújdevecseri óriás spirálkarperec

következtetni, hogy az ilyen aranytárgyakat praktikus funkciójukon túlmutató, hadijelvényszerű jelentéssel is felruházták.

Ha figyelembe vesszük, hogy a késő bronzkori páncélzat, valamint a pajzs és a sisak már önmagában is ritka, csak a harcos elit legkiemelkedőbb tagjai által birtokolt tárgynak számított a bronzkorban, akkor azt valószínűsíthetjük, hogy az arany lábvértet egy kimagasló katonai vezető birtokolhatta. Ám a gyálaréti kincs leletösszefüggése a tárgy egykori szerepének más értelmezési lehetőségét is magában rejti. Egyelőre úgy tűnik, hogy a lábvértet egymagában, párja nélkül rejtették el. A vele együtt földbe került aranypitykék és kúpos csüngők talán egy, a lábvérttel összetartozó díszes szertartási ruházat, ornátus részei lehettek. Ebből kiindulva nem tarthatjuk kizártnak azt sem, hogy a lábvért szimbolikus, önmagán túlmutató tárgy, amely nem valamely létező személy fegyverzetének része, hanem egy természetfölötti erővel bíró lényhez, héroszhoz vagy mitikus őshöz, esetleg annak kultuszához kapcsolódó eszköz, szertartási tárgy.

A lábvértekkel összefüggésbe hozható speciális kultusz meglétét egy különleges észak-itáliai lelet is bizonyítja. Desmontá di Veronella késő bronzkori, kora vaskori temetőjében feltártak egy gödröt, amelyben két bronzból készült lábvért volt elhelyezve. Az egymás fölött fekvő lábvértek egy fadarabra – egykor talán kultuszszoborra – voltak felerősítve. Elrejtésük helyét fasztélé vagy oszlop jelölhette, mivel a később ide ásott sírok szabályosan körbevették a bronztárgyakat rejtő objektumot.[206] Hasonló szimbolikus szereppel felruházott, szertartásokon használt viseleti tárgyak máshol is ismertek a vizsgált korszakban. Az egyik legmeghökkentőbb magyarországi példa erre az Abaújdevecseren, egy egykori mocsárban talált gigantikus spirál karperec (*83. kép*). A 12 kilogrammos, 43 centiméter hosszú és négy centiméter vastag bronztárgy igazi óriásokra szabott darab, hiszen az ilyen ékszerek szokásos méretű példányai maximum fél kilogramm súlyúak.[207]

A gyálaréti lábvért jelentéstartalma legszorosabban a nyugat-európai arany fejdíszekkel rokonítható.[208] A zömében magányosan deponált, különleges formájú, leginkább kalaphoz hasonló arany fejdíszek hasonló szereppel bírhattak, mint a gyálaréti lábvért: kultusszal kapcsolatos tárgyak és hatalmi jelvények voltak, és mint ilyenek, egy személy vagy embercsoport, esetleg egy transzcendens lény erejét hangsúlyozták. Akár valós, akár természetfeletti lény volt a lábvért egykori tulajdonosa, árulkodó lehet rá nézve a tárgy katonai jellege, amely jelzi, hogy viselője identitását a harcos lét határozta meg.

III. A „feküvő kincs”

Az elpusztult központ: Baks-Temető-part

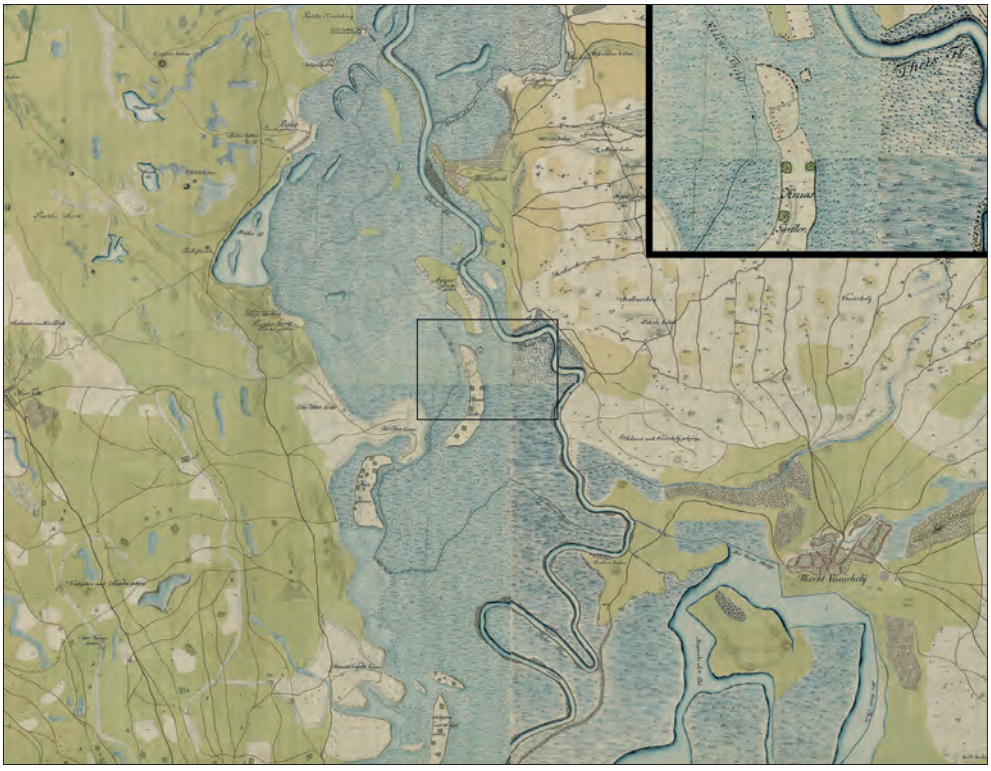
Az elhagyott tanyákkal és öreg gyümölcsfákkal övezett baksi Temető-parton csapatunk egy igazán mesés gazdagságú, számtalan meglepetést tartogató régészeti lelőhelyet ismerhetett meg. A Tisza mocsárvilágából szigetként kiemelkedő magaslat az Alföld egyik legjelentősebb késő bronzkori települését rejti. Területén szántás után még ma is tenyérnyi edénytöredékek és az átégett fal tapasztásdarabjai jelzik az egykor itt állt bronzkori épületek helyét. A település lakóinak gazdagságáról az ide elrejtett két bronz- és egy aranykincs mellett az általunk eddig összegyűjtött csaknem 2500 darab bronztárgy is tanúskodik (84. kép).

A dél-alföldi térség egyik fontos központjának számító, talán kereskedelmi kapuként is funkcionáló, több száz lakosú falu életének a Kr. e. 900-as években ismeretlen okból bekövetkezett katasztrófa vetett véget. A települést érő pusztítás mértékéről és váratlanságáról a lelőhelyen szétszóródott emberi csontok és a házak romjai között maradt értékes bronztárgyak tömege tudósít. A baksi lelőhelyen tapasztalt jelenségek hozzásegíthetnek ahhoz is, hogy a bronzkincsek és depók értelmezését új kategóriával bővítsük. Úgy tűnik, hogy az itt felfedezett depókat az eddig bemutatott példákkal ellentétben nem véglegesen lezárt áldozati együttesekként rejtették el, hanem sokkal inkább az egykori háztartások praktikus vagy rituális célból felhalmozott, bármikor felhasználható vagy akár tovább gyarapítható készletei voltak.

A kincslelet előkerülésének körülményei

A lelőhelyen végzett kutatásaink eredményeképpen három kincsegyüttes került elő. Az első kincsleletet 2006 szeptemberében egy terepszemle során fedeztük fel, amikor a frissen tárcsázott felszínen egy bronzsarló töredékére bukkantunk. Ezt követően a sarló környezetét átvizsgálva egy kb. 30 méter átmérőjű zónában két szárnyas baltát, egy tokos baltát, egy öntőlepényt és további sarlók töredékeit sikerült összegyűjtenünk. Már ekkor világos volt, hogy egy mezőgazdasági művelés által megbolygatott és szétterített depóleletre találtunk. Az év folyamán még kétszer tértünk vissza a lelőhelyre, ahol nemcsak a depó környékén, hanem az egykori település egész területén tömegével gyűjtöttünk össze újabb bronztárgyakat.

A lelőhely gazdagságát felismerve 2007 nyarán hitelesítő ásatást és átfogó fémkereső műszeres kutatást kezdtünk. Az első bronzkincslelet szétszántott tárgyai körül kialakított 20 × 20 méteres kutatószelvényben a depó további darabjait – bronzsarlók pengetöredékeit, egy bronzkést, egy tokos vésőt, karperectöredékeket, bronztűt, bronzkarikákat és bronzöntecsdarabokat – gyűjtöttük fel. A szelvény legalján, kb. 45 centiméter

84. kép. Baks-Temető-part lelőhely az Első Katonai Felmérés térképén (18. század vége)

mélységben, a szántás által már nem bolygatott rétegben egymás közvetlen közelében egy tokos balta és egy bronz karperec töredéke feküdt. Mivel ezek voltak legmélyebben, feltételeztük, hogy a kincslelet egykori magjának maradványai lehetnek. A karperec mellett egy nagyobb edény darabjai hevertek, de a bolygatott rétegviszonyok miatt nem lehetett eldönteni, hogy ezek a szántás által idehúzott másodlagos helyzetű töredékek-e, vagy a leletegyüttest eredetileg rejtő edény darabjai.

A szintén megbolygatott második kincsleletet a 2007-es kutatás során fedeztük fel, amikor a hitelesítő ásatással párhuzamosan elkezdtük következetesen átvizsgálni a késő bronzkori település keleti oldalát. Az első kincslelettől kb. 50-70 méterre északkeletre egy megközelítőleg 15 méter átmérőjű foltban sarlótöredékek, tokos balták, fűrészlemezek összeillő töredékei kerültek elő. A tárgyak körül itt is kijelöltünk egy kutatószelvényt. Az ásás során újabb bronztárgyak töredékei bukkantak elő. Amíg a tarló szintjétől leértünk a szántás által megbolygatott réteg aljáig, a második depónak 53 darabja gyűlt össze.

A harmadik depót rejtő, szájával lefelé fordított apró kerámiaedényt az első kincslelet bolygatatlan helyzetű tokos baltájától kb. 60 centiméterre fedeztük fel. Az edény dokumentálása és felszedése után két

csomóba összefűzve 14 darab aranykarikát találtunk benne. Az aranytárgyakat tartalmazó edényről nem dönthető el egyértelműen, hogy önállóan rejtették-e el vagy az első kincslelet tárgyaival együtt deponálták, és a bronztárgyakkal együtt a talajművelés mozdította el.

A hitelesítő ásatás során a depók környezetében nyitott szelvényekben a Gáva-kultúra kerámiájával keltezett tároló- és agyagkitermelő gödröket bontottunk ki. Sajnos a mélyszántás annyira szétszórta az egykor itt állt épületek padlóját és omladékait, hogy sem a kincseket, sem a szórvány bronztárgyakat nem lehetett összefüggésbe hozni az egykori település általunk feltárt maradványaival.

A deponált tárgyak

Az 1. depó (*85. kép*) két tokos baltából, két szárnyas baltából, egy tokos vésőből, 28 sarló töredékeiből, egy kerek nyersanyaglepényből és két nyersanyaglepény töredékéből állt, míg a 2. depó négy ép és egy kettétört tokos baltát, két összetört sarlót, 13 összetört fűrészlapot, két öntőcsapot, valamint öt nyersanyagtöredéket tartalmazott (*86. kép*). Az egyik öntőcsap a kettétört kis tokos balta tokrészébe volt beledugva. Ennek alapján megállapítható, hogy a két bronzdepó mind összetételében, mind egyes tárgytípusaiban jól illeszkedik a Kr. e. 11–10. században Kelet-Magyarországon földbe került bronzkincseknek abba a típusába, amelybe ép és sérült eszközöket – sarlókat, tokos és szárnyas baltákat, lándzsákat –, öntési hulladékokat és nyersanyaglepényeket válogatnak össze.[209] A korszak depói között világosan elválnak a kiemelkedő minőségű, reprezentatív tárgyakat – pl. kardokat, sisakokat, bronzedényeket – tartalmazó kincsek és az baksi első és második depóhoz hasonló, hétköznapibb tárgyakat magukban foglaló készletek. A két kincs tárgyainak nagy része egykorú, de a második kincs esetében egy speciális díszítésű tokos balta arra utal, hogy a benne lévő tárgyak összegyűjtése kicsivel később, a Kr. e. 10–9. század időszakában is záródhatott.[210]

A 3. depó (*87. kép*) sűrűn bordázott, fonatmintával tagolt díszítésű aranykarikái egy nyolc és egy hat karikát tartalmazó kötegbe fűzve kerültek az edénybe. A karikák 1–1,2 centiméter átmérőjűek voltak, de volt köztük egy 0,3 centiméter átmérőjű kisebb darab is. Az ilyen aranykarikák a késő bronzkori aranyművesség általánosan elterjedt típusát képviselik,[211] más tárgyakkal együtt előkerült párhuzamaik[212] a Kr. e. 11–10. században készültek.

A bronz- és aranytárgyak együttes deponálása ritkán, de előfordul a késő bronzkorban.[213] A baksi első és harmadik kincs összetartozásának lehetőségét a Kr. e. 10. századra keltezett tóti (Tăuteu, Románia) depó összetétele és leletösszefüggése támogatja a legmeggyőzőbben. Ez a kincsegyüttes nemcsak egykorú a baksi leletekkel, de összetételében is nagyfokú hasonlóságot mutat velük: a sarlókat, tokos baltákat, fűrészeket, karpereceket, nyersanyagrögöket, egy kést és két gombot tartalmazó bronzlelet környezetében került elő egy kis agyagedény, amely öt aranykarikát rejtett.

85. kép. Baks-Temető-part, 1. depó

86. kép. Baks-Temető-part, 2. depó

87. kép. Baks-Temető-part, 3. depó

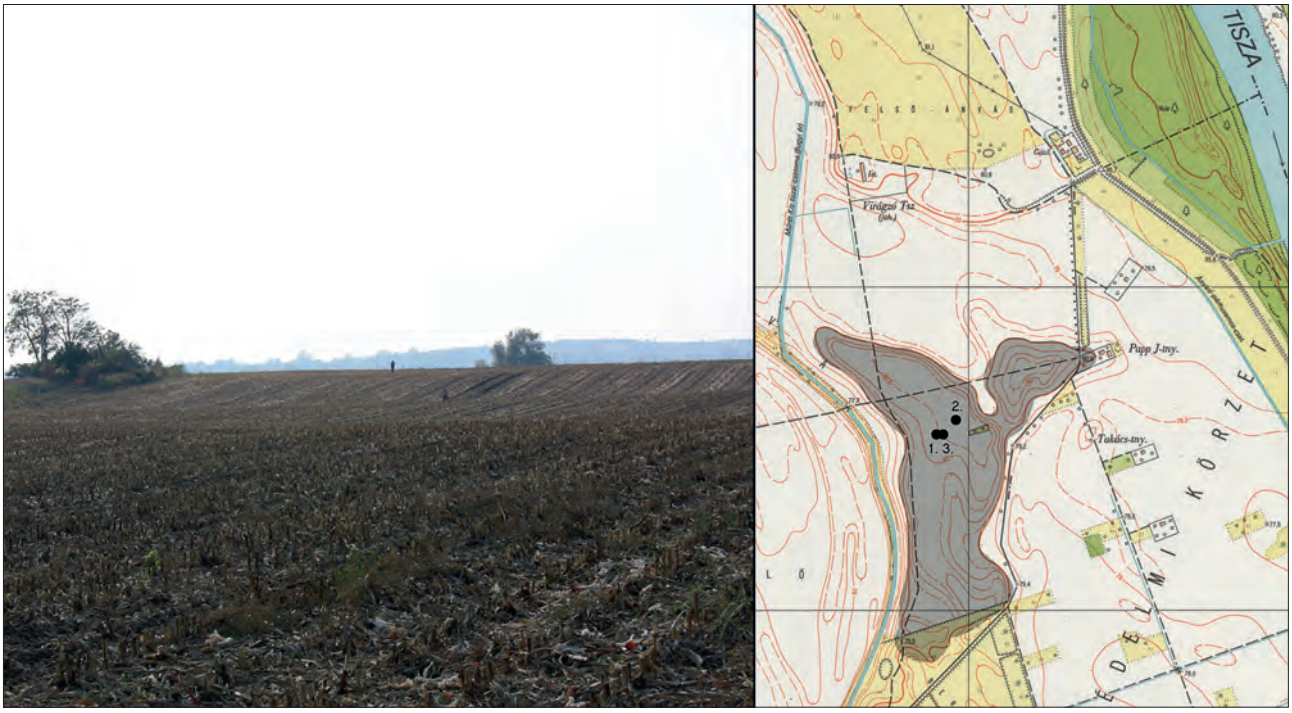
A lelőhely környezete

A három depót rejtő késő bronzkori település mind 28 hektáros méretével, mind pedig példátlan leletgazdagságával kiemelkedik az egykorú dél-alföldi lelőhelyek sorából. A Tisza szabályozása előtt területét két oldalról a folyó mellék- és főága övezte, és egy több száz méter széles, feltehetően az egész év során víz alatt álló, mocsaras térség vette körül (*88–89. kép*).

A terepbejárások és a 2007-es ásatásunk tanúsága szerint a szigeten a Kr. e. 11–10. században, a depók földbekerülésével egy időben nagy kiterjedésű, sűrűn beépített település állhatott. Az edénytöredékek és az egykor itt állt házak falának omladéka a sziget keleti partoldalán az átlagosnál jóval nagyobb mennyiségben gyűjthető a mai felszínen, ami arra utal, hogy a lelőhelyen belül ez a rész lehetett a leginkább beépülve.

Hasonló kép rajzolódik ki a sziget betelepültségéről a fémleletek alapján is. A lelőhely fémkereső műszeres kutatásának 12 éve alatt példátlan mennyiségű, több mint 2500 szórvány bronztárgy került itt elő (*90. kép*). A bronztárgyak között kevés teljesen ép darabot találtunk: az öt tokos baltán, három tokos vésőn, két fűrészlapon, egy bronzkésen, öt nyílhegyen, három szíjelosztón, nyolc tűn és három karperecen kívül csak kisebb karikákat, pitykéket sorolhatunk ebbe a kategóriába. Jóval nagyobb mennyiségben szóródtak szét a területen a sérült tárgyak, töredékek. Ezek kb. 30%-a meghatározhatatlan típusú tárgy apróbb töredéke, kb. 35%-a pedig az öntési hulladék kategóriájába sorolható öntőcsap, öntőrög, öntecs, öntőlepény-töredék. A fennmaradó 35%-ba a legkülönbözőbb használati tárgyak és ékszerek tartoznak: tokos balták, sarlók, kések, kardpengék, fűrészlapok, tűk, karperecek, fibulák töredékei. A nagyobb töredékek között található egy antennás markolatú kard 14 centiméteres és egy négybe tört, tömör markolatú kard 32 centiméteres darabja. A szórvány bronztárgyak a lelőhely egész területén gyűjthetők, de jelentősebb sűrűsödésük – hasonlóan a kerámiaanyaghoz – a keleti, Tisza felőli oldalon egy kb. 80-100 méter széles és 700 méter hosszú szakaszon figyelhető meg, ahol az előkerült tárgyak kb. 75%-a koncentrálódik (*91. kép*).

A Baks-Temető-parthoz mérhető, hatalmas kiterjedésű és leletintenzitású késő bronzkori lelőhelyet keveset – 50-60 kilométerenként legfeljebb egyet-egyet – ismerünk a Kárpát-medence keleti feléből. Az ilyen 20-30 hektár alapterületű, házakkal sűrűn beépített „megatelepülések” a Kr. e. 11–10. század folyamán, a Gáva-kerámiastílus elterjedésének idején jelennek meg a térség meghatározó közlekedési folyosóinak csomópontjain. Az alföldi régióban ezek közé sorolhatjuk a poroszló-aponháti,[214] a pocsaj-porostisztai[215] és az érkávás-szigeti (Căuaş-Sighetiu, Románia)[216] lelőhelyeket. Poroszló és Érkávás sorokba rendezett, egy irányba tájolt házai megtervezett, szabályszerű településszerveződést jeleznek. Az ilyen típusú lelőhelyeken hatalmas mennyiségű kerámia, csont és patics gyűjthető a felszínen, és a fémművességre utaló öntőformák is gyakoriak a leletek között. A baksi település legközelebbi párhuzama – az ugyancsak a Tisza jobb oldali magaspartján fekvő, Bakstól kb. 180 kilométer távolságra található Poroszló-Aponhát – esetében a település egyes részein az épületek omladékából tellekre (települési halmokra) emlékeztető, 1-1,5 méteres rétegsorok is kialakultak.

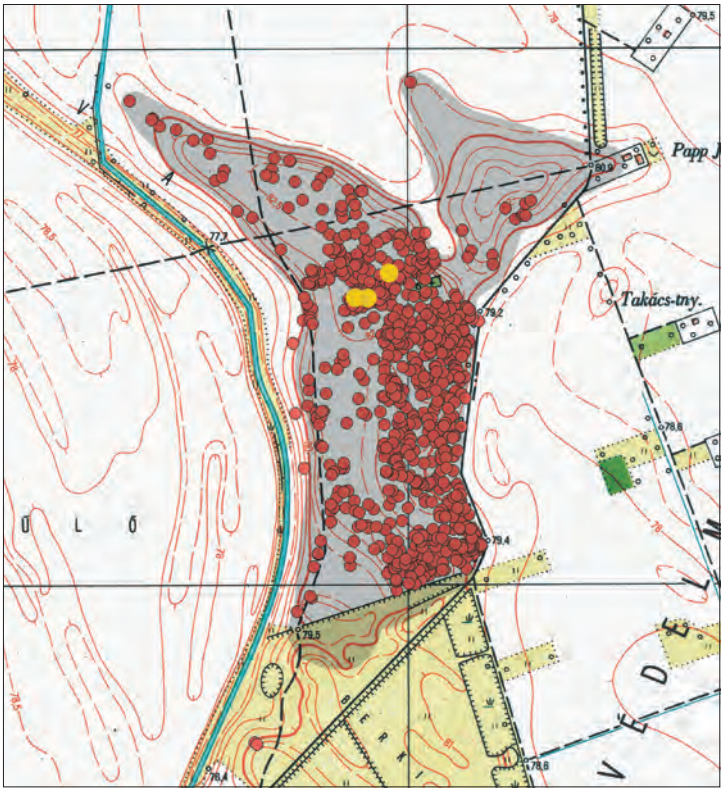
88. kép. A baks-temető-parti lelőhely képe és a három depó előkerülési helye

89. kép. A Tisza a baks-temető-parti lelőhely közelében

90. kép. Válogatás a baks-temető-parti lelőhelyen előkerült szórvány bronztárgyak közül

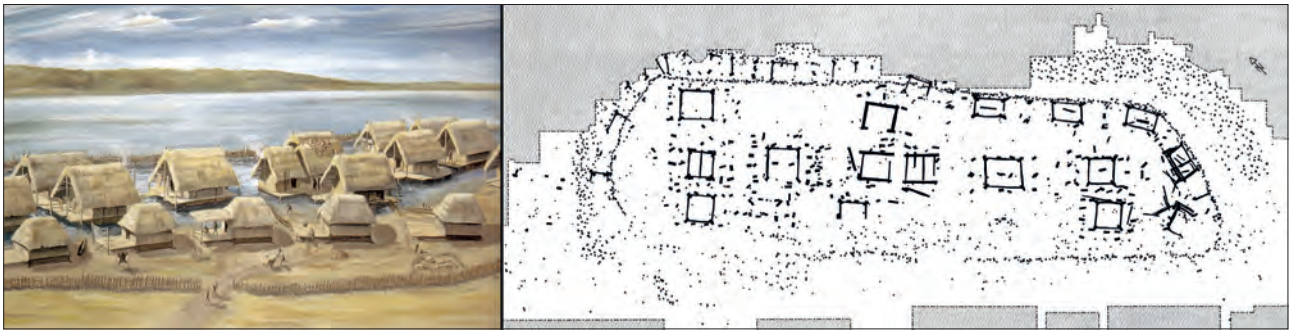

91. kép. A baks-temető-parti lelőhelyen előkerült bronztárgyak és a három depó helyzete

A deponálás okának értelmezése

A baksi lelőhely egyedülálló voltát elsősorban a felszínen gyűjthető nagy mennyiségű bronztárgynak köszönheti. Az elmúlt években végzett fémkereső műszeres kutatásaink során több mint 30 késő bronzkori települést vizsgáltunk át Magyarország területén, de a gyűjthető szórvány bronztárgyak száma és összetettsége egyetlen esetben sem közelítette meg a Bakson tapasztaltakat.

Mi lehet az oka ennek a sehol másutt nem tapasztalt bronzbőségnek? A kérdés megválaszolásához két, Európa távolabbi tájain feltárt késő bronzkori lelőhely, a svájci Greifensee-Böschen és a dél-angliai Must Farm példáját hívjuk segítségül. A kis svájci tóban feltárt Greifensee-Böschen[217] esetében a dendrokronológia vizsgálatok kiderítették, hogy a 24 épületből álló, szálfakerítéssel övezett települést Kr. e. 1047 körül építették fel, de tíz évre rá egy hatalmas tűzvészt követően el is hagyták. A házak a sekély parti vízben kialakított platformokon álltak (*92. kép*), ezért a tűzvész során nemcsak az összeomló szerkezeti elemek, hanem a házak berendezése is a tó fenekére süllyedt. A feltáráskor az egykori háztartások kerámia-, csont- és kőtárgyai mellett

92. kép. A svájci Greifensee-Böschen késő bronzkori településének rekonstrukciója és alaprajza

mintegy 310 bronztárgy is előkerült. A bronzleletek legnagyobb részét horgok, árak, valamint öltözékekhez tartozó dísztűk, karikák és pitykék alkotják, de hat sarló, négy szárnyas balta, egy tokos kalapács és egy lándzsa is előkerült az épületek romjai között. A nagyobb eszközök szinte mindegyike használatban lévő, felélezett, megkopott darab volt. A baksi anyaggal összehasonlítva feltűnő az, hogy greifensee-i leletek közt szinte alig vannak töredékes darabok. Habár a bronztárgyak szóródása nagyjából egyenletes, itt is felismerhetők olyan sűrűsödési pontok, ahol feltűnő a nagyobb, ép tárgyak koncentrációja.

Hasonló kép bontakozik ki a 2015 és 2016 között feltárt dél-angliai Must Farm késő bronzkori településén. A fakerítéssel övezett, folyó menti kis település kilenc, kerek platformon elhelyezett épületét a Kr. e. 9. században tűzvész pusztította el. A pusztulás során összeomló építmények romjai közt az egykori háztartások teljes készletei és a hétköznapi élet tárgyainak tömege – ép edények, ételmaradványok, faeszközök, textilek – kiváló állapotban őrződtek meg. A feltárás során nagyon sok ép bronztárgy – pl. sarlók, lándzsák, tokos balták, bronz kardpenge – is előkerült, egy részüknek még a fanyele is megmaradt.[218] Számunkra az egyik legtanulságosabb lelet az egyik épület belsejéből előkerült, összeroppant favödör volt, amely apró, újrahasznosításra váró bronztárgyak darabjaival volt tele.[219]

A két példa rávilágít arra, hogy a késő bronzkori településeken milyen mennyiségű fémtárgy lehetett „mozgásban”. Ezek egy része eszközként mindennapos használatban volt, de léteztek készleten tartott, tárolókban félretett tárgyegyüttesek is, amelyeket praktikus célból halmoztak fel. A bronz értékes, bonyolult módon beszerezhető anyagának előnye, hogy újrahasznosítható, ezért a töredékes darabok is értéket képviseltek. Emiatt valószínűleg nagy gondot fordítottak az összegyűjtésükre, megőrzésükre. Az ép tárgyak és a sérült, törött eszközök az öntési hulladékokkal és a nyersanyaglepényekkel együtt az egykori háztartások vagyonának kézzelfogható részét képezhették. A felhalmozott bronztárgyak bármikor felhasználható tartalékot jelenthettek: akár fegyverként, munkába fogható eszközként, akár praktikus vagy rituális csereügyletek fizetőeszközeként. A házakban őrzött fémtárgyak és nyersanyagok tulajdonosuk erejéről, gazdagságáról

árulkodnak. Nem tartható kizártnak, hogy ünnepi alkalmakkor – lakomákon, diplomáciai tárgyalásokon – a reprezentáció része lehetett az otthon őrzött vagyontárgyak bemutatása, látható helyen való kiállítása. A tezaurált vagyont a hétköznapokban az épületekben tárolták – volt, ahol központi helyen, látványosan dicsekedve velük, másutt az épületen belül gondosan elrejtve és csak alkalmanként kiemelve onnan.

Az ilyen jellegű, háztartásokban őrzött kincsekről a következőképpen ír a homéroszi eposzok világát elemző Moses I. Finley: „Ezek a tárgyak közvetlen használati értéket is képviseltek és esztétikai élvezetet is nyújthattak, […] ám mindkét funkció elhanyagolható volt ahhoz képest, hogy a kincsek szimbolikus javak vagy presztízsjavak voltak. […] a kincset kétféleképpen használták: felhalmozták és szétajándékozták. Amíg nem nyílt megfelelő alkalom az ajándékozásra, a kincs lakat alatt hevert. Nem ‹használták› a szó tulajdonképpeni értelmében.”[220]

A fentieket figyelembe véve a Baks-Temető-parton tapasztalt fémgazdagság egyik lehetséges magyarázata az lehet, hogy az egykor itt állt késő bronzkori település egy tűzvésszel kísért, váratlan krízis során pusztult el. A tűzvészre a felszínen és a feltárt gödrökben gyűjthető, másodlagosan összeégett kerámia és a kiégett házfal tapasztástöredékei, valamint a hitelesítő ásatás során a szántott réteg alatt megfigyelt, apróra töredezett paticsszemcsékkel és finom szürke hamuval kevert szint utal. A pusztulással lehet összefüggésben az is, hogy a lelőhelyen feltárt 82 településobjektum közül 14-ben emberi csontok kerültek elő. Az 52 csont legtöbbje apró töredék, sok köztük az összeégett, ragadozó állatok által összerágott darab is, ami arra utal, hogy a hozzájuk tartozó testek sokáig temetetlenül hányódhattak a romba dőlt, leégett épületek között.[221]

93. kép. A Baks-Temető-parton végzett ásatás egyik kutatási felülete az egykori tárológödrökkel (baloldalt). Jellegzetes késő bronzkori edénytípusok a feltárt objektumokból (jobboldalt)

A település lakói feltehetőleg nem tudták vagy nem akarták összegyűjteni a tűz által elpusztított épületekben felhalmozott eszközeiket és értékeiket, így romok között eltemetődött bronztárgyak a későbbi évezredekben is a helyükön maradtak. A tárgyak eloszlása azt mutatja, hogy a legtöbb fémet használó és felhalmozó háztartások a településnek a Tisza fő ága felé nyitott keleti oldalán helyezkedhettek el. Ezen a részen belül is elválnak olyan zónák, ahol nagyobb koncentrációban kerültek elő bronztárgyak, amelyek talán az átlagosnál is gazdagabb családok lakóterületeit jelezhetik. Ilyen a lelőhely északkeleti oldala mentén húzódó kb. 30 × 30 méteres folt és a tőle délre, a keleti part közepe táján található hasonló méretű leletsűrűsödés. Az előbbiben egy ép és egy törött pengéjű tokos balta, egy lapos balta, egy lemezkengyeles fibula és néhány öntőlepény töredéke, míg az utóbbiban bronzkés, tokos balta, sarlók, kard és lándzsa töredékei, valamint fűrészek voltak a legjelentősebb leleteink. A harmadik kiemelkedően gazdag térség a lelőhely délkeleti sarka volt, ahol többek között egy ép tokos baltát, két tokos vésőt, lószerszámvereteket, valamint egy négy darabra tört kardot találtunk a műszeres kutatás során.

A késő bronzkori település legfontosabb térrészét a három kincsegyüttes előkerülési helye jelöli ki. Ez a terület a lelőhely középén, a sziget legmagasabb pontján egy kb. 50 méteres átmérőjű kört foglal magába. A hitelesítő ásatás során feltárt objektumok és a felszínen gyűjthető kerámiaanyag (*93–94. kép*) tanúsága szerint ez a rész is a falu lakóházakkal és gazdasági épületekkel sűrűn beépült zónája lehetett. Az itt talált kerámiakészletek a hétköznapitól nem eltérő, de jól felszerelt háztartások meglétére utalnak: tároló- és főző edények ugyanúgy jelen vannak itt is, mint az ünnepi étkezések finomabb asztali készletei és az alkoholos italok erjesztésére szolgáló díszes amforák.

Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy a baks-temető-parti kincsleletek a település egyik vezető családjának vagy klánjának lakókörzetét jelölhetik. A törött és ép bronztárgyakból felhalmozott készletek az itt élők vagyonának részei lehettek, amelyeket házuk belsejében rejthettek el vagy raktároztak. A két bronzkincs tárgyait azonos mintázat szerint válogatták össze, elképzelhető, hogy azokat meghatározott célból – pl. rituális ajándéknak, halotti áldozatnak vagy menyasszonyváltságnak szánva – kezdték el összegyűjteni.

94. kép. Agyag állatfigurák a baks-temető-parti lelőhely hitelesítő ásatásáról

A felperzselt tanya: Zsáka-Dávid-tanya

A késő bronzkor nemcsak a falvak és erődített települések, hanem legalább annyira a tanyák, szállások világa is. A korszak közösségei ezeknek a kisebb, rövidebb életű szórványtelepüléseknek a láncolatán keresztül vették igazán birtokukba az Alföld addig kihasználatlan legelőit és feltöretlen szűzföldjeit.

A Nagy-Sárrét egykori lápvidékének szélén, Zsáka község határában feltárt két bronzdepónk egy ilyen tanya lakóihoz kötődik. A központi épületben elrejtett kincslelet elemzése bepillantást enged a szűkebb régió egy tehetősebb kisközösségének életébe. A bronztárgyak összegyűjtői a régió határain túlmutató, kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, és az átlagosnál nagyobb háztartás tartozhatott az uralmuk alá. A hosszú időn keresztül gyűjtögetett készletek sarlói gazdag termőföldekről, a bronzlepények stabil önellátó gazdaságról, a fegyverek pedig állatrablásokkal és vérbosszúkkal terhes mindennapokról árulkodnak.[222]

A kincsleletek előkerülésének körülményei

Az 1. kincs nyomravezető darabja egy terepbejárás során felfedezett töredékes tokos balta volt.[223] A magányos baltáról értesülve 2008. június 3-án fémkereső műszeres kutatást szerveztünk a lelőhely felderítésére. A munka megkezdése után pillanatok alatt a szántás által megbolygatott több tucat bronztárgyat gyűjtöttünk össze. A leletek szóródásának centrumában kb. 25 centiméter mélyen megtaláltuk a bronztárgyakat eredetileg tartalmazó kerámiaedény maradványait is. A fazék formájú edény épen maradt alsó harmadában sarlók és bronz nyersanyagrögök voltak gondosan elrendezve. Az edény felső részét nemrégiben semmisíthette meg a szántás, mivel a belőle kikerült tárgyak egymáshoz viszonylag közel, egy nyolc méter átmérőjű körön belül helyezkedtek el. A kincs tágabb környezetében összesen hatvan tárgyat gyűjtöttünk össze, többek közt ép és töredékes sarlókat, egy szárnyas baltát, töredékes tokos baltákat, kardpenge töredékeit és bronz nyersanyaglepények darabjait (*95. kép*).

A 2. kincslelet június 5-én került elő, amikor visszatértünk a lelőhelyre, hogy az előzőleg feltárt leletegyüttes környezetét még egyszer átvizsgáljuk. A terület módszeres átkutatása során az 1. depótól nyolc méterre két bronz karperecet találtunk. A másodjára előkerült karperectől 20 centiméter távolságra, közvetlenül a szántás szintje alatt, 25-30 centiméter mélységben egy edényaljjal letakart agyagfazekat fedeztünk fel, amelyben a fémkereső műszer nagyobb mennyiségű fémtárgyat jelzett. A fedőként használt aljtöredék eltávolítása után az edényben két, élével egy irányba mutató tokos balta és egy szárnyas balta bukkant elő. A kettétört szárnyas balta kiszélesedő élrészét a tokos balták fölé, nyélrészét pedig alájuk tették. A felső, díszítetlen tokos balta ketté volt törve. A szárnyas balta pengéjén egy sarlótöredék feküdt. Az edény legalján, a díszített tokos balta alatt még két bronzrög és egy baltapenge töredéke került elő, a fazék alatt pedig egy bronzlepény darabja volt elhelyezve (*96. kép*).

95. kép. Az 1. depó és a körülötte feltárt, szétszántott tárgyak eredeti helyzetükben Zsáka-Dávid-tanyán

2009 júliusában hitelesítő ásatás keretében a bronzkincsek körül 200 m^2-es szelvényt nyitottunk, amelyből tíz centiméteres rétegenként távolítottuk el a humuszt. Ennek az aprólékos munkának az eredményeképpen az 1. depó környezetében sarlótöredékeket és nyersanyagrögöket, a 2. depó körül pedig öt újabb, az előzőleg itt találtakkal megegyező formájú karperecet tártunk fel. A karperecek egyikébe egy nyersanyaglepényből kivágott bronztöredék volt beleszorítva. A 2. depó négy-öt méteres körzetében szétszóródott nyolc karperec valószínűleg az edényaljjal letakart „kincses” fazék fölé lehetett téve, és a szántás mozdíthatta el eredeti helyzetéből.

96. kép. A 2. depó a tárgyakat fedő edénnyel Zsáka-Dávid-tanyán (baloldalt). A 2. depó tárgyai eredeti helyzetükben (jobboldalt)

Az elrejtett tárgyak

Az 1. kincslelet, melynek összsúlya 35 kilogramm, 134 tárgyat foglal magában: tizenegy tokosbalta-töredéket, két szárnyasbalta-töredéket, egy kardpengetöredéket, egy hosszú pengéjű lándzsa töredékét, egy kalapsisak felső részének töredékét, hat ép és négy darabokra tört sarlót, húsz sarlótöredéket, egy vésőt, három fűrészlaptöredéket, két tűt, tíz lemeztárgytöredéket, egy lemezkorongot, három bronzszegecset, két fecskefarok alakú csüngőt, egy kerek átmetszetű karikát, egy háromosztatú karikát, egy bronzrudat, három öntőcsapot, huszonnyolc különböző méretű öntőlepény-töredéket, egy kerek nyersanyaglepény-töredéket, harmincegy darab kettő-hét centiméter átmérőjű bronzcseppet, öntecs- és rögdarabokat (*97. kép*). A két kilogramm súlyú 2. depó tizennyolc tárgyat tartalmaz: egy ép és egy kettétört tokos baltát, egy kettétört szárnyas baltát, hét nyitott, geometrikus mintával díszített karperecet, egy sarlópenge-töredéket, egy tokos balta pengetöredékét, három kisebb bronzrögöt és két bronzlepényből kivágott háromszög alakú nyersanyagdarabot (*98. kép*).

A két leletegyüttes a Kr. e. 12. és 11. század időszakában használt tárgyformákból lett összeválogatva, de mindkettőben találhatók olyan régebbi darabok, amelyek akár egy évszázaddal korábban is készülhettek. Ilyenek az 1. kincs fecskefark alakú csüngőékszerei és gombos sarlói, illetve a 2. kincs karperecei. A 2. depóban két olyan, a Kr. e. 10. század formavilágát képviselő tárgy is van (a díszített tokos balta és a szárnyas balta), amely arra utal, hogy ennek a készletnek az összegyűjtése később fejeződhetett be, mint az elsőé.

97. kép. Zsáka-Dávid-tanya, az 1. depó tárgyai

98. kép. Zsáka-Dávid-tanya, a 2. depó tárgyai

Noha a két kincslelet tárgykészlete nagyjából egy időben gyűlt össze és került elrejtésre, összeválogatásuk teljesen más mintázatot követ. Az 1. kincslelet a korszakban nagy számban elterjedt vegyes összetételű kincsek közé tartozik (erre példa a könyvünk második fejezetében bemutatott ecsegi 2. kincslelet). Egyik részét a feldarabolt öntőlepények és öntési melléktermékek, másikat az összetört sarlók, harmadik részét pedig az apróra tört fegyverek, eszközök, ékszerek és lemeztárgyak alkotják. Tárgyai között vannak agyonhasználtak (pl. sarlók), szándékosan tönkretett darabok (pl. tokos balta), de került ide teljesen megmunkálatlan sarló is, amelyen rajta volt a sorja és az öntőcsapok. A munkaeszközökön kívül fegyvereket is tartalmazott a lelet: egy hosszú pengéjű lándzsa darabját, egy kardpenge töredékét, egy csonka szárnyas baltát és egy bronzsisak csúcsát, amelyek jelzik, hogy a készlet birtokosai a harcosok világával is kapcsolatban álltak.

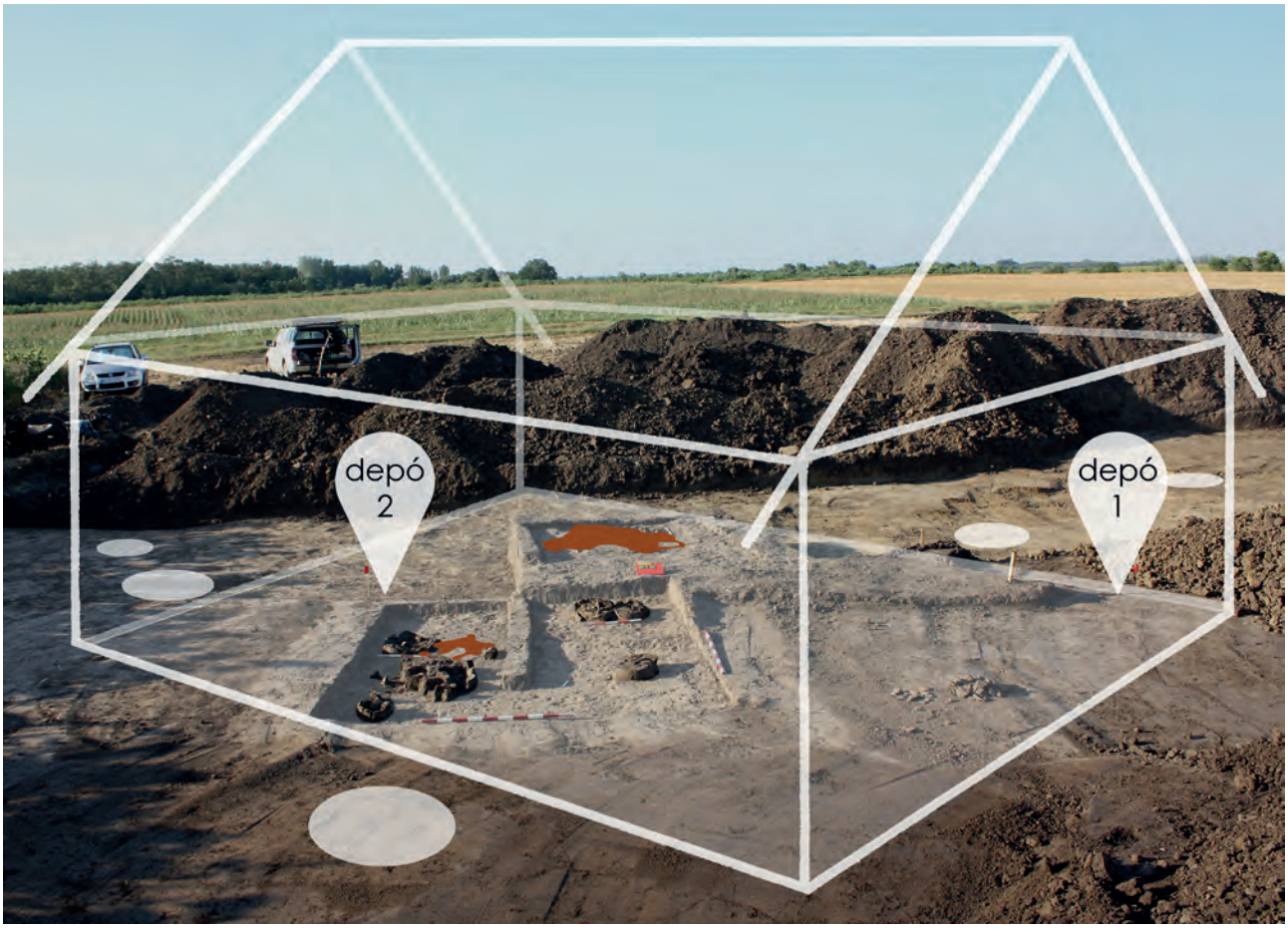
A 2. kincslelet másfajta mintázat szerint összeválogatott készletnek tűnik, amely személyesebb tárgyakat – fegyvereket, karékszereket és öntési nyersanyagokat – tartalmaz.[224] Különösen érdekes, hogy tárgyainak egy részét szándékosan tették használhatatlanná: karperecei közül néhányat összetörtek és összenyomtak, egyik tokos baltáját kettétörték, a szárnyas baltát pedig egyetlen ütéssel kettérepesztették. A kettétört szárnyas balta különleges, kis számban előforduló forma: hasonló fegyverek elsősorban a Kárpát-medence keleti részén, illetve Tirolban készültek, néhány darabjuk pedig Horvátországból és Ausztria más területeiről ismert.[225] A zsákai példány felkalapált, gondosan élezett, használatban lévő eszköz lehetett.

A lelőhely környezete

A két bronzkincs a Berettyó egykori árterületébe benyúló félsziget csúcsán került elő. Terepbejárásaink során kiderült, hogy ez a terület egy kisméretű, mindössze 30 × 30 méteres kiterjedésű késő bronzkori település nyomait is rejti. A kincsleletek a tanya víz felőli, sűrűbben lakott oldalában voltak elásva.

2009-es ásatásunkon a depók helyén megnyitott 10 × 20 méteres szelvényben egy kb. 14-15 méter hosszú és hat-hét méter széles késő bronzkori épület padló- és falmaradványait fedeztük fel. Ennek délnyugati sarkában négy nagy összeroppant edény, belsejében pedig egy bronz tűfej, egy fűrészlap és egy sarlópenge, valamint kisebb kerámiaedények töredékei is előkerültek. Az épületet öt késő bronzkori tárológödör vette körbe (*99. kép*).

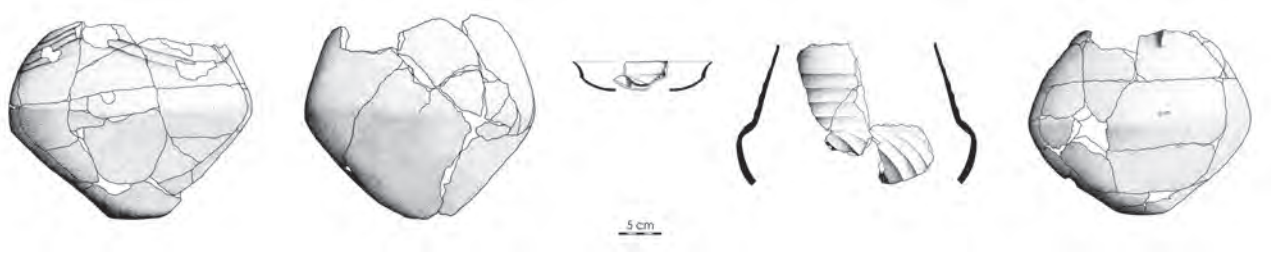
Az ásatáson feltárt edények a Gáva-kerámiastílus legkorábbi típusaihoz tartoznak (*100. kép*), amelyekkel rokon formák a Kr. e. 12–11. században készültek. Ezt a keltezést erősítette meg az egyik gödör állatcsontanyagának ^{14}C dátuma is, amely a Kr. e 1250 és 1150 közti évekre helyezi a lelőhelyet. A legközelebbi egyidős lelőhely innen kb. 600 méterre északra található. Itt közvetlenül a Berettyó partján egy középső bronzkori tell település (Zsáka-Reményi erdő) dombján ismert egy Gáva-kerámiával keltezhető kisebb településnyom.

99. kép. A két depó környezetében feltárt épület lehetséges elhelyezkedése Zsáka-Dávid-tanyán (a téglavörös szín az átégett padlót, a törtfehér ellipszisek a feltárt késő bronzkori gödröket jelzik)

Az elrejtés okának értelmezése

Míg az előző fejezetben megismert baks-temető-partihoz hasonló óriás falvakból mindössze néhánnyal találkozhatunk a késő bronzkori Alföldön, addig a zsákaival összevethető méretű apró lelőhelyek a térség legnagyobb számban előforduló településtípusát képviselik. Ezek az egymástól néhány száz méternyi távolságban létrejövő tanya- vagy szállásszerű települések a folyók és erek partjain láncolatot alkotva hálózták be a földművelésre és állattartásra alkalmas területeket.[226] Az ilyen lelőhelyek nem voltak hosszú életűek: az irtásföldeket művelő és állattartó közösségek a rendelkezésükre álló erőforrások kimerülésével

100. kép. Késő bronzkori kerámiaedények, amelyek a zsáka-Dávid-tanyai két depó környezetében feltárt épületben kerültek elő

háztartásukat generációnként akár többször is továbbköltöztették. A települések arculata nem volt egységes: rendeződhettek tanyabokrokba, lehettek magányos kis kolóniák feltöretlen földeken vagy éppen a mocsárvilág szegélyén, és használhatták őket ideiglenes szállásként is nagyállattartó családok, közösségek. Élhettek bennük szegényesebb anyagi kultúrával rendelkező, fémeket alig birtokló alárendelt csoportok, de szolgálhattak a tanyacsoportokat uraló előkelőbb klánok és családok rezidenciájaként is.[227]

Az a hely, ahol a két zsákai depó földbe került, magas rangú közösség birtokában lévő tanyaszerű település lehetett. Méretéből adódóan valószínűleg egyetlen nagyobb háztartást foglalt magában,[228] amelyhez egykét lakóház, néhány gazdasági épület és tucatnyi tárológödör tartozhatott. Az elrejtés színhelyéül szolgáló épületet az átégett omladékfoltok tanúsága szerint tűz pusztította el. A belsejében talált edények arra utalnak, hogy a berendezési tárgyak egy részét az összeomló ház maga alá temette. A bronzdepókat az épület padlója alá áshatták el.

Érdekes kérdés, hogy az agyagedényekbe rejtett kincsegyüttesek menynyire lehettek hozzáférhetők a házon belül? Nem lehetetlen, hogy az ilyen módon elrejtett készletek „nyitottak” voltak, azaz bizonyos esetekben hozzá is tehettek, de akár is el is vehettek belőlük, ha a szükség úgy kívánta.[229]

101. kép. Különböző típusú tárgykészletek elhelyezésének módja egy archaikus közösség életterében. Mandan ház belseje Karl Bodmer 1833/34-ben készült festményén

Ebben a megközelítésben a sokféle tárgyat tartalmazó 1. depó a háztartást birtokló közösség generációkon keresztül felhalmozott bronzkészleteként, „családi kincseként" is értelmezhető. Az így kialakult készletek különböző darabjai más és más módon kerülhettek az állandóan változó összetételű együttesbe. Bizonyos tárgyak öröklődhettek, de ide gyűjthették az éppen nem használt munkaeszközöket, a megsérült, elhasználódott vagy rosszul öntött tárgyakat, a zsákmányolt vagy ajándékként kapott eszközöket, ékszereket és fegyvereket is. A készletből alkalmanként ajándékozásra, áldozati célra vagy egyszerűen mindennapi használatra ki is emelhettek darabokat, például munkavégzéshez eszközöket vagy új tárgyak öntéséhez nyersanyagot (*101. kép*).

A kincslelet néhány tárgyán – pl. a lándzsatöredéken és egy tokos baltán – látványosan kivitelezett szándékos rongálás nyoma ismerhető fel.[230] Értelmezésünk szerint ez azt jelzi, hogy ezekhez a darabokhoz korábbi használatuk során olyan jelentések társultak, amelyeket a készletbe helyezésük előtt mágikus praktikákkal kellett érvényteleníteni. Ilyen tárgyak lehettek például a hadizsákmányból származó fegyverek és az elhunytak személyes eszközei, ékszerei.

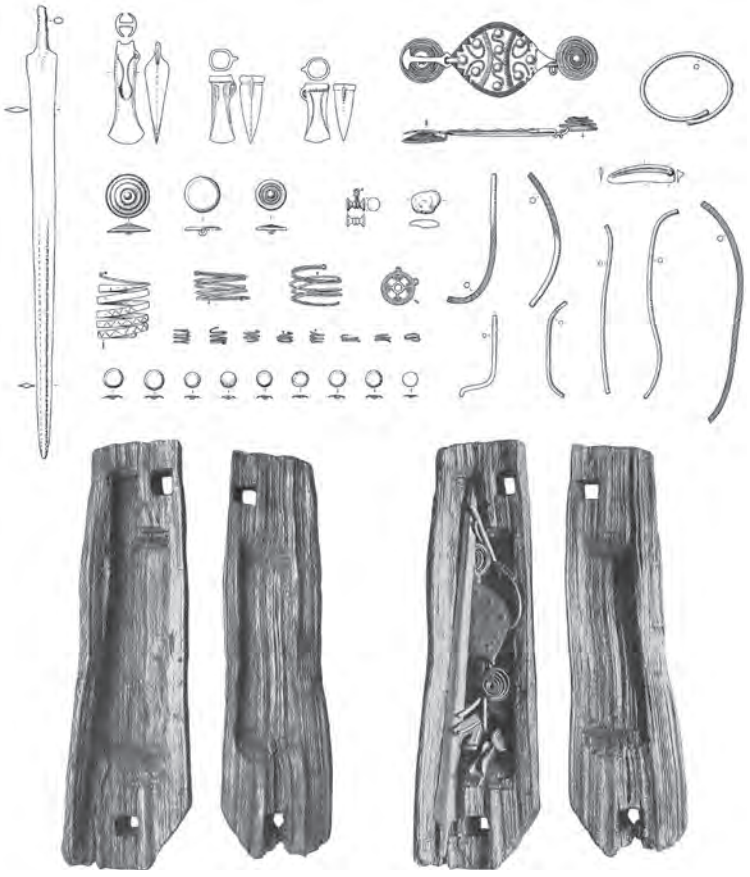

102. kép. Több száz éven keresztül gyűjtött tárgyakat tartalmazó késő bronzkori depó Újfehértó-Tóhátról

Az 1. kincs legidősebb és legfiatalabb tárgyai között legalább 150 év különbség van, ami arra is utalhat, hogy ez a készlet a lezáródásáig akár több generáción keresztül is gyarapodhatott. A hasonlóan hosszú idő alatt összegyűlt kincsek gyakoriak a késő bronzkorban[231] (*102. kép*). Látványos magyarországi példa erre a Kr. e. 10. században elrejtett rohodi kincs, amelynek legidősebb darabjai a kincs földbe kerülése előtt 200 évvel készült harci csákányok.

A 2. zsákai kincs teljesen eltér a tőle tíz méterre földbe került 1. kincstől. Összetétele korántsem annyira vegyes, és tárgyai jóval személyesebbnek tűnnek: valószínűleg egy előírt mintázat szerint, az adott egyén identitásának, életkori sajátosságainak figyelembe vételével válogatták össze. A tokos baltának mint a kor sokoldalú eszközének minden férfi keze ügyében ott

kellett lennie.[232] Egyaránt alkalmasak voltak favágásra, fafaragásra és mezőgazdasági munkákra, de fegyverként is felhasználhatók voltak.[233] Jóval különlegesebb darab a szárnyas balta, amely Európa szerte megtalálható, ám ritka forma.[234] Egykori birtokosa feltehetőleg háborús helyzetekben is forgatta a jól karban tartott darabot. A fegyver látványosan kivitelezett, alaposan átgondolt megrongálása talán azzal lehet összefüggésben, hogy deponálása előtt tekintélyes személyhez kötődő, különleges erővel felruházott darab volt, amelyet nem volt ajánlatos senkinek sem újra használatba venni. A karperecek egy készlethez tartozhattak. Alig használt voltuk arra enged következtetni, hogy tulajdonosuk inkább vagyontárgyként és nem ékszerként használta őket. Tudatosságot – talán egy rituális cselekménysort – tükröz a tárgyak elhelyezésének módja is: az edény alá egy bronzrög került, a fegyvereket az edénybe, a karpereceket pedig a lezárt edény fölé halmozták. Ezek a megfigyelések arra utalnak, hogy a 2. kincs inkább a korábbi fejezetekben bemutatott fogadalmi és halotti kincsekkel mutat rokonságot, ám nem zárható ki, hogy ilyen készleteket egyes háztartások tagjai már életükben elkezdtek összeállítani.

103. kép. A lengyelországi Kopaniewóban előkerült, faládában elhelyezett bronzkincs

A lengyelországi Kopaniewóban előkerült kincslelet szemléletes példa arra, hogy mennyire megbecsült és óvott lehetett egy-egy ilyen tárgykészlet. A kincslelet, amelyet egy pomerániai tőzeglápban találtak a 19. század elején, két tokos baltát, négy díszgombot, kardot, szárnyas baltát, sarlót, nagy fibulát, csüngőt, karperecet, szétdarabolt nyakperecet, valamint bronzlepényeket tartalmazott, ám legizgalmasabb darabja az a hasáb alakú, tölgyfából kivájt láda, amelyben a tárgyakat elhelyezték[235] (*103. kép*). A láda eredetileg is a szerves egységet alkotó együttes tárolóhelye lehetett, hiszen belsejét úgy alakították ki, hogy abba éppen beleférjen az összes tárgy, sőt a kardnak még külön helyet is kifaragtak. Mindez azt bizonyítja, hogy az

ilyen együtteseket nem közvetlenül a deponálás előtt válogatták össze, hanem hosszú időn keresztül megbecsült készletként őrizte őket tulajdonosuk.

Az eddig leírtak alapján a zsákai kincsleletekről feltételezhető, hogy egy tanyaszerű település központi épületében rejtették el őket. Míg az 1. depó hosszú időn át gyűjtött, a felhalmozó személyek változatos szándékát tükröző nyitott tárgykészletnek tűnik, a 2. lelet egy szertartásosabb módon összeválogatott, személyesebb, lezárt együttes képét mutatja. A két lelet arra utal, hogy a kis település egyetlen nagyobb, önálló háztartás lehetett, amelynek szerteágazó kapcsolatokkal rendelkező vezetője a 2. készlet tanúsága szerint megbecsült, a földhöz közel élő, de a harcosok világába is tartozó, magasabb társadalmi rangú férfi volt.

Felvetődik a kérdés, hogy mi történhetett a kincseket rejtő épülettel? A depók, ha nem áldozati együttesek voltak, miért maradtak a földben? A tanyát elpusztító tűz konfliktushelyzetre – pl. riválisközösség támadására – utal vagy egy rituális cselekmény nyomát őrzi, amelynek során a házat szertartásos keretek között felgyújtják, mintegy lezárva ezzel saját történetét és tulajdonosainak egy életciklusát.[236]

Pillantás egy kincseskamrába: Tállya-Óvár

A Tállya-Óváron felfedezett kincshez nemcsak a hegyoldalban gyűjtött óriási szedrek és idős vendéglátónk muflonpörköltjének emléke, hanem egyik legkalandosabb vállalkozásunk is kapcsolódik. A hegység belsejében fekvő, nehezen megközelíthető, sűrű erdővel borított várban három emlékezetes ásatási évadot szántunk arra, hogy megismerjük ennek a bronzdepónak a leletösszefüggését.

Kiderült, hogy a bronztárgyakat a település egyik legsűrűbben lakott, központi részén, egy farönkökből ácsolt, agyaggal tapasztott falú épület padlója alatt őrizték. A kincsbe összegyűjtött fegyverek, eszközök és ékszerek, valamint a romok közt feltárt díszes agyagedények és ételmaradványok azt sejtetik, hogy az épületet az erődített település egyik előkelő, kiterjedt háztartást vezető családja birtokolhatta. Lakóhelyük a település fontos pontja lehetett, és mint ilyen, ünnepélyes ceremóniák és nagy lakomák színhelyéül is szolgálhatott. Az innen származó leletanyag egy nagy hatalmú és kiterjedt kapcsolatrendszerű bronzkori klán világába enged bepillantást.

A kincslelet előkerülésének körülményei

A kincsegyüttes az erődített település fémkereső műszeres kutatásának első napján, 2009. augusztus 4-én került elő a lelőhely közepén található, nagy kiterjedésű lapos felszín átvizsgálása közben. A depó 20 centiméteres mélységben megtalált legfelső darabja egy tokos balta volt. A bronztárgyak egy kupacban, több rétegben egymásra pakolva helyezkedtek el. A legfelső szintet tokos balták, három sarló és egy kardmarkolat alkotta. Ezek alá egy szárnyas balta és további tokos balták kerültek, legalul pedig három karperec, egy ovális karika, egy összehajtott sarló és öt tokos balta feküdt.

A depót egy kövek közt kialakított ovális, átégett, tapasztott felületre – valószínűleg egy korábbi tűzhelyre – rakták le. A tárgyak nem voltak letakarva, felettük sem köveket, sem pedig kerámiatöredékeket nem találtunk. Körülöttük több nagyobb edénytöredéket is kibontottunk, ám ezek nem egyetlen edényhez tartoztak; valószínűleg itt hevertek vagy utólag kerültek a tárgyak mellé. A bronztárgyak elhelyezkedése alapján feltételezhető, hogy valamilyen szerves anyagból készített tartóban – pl. textilbe vagy bőrbe csavarva, esetleg zsákban – helyezték ide őket (*104. kép*).

Az elrejtett tárgyak

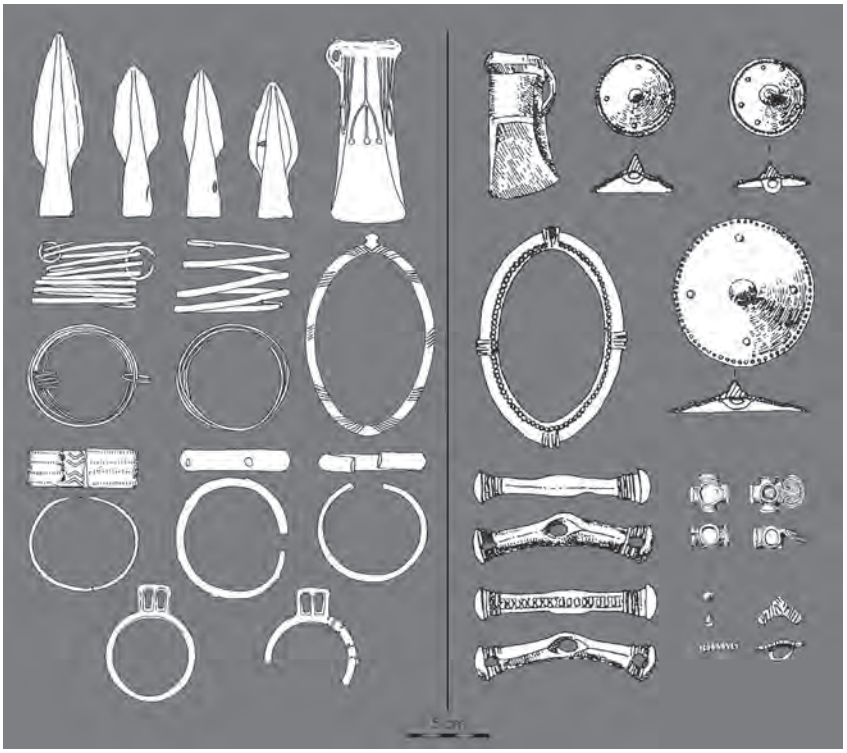
A leletegyüttes 22 tokos baltát, négy sarlót, négy bekarcolt vonalakkal díszített karperecet, egy csészés markolatú kard markolatrészét, egy lapátszerűen kiszélesedő pengéjű szárnyas baltát és egy – feltehetően lószerszám részeként használt – ovális karikát tartalmazott. A tárgyak nagyobb részt épek, egyedül a kardmarkolat és két tokos balta volt sérült, illetve töredékes. Az egyik sarlót karikába hajlították – ez a fajta használhatatlanná tételi mód más kincsekből is ismert ebben a korban (*105. kép*).

104. kép. A Tállya-Óváron feltárt bronzkincs eredeti helyzetében és bontásának különböző fázisaiban

105. kép. A tállya-óvári bronzkincs tárgyai

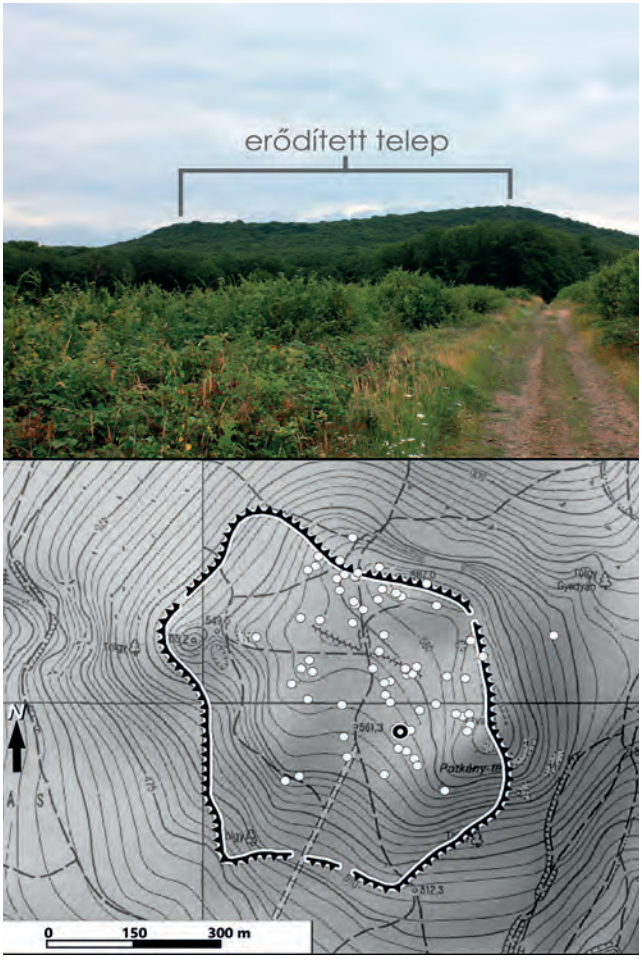

106. kép. A szczebrzeszyni (Lengyelország) és a mošaneci (Ukrajna) kincs, amelyek a tállya-óvári kincs ovális karikájához hasonló darabokat tartalmaznak

A kincsegyüttes tokos baltái, sarlói és a kardmarkolat a késő bronzkor legvégének jellegzetes, általánosan elterjedt tárgytípusai. Ám néhány tokos baltaforma, a szárnyas balta, valamint az ovális karika olyan tárgyak, amelyek alapján kicsivel későbbre, a kora vaskor legkorábbi időszakára, azaz a Kr. e. 9. századra keltezhetjük a deponálás idejét. A tokos balták nem a legszebb öntvények, sok köztük a hibás, bár munkára alkalmas darab. Legtöbbjük felülete el van dolgozva és a pengerésze ki van kalapálva, de finom élezést már nem kaptak, és használati nyomok sincsenek rajtuk. A sarlók pengéje ugyancsak fel van kalapálva, de használatba nem vették őket.

A depó két különleges tárgyat tartalmaz. Az egyik a három oldalán kerek, lapszerű elemmel, egy oldalán hosszúkás rudacskával tagolt ovális karika, amelynek legközelebbi párhuzamát a lószerszámokat és tokos baltát tartalmazó középső-Dnyeszter-vidéki mošaneci kincsből ismerjük (*106. kép,* jobboldalt).[237] Hasonló karikapár egy kelet-lengyelországi kora vaskori kincsben (Szczebreszyn, *106. kép*) tokos baltával, lándzsával és ékszerekkel együtt került elő.[238] A tárgy funkciója kérdéses: lehet ékszer, de az sem kizárt, hogy lószerszámhoz tartozó alkatrészként használták.

Legalább ennyire érdekes és Kelet-Magyarországon ritkának számít a kincs lapátszerűen kiszélesedő pengéjű szárnyas baltája. Ez a fegyvertípus – ahogyan erre a pázmándfalusi vagy a zsákai 2. kincsben látott példáink utalnak – a Kr. e. 13–12. század óta szerepel a késő bronzkori harcosok támadófegyverei között. A tállyai példány a szárnyas balták egy egészen késői, kora vaskorban használt változatát képviseli, amely eddig főként Ausztria és Dél-Németország területén kora vaskori harcosok sírjaiból volt ismert.[239]

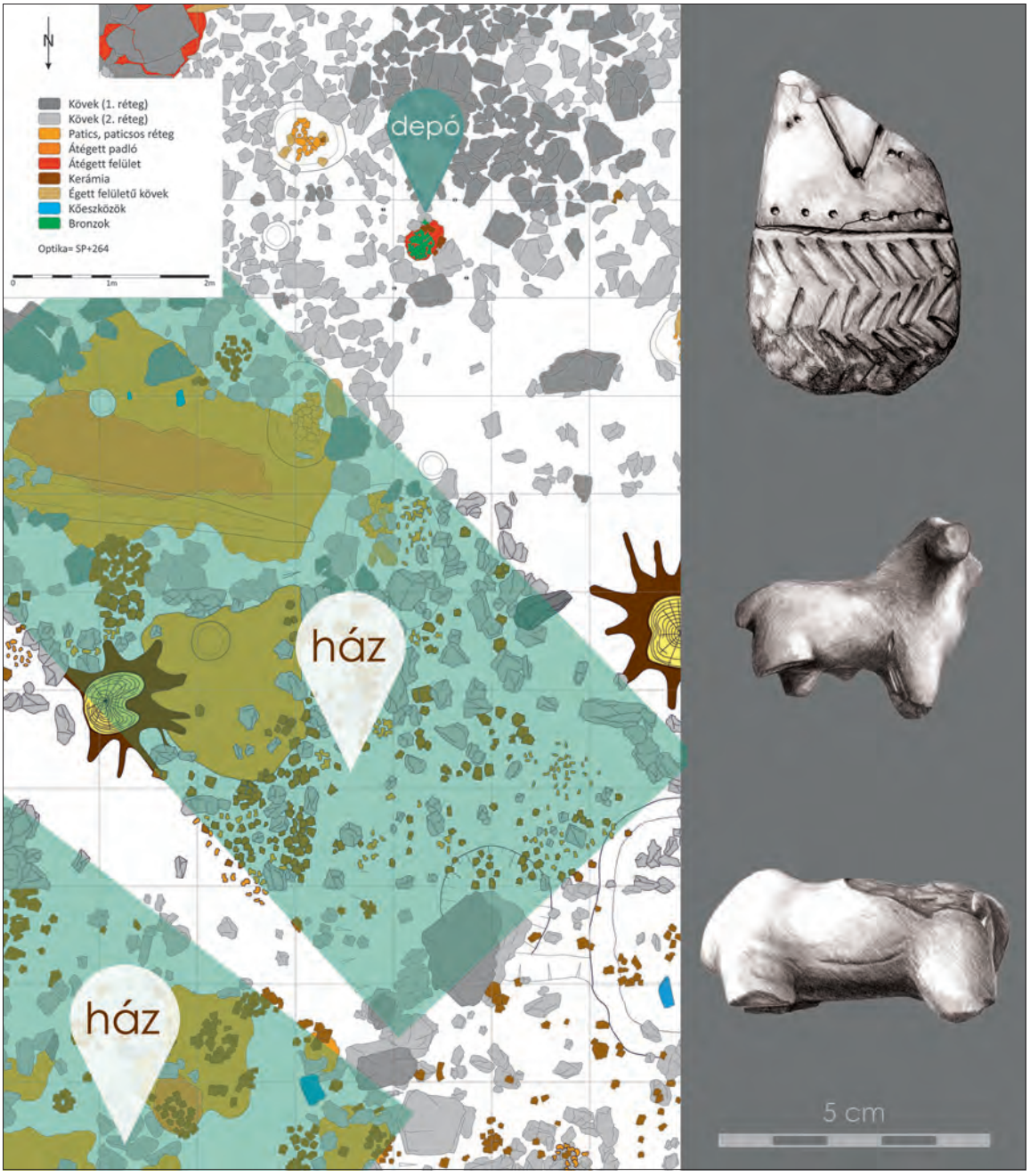

107. kép. A tállya-óvári erődített település elhelyezkedése és térképe

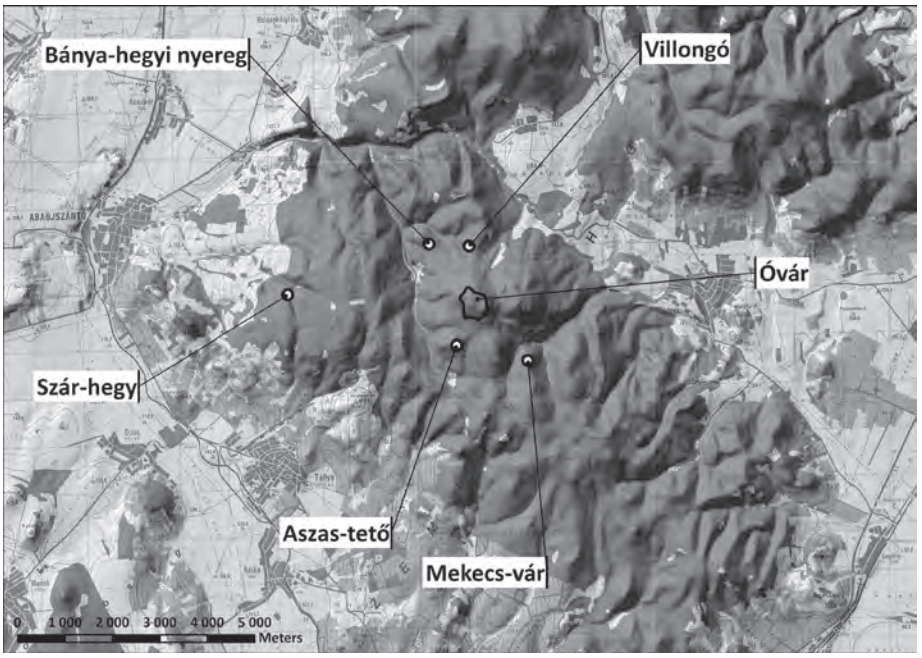
A lelőhely környezete

Tállya-Óvár 27 hektáros alapterületű, késő bronzkor végén alapított erődített település a Zempléni-hegység belsejében[240] (*107. kép*). A felszínen gyűjthető kerámiaanyag és szórvány bronztárgyak tanúsága szerint a depó elrejtésének idején sűrűn be lehetett építve, szinte az egész területén házak állhattak. A területen 2009 és 2013 között 84 darab késő bronzkori és kora vaskori bronztárgy-töredéket gyűjtöttünk össze. A tárgyak között egyetlen ép darab sem volt. A legnagyobb számban apró bronzrögök és bronzöntecsek fordultak elő, de öntőcsapok, tűk, tokosbalták, sarlók, fűrészpengék, kések töredékei is előkerültek. A fémtárgyak elsősorban a település sík középső részén, valamint az északnyugati kapu környékén koncentrálódtak.[241]

A kincsegyüttes környezetét 2011 és 2013 között egy 79 m^2 alapterületű kutatószelvénnyel vizsgáltuk át. A depótól másfél méterre egy késő bronzkori épület tapasztott padlóját és falának omladékát tártuk fel (*108. kép*). Az épület szélessége 3,5-4,0 méter, hosszúsága minimum nyolc méter lehetett. Azt, hogy deponált tárgyakat tartalmazó tűzhely az épületen belül, vagy közvetlenül mellette helyezkedett-e el, nem sikerült egyértelműen tisztázni. A ház maradványai között több foltban nagy mennyiségű, zömében jó minőségű, asztali edényekhez tartozó kerámiatöredék szóródott szét. Az edényformák és a díszítések a Gáva- és a

108. kép. A tállya-óvári bronzkincs környezetében feltárt épületek helyzete (baloldalt). A bronzkincs környezetében előkerült ember és állat alakú agyagfigurák (jobboldalt)

109. kép. A tállya-óvári erődített település környezetében felderített egykori települések

Kyjatice-kerámiastílus jellegzetességeit hordozzák, de előfordul néhány olyan edény is, amelyek párhuzamai a kora vaskori Mezőcsát-kultúra temetkezéseiből ismertek. A házban és a ház körül néhány kisebb tárológödröt is találtunk. A depó környezetének különleges voltára utal, hogy a ház és a kincs közötti területen több állat- és egy ember alakú agyagfigura is előkerült. A romok közül vett földminták archaeobotanikai elemzéséből az is kiderült, hogy az itt élők legfontosabb termesztett gabonája a tönkölybúza és az árpa volt, amelyből kását is főztek. Emellett lencsét is ettek, és táplálékukat az erdőben gyűjtött galagonyával és bodzabogyóval egészítették ki.[242]

Terepbejárásaink során eddig öt egykorú, a depót rejtő földvárral minden bizonnyal hierarchikus viszonyban állt településre bukkantunk (*109. kép*). A legközelebbi lelőhely Tállya-Óvártól 1,2 kilométerre az Aszas-tetőn található, amely feltehetően néhány házból álló kis tanya lehetett. Az Óvártól légvonalban kb. 1,5 kilométerre, a Mekecs-vár nevű hegytetőn egy kisebb sánccal védett település feküdt, ahol főként késő vaskori tárgyakat találtunk, de néhány edénytöredék késő bronzkori lakókat is jelez. Az óvári erődített település környezetében megismert legjelentősebb települést ettől 1,5 kilométerre északnyugatra, az ún. Bánya-hegyen ismerjük. A négy hektár alapterületű lelőhely egy fennsíkon helyezkedik el, erődítés nem épült köré. Az óvári erődített település központi szerepét jelzi, hogy a kisebb lelőhelyeken (pl.: Aszas-tető) mindössze két fémtárgyra és egy-egy tokos balta éltöredékére bukkantunk.

110. kép. A tállya-óvári bronzkincs

Az elrejtés okának értelmezése

A 33 tárgyból álló kincsegyüttes (*110. kép*) az egykori település egyik legsűrűbben lakott, központi részén került elő. Valószínűleg egy olyan épületben vagy az épület közvetlen közelében helyezték a földbe, amely a benne és körülötte előkerült reprezentatív asztali edények és agyagszobrocskák tanúsága szerint szertartások és ünnepélyes lakomák helyszíne lehetett.

Egy, a tállya-óvárihoz hasonló kincs nemcsak a benne tárolt fémnyersanyag mennyisége, hanem egyes darabjainak használati és szimbolikus jelentősége miatt is nagy értéket képviselt a késő bronzkori közösségben. A 22 tokos balta és a négy sarló akár egy kiterjedt főnöki háztartás eszközigényét is kielégíthette. A kincs súlyos, nagyméretű szárnyas baltája tekintélyes fegyver lehetett, igazi rangjelölő tárgy, amelynek egykori birtokosa a harcosok világával állhatott kapcsolatban, de a kardmarkolat és a ritka darabnak számító, talán díszes fogat lószerszámához tartozó ovális karika is magas rangú személyekhez kötődhetett.

A tárgyak összegyűjtésének megértéséhez fontos fogódzó lehet az is, hogy bár a sarlók és a tokos balták munkavégzésre előkészített darabok voltak, mégsem lettek mindennapos használatban. Valószínűleg arra vártak, hogy tulajdonosuk szétossza őket a vele valamilyen módon függő viszonyban lévőknek, pl. háztartása alárendelt tagjainak.

Véleményem szerint a tállya-óvári leletegyüttes az előző fejezetekben bemutatott baksi és zsákai depókhoz hasonlóan egy előkelő háztartásában összegyűjtött, szükség esetén bármikor mozgósítható családi kincsként értelmezhető. Úgy tűnik, a késő bronzkorban általános gyakorlat volt, hogy a tehetősebb háztartások fémtárgyakból álló készleteket halmoztak fel. Ezek mérete és gazdagsága eltérő: a néhány tárgyból álló, kis családi vagyonként meghatározható leletegyüttesek, az akár 30-40 kilogrammot is elérő, változatos összetételű, magasabb társadalmi pozíciójú személyekhez társítható depók, valamint a nagy értékű, rangjelző bronz- és aranytárgyakat tartalmazó főnöki kincsek egyaránt ebbe a kategóriába tartoznak.

Az ilyen típusú családi kincsekről gyakran esik szó a késő bronzkori és kora vaskori görög hagyományt megőrző homéroszi eposzokban is. Így például, mikor Menalaosz legyőzi a trójaiak oldalán harcoló Adrésztoszt, az, hogy életét megkíméljék, megemlíti apja kincseskamrájának gazdagságát:

> *Átreidész, méltó váltságért hagyd meg az éltem:*
> *dús házában apámnak kincsek halmaza fekszik,*
> *réz meg arany meg míves gonddal megkalapált vas:*
> *végtelenül sok váltságot nagy örömmel ad abból,*
> *hogyha fülébe jut az, hogy gyermeke él a hajóknál.*[243]

Homérosz a szóban forgó kincsekre a *κειμηλια* szót használja, ami a görög feküdni igéből származik és „fekvő értékként” is fordítható (Devecseri Gábor műfordításában „feküvő kincsek”[244]). Feltűnik ez a kifejezés akkor is, mikor Agamemnon ajándékkal próbálja kiengesztelni Akhilleuszt, és nagy mennyiségű aranyat, fémedényeket és rabszolga nőt, azaz kincseket kínál fel neki, míg az Íliász más helyén nagy értékű ajándékot vagy hadizsákmányként szerzett javakat takar.[245]

Az archaikus társadalmakban, így a késő bronzkori világban is az ajándékozás az egyik legalapvetőbb társadalomszervező erőnek számított.[246] A javakhoz legtöbbször két módon lehetett hozzájutni: az egyik az erőszakos, rablás útján való szerzés, a másik pedig az ajándékkereskedelem volt. A megajándékozott az ajándék elfogadásával elkötelezte magát, hiszen elvárták tőle, hogy a kapott javakért cserébe nyújtson valamit: politikai támogatást, katonai segítséget vagy az ajándékozó számára fontos nyersanyagot, terméket. Az ajándékozók sokszor szükségletet elégítettek ki, pl. termelőeszközöket, fegyvert adtak alárendeltjeiknek, de gyakran szolgálatot fizettek meg ilyen módon vagy szövetségeket pecsételtek meg. Az ajándék ezekben a közösségekben mindig maga után vonta az elköteleződést, hiszen a megajándékozott függőségi viszonyba került az ajándékozóval. Az ajándékot a legtöbb társadalomban nem volt szabad kereskedelmi célokra fordítani, hanem fel kellett használni vagy el kellett fogyasztani.[247]

111. kép. A potlecs rituáléhoz kapcsolódó ünnepély ábrázolása James G. Swan 1859-ben készült festményén

Az ősi ajándékkereskedelem egyik legszélsőségesebb formája a Csendes-óceán északnyugat-amerikai partvidékén élő indián törzsek potlecs nevű szertartása volt (*111. kép*). A több közösséget egybegyűjtő, lakomával egybekötött ünnepi eseményen a főnökök élelmet, takarókat, vörösréz tömböket, rabszolgákat ajándékoztak a vendégül látott törzsek, nemzetségek és családok tagjainak. A potlecs a szinte minden vagyontárgyát szétosztogató házigazdának nagy elismerést hozott, és általa hatalmas szimbolikus tőkét halmozott fel. A presztízsért folyó verseny miatt idővel ez a szokás olyan végletekbe csapott át, hogy a szertartás keretében egyes vezetők lakóházakat égették föl és teljes vagyonokat hajítottak a tengerbe.[248] A pazarló ajándékozással és értékeik látványos feláldozásával a vezetők erősíteni tudták megbecsülésüket és bizonyítani azt, hogy megvan az erejük és a túlvilági támogatottságuk ahhoz, hogy a jövőben is bármikor képesek legyenek ilyen értékeket újra fölhalmozni.

A késő bronzkori deponálás eddig bemutatott példái jól beleilleszthetők az archaikus ajándékgazdaságról felvázolt képbe. A depók – legyenek akár áldozati célból lerakottak vagy egy közösség otthon őrzött „tőkealapjai" – generációkon keresztül gyűjtögetett, ajándékozási láncokat megjárt tárgyakkal gazdagított kincseknek tekinthetők. Tárgyaik járulékos jelentést is hordoznak, hiszen megszerzésükhöz történetek kapcsolódnak: a zsákmányolt fegyverek hősi tetteket idéznek, egy-egy míves bronzedény vendégbarátságok, más darabok pedig az adományozó személyének emlékezetét őrizhetik. Egy-egy ilyen történet a tovább adás során magának az ajándéknak is emeli az értékét.

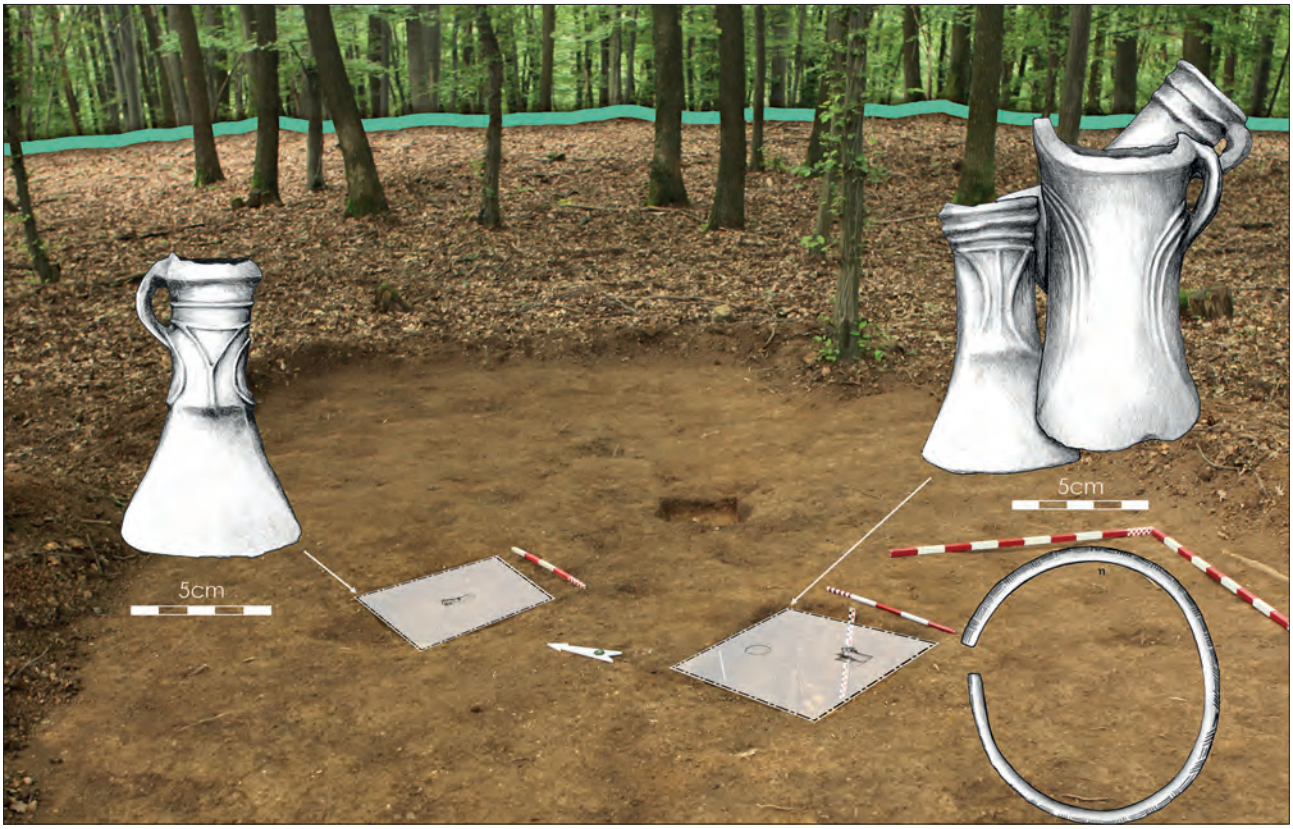
Az elmondottakat látványosan illusztrálja az Odüsszeia egy híres, régészeti szakkönyvek által sokat idézett jelenete. Ebben Télemakhoszt apja egykori fegyverbarátja, Menelaosz spártai király ezekkel a szavakkal bocsátja el magától:

És ama sok kincsből, ami csak hever itt palotámban,
legbecsesebbet s legszebbet fogom én neked adni:
szépmívű vegyitővödröt fogok adni: ezüstből
készült teljesen és az arany beborítja szegélyét;
Héphaisztosz kezemunkáját. Hős Phaidimosz adta,
szídoniak fejedelme, mikor palotája fedett be,
még hazatértemkor nekem; ezt szánom neked, íme.[249]

IV. Várak és kincsek

Az akropolisz lakói: Martonyi-Szúnyog-tető

Ez a nehezen megközelíthető, vénséges erdők és mocsaras patakvölgyek övezte lelőhely volt az egyik legkedvesebb kutatási helyszínünk. Az ide vezető gyalogút egy hatalmas fákkal és tisztavizű forrásokkal övezett középkori kolostorromtól indul, és innen szinte már az időben is visszafelé haladva, sötétségbe burkolózó rengetegen, elhagyott, málnával benőtt vadcsapásokon és kusza bozótosokon keresztülvágva érkezünk meg az őskori várat rejtő, tölgyfákkal borított hegytetőre.

112. kép. Az 1. depó elhelyezkedése az egykori településen belül Martonyi-Szúnyog-tetőn (a zöld sáv az egykori sánc vonalát jelzi)

A lelőhelyen előkerült két kincslelet és a több mint száz ép és töredékes bronzkori tárgy egy sajátos, a Bükkben és a Zemplénben megismertekhez képest „vidékiesebb" bronzkori központ képét tárja elénk. A fémtárgyak és a depók segítségével körülhatárolhatók az egykor itt folyó élet különböző arculatú terei: kirajzolódik a települést vezető család székhelye, felsejlenek az egykori műhelyek és a hétköznapi élet övezetei is.

A kincslelet előkerülésének körülményei

Az erődített település területén két kincsegyüttest derítettünk fel. A négy tokos baltát és egy karperecet magában foglaló 1. kincset 2008 májusában találtuk meg a Szúnyog-tető északkeleti lejtőjén, a lejtő aljában húzódó sánc vonalától kb. 15 méter távolságra. A tokos balták közül három egy kupacban, 12 centiméter mélységben került elő. A karperec a lejtőn kissé lejjebb, a baltáktól 15 centiméterre, a negyedik, magányos tokos balta pedig a lejtőn még lejjebb, a többi tárggyal egy vonalban, azoktól 120 centiméter távolságra feküdt (*112–113. kép*).

A három, szorosan egymás mellett fekvő balta körül egy sötétebb betöltésű folt volt megfigyelhető, amely valószínűleg a számukra kiásott kis gödör nyoma lehetett. Elképzelhető, hogy a baltákat földbe kerülésükkor valamilyen szerves anyagba csomagolták vagy fülüknél fogva összekötözték. A lejtőn lejjebb talált karperec és a magányos tokos balta egykor a sekély mélységben elásott többi baltával egy tömbben fekhetett, ám az erózió kimozdíthatta őket eredeti helyzetükből.

113. kép. Az 1. depó tárgyai eredeti helyzetükben Martonyi-Szúnyog-tetőn

A két arany hajfonatkarikát és egy bronzpitykét tartalmazó 2. kincs 2013 júliusában a Szúnyog-tető déli végén, egy teraszszerűen kiképzett vízszintes felszínen, 15 centiméter mélységben került elő. Az aranytárgyak környezetében nagy kövek hevertek rendszertelenül szétszóródva. Az itt gyűjtött kerámia- és tapasztástöredékek alapján feltételezzük, hogy a bronzkorban itt épület állhatott, és a köveket ennek platformjához hordhatták össze. A kincslelet tárgyait a kőréteg megbontásával

114. kép. A 2. depó tárgyainak eredeti helyzete a bontás első és második fázisában Martonyi-Szúnyog-tetőn

kialakított sekély, kör alakú mélyedésben helyezték el. Az alsó hajkarika egy lapos kőre volt állítva, közvetlenül fölötte, vele kissé összefűződve, megdőlve feküdt a másik darab. A felső hajkarika belsejébe egy bronzpitykét helyeztek. Az aranytárgyak egyik oldalán egy csiszolt kőtárgyat, másikon egy kerámiaedény oldaltöredékét bontottuk ki (*114. kép*).

A deponált tárgyak

Az 1. depó négy tokos baltából és egy bekarcolt vonalcsoportokkal díszített bronz karperecből áll. A három kisebb méretű, plasztikus díszítésű, széles pengéjű tokos balta a Kr. e. 11–10. század tipikus formái közé illeszthető. A negyedik, nagyobb méretű, oldalán ívelt bordákkal díszített balta fiatalabb darabnak tűnik, mivel hasonló darabok a Kr. e. 9–8. századra keltezett prügyi, biharugrai és szandai depókból ismertek.[250] A karperec is ezt a keltezést erősíti meg, hiszen párhuzamai olyan kincsekből származnak, amelyek a késő bronzkor és kora vaskor határán kerültek a földbe[251] (*115. kép*).

A 2. depó két darab végtelenített huzalból hajlított, négy tekercsből álló, egyik végén tordírozott, sújtásos díszű arany hajfonatkarikát és egy bronzpitykét tartalmazott. Hasonló arany ékszerek a Kr. e. 13. századtól előfordulnak, de a legtöbb párhuzamuk a Kr. e. 11–10. század időszakára keltezhető környezetből ismert[252] (*116. kép*).

115. kép. Martonyi-Szúnyogtető, az 1. depó tárgyai

116. kép. Martonyi-Szúnyogtető, a 2. depó tárgyai

117. kép. Martonyi-Szúnyog-tető: az erődített települést rejtő hegycsúcs

A lelőhely környezete

A martonyi-szúnyog-tetői erődített település[253] a Szalonnai-hegység szívében, egy 480 méter magas hegytetőn található (*117. kép*). A lelőhely alapterülete kb. 14 hektár, de mivel déli oldalán nem sikerült egyértelműen lehatárolni, nem tartható kizártnak, hogy valós kiterjedése meghaladja ezt a méretet.

A település helyét a védhetőségi szempontokat mérlegelve, előrelátóan, nagy stratégiai érzékkel választották ki az ide költözők. A hegytetőt észak felől csak két keskeny, meredek hegygerincen lehet megközelíteni, ám ezeket az útvonalakat a sánc vonalának idevezetésével ellenőrizhetővé tették. A sáncok vonalát úgy jelölték ki, hogy a védelmezendő rész magába foglaljon egy forrást és két széles, megtelepedésre alkalmas, sekély lejtésű, szélesebb térszínt, a Pilis-parlagot és a Szúnyog-tetőt.

A települést övező sánc a nyugati oldal teljes hosszában és az északi részen az egykori főbejárat két oldalán maradt fenn a legjobb állapotban – magassága ezeken a szakaszokon néhol két-három méter között mozog. A délnyugati sáncszakaszt úgy alakították ki, hogy az egy mély vízmosást keresztülvágva a

településhez kapcsolja a vízmosás felső részén feltételezhető egykori forrást is. A vízmosás fölötti sáncszakaszból egy kelet–nyugati irányú rövid sáncrész ágazik ki. Ennek szerepe feltételezhetően az lehetett, hogy az itt meggyengülő védelmi rendszert stabilizálja és a vízellátásban kulcsfontosságú forrás biztonságát erősítse. A lelőhely keleti oldalán nem látszik sáncfal nyoma, de egy itt futó, teraszszerűen kiépített plató arra utal, hogy valamilyen építmény erről is védhette a települést. Ezt a feltételezést egy 2013-ban kijelölt kutatószelvényünk megerősítette: kiderült, hogy a platón egy 120 centiméter széles, kőalapozású, belső oldalán cölöpökkel megerősített paliszádszerű védmű állhatott.

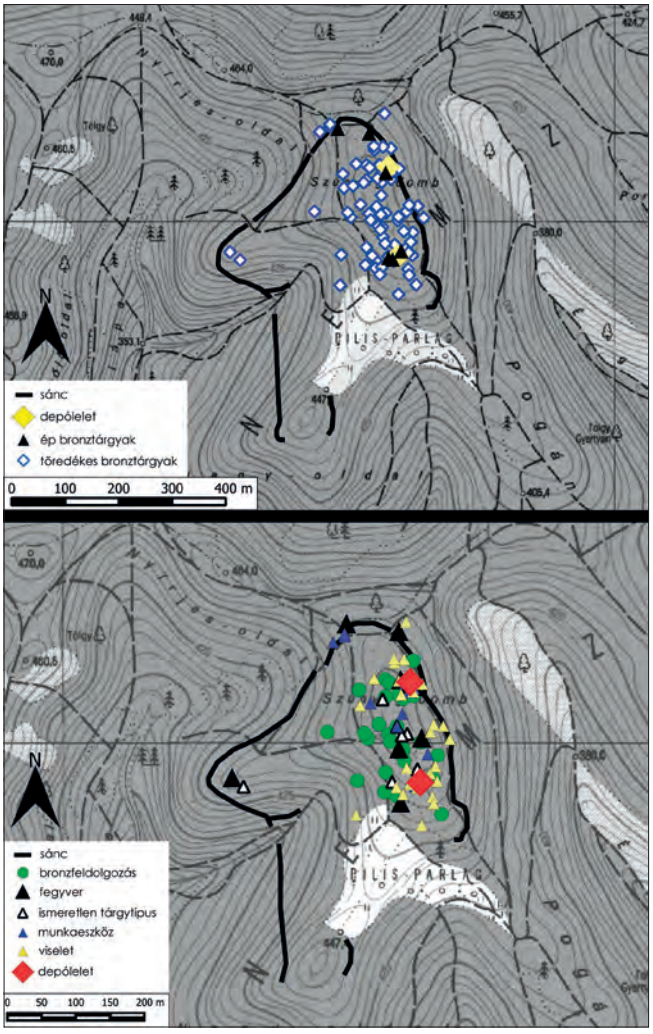
A lelőhelyen talált két depólelet a Szúnyog-tetőn került elő. A kb. 400 méter hosszú, 75-90 méter széles észak–déli tengelyű magaslat a település legmagasabb pontja, felszínén enyhén lejtő, sík plató húzódik, de keleti és nyugati oldalán felismerhetők lakóteraszok is. A két depó között kb. 150 méter volt a távolság. Az 1. kincs környezetét 2013-ban egy kutatószelvénnyel is megvizsgáltuk. A feltárt felületen egyetlen objektumot, egy méhkas alakú, kövekkel befedett gödröt találtunk. Az északkelet-magyarországi késő bronzkor jellegzetes Kyjatice-típusú kerámiájával keltezett gödör széle mindössze 70 centiméter távolságra volt az 1. kincs tokos baltáitól. Mindez egyértelműen jelzi, hogy a depó környezete lejtős volta ellenére is lakott terület lehetett.

Értelmezés

A Szalonnai-hegység Magyarország egyik legkisebb, kb. 50 km^2 kiterjedésű hegyvonulata. A hegység harmadik legmagasabb hegytetőjén kiépített magaslati erődített település messziről uralja a tájat, ahonnan északi és déli irányban jól rá lehet látni a környező termékeny völgyekre is. A késő bronzkor utolsó évszázadaiban alapított település egykori jelentőségét az is jelzi, hogy a régióban kb. 25-30 kilométeres sugarú körben más erődített település ebből a korszakból nem ismert.

A felszínen gyűjthető kerámia- és paticstöredékek tanúsága szerint a lelőhely területét szinte teljesen belakták. A Szúnyog-tetőn és a Pilis-parlagon előkerült, átlagosnál sokkal több töredék arra utal, hogy a legtöbb épület ezeken a részeken állhatott. A növényzettel való fedettség miatt a kerámialeletek szóródása nem ad igazán reprezentatív képet a megtelepedésről, ám szerencsére ezen a lelőhelyen a fémkereső műszeres kutatás nagyon sok adattal járult hozzá az egykori térhasználat megismeréséhez. A területen mindmáig nem találtuk nyomát fémkeresős bolygatásnak, így Martonyi-Szúnyog-tető azon kevés őskori földváraink egyikének tekinthető, ahol biztosak lehettünk abban, hogy a fémtárgyak és a depók szóródása valós képet mutat. Az erődített településen 2008 és 2015 között a két kincsleleten kívül összesen 96 késő bronzkori szórvány bronztárgyat gyűjtöttünk. A bronzleletek nagy része öntőrög, öntőcsap és apró, bizonytalanul meghatározható tárgytöredék, de két kardpengedarab, valamint tokos balták, sarlók, lándzsa, tűk és karperecek töredékei is vannak közöttük. A töredékek mellett nyolc ép tárgyat is felgyűjtöttünk: három lándzsahegyet, egy tokos vésőt, egy karperecet, egy tokos baltát és két nyílhegyet.

A lelőhelyen feltárt leletanyag térbeli eloszlását ábrázoló térképen jól látszik, hogy bronztárgyak 90%-a a település központi részének tekinthető Szúnyog-tetőn és annak nyugati lejtőin koncentrálódott (*118. kép*). A lelőhelyen ezenkívül csak a Pilis-parlagon találtunk jelentősebb mennyiségű bronzkori fémtárgyat, de az ottani darabok jelentéktelen apró tárgytöredék voltak. Tovább vizsgálva a tárgyak szóródását világosan felismerhető az is, hogy azok a depók környékén az átlagosnál nagyobb koncentrációt mutatnak. A depó körül 50 méteres körben szóródtak a kardpengék darabjai, egy lándzsatöredék és innen származik a lelőhelyen talált viseleti elemek nagy része is. Az ép tárgyak eloszlását elemezve ugyancsak jól látszik, hogy azok is a kincsek körüli térrészekhez kötődnek: a 2. depó 20 méteres körzetében három, az 1. depó közvetlen közelében pedig egy ép tárgyat találtunk. Mindezt tovább árnyalja az, hogy az aranydepó tíz méteres körzetében három fémműves tevékenységgel kapcsolatba hozható tárgy – két poncolóár és egy kis bronzvéső – is előkerült, ami arra utal, hogy ebben a zónában egy finomabb fémmunkákkal, presztízstárgyak készítésével foglalkozó bronzkovács mester is dolgozott. Az eddig leírtak egyértelműen azt jelzik, hogy a két depó kiemelkedő jelentőségű térrészeket jelöl: környezetükben valószínűleg az átlagosnál gazdagabb, talán főnöki háztartások közelségével kell számolnunk.

118. kép. Martonyi-Szúnyog-tető: az erődített település térképe az ott előkerült bronztárgyak és depók helyzetével

Érdemes szót ejteni a lelőhelyen talált három ép lándzsáról is. Közülük kettő a település északi csücskénél, az egykori bejáratot övező sáncrészek belső oldalán került a föld alá, egy pedig a 2. depó közelében (*119. kép*). A sánc mellett feltárt, hosszabb pengéjű lándzsa tokjában a fanyél töredéke is megmaradt. A három lándzsa értelmezése egyelőre nyitott: nem tartható kizártnak, hogy egy fegyveres konfliktus emlékei, de rituális deponálásuk, esetleg háborús trófeaként való kifüggesztésük is elképzelhető. Hasonló jelenséggel a

bajorországi Heunischenburg késő bronzkori erődített településén találkozunk, ahol a sáncok és a kapuerőd előterében csaknem háromszáz fémtárgy került elő. A leletanyagot, amely 70%-ban kardokból, lándzsák töredékeiből és nyílhegyekből áll, kétféleképpen értelmezik: felmerült a lehetősége, hogy a fegyverek egy ostrom során szóródtak szét, de elképzelhető az is, hogy egy győztes ütközet után győzelmi trófeaként halmozták fel őket a falak mentén.[254]

Végezetül martonyi-szúnyog-tetői kutatásaink eredményeként rövid képzeletbeli sétát tehetünk a 3000 évvel ezelőtti várban. Északnyugat felől a hegygerincen átvezető úton közelítve már messziről látszik a hivalkodóan magasra épített sáncszerkezet. Az erődített település kapuját átlépve rögtön a Szúnyog-tető – valószínűleg fák nélküli – fennsíkja tárul a szemünk elé. A domb tetején és keleti oldalán áll a települést vezető két család reprezentatív, fából ácsolt háza, körülöttük gazdasági épületekkel és terménytároló gödrökkel. Tovább folytatva utunkat a keleti oldal fatörzsekből összetákolt paliszádja mellett a Pilis-parlag házakkal, istállókkal és karámokkal beépített síkjára érkezünk. Innen nyugati irányba fordulva egy-egy karámot találunk a hegyoldalban, majd feltűnik a hegyoldalra meredeken felfutó sáncok alatt meghúzódó forrás, amelyet gerendákból összerótt kútszerkezettel foglaltak be. Az itt húzódó vízmosás mentén nyitott, hegyes karókkal védett kapun hagyjuk el a települést.

119. kép. Martonyi-Szúnyog-tető erődített településén előkerült bronzlándzsák

A sűrűn belakott erődítmény: Bükkzsérc-Hódos-tető

A bükkzsérc-hódos-tetői erődített település a Kr. e. első évezred elején a Bükk-hegységet uraló kilenc nagy erődített központ egyike volt, ám a későbbi évszázadokban egykori jelentőségének lassan minden nyoma elenyészett az erdő által borított területen. A kis bükki falu fölötti hegycsúcson megbújó őskori települést Bartalos Gyula, az Északi-középhegység régészeti emlékeit feltérképező tudós pap fedezte fel 1892-ben, de mivel kutatásairól csak néhány hosszú ideig kallódó kéziratos jegyzet maradt fenn, a lelőhelyről 120 éven keresztül senki sem tudott.[255] *Ennek köszönhetően csapatunk megjelenéséig sem régészek, sem pedig fémkeresős fosztogatók nem jártak a sziklás hegycsúcson rejtőző, tölgyessel fedett lelőhelyen.*

Mikor 2007 májusában először felkapaszkodtunk a hegyre vezető meredek ösvényen, egy évszázados álomba zuhant, régészeti szempontból érintetlen őskori lelőhelyre érkeztünk. A lapos, megtelepedésre kiválóan alkalmas, meredek hegyoldalakkal övezett hegytetőn a késő bronzkor végén házak tucatjai állhattak. Északi oldalát sánc, keleti és nyugati peremét pedig tekintélyes kőalapozású kerítés védhette. Lakóinak világáról az elmúlt évtizedben itt feltárt két arany- és két bronzkincs, valamint 130 őskori fémtárgy tanúskodik.

A kincsleletek előkerülésének körülményei

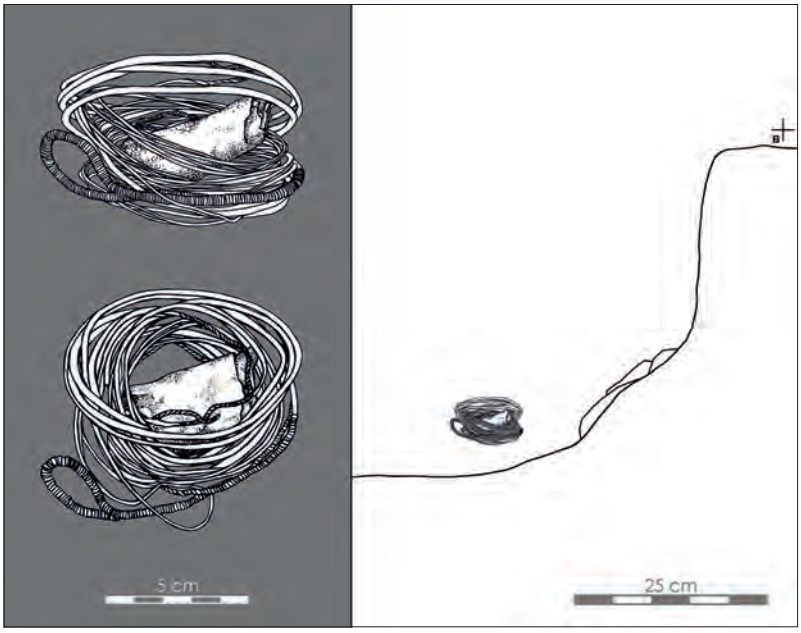
A lelőhelyen négy kincsegyüttest derítettünk fel. A 2007-ben előkerült, 14 bronzkarperecből álló 1. depó közvetlenül az egykori település meredek szélén, egy kövek között kialakított kis gödörben feküdt. A tárgyakat egy nagyobb, háromszögletű, lapos kővel fedték le. A karperecek henger alakzatban szorosan egymás mellett helyezkedtek el, valószínűleg kötegbe fűzve rakták le őket (*120. kép*). A depó előkerülését követő 2009-es hitelesítő ásatáson kiderült, hogy a karpereceket a település nyugati szegélyét védő kisebb sánc vagy kerítés kövekből összerakott alapozásának belső oldalán, közvetlenül az egykori járószint alá rejtették el.

Az aranytárgyakat tartalmazó 2. depót az 1. depótól kb. 200 méterre északra fedeztük fel 2009-ben. A hegyoldal szélétől 20 méterre, 10-15 centiméter mélységben elhelyezett kincs három arany karperecet és egy aranylemezből készült, gondosan összehajtogatott tárgyat tartalmazott. A vékonyabb drótból készült karperecek a vastagabb drótból készült, nagyobb átmérőjű karperecben voltak elhelyezve. Az így kialakított „kötegbe" volt beledugva az aranylemezből készült tárgy (*121. kép*). A hitelesítő ásatás során a kutatóárokban egy kis és közepes nagyságú kövekből kialakított felület, feltehetően egy boronaház kőalapozásának a sarka került elő. A kőalapot néhány jellegtelen, apró késő bronzkori – kora vaskori kerámiatöredék keltezte. Az aranykincsleletet ennek a kövezésnek a külső sarkában ásták el, de az építmény funkciójára és a kincslelettel való időbeli viszonyára vonatkozóan további információval nem rendelkezünk.

120. kép. A bükkzsérc-hódos-tetői 1. depó helye a lefedésére szolgáló kőlappal (baloldalt). Az 1. depó eredeti helyzetében (jobboldalt)

A 2009-ben előkerült 3. depóra, amely egy aranylemezzel borított nagy bronzgombot és egy bronz karperecet rejtett, az 1. depótól mindössze 20 méterre találtunk rá. A két tárgy a település nyugati szegélyén induló meredek oldal rézsűje fölött, 15 centiméter mélységben volt elásva. Az aranylemezzel borított gomb külső oldalával lefelé helyezkedett el, alatta közvetlenül feküdt a bronz karperec (*122. kép*). Az apró aranydrót tárgyakból álló 4. depó a Hódos-tető délnyugati részén található, sűrű aljnövényzettel benőtt fiatal erdő átkutatása során egy tisztáson került elő.

121. kép. A bükkzsérc-hódos-tetői 2. depó eredeti helyzetéről készült rajz

A deponált tárgyak

Az 1. depó összes karperece kör keresztmetszetű, végein elvékonyodó huzalból hajlított, rovátkolt geometrikus mintával díszített darab (*123. kép*). Néhányukon jól felismerhető kopásnyomok utalnak a hosszú használatra. A karpereceket tartalmazó kincsegyüttest nagy valószínűséggel a Kr. e. 13–12. században rejtették el. A legfőbb érv amellett, hogy a hosszú időn keresztül használatban lévő karperectípusokat[256] erre a korra keltezzük az, hogy a hasonló, kizárólag karpereceket tartalmazó depók legnagyobb számban ebben az időszakban kerültek földbe a Kárpát-medence északkeleti területein.[257]

122. kép. A bükkzsérc-hódos-tetői 3. depó eredeti helyzetében

123. kép. A bükkzsérc-hódos-tetői 1. depó bronz karperecei két különböző nézetből

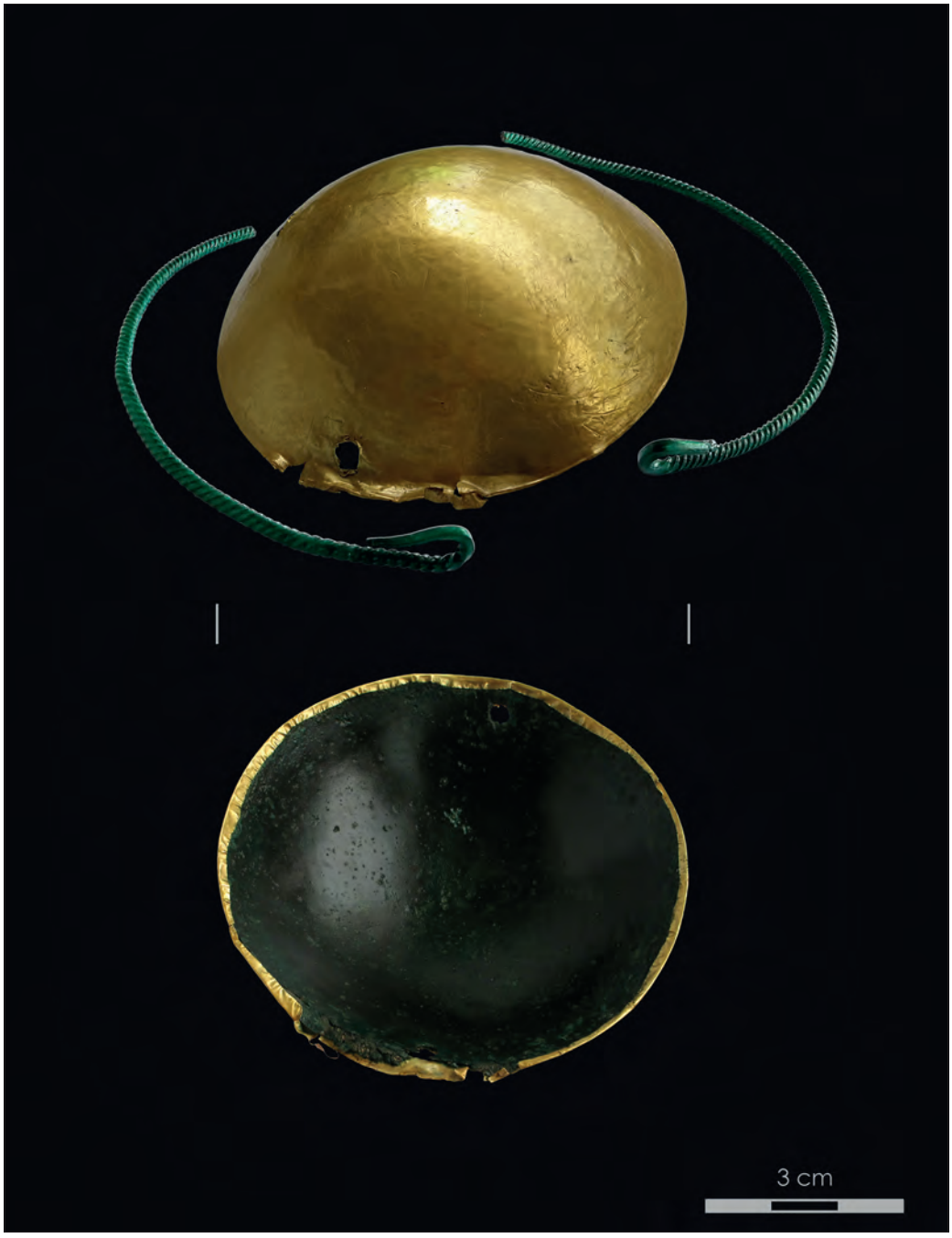
A 2. depó két tordírozott végű, vékonyabb drótból készült aranykarperecet, egy vastagabb drótból való, végén vékony dróttal körültekercselt karperecet és egy aranylemezből készült, összehajtogatott tárgyat tartalmazott (*124. kép*). Utóbbi valószínűleg egy gömbszelet alakú ékszer lehetett. A leletegyüttes összsúlya 157 gramm volt. A 2. depóban talált aranytárgyakat az 1. depó bronz karpereceihez hasonlóan szűkebb időhatáron belül csak bizonytalanul lehet keltezni. Hasonló ékszerek ebben a régióban a Kr. e. 14–13. századtól a Kr. e. 11–10. századig készülhettek.[258]

A 3. depóban egy 8,2 centiméter átmérőjű, külső felületén vékony aranylemezzel borított, félgömb alakú, nagyméretű bronzgomb, valamint egy vékony, csavart drótból készült, végein kampósan visszahajtott bronz karperec volt (*125. kép*). Hasonló tárgyakat az innen 15 kilométerre lévő falu, Borsodgeszt határában talált, a Kr. e. 14–13. század idején földbe került bronzkincsből ismerünk. A karperecekből és ruhadíszekből álló együttes egyik darabja egy, a bükkzsércivel megegyező méretű és formájú bronzgomb volt, amely köré vékony dróttal ugyanilyen bronz karperecet rögzítettek.[259]

A 4. depó egyik darabja egy kb. 30-40 centiméter hosszúságú, tordírozott végű, szabálytalanul összehajtogatott aranydrót volt, a másik egy tordírozott aranydrótra felfűzött, kisebb, díszítetlen aranydrótköteget tartalmazott.

124. kép. A bükkzsérc-hódos-tetői 2. depó tárgyai

125. kép. A bükkzsérc-hódos-tetői 3. depó tárgyai

A lelőhely környezete

A környezetéből 130-180 méterrel kiemelkedő Hódos-tető (*126. kép*) déli oldaláról a Bükkalja lankáira nyílik kilátás. Keleti és nyugati irányban mély völgyek határolják, északon pedig egy nyereggel kapcsolódik a közeli hegyvonulatokhoz. A hegy platója viszonylag sík, teljes területe kb. 15 hektár. Sáncokat csak a hegy északi oldalán lehet megfigyelni – segítségükkel az egyetlen ide vezető utat zárták le építői.

A hegytetőn nemcsak a bronzkorban éltek emberek. Szkíta nyílhegyek, egy Kr. e. 264–241 közé keltezhető szardíniai pun bronzérme, néhány kora népvándorlás kori és kevés középkori tárgy arra utal, hogy más korszakokban is lakott volt a hely, de a legnagyobb település a bronzkorban állhatott itt. Felmerült a gyanúja annak is, hogy az erődített település északnyugati sáncaira a középkor folyamán egy mély árokkal körülvett kisméretű várat is emeltek.

A déli oldalról jó rálátás nyílik innen a régió késő bronzkori territóriumait uraló várak közül a felsőtárkányi Várhegyre (*127. kép*), és felsejlenek a cserépfalu-mésztetői erődített települést övező hegyek is.[260] A Hódos-tető fennsíkjától nyugatra, tőle légvonalban kb. 600 méterre egy meredek oldalú, mély völgy túloldalán kis késő bronzkori és kora vaskori lelőhelyet (Pap-hegyes) fedeztünk fel 2013-ban. A kb. két-három hektár alapterületű lelőhelyet egy szabad szemmel alig felismerhető, ám a LiDAR felvételen jól kivehető árok védte a lankásabb keleti oldalon. Az itt előkerült pszeudoszárnyas tokos balta és preszkíta jellegű szíjelosztó gomb, valamint három darab bronztárgy-töredék alapján egyidős lehet a hódos-tetői településsel.

126. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető: az erődített települést rejtő hegytető déli irányból

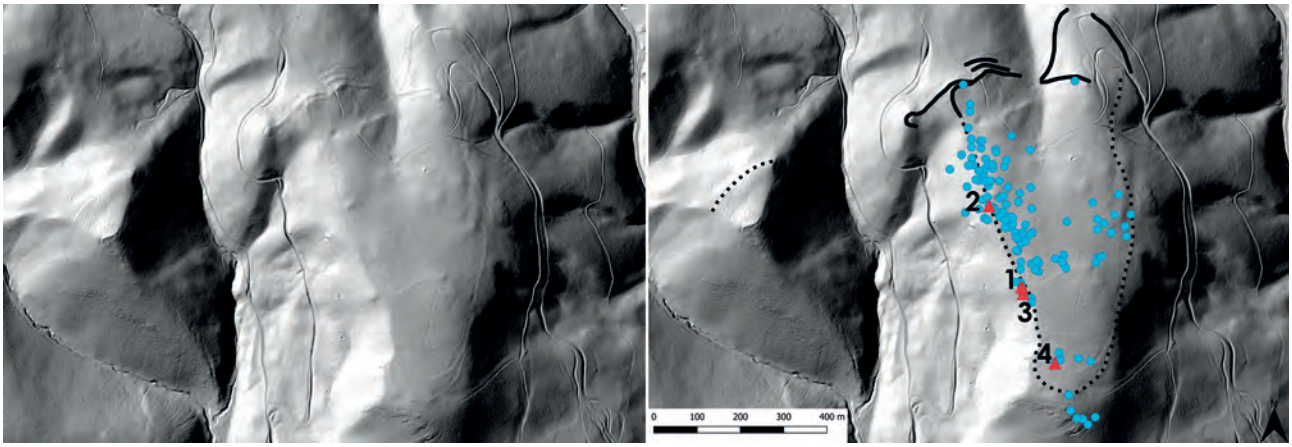
127. kép. Kilátás Bükkzsérc-Hódos-tetőről délnyugati irányban Felsőtárkány-Várhegy erődített településére

Értelmezés

A bükkzsérci lelőhely fémleletei egy nem kiemelkedően gazdag, de nem is szegényes, amolyan „átlagos" – éppen ezért modellértékűnek tekinthető – késő bronzkori települést sejtetnek. Ha a programunk során kutatott késő bronzkori lelőhelyeink alapján meg kellene határoznunk, hogy egy erődített településen milyen típusú tárgyak előkerülésével lehet számolni a legnagyobb valószínűség szerint, és hogyan „kell" kinéznie a fémleletek szóródásának, akkor a hódos-tetői lelőhelyen rögzített szituációhoz nagyon hasonló képet kapnánk.

Az itt felfedezett 115 szórvány bronztárgy között a korszak összes jellegzetes eszköze – pl. tokos balták, sarlók – képviselve van, de akad köztük néhány fegyvertöredék is. Gyakoriak a kopott ruhatartozékok, és nagy számban kerültek elő az öntési tevékenység melléktermékeinek számító öntőcsapok, apró bronzrögök is. A használati tárgyak legnagyobb része egészen kicsi, erősen kopott darab, ép bronztárgy nagyon kevés fordul csak elő.

A fémtárgyak – hasonlóan a legtöbb erődített településhez – itt is egy jól körülhatárolható, összefüggő zónában szóródnak. Legnagyobb koncentrációjuk egy 400 méter hosszú, 50-60 méter széles sávot rajzol ki a nyugati oldal mentén (*128. kép*). Ebből az övezetből kést, egy gyűrűs talpú kora vaskori szíjelosztógombot, sarlók töredékeit, tokos balták töredékeit, egy lándzsahegy darabját, tűket, öntőcsapokat, öntőrögöket és kisméretű bronzrögöket is gyűjtöttünk, és itt került elő egymástól másfél méter távolságban egy agyonhasznált bronzkard két összeillő töredéke is. Azt, hogy a településen folyó életnek ez a terület meghatározó része

128. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető erődített településéről készült LiDAR felvétel a feltárt depók és szórvány fémtárgyak helyzetével. A lelőhelytől nyugatra eső hegyen a Pap-hegyese települését övező árok rajzolódik ki

lehetett, az is alátámasztja, hogy a lelőhelyről ismert őrlőkő-töredékek kilencven százalékát innen gyűjtöttük össze.

Nagyobb mennyiségű bronztárgy ezen kívül a hegytető keleti pereme mentén emelkedő kisebb magaslat környékén, egy kb. 100 méteres átmérőjű területen található. Az itt felfedezett leletek közül egy, az 1. depóban találtakkal szoros rokonságot mutató, díszített késő bronzkori karperec érdemel említést. A depóleletek – ahogyan ezt más hasonló adottságú lelőhelyeinken is tapasztaltuk – ott kerültek a földbe, ahol a szórvány bronztárgyak a legnagyobb sűrűségben fordultak elő. Esetünkben ez a leletkoncentráció itt is világosan kijelöl két olyan pontot – a 2., illetve az 1. és a 3. depó környezetét –, ahol az átlagosnál gazdagabb háztartások közelségével lehet számolni.

A ritkásan lakott erődítmény: Mátraszőlős-Kerekbükk

A mátraszőlős-kerekbükki erődített település egy csaknem 100 hektáros alapterületű hegytetőn helyezkedik el. Az elsőként ide érkező telepesek látványos erőfeszítésekkel próbálták meg az addig érintetlen tájat lakhatóvá formálni: a fennsík védtelenebb oldalai mentén kapubejáratokkal tagolt, erős kősánc kiépítésébe kezdtek, belsejében pedig egy gáttal felduzzasztott mesterséges tavat alakítottak ki. Azonban idővel megtört az alapítók lendülete, és a sáncok által kijelölt területet a sok munka ellenére sem sikerült betelepíteniük. A tágas hegytetőn mindössze néhány, egymástól kilométernyi távolságra elhelyezkedő településmag alakult ki, de két-három generáción belül ezeket is elhagyták.

A lelőhelyen felfedezett egyetlen bronzkincs az egyik ilyen településfolt központi részén került a földbe. Az ép és töredékes fémtárgyak sokasága arra utal, hogy ez lehetett az erődített település centruma, talán éppen az első ide érkező közösség bázistelepülése. Nem tudjuk, hogy milyen szándékkal tették ide a fegyvereket és eszközöket tartalmazó kincsegyüttest, de mostani narratívánkban az egykori telepesek egyik központi épületében elhelyezett alapító áldozataként is értelmezhetjük. Mai, erősen szubjektív nézőpontunkból a 3000 évvel ezelőtt földbe rejtett tárgyak egy feltörekvő közösség sikertelen kolonizációs vagy hatalmi kísérletének emlékét őrzik.

A kincslelet előkerülésének körülményei

A kincs 2007 júniusában, az erődített település fémkereső műszeres kutatásának második napján került elő. A depóleletet rejtő településfoltot még az előző munkanap végén, a lelőhely délkeleti részének átvizsgálása során fedeztük fel. A kb. 6-7000 m^2 alapterületű, minimális lejtésű kis gerincen egy fél óra leforgása alatt nyolc késő bronzkori bronztárgyat gyűjtöttünk össze. Másnap kora reggel már itt folytattuk a munkát, amelynek eredményeképpen a településfolt központi részén már fél nyolckor egy új depónak örülhettünk (*129. kép*).

A deponált leletegyüttes legfelső darabjait alig 10-15 centiméter humusz takarta. A tárgyakat a felszín közelében heverő nagy kődarabok között kialakított mélyedésbe rakták le. Legfelül, hozzávetőleg egy szintben, négy hegyével felfelé mutató lándzsa és két tokos balta feküdt. A két felső tokos balta a lándzsák hegyével egy szintben, a két alsó a lándzsák alatt

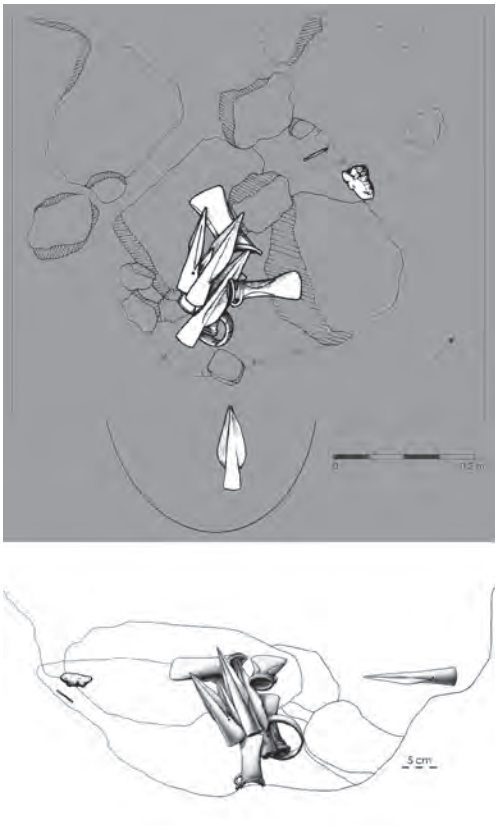
129. kép. A mátraszőlős-kerekbükki depó előkerülési helye

130. kép. A mátraszőlős-kerekbükki depó bontási fázisai

helyezkedett el. A tokos baltákat és lándzsákat látszólag egy kötegben összefogva rakták le. A középső lándzsa alatt egy kettétört sarló, a keleti oldalon fekvő, nagyobb méretű lándzsa alatt pedig egy lemezkarperec került elő. A lándzsáktól és a tokos baltáktól néhány centiméterre északra, a nagy kövek másik oldalán egy öntőrögöt és egy négyszögletes keresztmetszetű árat találtunk (*130. kép*).

A depólelet dokumentálása után, felszedés közben a kincs tárgyaitól kb. húsz centiméterre délkeletre még egy bronzlándzsa került elő. Mivel a lándzsa felfedezésekor már felszedtük a depó többi tárgyát, ezt a darabot csak külön tudtuk lefényképezni, ezért csak a rajzon szerepel együtt a bronzkincs tárgyaival (*131. kép*). A tárgyakat takaró sekély humusz nem tudta megvédeni a bronzokat időjárás és az erdőművelés okozta károktól. A lándzsák és tokos balták finom élei több helyen lepattogtak, a sarló és a karperec pedig a korábbi fakitermelés miatt itt közlekedő gépek taposása miatt törhetett el.

131. kép. A mátraszőlős-kerekbükki depó eredeti helyzetéről készült rajz

A deponált tárgyak

A kincslelet öt lándzsát, négy tokos baltát, egy kettétört sarlót, egy három darabra törött karperecet, egy kisebb bronz nyersanyagrögöt, valamint egy árat – összesen 13 tárgyat tartamazott.

A tokos balták közül kettő a jellegzetes, plasztikus díszítésű ún. pszeudoszárnyas balták közé, kettő pedig a csőrös balták típusába tartozik. A lándzsahegyek közül három egyszerű profilálatlan forma, egy pedig a köpű bordadíszei mellett bekarcolt geometrikus mintát is kapott a tokján. A lándzsák, a tokos balták és a lelet gombos végű sarlója egyaránt a Kr. e. 12–10. században elterjedt jellegzetes Kárpát-medencei formák közé tartozik (*132. kép*).

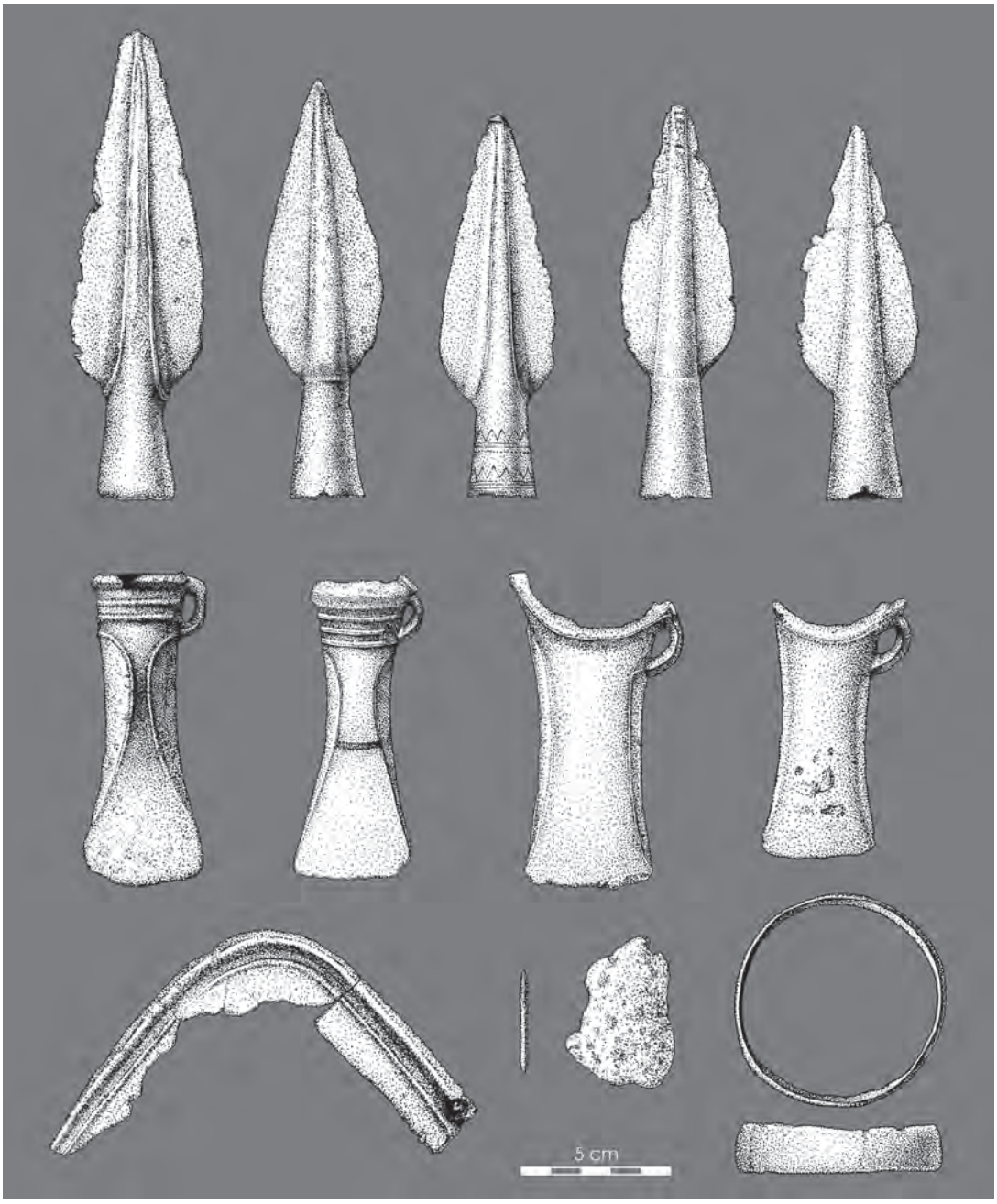
A mátraszőlős-kerekbükki depó tárgyösszetétele alapján a kor egyik általánosan alkalmazott deponálási mintázatába illeszkedik. Ezekre az a jellemző, hogy sarlókat, tokos baltákat, lándzsákat, karpereceket, nyersanyagrögöket tartalmaznak, és a tárgyaik legtöbbször épen kerülnek a földbe. A Kr. e. 11–10. században a hasonló tárgyegyüttesek széles körben elterjedtek, valószínűleg egy meghatározott rituális és társadalmi gyakorlat előírásait követve válogatták össze őket.[261] A depó összetétele és egyes tárgyainak kapcsolatrendszere rokonítható az innen nem messze, kb. öt-hat kilométerre 1898-ban előkerült hasonló korú ecsegi 1. kinccsel.[262] A szőlőművelés során talált kincset, amely tíz sarlót, öt lándzsát és tíz tokos baltát tartalmazott, egy kerámiaedényben rejtették el.

A lelőhely környezete

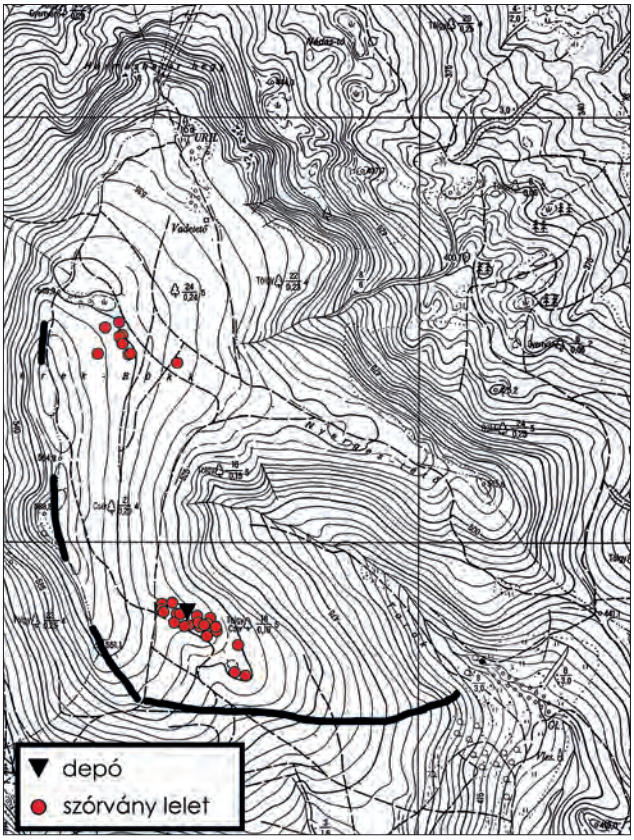
A mátraszőlős-kerekbükki, közel 100 hektáros erődített települést délről egy nagy kőtömbökből épült, néhol 1,5 méter magas, kb. 650 méter hosszú sánc övezi.[263] A sánc vonala sokáig jól követhető, de miután éles szögben nyugati irányba fordul, egyre kisebb és egyre nehezebben felismerhető lesz, egy idő után pedig megszűnik.

A földvár területét előttünk nem kutatták, mindössze a sáncait mérték föl, így kutatómunkánk kezdetekor a lelőhelyről szinte semmit sem lehetett tudni. A késő bronzkori erődített település átvizsgálására fordított hét munkanap alatt a hegytető minden hozzáférhető részét igyekeztünk átkutatni, ám mindössze két olyan területet tudtunk azonosítani, ahol késő bronzkori fém- és kerámiatárgyak fordultak elő (*133. kép*).

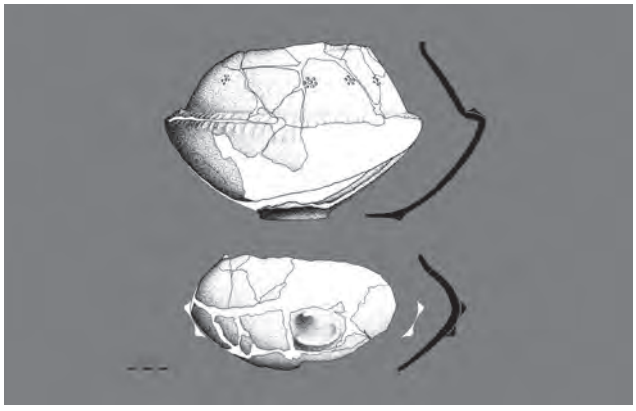
Az elsőként megtalált településfolt a depót rejtő kis hegygerincen helyezkedik el. A kb. 120 méter hosszú és 50 méter széles, nagyrészt vízszintes felszínről egy ép és egy töredékes tokos baltát, egy kör keresztmetszetű bronz karperecet, egy kisméretű ötvös üllőt, bronzkarikákat, késpengetöredéket, kis nyersanyagrögöket és öntecseket – összesen 18 darab késő bronzkori tárgyat – gyűjtöttünk össze (*134. kép*). A fémtárgyakon kívül apró patics- és kerámiatöredékek is jelzik, hogy egykor egy jelentősebb késő bronzkori településmag lehetett itt. A kb. 6000 m^2 alapterületű térrész valószínűleg annak köszönhette a jelentőségét, hogy közel van a sáncépítményhez, és innen szinte az egész vár belátható. Százötven méternyi sétával könnyen elérhető a Salgótarján felé eső vidékre jó kilátást biztosító keleti plató is. Maga a kincslelet is itt, a környezetéből kissé kiemelkedő középső részen került elő.

132. kép. A mátraszőlős-kerekbükki depó tárgyai

133. kép. Mátraszőlős-Kerekbükk erődített települése a depó és a szórvány tárgyak helyzetével

134. kép. A mátraszőlős-kerekbükki depó környezetében előkerült szórvány tárgyak

A bronztárgyakat rejtő másik településfoltot az erődített telep északnyugati részén található tó környezetében fedeztük fel. A tótól 100-150 méterre délkeletre, egy kb. 3000 m^2 nagyságú területen nyolc bronztárgyat – bronzrögöket, bronzpitykéket és egy tokos balta éltöredékét – sikerült felgyűjtenünk. A tó déli végétől 50-60 méterre az egyik bronzrög bontása során egy díszített nyakú amfora, egy, a hasán bütyökpárokkal tagolt tárolóedény, egy síkozott peremű tál töredékei és más kisebb edények darabjai kerültek elő.[264] A hét-nyolc edényhez tartozó töredékek kb. 10-15 centiméteres mélységben – valószínűleg az egykori járószinten – feküdtek egy csoportban (*135. kép*).

135. kép. A mátraszőlős-kerekbükki lelőhelyen feltárt késő bronzkori, Kyjatice-stílus jegyeit hordozó kerámiaedények

Az elrejtés okának értelmezése

A mátraszőlős-kerekbükki deponálási cselekmény értelmezését a következő, egymásra épülő információk segítségével kísérelhetjük meg.

1. A tárgyakat a lelőhely egy betelepült részén, annak legmagasabb pontján, a környéken szóródó paticsdarabok tanúsága szerint egy épületben vagy annak közvetlen közelében helyezték el.
2. A lelőhelynek az a része, ahol a depó földbe került, valószínűleg az erődített településen vezető szerepet játszó közösség lakóhelye lehetett. Ezt jelzik az itt koncentrálódó ép bronztárgyak és a kicsi üllő, ami arra utal, hogy ebben a zónában egy arannyal vagy bronz ékszerekkel dolgozó fémműves mester is tevékenykedhetett.
3. A depó tárgyait megtervezett, mágikus jelentéstartalmat hordozó rendben helyezték el: felülre és alulra két-két tokos balta került, közéjük hegyükkel felfelé mutató lándzsák kötege.
4. A depó tárgyainak összeállítása egy Kelet-Magyarországon a Kr. e. 11–10. században gyakran alkalmazott mintázatot tükröz.
5. A depóban elhelyezett tárgyak jó minőségű öntvények, különösen gondosan van megmunkálva a kisebb plasztikus díszítésű tokos balta és a díszített tokkal ellátott lándzsahegy.

A fenti elemekből véleményünk szerint az alábbi narratíva építhető fel: a depó a település egyik olyan zónájában került elő, amely topográfiailag és leletanyagában is világosan elkülöníthető a lelőhely többi részétől. A korai társadalmakban a településeknek létezett egy olyan része, amely az itt élők szimbolikus és valós „erőközpontjául" szolgált. Itt tartották a gyűléseket, itt zajlottak az ünnepek és a rituálék, és itt épültek fel a közösségi épületek, mint pl. a férfiak háza, amely politikai és szakrális központként is szolgált. Hasonló központi épületben gyűltek össze a felnőtt férfiak és az öregek a rituális ünnepélyekre, és itt őrizhették a közösség identitásának szempontjából meghatározó tárgyakat, mint pl. a rituálék kellékeit (maszkok, hangszerek, öltözékek stb.), az ősök után maradt relikviákat és háborús trófeákat.[265] Depónk is talán egy ilyen központi épületet, erőközpontot jelöl.

A depóban lévő tárgyak jó minőségű, megkímélt állapotú darabok, elképzelhető, hogy egy előkelő család készletéből, vagyonából emelték ki őket. A hasonló összetételű depók nagy száma alapján feltételezhető, hogy a tárgyak ilyen módon való összeválogatása egy gyakran alkalmazott, általánosan elterjedt rituáléhoz kapcsolódott. Ilyen rituálé lehetett például egy új település létrehozásakor vagy birtokba vételekor tett alapító áldozat is. Esetünkben tehát nem zárható ki, hogy a leletegyüttes az erődített települést létrehozó klán felajánlásaként került a földbe a település magjának – talán éppen a férfiak házának – szánt területen.

A lakatlan erődítmény: Parád

A hatalmas méretű, monumentális sáncokkal övezett erődített települések mellett jóval kisebb méretű várakkal is találkozunk Kelet-Magyarország hegyvidékein. Az ilyen várak nagy része a késő bronzkor végén, a kora vaskor elején tűnik fel. Kis alapterületük mellett az is jellemző rájuk, hogy a legtöbbjükben szinte semmi jele nincs hosszabb ideig tartó állandó megtelepülésnek, ám ennek ellenére szinte mindegyikükben reprezentatív depókat rejtettek el.

Erről a vártípusról a Mátra-hegység északi oldalán található parád-várhegyi erődített település kutatása során sikerült a legtöbbet megtudnunk. A meredek hegyoldalak által övezett, alacsony és viszonylag rövid sánccal lehatárolt lelőhelyen a máshol megszokott településnyomok teljesen hiányoznak: nincsenek őrlőkövek, házakra utaló tapasztásdarabok, és csak néhány apró edénytöredéket sikerült gyűjtenünk a szondáinkban. Ezek után egészen meglepő, hogy ezen a szinte lakatlannak tűnő egykori várban került elő a kutatócsapatunk által feltárt egyik legszebb és legösszetettebb bronzkincs. A lándzsákat, míves tokos baltákat, súlyos, díszített nyakpereceket és drótból hajtogatott légies fibulákat tartalmazó készlet a Kr. e. 10–9. században kerülhetett a földbe, és az itt feltárt ép bronz- és aranytárgyakkal együtt arról árulkodik, hogy ennek a lelőhelynek kis mérete ellenére fontos szerepe lehetett a vizsgált korszakban.

A kincslelet előkerülésének körülményei

A kincsegyüttest 2010. április 2-án az erődített település fémkereső műszeres felderítésének első napján találtuk meg (*136. kép*). Elsőként egy élével felfelé álló tokos baltára bukkantunk, majd tőle néhány centiméterre nyugatra tíz centiméteres mélységben egy ékszerekből és eszközökből összerendezett kis tárgykupac került elő. Felül két egymásra merőlegesen elhelyezett tokos baltát és egy gombos végű sarlót találtunk. Ezek alatt egy nyakperecekből, fibulákból és tűkből álló, zárt köteget alkotó tárgycsoport bontakozott ki. Legfelül egy fibula volt elhelyezve, úgy, hogy a tűje és a kengyele közötti résbe még három bronztűt is beillesztettek. A fibula alatt négy nyakperec feküdt. A legfelső szárán egy vékony drótból készült spirálgyűrű volt átfűzve, a felülről második és negyedik darab szára egy-egy fibula kengyele és tűje közt volt átvezetve. Ettől a tárgycsoporttól ötven centiméterre északra két élével átlósan felfelé mutató tokos balta feküdt.

A leletek felszedése után derült ki, hogy a kincsegyüttesnek további darabjai vannak az addig kibontott tárgyak alatt. A nyakperecektől kicsivel délebbre, azok szintje alatt mintegy három-öt centiméterrel egy-egy hegyével dél, illetve észak felé mutató bronz lándzsapár feküdt. A nyakperecektől északra korábban feltárt tokos balták alatt 35-40 centiméter mélységben újabb négy tokos balta és két sarló került elő (*137. kép*).

Az elrejtett tárgyak szokatlan szóródását nehezen lehetett értelmezni. Egyértelműen látszott, hogy a nyakperecek és a rájuk helyezett tárgyak csoportja nem volt megbolygatva, a többi tárgy viszont lazább talajban, különböző mélységben került elő. Nem kizárt, hogy borz vagy egy kidőlt fa gyökérzete forgatta át a tárgyakat. A legvalószínűbb mégis az, hogy a tárgyak eleve három csoportban lettek elhelyezve: külön a két

lándzsa, külön a nyakperecek bolygatatlan halmaza, és végül a hét tokos baltából és két sarlóból álló legészakibb tárgycsoport.

136. kép. A depó előkerülési helye Parád-Várhegyen

Az elrejtett tárgyak

A parádi depó jellegzetes képviselője annak a késő bronzkor végén, kora vaskor elején Északkelet-Magyarország és Közép-Szlovákia hegyvidéki területein kialakult helyi színezetű deponálási mintázatnak, amelyet az ún. bükkszentlászlói típusú kincsek képviselnek.[266] Az ide sorolható leletegyüttesekre az jellemző, hogy ép tárgyakat, zömében ékszereket – fibulákat, nyakpereceket – tartalmaznak, de gyakran kiegészítik ezeket tokos baltákkal és karperecekkel is.[267]

A kincslelet tíz tokos baltát, három sarlót, két lándzsát, négy nyakperecet, három tűt, három fibulát és egy spirálgyűrűt tartalmazott (*138. kép*). Az ún. bükkszentlászlói típusú nyeregfibulák, amelyek a korszak „legelegánsabb" ékszerei közé tartoznak,[268] a visszapödrött végű, tordírozással és vésett mintákkal díszített nyakperecek,[269] valamint a tokos balták[270] kivétel nélkül a késő bronzkor és a kora vaskor határán elterjedő új bronztárgytípusok reprezentatív darabjai. Különleges a lándzsák átlyukasztott pengekialakítása, ami a kora vaskor legelején tűnik fel, és a vasból készült lándzsák egy csoportjára jellemző.[271] A parádi darabok ritkaságát az adja, hogy ebből a típusból ezek az első darabok, amelyek nem vasból, hanem bronzból készültek. A lándzsák lyukainak szerepét nem ismerjük pontosan – elképzelhető, hogy hadijelvények vagy trófeák (skalp?) felfűzésére szolgáltak. Ha ez így van, akkor hasonlóan képzelhetjük el ezeket a fegyvereket, mint a Nagy Síkság indián törzseinek tollakkal és lószőrtincsekkel díszített harci lándzsáit, amelyek egyikét Karl Bodmer svájci festő örökítette meg Máto Tope mandan főnököt ábrázoló híres festményén az 1830-as években.[272]

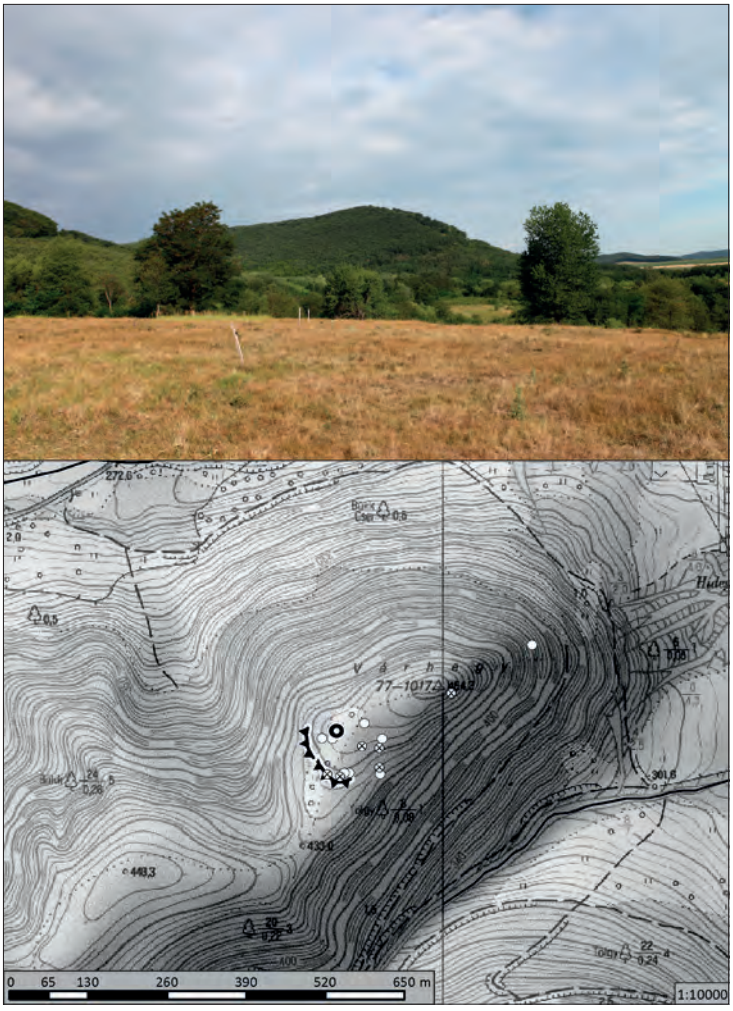
137. kép. A parád-várhegyi depó eredeti helyzete és a róla készült rajzok

138. kép. A parád-várhegyi depó tárgyai

A lelőhely környezete

A Mátra-hegység északi oldalán található erődített település az 1800-as évek elejétől ismert régészeti lelőhely,[273] ám a 2010-ben megkezdett felderítő munkánkig sáncainak felmérésén kívül semmilyen régészeti kutatás nem folyt a területen.[274] A három oldalról meredek lejtőkkel határolt lapos hegytetőn épült település kiterjedése három hektár volt (*139. kép*). Délnyugati szélét egy kövekből rakott sáncfalból és sekély árokból álló, szabad szemmel már nehezen követhető, kb. 120 méter hosszú erődítés zárja le. A sáncot 2012-ben egy kutatószelvénnyel keresztülvágtuk. Kiderült, hogy a másfél méter széles sáncfal alsó köveit agyagos kitöltőanyagba ágyazták. Az erődítés mindössze egy méter mélységű árkában megtaláltuk a leomlott sáncfal köveit, amelyek alapján a kőfal egykori magasságát kb. másfél méteresre becsültük. Az árok alján megfigyelt összeégett agyagrögök és faszenes foltok arra utalnak, hogy a kőfal tetején kisebb fa-agyag felépítmény is állhatott (*140. kép*).

139. kép. Parád-Várhegy: az erődített települést rejtő hegycsúcs és a lelőhely térképe

A kincsegyüttesen kívül 2010 és 2012 között 14 késő bronzkori – kora vaskori fémtárgyat találtunk a lelőhely területén. Ezek közül hat apró töredék, nyolc pedig ép tárgy volt: egy aranykarika, egy bronzkarika, egy lándzsa, egy tordírozott nyakperec, két tokos balta, egy tű és egy gombos végű sarló (*141. kép*). A bronztárgyak a kincslelethez hasonlóan a késő bronzkor és kora vaskor átmeneti időszakára keltezhetők.

A legtöbb tárgy szinte a felszínen helyezkedett el, kivéve a nyakperecet, amelyet egy húsz centiméter mély, jól látható kis gödörben ástak el (*142. kép*). A magányos fém-

140. kép. A parád-várhegyi erődített település sánca (jobboldalt). A sánctestből és az árokból kitermelt kövek visszaépítésekor megpróbáltuk a kő sáncalap eredeti magasságát rekonstruálni (baloldalt). A sáncról készített metszet (lent)

141. kép. A parád-várhegyi erődített településen előkerült szórvány tárgyak

tárgyak körül nyitott kutatószelvényekben semmilyen régészeti jelenséget nem találtunk, mindössze a sarló körüli szonda oldalában figyeltünk meg ismeretlen okból összehalmozott köveket. Hasonlóképpen üresnek bizonyult a depó köré nyitott 25 négyzetméteres szondánk is, amelyben két kisebb kövekből összerakott, fél méter átmérőjű halmot tártunk fel, de ezek funkcióját és korát nem tudtuk meghatározni.

A lelőhelyen végzett különböző munkáink során rendkívül kevés – mindössze 12 darab – kerámiatöredék került elő. Ezek kivétel nélkül pontos korhatározásra alkalmatlan, jellegtelen őskori töredékek voltak.

Értelmezés

A parád-várhegyi lelőhely erősen eltér az eddig bemutatott késő bronzkori erődített települések nagy részétől. Alapterülete egészen kicsi, másfél méter magas sánca, még feltételezett felépítményével együtt is inkább szimbolikus, mint valós védelmi szereppel bírhatott, belsejében pedig szinte semmi nyoma sincs hosszabb ideig tartó megtelepedésnek. Kis méretei és lakatlannak tűnő volta ellenére mégis meglepően reprezentatív leletek kerültek elő benne: az itt feltárt ép és jó minőségű tárgyakat tartalmazó depó a késő bronzkor és kora vaskor váltásának legszebb és legösszetettebb kincsegyüttese a Mátra és a Bükk térségében.

Még titokzatosabbá teszi a lelőhelyet az, hogy a belsejében fémkeresővel talált 14 magányos fémtárgy közül nyolc teljesen ép, jó minőségű ékszer és eszköz. Lelőhelyeink csaknem mindegyikén nehezen értelmezhető leletkategóriát alkotnak a szórványként meghatározott ép bronztárgyak.[275] A legtöbb esetben az ilyen tárgyakat hirtelen krízisekhez, elpusztult háztartásokhoz köthetjük, de bizonyos helyzetekben nem zárható a fogadalmi szándékú deponálás lehetősége sem. Egyes tárgyak tudatos elrejtését a délkelet-erdélyi Csernáton-Hegyes (Cernat, Románia) erődített településén folytatott kutatásaink során

figyeltük meg legvilágosabban. A település északi részén feltártunk egy bronzkincset, amely hat tokos baltát és egy fibulát tartalmazott.[276] A két kincs közti területen egy jól körülhatárolható, kb. 150 × 150 méteres zónában számos ép késő bronzkori és kora vaskori bronz- és vastárgyat találtunk. A sekély mélységben elrejtett magányos tárgyak – elsősorban tokos balták – gödre, amelyből előkerültek, jól kivehető és dokumentálható volt, így az elrejtés tudatos jellege itt csaknem bizonyítottnak tekinthető.

142. kép. A parád-várhegyi erődített településen elrejtett bronz nyakperec eredeti helyzetében

A parád-várhegyi lelőhely egykori szerepének értelmezésére a mostanáig rendelkezésre álló információk alapján két lehetőség kínálkozik. Az egyik magyarázat az lehet, hogy a késő bronzkor és kora vaskor végére kialakul egy sáncokkal lehatárolt településtípus, amelyet nem laknak folyamatosan, ám belsejükben reprezentatív tárgyakból összeválogatott kincsegyütteseket és esetenként magányos tárgyakat helyeznek el. Gyér lakottságuk és az ott elhelyezett depók arra utalhatnak, hogy ezeket a tereket csak időszakosan, ünnepélyek, rituálék idején vették használatba. A másik lehetséges magyarázat szerint a késő bronzkor végén, a kora vaskor elején átalakult az északkelet-magyarországi hegyvidéken alapított erődített települések szerkezete. A korábban szinte kizárólagosan elterjedt nagyméretű, 15–100 hektáros erődített települések mellett feltűnnek kisebb, egy-három hektáros várak is. A Bükk- és a Mátra-hegység vidékén a parád-várhegyi mellett ilyenek lehetnek Abasár-Hajnácskő, Hangony-Pogányvár[277] vagy Mátrakeresztes-Nagy-rétek[278] kőből rakott sáncokkal kerített, kora vaskori leletekkel keltezhető kis várai. Ezekre a lelőhelyekre általánosan jellemző, hogy rendkívül kevés kerámia került elő, ami vagy arra utal, hogy rövid ideig voltak használatban, vagy arra, hogy kisebb közösségek menedékvárainak épültek.

Az új típusú erődített települések feltűnésének hátterében talán azok a vaskor elején mindenütt megfigyelhető változások állhatnak, amelyek folytán fokozatosan megváltoznak a korábbi társadalmi és hatalmi viszonyok. Ennek az átalakulásnak az egyik eredménye lehet az is, hogy a hegyvidéki területeken a korábbi nagy központokat létrehozó főnökségek mellett kisebb területek felett rendelkező csoportok tűnnek fel, amelyek saját várakat építenek. Ezt a folyamatot közvetetten a parád-várhegyihez hasonló, új összetételű depók megjelenése jelzi.

Egy vár, több kincs: Bükkszentlászló-Nagysánc

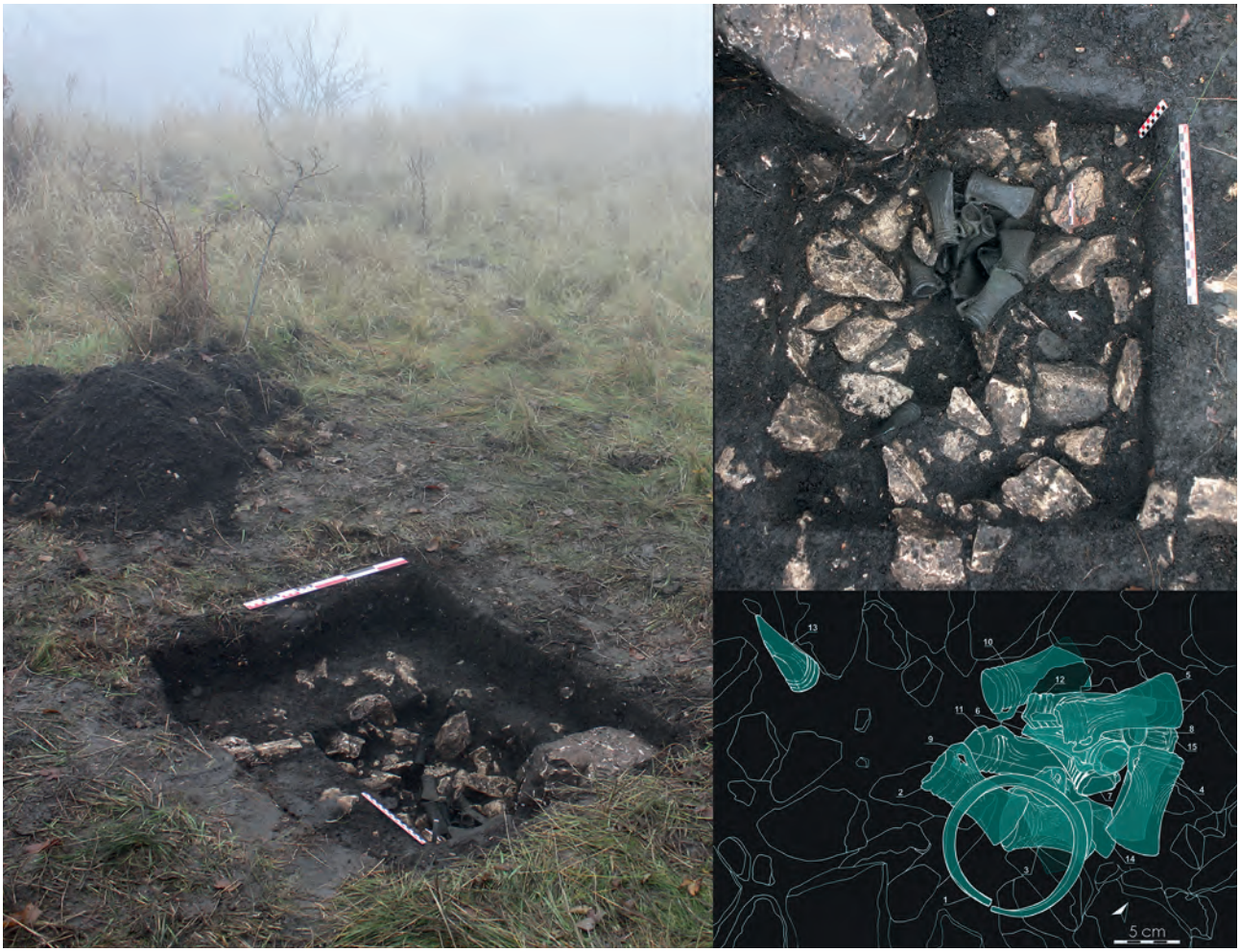
A késő bronzkori és kora vaskori erődített településekre Európa-szerte jellemző, hogy területükön nemcsak egy, hanem akár tucatnyi kincsegyüttest is elrejthettek.[279] *A több depót őrző őskori lelőhelyek egyik, szakmai körökben jól ismert magyarországi képviselője a bükkszentlászló-nagysánci erődített település, ahol a 20. század elejéig három bronzkincs is előkerült. 2008-ban úgy döntöttünk, hogy a kincskeresők által régóta fosztogatott őskori földvárat mi is átvizsgáljuk fémkereső műszereinkkel, hátha akad még megmenthető leletanyag. A közvetlenül a mai falu felett emelkedő erődítmény kutatására csak egy napot szántunk, és kezdetben úgy is tűnt, hogy már semmilyen jelentős lelet nem maradt számunkra. A sok modern fémhulladékon kívül mindössze egy kelta ezüstérmét és egy kovás zárszerkezetű rozsdás pisztolyt találtunk. Ám kora délután legnagyobb meglepetésünkre az egyik régi és új rablógödrökkel teliásott egykori lakóteraszon érintetlen, 14 tokos baltát és egy karperecet tartalmazó leletegyüttesre bukkantunk.*

A kincslelet előkerülésének körülményei

143. kép. A bükkszentlászló-nagysánci depólelet elsőként megtalált tárgyai

Az erődített település területén 2009 novemberében végeztünk fémkereső műszeres kutatást. A kincslelet a település magasabban fekvő északkeleti részének teraszszerűen kiképzett déli felén került elő. A tárgyak 15-20 centiméter mélyen, a humusz alatti szórt köves rétegben voltak elhelyezve a kövek megbontásával kialakított kisméretű gödörben. A kincsegyüttes legfelső darabja egy bronz karperec volt, amely alatt közvetlenül egy tokos baltákból álló tárgycsoport rajzolódott ki (*143. kép*). A balták helyzete egyértelműen arra utalt, hogy eredetileg fülüknél összefűzve, egy kötegben rejtették el őket. A baltahalmaz északi szélén egy nagyméretű kődarabot találtunk. Valószínűleg ez a kő akadályozta meg, hogy az egykor mezőgazdasági művelés alatt állt területen a szántás vagy a kapálás elérje a kincs mélységét. Egy élével felfelé álló balta a többi balta és a karperec alkotta zárt csoporttól 15 centiméterre nyugatra került elő (*144. kép*).

144. kép. A bükkszentlászló-nagysánci depó eredeti helyzetében

Az elrejtett tárgyak

Az elrejtett együttest 14 darab ívelt bordákkal díszített oldalú bronz tokos baltából és egy félkör keresztmetszetű, nyitott végű tömör bronz karperecből állították össze (*145. kép*). A tokos balták és a karperec a kora vaskor elejének jellegzetes, ekkortájt elterjedő új formakörébe sorolhatók.[280] Hasonló darabok olyan észak-kelet-magyarországi kincsleletekből ismertek, amelyekben a kelet-európai sztyeppevidék fegyverei és lószerszámai keverednek helyi tárgyakkal. Ilyen például a Bükkszentlászló-Nagy-sánctól 50 kilométer távolságra előkerült prügyi kincs,[281] amelyben egy lófej alakú fokos, a Kaukázus vidékén elterjedt buzogányforma és

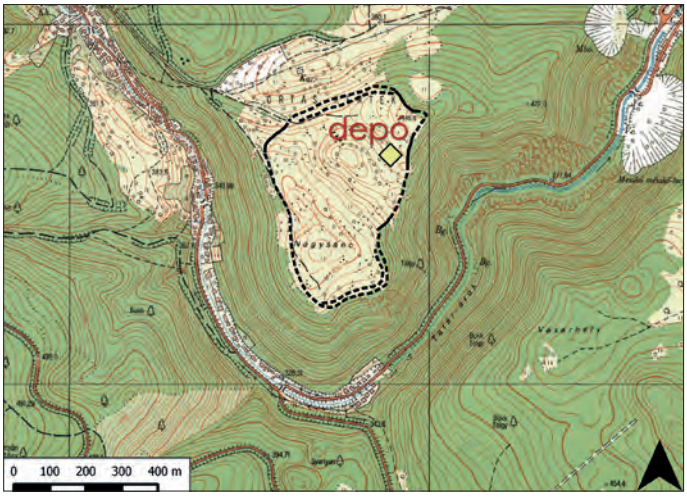
145. kép. A bükkszentlászló-nagysánci depó tárgyai

egy, a sztyeppei régióra jellemző gyeplőgombos zabla együtt szerepel az általunk találtakkal rokon formájú tokos baltákkal és karperecekkel. Hasonló balták voltak a szanda-várhegyi erődített településen előkerült, keleti párhuzamokkal rendelkező zablaoldaltagokat és zablaszájrészeket tartalmazó kincsleletben is.[282]

Sajátos jelentéstartalmat hordoz a depóba válogatott tárgyak összetétele, szakszóval „mintázata". Annak ellenére ugyanis, hogy egyidősek, a lelőhelyen korábban előkerült kincsek tárgyanyaga jelentősen eltér az általunk talált 4. kincsétől. Az első három kincs a parádi leletek kapcsán már említett ún. bükkszentlászlói típusú deponálási mintázat szerint lett összeállítva. Az ide sorolható tárgyegyüttesek jellemzője, hogy nyakperecek, fibulák és karperecek szerszámokkal és fegyverekkel vegyesen fordulnak elő bennük. A 4. kincs ezzel szemben tokos baltákat és egyetlen karperecet tartalmazott. Arra, hogy ebben az esetben is tudatosan követett mintázatról lehet szó, a négy tokos baltát és egy karperecet magába foglaló, korábban már bemutatott martonyi 1. kincs lehet a bizonyíték. Talán az sem véletlen, hogy mindkét esetben a tárgyak zárt csoportjától távolabb egy-egy magányos balta is előkerült. Amennyiben megfigyelésünk helyes, akkor itt egy is olyan speciális depótípussal állunk szemben, amelynek tárgyait meghatározott rituális előírás szerint válogatták össze, és lerakását is egy szabályozott szertartás keretei között végezhették el.

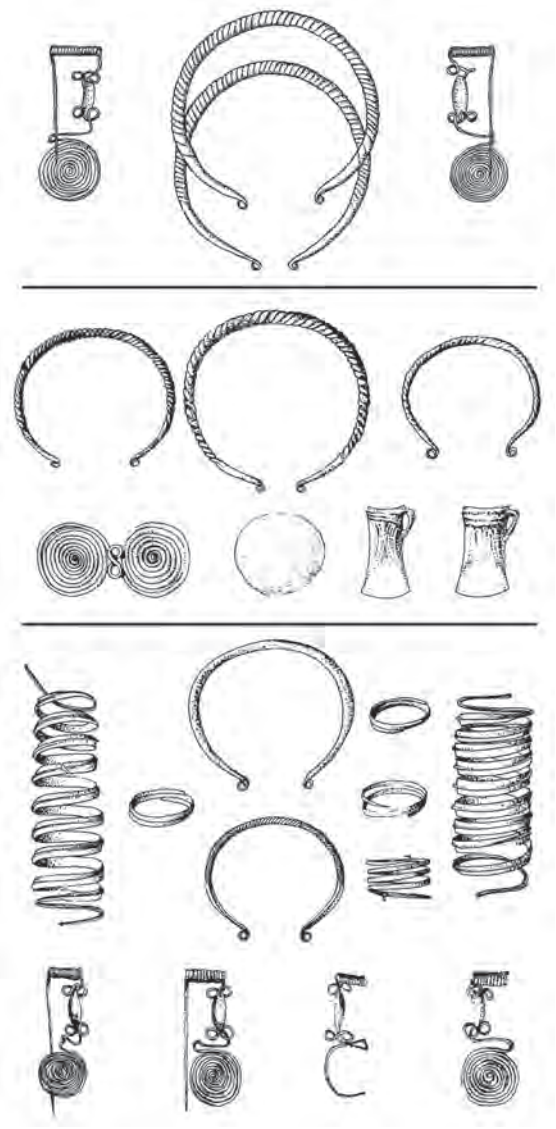
A lelőhely környezete

A 17 hektár alapterületű lelőhely az egyik legrégebben felismert és kutatott őskori erődített település Magyarországon (*146. kép*). Az innen származó késő bronzkori, szkíta kori és kelta leletegyüttesek – többek közt egy 367 kelta ezüstérmét tartalmazó kincs – 1846-tól folyamatosan gazdagították a különböző múzeumi és magángyűjteményeket. Az 1920-as években három bronzkincs került ajándékként a Magyar Nemzeti Múzeum és a miskolci múzeum tulajdonába, de ezek pontos előkerülési helyéről és megtalálásuk körülményeiről nem rendelkezünk adatokkal[283] (*147. kép*). 1930-ban, 1958-ban és 2007-ben nagyobb felületeket érintő ásatásokon kutatták az egykori település különböző pontjait.[284] Az elmúlt években végzett szondázó ásatások és terepbejárások során megállapítást nyert, hogy a késő bronzkor végén és a kora vaskor elején a sáncok által kerített terület egésze lakott volt, és a sáncok kiépítése is ebben a korszakban történt.[285] Az általunk felfedezett kincsegyüttest a településnek abban az északkeleti zónájában rejtették el,

146. kép. A bükkszentlászló-nagysánci erődített település elhelyezkedése

ahol az 1958-as régészeti kutatás is folyt. Az akkori ásatás itt késő bronzkori kerámiával keltezett házak omladékait, tűzhelyeket és tárológödröket tárt fel, de a mostani felszíni leletgyűjtések is arra utalnak, hogy ez a terület a késő bronzkor és kora vaskor időszakában házakkal sűrűn beépített része volt a településnek.

147. kép. A bükkszentlászló-nagysánci lelőhelyről a 20. század folyamán előkerült bronzkincsek

Értelmezés

A kincsleleteknek a bükkszentlászlói erődített településen tapasztalható bősége nem egyedülálló jelenség, hiszen csak az általunk vizsgált erődített települések közül Telkibánya-Cser-hegyen öt, Bükkzsérc-Hódos-tetőn négy, Szilvásvárad-Kelemenszéken és Martonyi-Szúnyog-tetőn pedig kétkét depót derítettünk fel.

A több depót tartalmazó lelőhelyek legszemléletesebb magyarországi példája a Keszthelyi-hegység szívében található várvölgy-nagy-láz-hegyi erődített település, ahol 1926 és 2003 között 17 depólelet került elő.[286] A várvölgyi lelőhelyen a kincsek egy része jól körülhatárolható zónában koncentrálódott. A hatalmas, 160 hektáros területen belül lakatlan, ritkásabban lakott és sűrűn betelepült foltok váltogatták egymást. A depók közül 12 egy sűrűn betelepült, épületek oszlopnyomaival és gödrökkel fedett településrészen koncentrálódott egy hosszanti vonal, feltehetően egy késő bronzkori főút mentén. Az egykori út a déli bejáratnál kialakított, összetett kapuerődítménytől indult és dél–északi irányban szelhette ketté a késő bronzkori települést.[287]

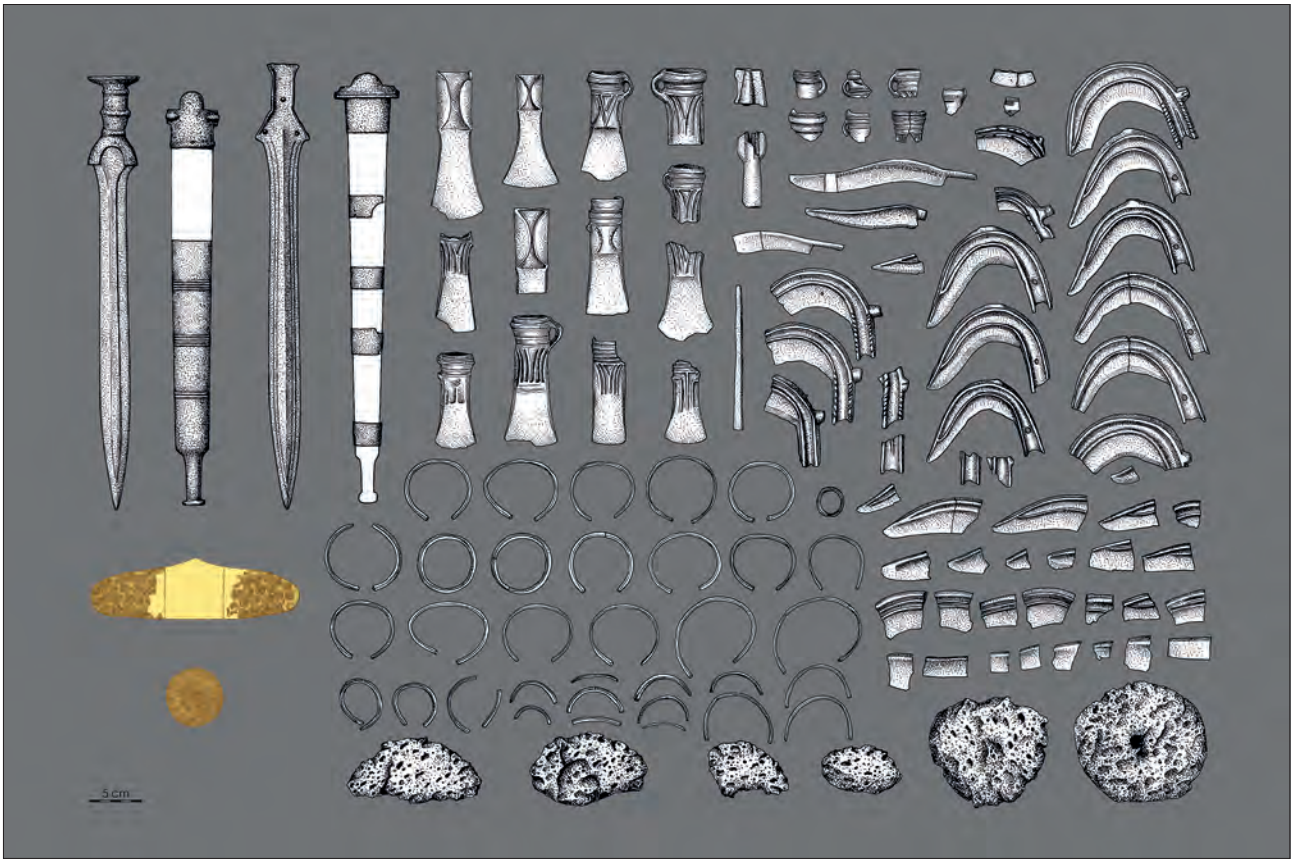
A depóleletek koncentrációja figyelhető meg Velem-Szent Vid erődített települése esetében is. A legendás lelőhelyen az 1890-es évek és 1977 közötti időszakból hat biztos és négy feltételezett kincslelet előkerüléséről rendelkezünk adatokkal.[288] Az innen ismert három legjelentősebb kincs – a bronztárgyakat tartalmazó Ia. és Ib. depó, valamint az 1929-es, női ornátus aranyvereteit magában foglaló kincs – itt is egy konkrét, körülhatárolható zónában, az erődített település északnyugati sarkában fakadó, bővizű forrás körzetében került elő.[289]

Az előző két lelőhelyhez hasonlóan sűrűn betelepült, nagy kiterjedésű késő bronzkori, kora vaskori erődített település volt a bazaltbányászat következtében mára teljesen megsemmisült celldömölk-sághegyi is, ahonnan a két világháború között öt depó került elő.[290] A szinte nyomtalanul elpusztult lelőhely egykori jelentőségéről legszemléletesebben az egymástól másfél méter távolságra egy késő bronzkori épület környezetében előkerült 1. és 2. kincslelet árulkodik. Az 1. kincs díszes tűket és két bronzcsészét, a 2. pedig egy aranykorongot és diadémot, 762 darab márvány- és üveggyöngyöt, két bronzhüvelyes kardot, valamint több tucat ép és töredékes tokos baltát, sarlót, kést, karperecet és bronzlepényt foglalt magába (*148. kép*). A két depó jellegzetes példája a korábbi fejezetekben bemutatott, arisztokratikus tárgyakat és nagy mennyiségű fémnyersanyagot tartalmazó főnöki készleteknek, az ún. „feküvő kincseknek" (részletesebben erről lásd a Tállya-Óvárnál leírtakat).

A több kincsleletet rejtő erődített települések a Dunától keletre eső magyarországi területeken is gyakoriak. A gyöngyössolymos-kishegyi erődített településről négy, a Kr. e. 13–12. századra keltezhető depólelet került múzeumba.[291] Azonban sem az innen származó bronzkincsek pontosabb lelőhelyéről és lelőkörülményeiről, sem pedig az egykori településről nincsenek használható adataink, mivel az itt működő kőbánya tönkretette a földvár csaknem 80%-át. A lelőhelyből mára egy kb. hét hektáros felület maradt érintetlen, ám a fosztogatók ezt teljesen feldúlták, így nem csoda, hogy a kutatócsoportunk által itt végzett fémkereső műszeres vizsgálat során a területen még szórvány fémtárgyakat sem találtunk.

A „depókoncentráció" bemutatott példáira általánosan jellemző, hogy a leletegyüttesek egymás közelében vagy egy körülhatárolható zónában kerülnek földbe. Mindig egy szűk, maximum 50-100 éves időhatáron belül rejtik el őket, és összetételük soha nem egységes. Kerülhetnek közéjük értékes aranytárgyakból álló együttesek (pl. Velem-Szent Vid, Várvölgy-Nagy-Láz-hegy), meghatározott eszköztípusokból összeállított egyszerűbb depók (Bükkszentlászló 4., Martonyi 1.) és a celldömölki 2. kincshez hasonló vegyes összetételű tárgyegyüttesek.

A felsorolt példákat látva felvetődhet a kérdés, hogy mire utal, ha egy településen több egykorú, különböző mintázatú kincsegyüttest rejtenek el, ráadásul a deponált tárgyak egy jól körülhatárolható zónában sűrűsödnek? Az egymás közelében talált baksi és martonyi depók esetében felvázolt, főnöki vagy előkelő háztartásokat rekonstruáló modellünk mellett érdemes elgondolkozni a depókoncentrációk egy másik értelmezési lehetőségén is. Eszerint nem tartható kizártnak, hogy egy-egy településen belül a kincsleletek az ókori görög szentélyekhez hasonlóan működő szakrális tereket jelölhetnek.[292] Az ókori görög példák arra utalnak, hogy az ismétlődő deponálásra kiválasztott hely lehetett egy szent út, egy forrás körzete, de kapcsolódhatott konkrét épületekhez is. A szentélykörzetekben (*temenos*) a felajánlásra szánt tárgyakat bárhová el lehetett helyezni. Legtöbbször asztalokon vagy állványokon kaptak helyet, de kerülhettek épületekbe is, bár gyakran a szabadban hagyták őket, és az is előfordult, hogy fákra akasztottak fel egyes darabokat. A görög szentélyekben elhelyezett felajánlások rendkívül sokszínűek voltak: egyszerű kis szobrocskák, használati tárgyak, ruházati elemek és hadizsákmányból származó fegyverek éppúgy tartoztak közéjük, mint nagy értékű, nemesfémből készült tárgyak és szobrok.

148. kép. A Celdömölk-Sághegyen 1932-ben előkerült 2. kincs fémtárgyai

Az értékesebb tárgyak sokszor a templomokban nyertek elhelyezést, ahol külön helyiséget (*adyton*) alakítottak ki kincseskamra gyanánt. A nagyobb pánhellén szentélyek sajátosságai voltak az ún. kincseshá-zak (*thēsauroi*), amelyeket a poliszok építettek értékes felajánlásaik tárolása céljából. Ezekbe olyan egyéni és városi felajánlások kerülhettek be, amelyek különlegességük, értékes anyaguk és minőségi kivitelezésük révén fontos reprezentációs funkcióval bírtak, továbbá történetek kapcsolódhattak hozzájuk, események és személyek emlékét őrizhették.[293] Az egyes helyszíneken elhelyezett áldozati együtteseket, tárgyakat időnként összegyűjtötték és elraktározták, esetleg más helyen rituális keretek közt újra elrejtették.[294] Az értékes fémből készült felajánlásokat nem lehetett eltávolítani a szentélyekből, de esetenként egyfajta vésztartalékként is szolgálhattak, amelyet rendkívüli veszély esetén az adományozók újra felhasználhattak.

V. Territóriumok, határok

Harcsa a hegyen: Telkibánya-Cser-hegy

Kutatómunkánk során a legmeglepőbb leletegyüttes az Telkibánya-Cser-hegyen, egy hatalmas sáncokkal (149. kép) övezett erődített településen előkerült a bronzkincs volt, amely hét óriási horgot tartalmazott. A különleges horgokkal nagy testű harcsákat foghattak ki. Csak az bökkenő, hogy a Zempléni-hegység szívében fekvő Telkibánya környékének patakjaiban ez a halfaj egyáltalán nem fordul elő. Harcsa legközelebb hét-nyolc kilométerre a Hernádban és 25-30 kilométerre a Bodrogban él, így ilyen nagyméretű horgokat leginkább ezeken a folyókon lehetett használni.

A Telkibányán talált horgászeszközök azonban közvetetten a földvárakat létrehozó közösségek által ellenőrzött terület nagyságára is utalhatnak. Talán annak a bizonyítékát találtuk meg, hogy az erődített települést birtokló csoport felségterülete a hegytől távolabb kanyargó, nagyobb síkvidéki folyókig is kiterjedt.

149. kép. Telkibánya-Cser-hegy, az erődített település sánca

A kincslelet előkerülésének körülményei

A 15 hektáros telkibánya-cser-hegyi erődített településen 2010-ben kezdett csapatunk fémkereső műszeres felderítést. A lelőhely területén eddig öt késő bronzkori bronzdepót, valamint 160 különböző korú – zömében késő bronzkori – magányos fémtárgyat sikerült összegyűjtenünk.[295]

150. kép. A telkibánya-cser-hegyi 2. depó előkerülési helye és tárgyainak eredeti helyzete

A hét nagyméretű bronzhorgot tartalmazó 2. kincslelet 2010. október 16-án került elő. A tárgyakat az erődített telep legfelső részén, a délkeleti peremtől nyugatra, kb. 50 méterre lefelé helyezték a földbe. A hegytető ezen a részen vízszintes platót képez, rajta sok kerámiatöredék és paticsdarab hever, ami arra utal, hogy az őskorban ez a zóna sűrűn lakott lehetett.

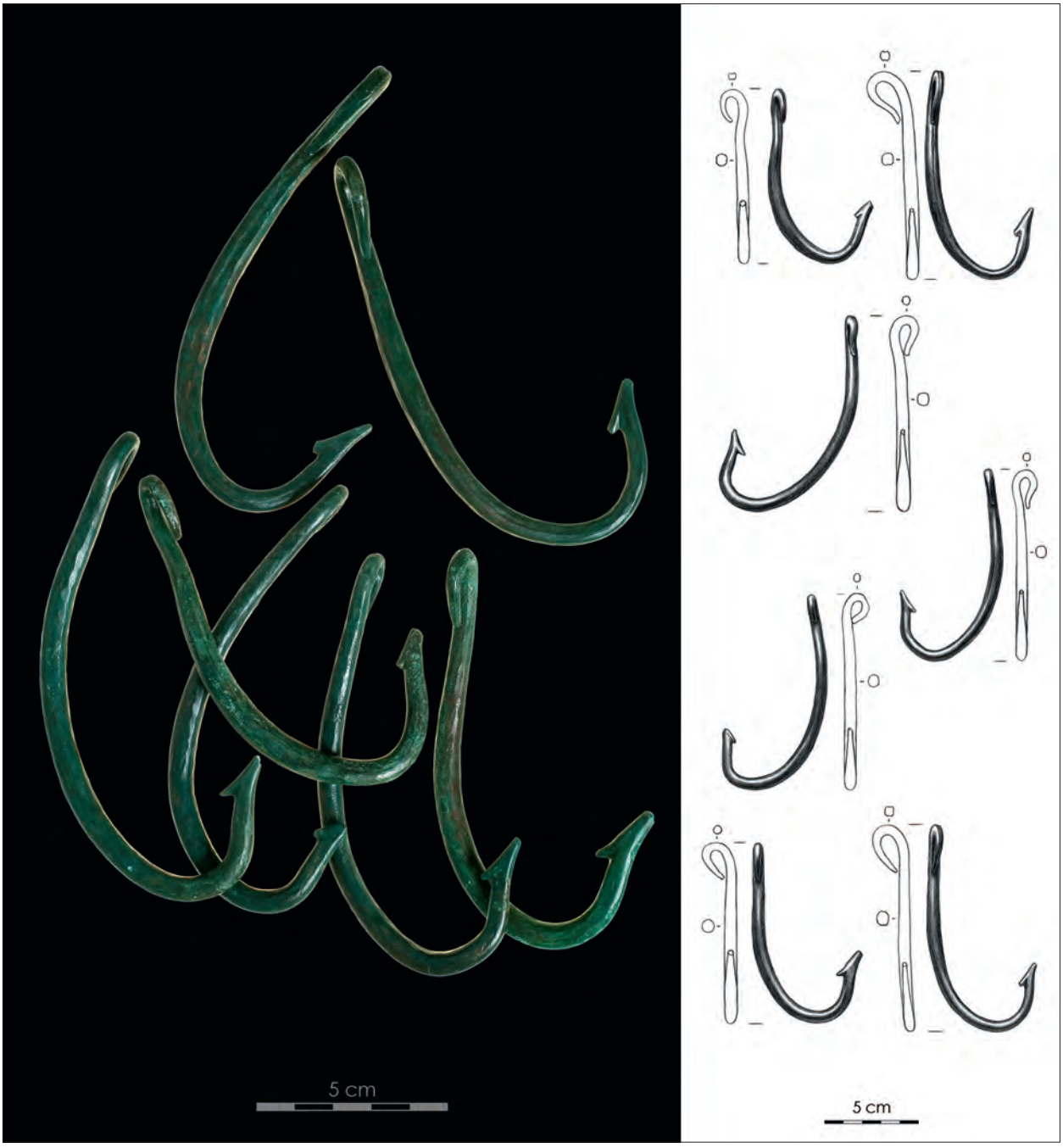
A bronztárgyak 25 centiméter mélységben egy kisméretű, ovális, jól elváló betöltésű gödröcskében feküdtek. A hét horog egymással párhuzamosan, száraikkal egymást fedve, szorosan összetapadva helyezkedett el – feltehetően kötegbe fogva, összekötözve tehették ide őket (*150. kép*).

Az elrejtett tárgyak

A kincslelet bronzhorgai szakával – a hal beakadását elősegítő, levél alakú heggyel – vannak ellátva, zsineg felőli végükön akasztóhurkos kialakításúak. A horgokat feltehetően egy nyers szálból vagy bronzrúdból kalapálták vagy hajlították a kívánt formára. A jobb állapotban megmaradt szakákon csiszolás- vagy reszelésnyomok figyelhetők meg. A horgok súlya 39 és 54 gramm között mozog. A horogszárak hosszúsága 9,8–11,8 cm, öbölnyílásuk – ez a hegytől a szár síkjáig mérhető távolság – 4,8–5,4 cm között van, tehát az összes darab közel ugyanabba a mérettartományba tartozik. A leletegyüttes bronztárgyai megtalálásukkor épek voltak, semmilyen sérülésnyomot nem megfigyeltünk meg.[296] Az akasztóhurkok külső és belső felületén kötözésre utaló kopásnyomok nem láthatók. Mindez arra utal, hogy a horgokat használatlanul vagy minimális használat után rejtették el (*151. kép*).

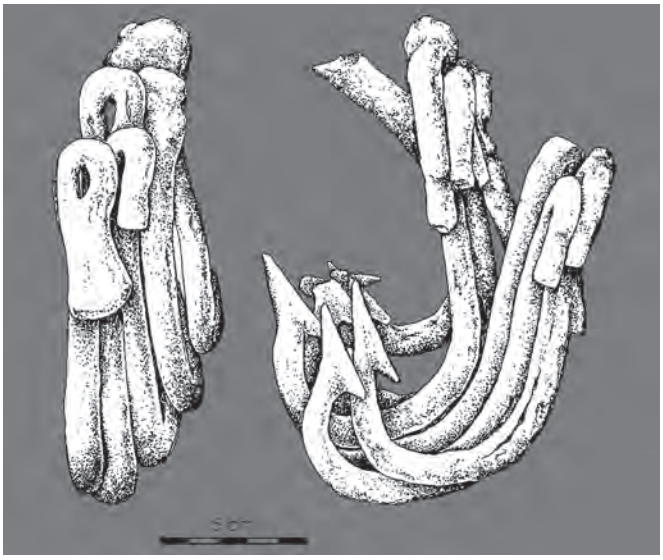
A Kárpát-medencei térségben előkerült késő bronzkori, szakával ellátott hegyű bronzhorgokat három méretkategóriába lehet sorolni. Az első kategóriát a kisebb (3–5,5 cm), a másodikat a közepes méretű (5,5–7,5 cm), a harmadikat pedig az ezeknél nagyobb szárhosszúságú példányok alkotják. A telkibányai 2. depó az utóbbi kategóriába tartozik. Nagyméretű, akasztóhurkos horgok a Kárpát-medencén kívül is előfordulnak, és legtöbbjük édesvízi halászattal kapcsolatba hozható lelőhelyekhez kötődik. A telkibányai depó egyik legközelebbi párhuzama a Pó-vidékén, Frattesina (Olaszország) késő bronzkori településén előkerült, hét darab 12–13 cm hosszúságú, összekorrodálódott horogból álló depólelet[297] (*152. kép*). Az égei és itáliai térségből ismert horgok nagy része a mindennapi tevékenység során elkallódott szórvány darab. Deponált együttesek részeként horgok az említett frattesinai példán kívül csak a Kárpát-medencei és a balkáni térségben fordulnak elő. Temetkezések mellékleteként horgokat csak az Égei-térségben,[298] valamint Nyugat- és Közép-Európában[299] találunk.

A mai magyarországi horgászkultúrában a telkibányai bronzkori darabokhoz hasonló horgokkal az európai vagy lesőharcsa *(Silurus glanis)* horgászatának eszköztárában találkozhatunk. A kereskedelemben jelenleg beszerezhető horgok közül a hat-hét centiméteres szárhosszúságú méret a legnagyobb, ám még ez is jóval kisebb, mint a telkibányai 2. depó darabjainak átlag 11 centiméteres szármérete. A magyar néprajzi anyagban az ilyen méretű és formájú horgok szintén a harcsa halászatához kapcsolódnak. A nagyméretű horogtípust a

151. kép. A telkibánya-cser-hegyi 2. depó

parton rögzítve fenekező készség részeként vagy nagyobb élő csalihalat ráhúzva, esetleg karók közé kifeszített zsinegről lecsüngő ún. átkötő horogként használták. A halászok az ilyen típusú eszközökből egy adott vízszakaszon általában egyszerre többet is használtak, úgy, hogy egy készséghez akár több horgot is csatlakoztattak.[300] A horogfajták közül a harcsára alkalmazott horgok voltak a legnagyobbak és a leggondosabban elkészítettek, mivel az 50–100 kilogramm közti halak kifogása során nagyon nagy terhelésnek voltak kitéve.

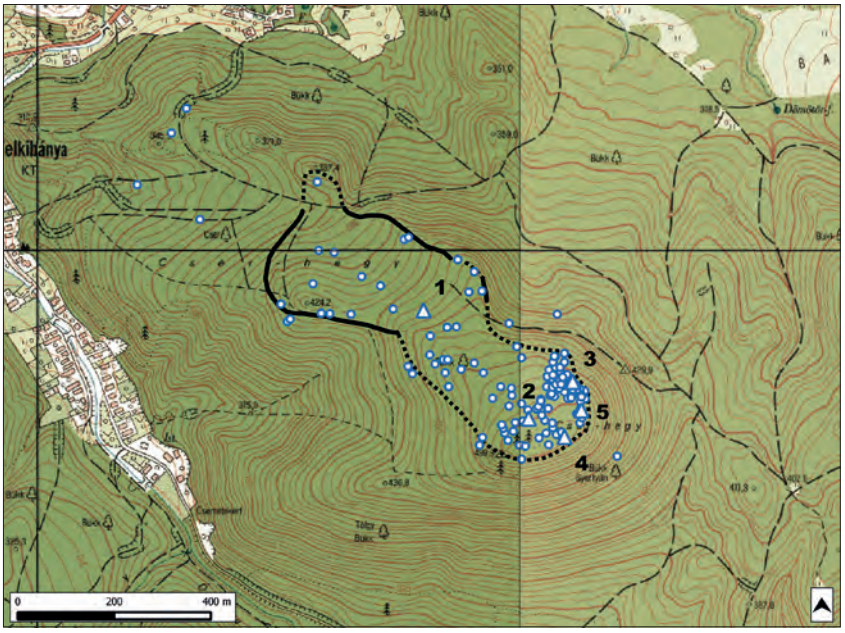
152. kép. Nagyméretű horgokat tartalmazó depó az észak-olaszországi Frattesinából

A nagy horgos halászat elsősorban a nagyobb folyókon zajlott. Ilyen halászeszközökkel Telkibányához legközelebb a Hernádon lehetett halászni. A Hernád a 19. század végéig halban gazdag, jól halászható víznek számított, európai harcsa is előfordult benne. Nagy horgos halászatra is van adat innen, bár nem jellemző ezen a vízen.[301] Lelőhelyünkhöz legközelebb igazán nagy eséllyel a kb. 30 kilométerre található Bodrogon lehetett alkalmazni ezt a technológiát. Mindezek alapján valószínűnek látszik, hogy a telkibányai 2. depó horgai nagy testű harcsák kifogására kialakított, speciális darabok lehettek.

A lelőhely környezete

Telkibánya-Cser-hegy[302] a Zempléni hegység négy jelentős,[303] biztosan késő bronzkori erődített településének egyike. A lelőhely fémkereső műszeres felderítésének elsődleges oka az volt, hogy a területen végzett terepbejárásunk során illegális fémkereső műszeres tevékenység nyomaira bukkantunk, ezért megpróbáltuk a még megmenthető és dokumentálható fémtárgyakat felgyűjteni.

A területen végzett felszíni leletgyűjtéseink alapján a Cser-hegyen a késő bronzkorban és a késő vaskorban számolhatunk jelentős megtelepedéssel. A késő bronzkori fémtárgyak a lelőhely egész területén előfordulnak, de legnagyobb koncentrációjuk az erődítéssel övezett településrész felső negyedében figyelhető meg (*153. kép*). A szórvány bronzleletek nagy része – hasonlóan a más késő bronzkori lelőhelyeken megfigyelt tendenciához – itt is különböző tárgyak apró töredékeiből, öntőcsapokból, valamint öntőrögökből áll. Ép tárgy nagyon kevés került elő: mindössze egy sarló, egy tokos kalapács, egy lándzsa, egy tű és egy homokóra formájú csüngő tartozik ebbe a kategóriába (*154. kép*).

153. kép. A telkibánya-cser-hegyi lelőhely térképe az előkerült depókkal és a szórvány bronztárgyakkal

154. kép. Válogatás a Telkibánya-Cser-hegyen előkerült szórvány bronztárgyakból

A késő bronzkori település a sáncon kívüli területekre is átnyúlik. A sáncokkal kerített területtől nyugatra húzódó kis lejtésű, kb. hat-hét hektáros felszín egészen a meredeken lefutó hegyoldal pereméig lakott lehetett, erre utal az itt gyűjthető késő bronzkori kerámiaanyag és néhány bronztárgy is.

A lelőhelyen általunk felfedezett öt bronzkincs közül négyet (2., 3., 4., 5. depó) a sánc által határolt településrész legmagasabb, délkeleti negyedében, egy kb. 200 méter átmérőjű körön belül rejtették el. A környezetükben gyűjtött kerámia- és tapasztástöredékek arról tanúskodnak, hogy ez a településrész sűrűn lakott volt. A hét nagy bronzhorgot a 2. kincs tartalmazta. A 3. depó egy lejtőn szétszóródott hajfonatkarikákat és vekni alakú bronzöntvényeket foglalt magában,

155. kép. A telkibánya-cser-hegyi 3., 4. és 5. depó

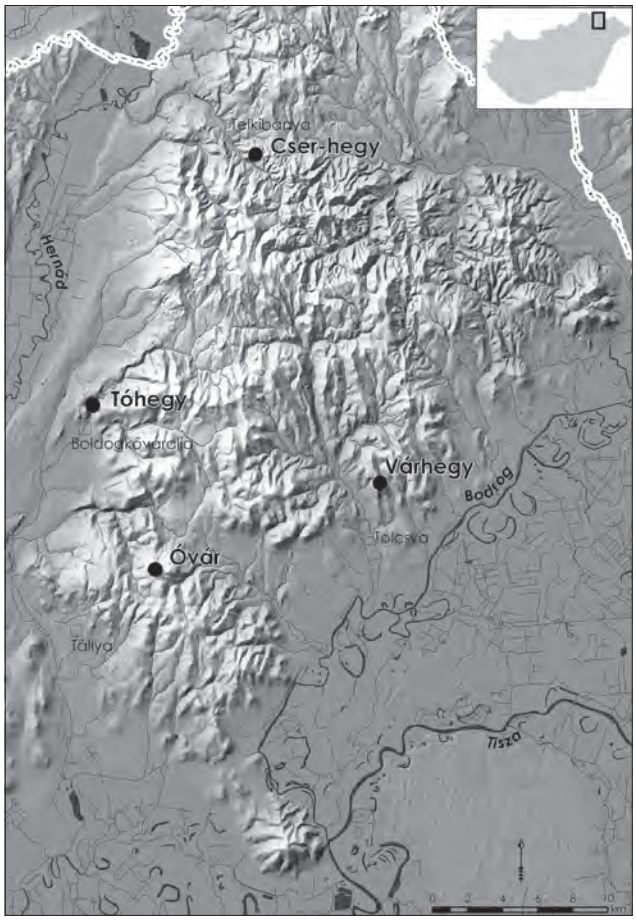
a 4. pedig egy Blatnica-típusú,[304] trébelt díszítésű bronzcsésze összegyűrt töredékéből, egy díszített lemezöv darabjából és bronzlemezekből állt. Az 5. kincs két, egymástól egy méter távolságra lévő részét egy nagy fa gyökerei bolygatták meg. Az egyik csoportba gondosan egymásra halmozva egy tokos baltát, csüngőket és karikaékszereket helyeztek, s egy bronz karpereccel zárták le. A másik halmaz két bronztűt, egy sarlót, egy falerát, bronz spirálcsövecskéket, egy tokos vésőt és egy kocsikerékagy töredékét tartalmazta (*155. kép*).

Az 1. depó a másik négy depólelet alkotta koncentrációtól kb. 250 méterre északnyugatra, egy lejtősebb felszínen kialakított kis teraszon került elő. A felszínen található patics- és kerámiatöredékek itt is épületek egykori jelenlétére utalnak. A leletegyüttes[305] törött tokos baltákat, egy kettétört lándzsát, egy árat, a tokos balták tokjába dugott apró bronzrögöket, egy bronz karperecet és négy nagyméretű, szakával ellátott hegyű, akasztóhurkos végződésű bronzhorgot tartalmazott. A karperecre korrodálódott szervesanyag-maradványok arra utaltak, hogy a tárgyak egy durva szövésű textíliába voltak csomagolva (*156. kép*).

A lelőhelyről származó, keltezhető bronztárgyak alapján úgy tűnik, hogy a bronzkori erődített települést a Kr. e. 13. századtól a Kr. e. 11. századig használták.

156. kép. A telkibánya-cser-hegyi 1. depó tárgyai és a depó eredeti helyzete

Az elrejtés okának értelmezése

157. kép. A Zempléni-hegység késő bronzkori erődített települései

A telkibányai lelőhely az itt talált öt depólelet, valamint a nagyszámú magányos bronztárgy és tárgytöredék alapján a késő bronzkorban a Zempléni hegység északi térségének egyik központi települése lehetett (*157. kép*). Ezt a különleges szerepet erősíti meg közvetett módon a horgokat tartalmazó 2. depólelet is. A depó hét nagyméretű horga egy különleges, a korszakban ritkán előforduló tárgytípust reprezentál. A harcsa nagy testű példányainak kifogására alkalmas horgok gondosan elkészített, nagy teherbírású, megbecsült szerszámok lehettek. Nem tartozhattak egy átlagos háztartás mindennapi tárgyai közé, de még a halászati eszközök – hálók, varsák, fából vagy csontból készült kisebb horgok stb. – között is különleges helyük lehetett. A harcsa halászata speciális tudást igényelt: a nagy testű ragadozó búvóhelyének, táplálkozási szokásainak ismerete mellett a megfelelő csali és a halászatához szükséges készségek elkészítése összetett feladatnak számított.

A harcsa húsa értékes fehérjeforrás, így elképzelhető, hogy az év bizonyos időszakaiban egy-egy közösség számára stratégiai fontosságú volt a megfelelő számú egyed elejtése. Feltételezhető, hogy a ragadozó halak nagy testű példányainak halászata idényhez kötődött.[306] A harcsa horgászatában ilyen lehetőséget kínál tavaszi íváskor a korcsoportokba verődő, bágyadtabb halak becserkészése, vagy a nyári kisrágcsáló-vonulás, amikor a halak a vizeken keresztülúszó cickányokat és mezei pockokat vadásszák. Szezonális alkalom a vermelőhelyekre összegyűlő állatok téli halászata is, amikor a hal romlékony húsát hosszabb ideig lehet tárolni. A középkori Magyarországon a Duna óriás hala, a viza játszott hasonló szerepet, amelynek halászata királyi felségjog volt, húsa az udvari arisztokrácia megbecsült presztízsételének számított.

Ezek után joggal merül fel a kérdés, hogy miért deponálnak a hegység belsejében fekvő településen két olyan együttest is, amelyek nagy testű ragadozó halak fogására alkalmas bronzhorgokat tartalmaznak?

Telkibánya környékén ezek az eszközök nem használhatók, mivel itt csak sekély, gyors folyású patakok vannak (pl. Bózsva-patak), amelyekben a legnagyobb testű hal az átlag 20-40 centiméter hosszúságúra és 0,5–0,8 kilogramm súlyúra megnövő sebes pisztráng *(Salmo trutta)* lehetett. Ilyen méretű halakat a nagy horgokkal nem lehet zsákmányul ejteni. Az 1. és 2. depókban található horgokat legközelebb innen hétnyolc kilométerre a Hernádon, de leginkább 25-30 kilométerre a Bodrogon lehetett használni.

Amennyiben a halászhorgokat úgy értelmezzük, hogy azokat a Cser-hegyi településen élő emberek létfenntartásukhoz használták, akkor a horgok depóleletekben való feltűnése arra utalhat, hogy az erődített települést birtokló közösség területi fennhatósága vagy erőforráskörzete, de legalábbis „halászati joga" a nagyobb folyókig – minimum a Hernádig, de talán a Bodrogig – terjedt. Nem tarthatjuk kizártnak az sem, hogy a horgokat nem a helyben lakók, hanem egy távolabb élő, a földvárat csak egy-egy ünnepély vagy szertartás alkalmából felkereső közösség vagy csoport képviselői helyezték a földbe. Ebben az esetben a horgokat tartalmazó depók egy konkrét deponálási mintázatot képviselhetnek, amelyben a felajánlásra kerülő tárgyak típusa és talán a számuk[307] is meghatározott jelentést hordozott a deponálási cselekményben résztvevők számára. A horgok szimbolikus jelentésének egy sajátos – talán a késő bronzkori elit társadalmi státuszához is kötődő – változatára utalhat az a Tirolban előkerült depólelet, amely egy bronzkardból, a kardhoz tartozó kardöv vereteiből és egy 7,5 centiméteres szárhosszúságú, szakás, akasztóhurkos horogból állt.[308]

Akármelyik verziót fogadjuk is el, a nagy bronzhorgok itteni feltűnése egyértelműen jelzi azt, hogy a Cser-hegyi magaslati település különböző természetföldrajzi adottságú területeken gazdálkodó közösség vagy közösségek rituális és talán politikai, gazdasági központja, találkozóhelye lehetett.

Két szomszédvár: Abasár-Hajnács-kő

A Mátra déli lejtőiből kinyúló Hajnács-kői hegygerincen épült őskori várat rejtély lengi körül. Nem tudjuk, kik és mikor építették, és az sem világos, hogy meddig lakták a meredek sziklákkal és erős falakkal körülvett területet. Tovább szaporítja a várral kapcsolatos kérdések körét a közvetlen szomszédságában emelkedő rónya-bérci késő bronzkori erődített település. Nem tudjuk, milyen kapcsolat volt a két vár és lakói között, egy időben éltek-e egymás mellett, és ha igen, akkor baráti vagy ellenséges volt-e a viszonyuk?

A Hajnács-kői erődítmény legizgalmasabb rejtélye a kősáncok előterében elrejtett különös aranykincshez kapcsolódik. A párhuzamok nélküli, szokatlan formájú, nagyméretű aranytárgyak őskori eredetéhez nem fér kétség, de egyelőre sem pontos korukról, sem funkciójukról, sem pedig elrejtésük okáról nincs biztos tudomásunk.

A kincslelet előkerülésének körülményei

Az erődített településen 2009 novemberében fedeztük fel a két egymásra helyezett díszített aranylemezből álló kincsleletet (*158. kép*). A tárgyakat a település északi részét leválasztó sánc délkeleti előterében, a sánc követeitől nyolc méterre délre, a hegyplató meredek szegélyétől tíz méter távolságra lévő sík részen rejtették el.

A 25-30 centiméter mélységben előkerült felső lemez a kibontás során elmozdult, de pontosan rekonstruálni tudtuk az eredeti helyzetét. A lemezek közvetlenül egymáson, díszített felületükkel felfelé feküdtek úgy, hogy a felső lemez csaknem takarta az alsót. Az aranylemezek a kövekkel kevert humuszréteg alatt, egy töredezett kövekből álló, feltehetően az erózió által létrehozott rétegen voltak elhelyezve. A deponált tárgyak köré kialakított 100 × 55 centiméteres szondában nem találtuk beásás vagy egykori építmény nyomát. A bontás során a humuszból két kézzel készült, őskori edény jellegtelen oldaltöredéke került elő.

A deponált tárgyak

A depóban elhelyezett mindkét aranylemez mérete 110 × 210 mm volt, súlyuk 84, illetve 88 gramm (*159. kép*). A felső aranylemez a 2017-ben elvégzett mérés szerint 90% aranyat és 10% ezüstöt tartalmaz.[309] A Hajnács-kői lemez magas aranytartalmával feltűnően eltér a korszakból ismert más aranytárgyak kevésbé finom ötvözeteitől.

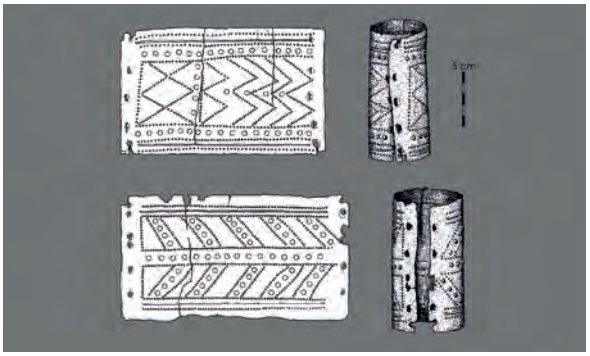
A poncolt, geometrikus mintával díszített, téglalap alakú aranylemezek keltezése a mai napig bizonytalan. Néhány távoli párhuzam alapján elsődlegesen a késő bronzkor – kora vaskor átmeneti időszakára, a Kr. e. 9. századra datálhatjuk őket. Ilyen párhuzamot láthatunk a Kr. e. 10–9. századra keltezett hajdúsámsoni 3. kincs bronzból készült, poncolt geometrikus mintával díszített, henger alakú tárgyaiban, melyeket csuklóvédő lemeznek tartanak[310] (*160. kép*). Hasonló díszítés borítja a kora vaskorra keltezett gyomai kincs cső formájú, egykor talán korbács vagy jogar nyelét borító, cikkcakkdíszes aranylemezeit is.[311] Fogódzó lehet

158. kép. Az abasár-Hajnács-kői aranykincs előkerülési helye és a tárgyak eredeti helyzete

159. kép. Az abasár-Hajnács-kői lelőhelyen előkerült két aranylemez elő- és hátoldala

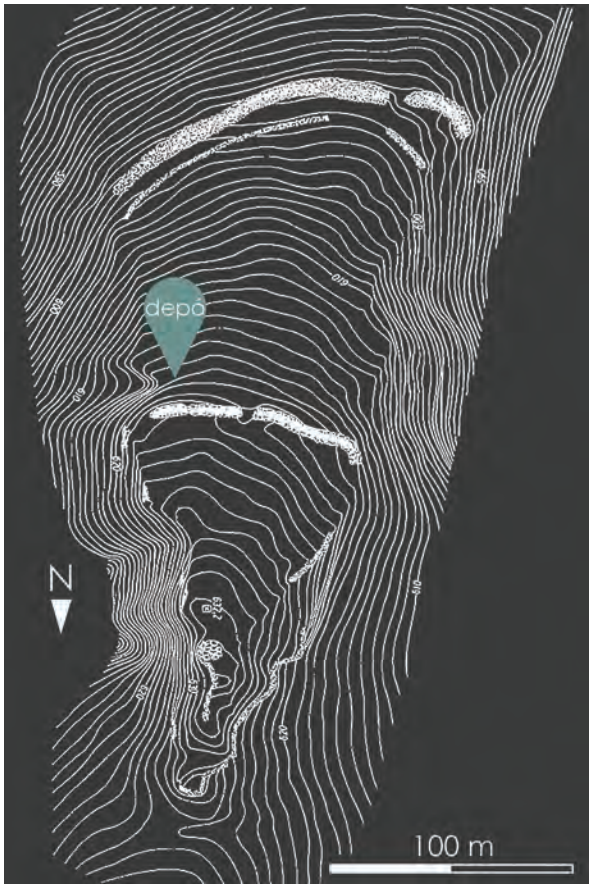
160. kép. A hajdúsámsoni 3. kincs geometrikus mintával díszített bronzlemezei

a Hajnács-kői tárgyak időbeli elhelyezéséhez geometrikus mintázatuk is, amely a kora vaskori Mezőcsát-kultúra Kr. e. 9–8. századi temetkezéseiből ismert csontlemezek díszítésével is rokonítható.[312]

Hasonlóan kérdéses a tárgy egykori rendeltetése is. Az aranylemezek hosszabb oldalainak visszahajtott széle és a rajtuk ütött kisebb-nagyobb lyukak azt jelzik, hogy egy vékony bőr- vagy faalapra lehettek felszögelve. Az egyik lemez kihajlított pereme arra enged következtetni, hogy az aranytárgyakat eredeti alapjukról lefeszegették, és ezt követően rejtették el őket.

A lelőhely környezete

Az 1,7 hektár kiterjedésű és két, kősáncokkal elválasztott egységből álló erődített települést egy sziklás hegygerincen alakították ki (*161. kép*).[313] A két, egymással párhuzamosan futó sáncot a hegygerinc lankás, s emiatt kevésbé védett déli oldalára építették. A települést kelet és nyugat felől meredek lejtő határolja, ezért csak a nyugati oldal egy rövid szakaszán építettek falat. A felső vár nagyméretű kőtömbökből álló, helyenként hat méter szélesen és két méter magasan megőrződött sáncmaradványa a legjobb állapotban fennmaradt képviselője ennek az erődítéstípusnak Magyarországon. Mindkét sánctestet kapunyílás töri át, az északi kapu három méter széles nyílásának sarokkövei is helyükön maradtak. A hegygerincen a déli sáncon kívül is látható néhány kisebb kőfal és terasz, ami azt jelzi, hogy az őskorban ezeket a területeket is használatba vették.[314]

161. kép. Az abasár-Hajnács-kői lelőhely szintvonalas rajza az aranykincs helyének megjelölésével

162. kép. Az abasár-Hajnács-kői erődített település belső sáncának kapuja és a nyugati sánc egy részlete

A lelőhelyen két teljes napot töltöttünk fémkereső műszeres kutatással, ám az aranykincsen kívül csak két bronzrög és egy középkori vaslándzsa került elő. Kerámialeletet csak a felső vár területén találtunk: itt a sánctesttől északnyugatra, vaddisznótúrások felszínén sikerült tíz apró töredéket gyűjteni. A kézzel készült edények díszítetlen oldaltöredékei a késő bronzkor és kora vaskor időszakára keltezhetők.

Hajnács-kő szomszédságában, Abasár-Rónya-bércen egy másik erődített település is található.[315] A két várat légvonalban csupán kb. 900 méter távolság választja el, de köztük húzódik a Tekeres-patak mély, meredek falakkal határolt, nehezen járható völgye (*162. kép* baloldalt). A rónya-bérci

163. kép. Abasár-Rónya-bérc erődített településén előkerült bronztárgyak

hegygerinc szélesebb, mint a Hajnács-kői, így ott egy 42 hektár alapterületű település kialakítására nyílt lehetőség. Mivel a környező lejtők nem mindenütt elég meredekek, a védsáncok hosszabbak, mint a másik vár körül. A rónya-bérci lelőhely átkutatása során három késő bronzkori bronztárgyat találtunk: a déli oldalon egy bronzrögöt és egy fűrészlaptöredéket, az északkeleti sánc mentén pedig egy ívelt hátú, nyélnyújtványos késő bronzkori kést (*163. kép*). A kés jól keltezhető darab, a Kr. e. 13–12. században készülhetett. Ezen a településen jóval több kerámiatöredéket gyűjtöttünk, mint a másikon. A legnagyobb sűrűségben a lelőhely északkeleti részén, a sánc belső oldalának 50-100 méteres körzetében szóródnak a késő bronzkor és kora vaskor idejére keltezhető edénytöredékek.

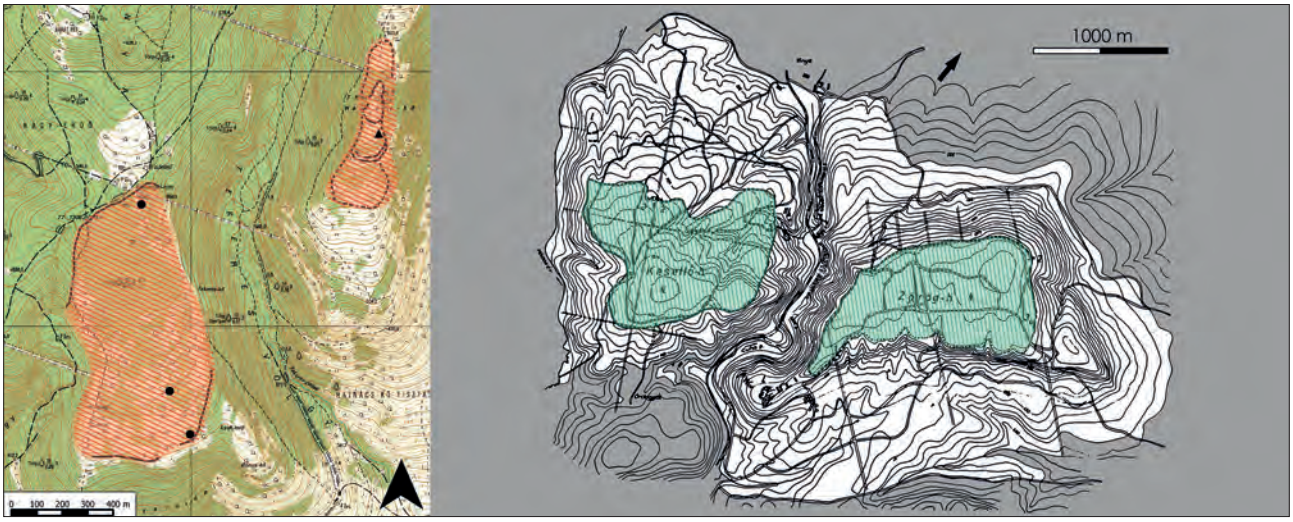
Az elrejtés okának értelmezése

A két aranylemez különleges és megbecsült tárgy lehetett. Jelentőségükre utal az is, hogy az erődítmény központi részén, a belső vár falainak előterében, a kapuhoz vezető úttól nem messze lettek a földbe helyezve. Valószínűleg nem titokban menekítették őket ide, hiszen ebben az esetben biztosan nem a várban folyó tevékenységek egyik „csomóponti", mindig szem előtt lévő helyszínét választották volna ki az elrejtés helyéül. Ebben az összefüggésben fennáll a lehetősége, hogy a vár frekventált pontján, a bejárattól nem messze elhelyezett tárgyakat alapító áldozatként helyezték földbe a falak közelében.

Az aranylemezek funkciója egyelőre nem tisztázott, de akár ruhadíszek, akár valamilyen fából vagy bőrből készült jelvény veretei voltak, mindenképpen fontos szimbolikus szerep társulhatott hozzájuk. A szegélyeken látható hajlítások és gyűrődések alapján elképzelhető az az értelmezés is, hogy egy megsérült vagy jelentését vesztett tárgyról szerelték le a két lemezt, és deponálásukkal a tárgy eredeti jelentésének rituális felszámolása volt a cél.

Megválaszolatlan kérdések övezik az elrejtés színhelyéül szolgáló Hajnács-kői vár pontos korát és egykori szerepét is. A várban tapasztalt lelethiány arra utal, hogy kevesen és rövid ideig lakhatták, ám az sem tartható kizártnak, hogy a korábban bemutatott parád-várhegyi példához hasonlóan ez a település is csak ideiglenesen betelepült, ünnepélyek alkalmával használt, szakrális jelentőséggel felruházott tere lehetett a környék közösségeinek.

A megoldásra váró kérdések sorát gyarapítja a Hajnács-kői vár és a szomszédos Rónya-bérc erődített települései közötti kapcsolat mibenléte (*164. kép* baloldalt). A két lelőhely teljesen eltérő topográfiai adottságokkal rendelkezik: a Hajnács-kői egy kis alapterületű vár, de magasabb, szélesebb és tagoltabb sáncai vannak, mint a rónya-bérci erődített településnek, míg a rónya-bérci sűrűbben lakottnak tűnik és jóval nagyobb méretű. Időbeli viszonyuk sem tisztázott. A keltező értékű leletek alapján a rónya-bérci település korábban létezett, de nem zárható ki, hogy volt olyan időszak, amikor a két települést párhuzamosan használták.

164. kép. Késő bronzkori erődített települések egymás közelében. Abasár-Hajnács-kő és Abasár-Rónya-bérc (baloldalt). Bakonyszentlászló-Kesellő-hegy és Bakonyszentkirály-Zörög-hegy (jobboldalt)

Amennyiben elfogadjuk egyidejűségüket, felmerül a kérdés, hogy milyen kapcsolatban állt egymással a két település? A különböző történeti korokban nem ismeretlen jelenség, hogy szoros közelségben épülnek ki önálló várak.[316] Ezek funkcionális egységet képezhetnek, de előfordulhat az is, hogy két rivalizáló, ellenséges közösség hoz létre stratégiai vagy szimbolikus okokból egymás szomszédságában erődítést.

Az abasári szomszéd várak esete a késő bronzkori Kárpát-medencében nem tekinthető egyedei esetnek. A Kr. e. 12–10. századi Dunántúlon Bakonyszentlászló-Kesellő-hegyen és Bakonyszentkirály-Zörög-hegyen hasonló módon jött létre és élt egymás mellett nagyjából egy időben két nagy erődített település (*164. kép jobboldalt*). A Bakony két legnagyobb őskori erődítését mindössze 600 méteres távolság és egy mély, meredek falú patakvölgy választja el.[317]

A rivalizáló szomszéd várak viszonyának kérdését az tény is árnyalja, hogy a késő bronzkori földvárak stratégiai fontosságuk mellett fontos szimbolikus jelentést is hordozhattak. Az egyes területumok frekventált pontjain – pl. magaslatokon, vitatott határokon – felépített erődítések vizuális jelként szemléltették az adott területet birtokló közösség erejét a szomszédos csoportok számára. Ebben az esetben két egymás közelében felépült, egyidejű erődítés közvetett módon egy ősi territórium határvonalát is jelezheti. Hasonló jelenséggel középkori – 13–14. századi – magánvárak kapcsán is találkozunk Magyarország északkeleti részén. A vetélkedő, birtokvitákba keveredő nemesi családok számos esetben tudatosan építettek egymás közelében erősségeket, amivel az volt a céljuk, hogy területi igényeiket szemmel látható módon is kifejezésre juttassák.[318]

Kardok a pusztában: Mezőberény-Telek-dűlő

Az alföldi füves pusztákon a Kr. e. 12–10. század idején látványos átalakulás figyelhető meg: egymástól 10-15 kilométeres távolságra erődítések épülnek, *és az addig szinte lakatlan területeket tanyák és kis települések hálózata népesíti be. A betelepüléssel párhuzamosan a táj egyre több pontján rejtenek el fegyvereket tartalmazó tárgyegyütteseket.*

A legelőkön napvilágra kerülő magányos kardok és fegyverkincsek azt a folyamatot jelzik, ahogyan az erőforrásokért versengő, nagyállattartó klánok megpróbálják szimbolikus értelemben is birtokba venni az általuk használt földeket és legelőket. Értékes fegyvereket rejtő áldozati felajánlásaik sikeres marharablások, katonai vállalkozások, győztes párharcok emlékét őrzik, és a közösség kohéziója szempontjából fontos mítoszokat, meséket kötnek a formálódó territóriumok fontos pontjaihoz. A száraz pusztarétek egyikén elrejtett mezőberényi kardpár szemléletes példája annak, hogyan adhat egy deponálási cselekmény új jelentést a táj egy látszólag semleges részletének.

165. kép. A mezőberény-telek-dűlői karddepó kibontott tárgyai a lelőhely felfedezőjével (baloldalt). A karddepó elsőként előkerült két darabja (jobboldalt)

A kincslelet előkerülésének körülményei

2014 júniusában a Mezőberénytől északnyugatra eső Telek-dűlő nevű határrészen Dombi Zoltán – régészeti lelőhelyek felderítésével foglalkozó lelkes helyi lokálpatrióta – a sarjadó kukoricavetést járva egy bronz kardmarkolatra és tőle tíz méterre egy kard pengetöredékére bukkant. Útmutatása alapján fémkeresőműszeres kutatócsapatunk az első két kardtöredék környezetében hat további bronzkarddarabot gyűjtött össze (*165. kép*). Az összes töredék a szántás során megmozgatott 35-40 centiméteres humuszrétegben feküdt, kivétel nélkül másodlagos pozícióban. Az egymáshoz viszonylag közel, ötméteres körön belül, csaknem egyvonalban szétszóródott tárgyak arra utalnak, hogy az elrejtett fegyverek eredetileg egymás mellett feküdtek, a mezőgazdasági művelés csak a közelmúltban mozdította ki őket eredeti helyzetükből (*166. kép*).

Az elrejtett tárgyak

A lelőhelyen gyűjtött töredékekből két ún. csészés markolatú kardot lehetett összeállítani (*167. kép*). Ez a fegyvertípus a Kr. e. 11–10. században a Kárpát-medence keleti peremétől az Alpok keleti vonulatáig húzódó térség egyik legelterjedtebb kardformája volt.[319]

Mindkét mezőberényi kard magas színvonalú munka: öntésük minősége átlagon felüli, markolatukra összetett geometrikus motívumokat; finoman felpolírozott pengéjükre pedig vonalkötegeket vésték. Az első ránézésre felismerhető hasonlóságok ellenére a két fegyver díszítése eltér: az egyik markolaton koncentrikus körökből, a másikon háromszögekből álló mintázatot alakítottak ki. Hasonló fegyverek legnagyobb számban a Tiszántúlon kerültek elő. A koncentrikus körökkel díszített markolatú darabbal rokonítható kardok többek között a hajdúböszörményi kincsből és a tiszakarádi depóból ismertek,[320] míg a háromszögekkel díszített, ritkább típusnak tekinthető fegyver legközelebbi párhuzama a hajdúböszörményi kincsben található.[321]

Az elsődleges mikroszkópos vizsgálatok[322] kimutatták, hogy a kardok meghajlítva, de nem összetörve kerültek a földbe, és később a mezőgazdasági művelés következtében törhettek három, illetve öt darabra. A kardok felélezett, polírozott, használatba vett darabok voltak. A pengéjükön látható sérülések kivétel nélkül új keletűek, így nincs rá bizonyíték, hogy harcban használták volna.

A lelőhely környezete

A két kard a tágabb határrészhez képest kissé mélyebben fekvő, sekély, mederszerű mélyedés peremén került elő. A fegyverek lelőhelyének környékét 500 méter átmérőjű körben aprólékosan átvizsgáltuk, de egykorú településnek vagy másik depónak nem találtuk nyomát.

166. kép. A kard darabjainak szóródása a mezőberény-telek-dűlői lelőhelyen

Biztosan a késő bronzkorra keltezhető lelőhelyeket legközelebb a kardoktól mintegy két és fél kilométerre délre, Hunya község határában ismerünk. Kb. három kilométerre északra a Körös völgyében Csárdaszállás és Köröstarcsa határában található egy-egy nagy kiterjedésű, bőséges kerámiaanyagot felvonultató település, amely a Gáva-kerámiastílus korszakára keltezhető.

A térség települési képe a Tisza és a Körös völgyének jellegzetes kettősségét mutatja. A nagyobb, sűrűbben lakott települések az alacsonyabban fekvő folyóvölgyszakaszok peremén helyezkednek el, esetünkben a kardok elrejtésének helyétől északra. A délre eső, rosszabb vízellátású, magasabban fekvő vidék késő bronzkori lelőhelyei jóval kisebbek és ritkábban lakottak, ezért szállások vagy tanyák láncolataként értelmezhetjük őket (hasonló típusú települések lehettek, mint a zsákai kincsek kapcsán bemutatott tanya).

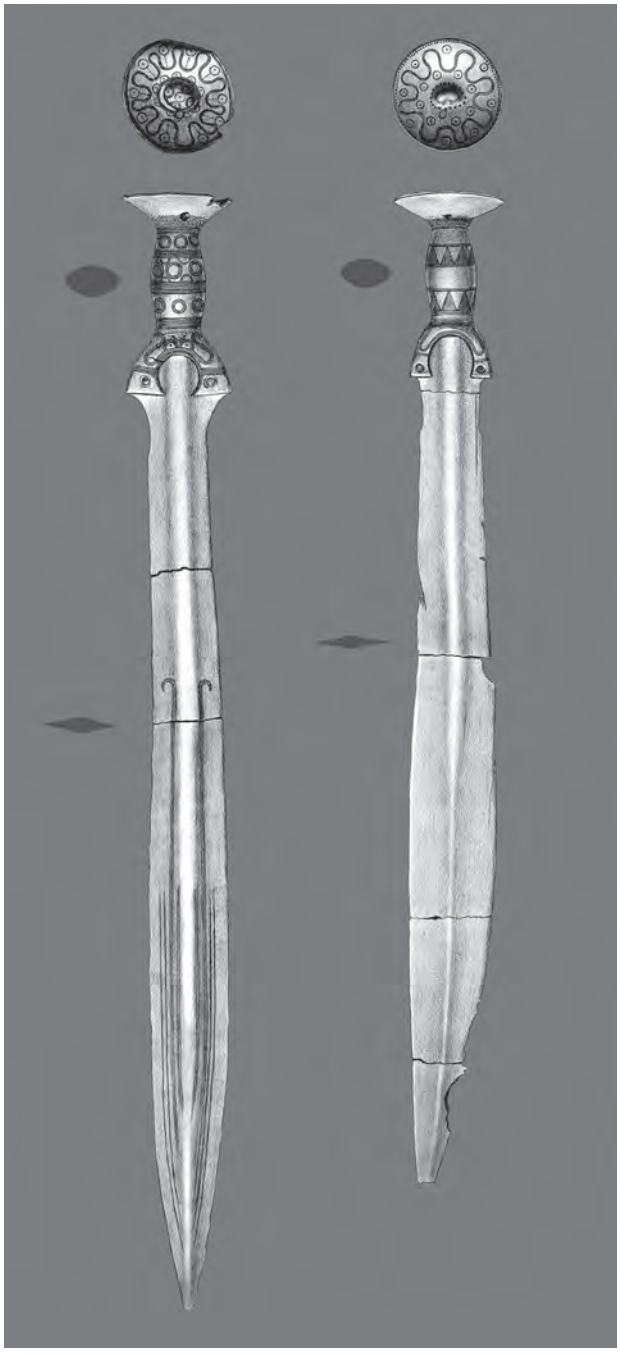
Az Első Katonai Felmérés térképlapját nézve látjuk, hogy a kardok lelőhelye a 18. században egy sík, lakatlan mezőség középpontjában helyezkedett el (*168. kép*). Az itteni kötött talaj, bár nehezen művelhető,

gabonatermesztésre és legeltetésre kiválóan alkalmas, amit a térképlapon feltüntetett szántóföldek is bizonyítanak. A karddepó környezetében a késő bronzkori vegetáció fűvel borított löszpusztarét lehetett, amelyet csak néhol törtek meg nádasok és ligetes erdők. A tágabb régió hasonló tájait az Árpád-kortól a középkor végéig elsősorban nagyállattartásra használták, míg az alacsonyabb fekvésű Körös-menti árterületek szigeteit gabonatermesztésre szakosodott parasztok művelték.[323]

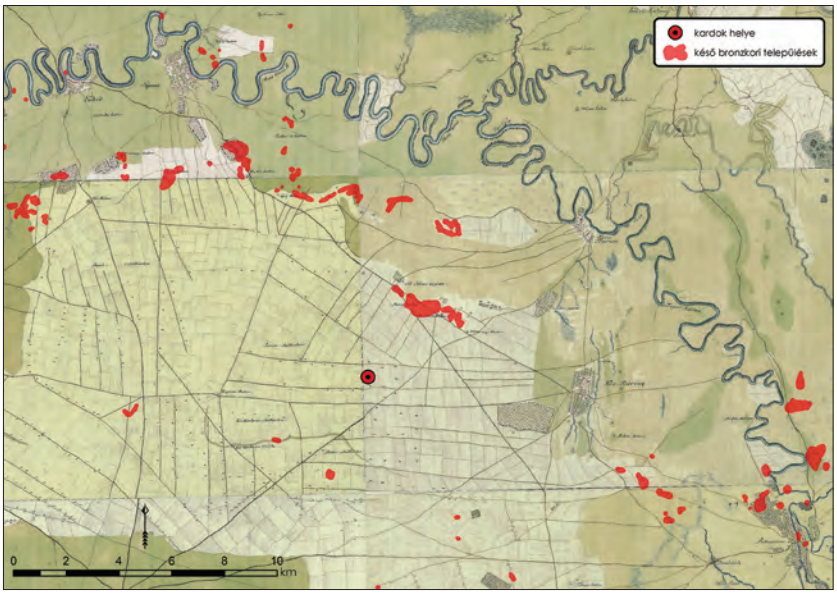
Az elrejtés okának értelmezése

A kardok a késő bronzkori világban kiemelt jelentőséggel felruházott tárgyak voltak. Az egyes kardok méretét, díszítéseit készítőik a legtöbb esetben az adott egyén igényeinek figyelembevételével alakították ki, tekintettel testméretükre, vívási stílusukra is, ami rendkívül személyes darabokká tette őket. Ennek következtében a kard a tulajdonos identitásának hordozójává vált: formája, díszítőmotívumai jelezték birtokosának rangját, társadalmi helyzetét és adott esetben kapcsolatrendszerének kiterjedtségét is. A kardok diplomáciai ajándékként is szolgálhattak. Ilyen esetekben alakja és díszítése a beavatott szemlélő számára felfedte a fegyver korábbi történetét, valós és jelképes értékét. Bizonyos esetekben a kardok eredeti tulajdonosuktól függetlenedve önálló „személyiséggé" válhattak, és ez által, úgy hitték, akár újabb birtokosaik sorsát, tetteit is befolyásolhatták.[324]

A kard mint fegyvertípus egyértelműen a férfiakhoz kötődött, és egy, a bronzkorban nagyon fontos ideológiai értéket, a harciasságot testesítette meg. Egy speciális harcmód – a szemtől szembeni küzdelem – kapcsolódott hozzá, amely különleges bátorságot és képességeket feltételezett.[325]

167. kép. A mezőberény-telek-dűlői depólelet kardjainak rajza

168. kép. A mezőberény-telek-dűlői kardok lelőhelye és a körülötte található egykorú települések az Első Katonai Felmérés térképén (18. század vége)

A kardok elrejtésének okait vizsgálva Tudor Soroceanu a bronzkortól a római korig terjedő 2500 éves időszak képi és írásos forrásainak elemzése révén kísérelte meg felvázolni az őskori kardok rituális szerepét és szimbolikus jelentőségét. Példái között istenségeket megszemélyesítő és istenektől, természetfeletti lényektől kapott kardok szerepelnek. Olyan kardokat is ismertet, amelyek kultusztárgyként szolgáltak – ilyen esetekben magának a fegyvernek mutattak be áldozatot. Külön kategóriát alkotnak az isteneknek szentelt és a világi életben már nem használható kardok. Ezek közé tartoznak azok a hadizsákmányként szerzett fegyverek, amelyeket rituális keretek közt, önkívületi állapotban semmisítenek meg. A kard fontosságát jelzi az eskütételnél betöltött szerepe vagy elásása, földbe szúrása helyek, birtokhatárokat jelölésére.[326]

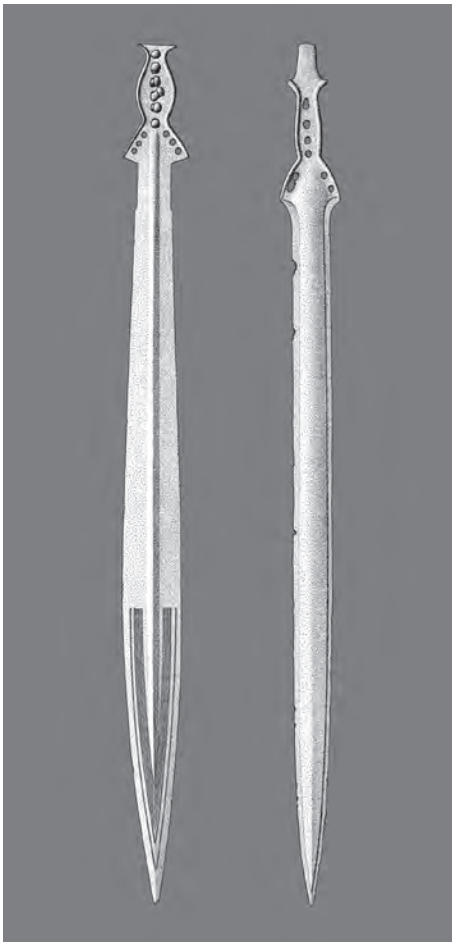
Szimbolikus jelentőségüknek köszönhetően a késő bronzkori kardok legtöbbjét egyedi módon, speciális rituálékat szem előtt tartva deponálták. Gyakori, hogy egymagukban vagy más kardokkal együtt rejtették el őket, de más tárgytípusokat nem tettek mellékük. Az ilyen ún. „tiszta karddepók" Európa-szerte előfordulnak, de különösen jellemzőek a Kárpát-medence keleti térségére.[327]

A mezőberényi kardok pontos elhelyezkedésről nincs adatunk, ám azt biztosra vehetjük, hogy egy időben és nagy valószínűséggel egymás mellé rejtették el őket. A rekonstruálható leletösszefüggésű karddepók arra engednek következtetni, hogy a fegyvereket átgondolt, rituális szabályok által meghatározott, előre megkomponált rendben helyezték el. Erre lehet példa a Nyíregyháza-Rozsrétszőlő lelőhelyen hegyével földbe szúrt kard,[328] vagy a 16 kardot tartalmazó krasznokvajdai depó, ahol a fegyverek egy szoros kötegben, hegyükkel déli irányba tájolva kerültek a föld alá.[329]

Az áldozati felajánlásra szánt kardokat legtöbbször speciális környezetben helyezik el. Gyakran dobják folyóba vagy tóba: hazánk területén negyvennél is több ép bronzkori kard került elő a Duna és a Tisza medréből, zömében egykori átkelőhelyek, gázlók közelében.[330] Sok olyan kardleletet ismerünk, amelyet egyedül vagy többedmagával, barlangokban vagy sziklafülkékben rejtettek el. Példa erre Nyugat-Szlovákiában a háromszlécsi (Vyšný Sliač, Szlovákia)[331] depó, ahol egy mészkő kürtőben hat bronzkardot és néhány személyes ékszert helyeztek el meghatározott rendben. A kardokat tartalmazó depók másik jellegzetes vonása az, hogy ezeket – ellentétben a legtöbb depótípussal – szinte kizárólag településektől távol rejtették el. A mezőberényi kardpár jellegzetes képviselője ennek a deponálási típusnak.

Mezőberény tágabb térségében a késő bronzkor kezdetéig a települések 90%-a az állandó vízjárású nagyobb folyók (pl. Körös, Tisza) lazább talajú völgyében sűrűsödött. A nagyobb folyók vonalától távolabb húzódó, jó minőségű, de kötött, nehezen feltörhető csernozjom talajokkal jellemezhető löszhátság a késő bronzkortól kezdett el betelepülni. Ekkortól egyre több kis településnyom tűnik fel a hátságok időszakos vízfolyásai mentén az addig szinte teljesen kihasználatlan száraz legelőkön.[332] Ennek a kolonizációnak az egyik oka a nagyállattartás előtérbe kerülése,[333] és ezzel összefüggésben új legelőterületek keresése lehetett. Számos európai példa bizonyítja, hogy a késő bronzkorban ugrásszerűen nőtt a marhatartás mértéke. Az állat vált a presztízsképzés egyik legfontosabb eszközévé, aminek következtében korábban lakatlan vagy erdős területeket is legelőként hasznosítottak.[334]

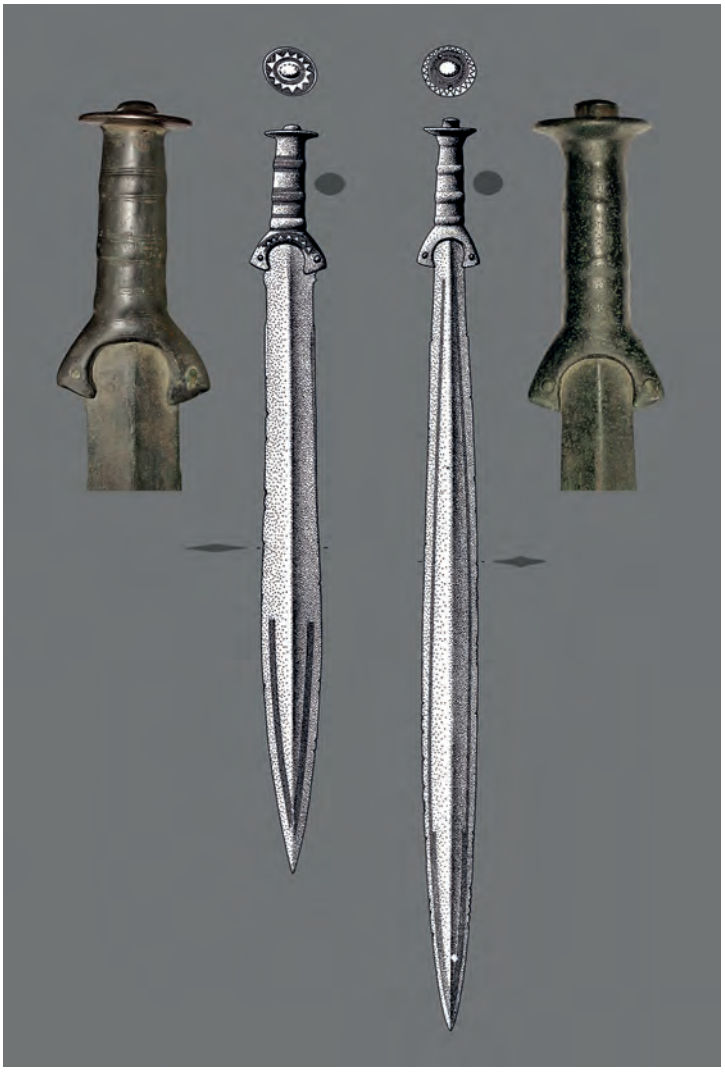
A löszhátság legelőterületeinek meghódításában részt vevő klánok erődített települések sorát létesítették,[335] és a puszták térségében megjelenő bronzkincsek is velük hozhatók kapcsolatba. Ilyen kincsegyüttesek ismertek többek között a kardoskúti Fehér-tó partjáról, ahol egymás közelében feltehetően két, törött tárgyakból álló depót helyeztek el.[336] A legelők világában megjelennek kardokat tartalmazó depók is: Hódmezővásárhely-Batidáról egy magányos kardot,[337] Kútvölgyről pedig két tokos baltával és egy bronz formaöntvénnyel együtt elrejtett, kiváló minőségű bronzkardot[338] ismerünk (*169. kép*). Mindkét darab egyedi, gondosan felélezett, használt fegyver.

169. kép. Késő bronzkori kardok Hódmezővásárhely-Kútvölgyről (baloldalt) és Hódmezővásárhely-Batidáról (jobboldalt)

A mezőberényi kardpár deponálási módjának legközelebbi párhuzamát a lelőhelyünktől kb. 35 kilométerre, ugyancsak a

löszhátság vidékén napvilágra került orosháza-gyopárosi kardegyüttes szolgáltatja[339] (*170. kép*). A két kard a gyógyvizű Gyopáros-tó partján került elő. A lelőhely közvetlen környékén nincs nyoma késő bronzkori megtelepedésnek, de innen kb. 500 méterre ismerünk egy erődített települést, így valószínű, hogy a kardok elrejtése az ezt birtokló közösséggel hozható összefüggésbe. Tarbay János Gábor vizsgálata kimutatta, hogy a gyopárosi kardok a markolatukon megfigyelhető erőteljes kopásokból ítélhetően erőteljes, hosszú ideig tartó igénybevételnek voltak kitéve, mielőtt földbe kerültek volna.[340]

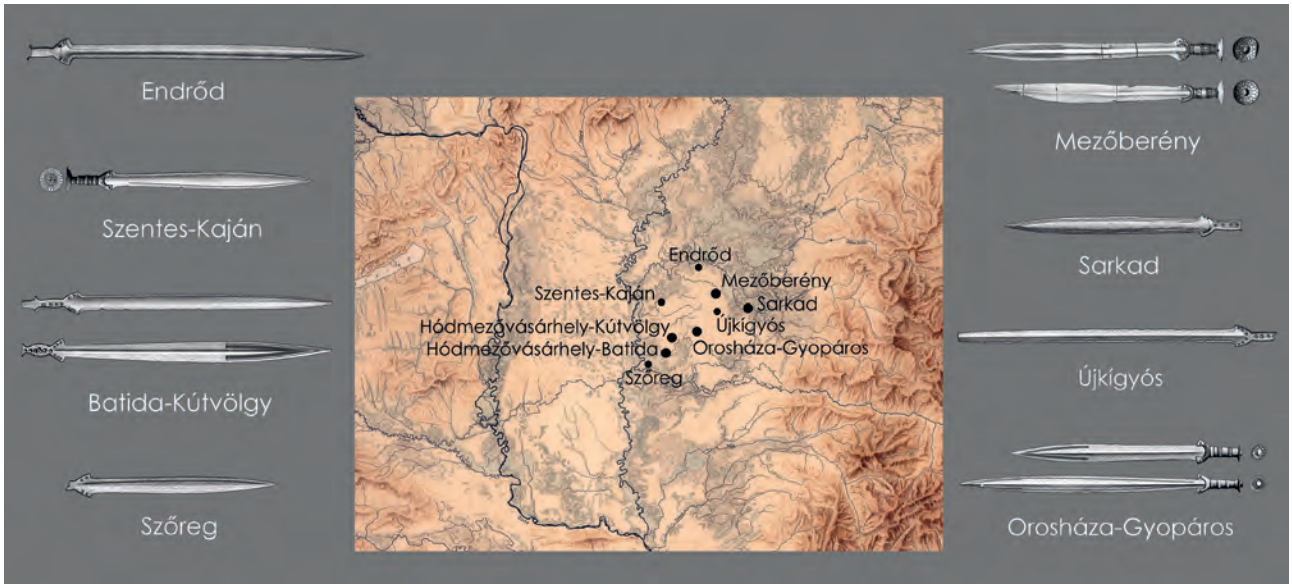

170. kép. Az orosháza-gyopárosi karddepó

Az eddig leírtak alapján feltételezhetjük, hogy a mezőberényi és a vele rokonítható, településektől távol elhelyezett dél-alföldi karddepókat a térséget birtokba vevő közösségek rejtették el (*171. kép*). A presztízshordozó marhaállomány megnövekedése miatt egyre jobban felértékelődhettek a legeltetésre alkalmas területek, és egyre fontosabbá váltak azok határai. A pusztaságot megszálló csoportok vezető családjai az általuk birtokolt területiumok jelentőségteljes pontjain birtoklásuk tényét deponálási rituálékkal is megerősítették mind a saját, mind pedig a szomszédos közösségek számára.[341]

A deponálási cselekmények konkrét oka ezekben az esetekben is nehezen ragadható meg, hiszen elhunyt vezetők személyes tárgyait (pl. Pázmándfalu), legyőzött ellenfelek fegyvereit (pl. Mezőberény) vagy pusztán csak a birtokos klán fegyvertárából kiválasztott, szimbolikus értékű tárgyakat egyaránt elhelyezhettek egy-egy ilyen helyen.

Lehetséges alternatívaként felmerülhet az is, hogy a két fegyver egy harci cselekmény emlékét őrzi. Ebben az esetben a kardok összetörése egykori birtokosaik legyőzését jelképezheti,[342] eltérő arányaik és díszítésük pedig arra utalhat, hogy két külön személyhez tartoztak. Hasonlóan fontos adat az

171. kép. Épen deponált késő bronzkori kardok a dél-alföldi térségben

értelmezéshez, hogy a lelet környezetében más deponálási cselekmény sem korábban, sem később nem történt, így a fegyverek földbe helyezése egy konkrét eseményt, illetve talán az esemény helyét is jelzi. A kardáldozat maga is új történetet teremt, s egyben be is vési a közösség kollektív emlékezetébe a dicsőséges harc vagy katonai vállalkozás emlékét, új jelentéssel ruházva fel a táj egy szeletét.

172. kép. Az 1. depó környezete és tárgyainak helyzete Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verőn

VI. A rituális táj

Lovak az erdőben 1.: Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verő

2012 nyarán tucatnyi bronzkincs feltárásával a hátunk mögött azt hittük, hogy már nem érhet bennünket meglepetés, de amikor az alsó-nagy-verői gerincen kibontottuk a 3. depó tárgyait, alig akartunk hinni a szemünknek. Először azt gondoltuk, hogy egy vaddisznó túrta szét a kora vaskori lószerszám részeit, de a leletek bemérése és rajzolása közben meglepetéssel tapasztaltuk, hogy ezek a bronztárgyak nagyon is szabályos rendben helyezkednek el. A zabla szájrésze a két zablaoldaltag közé volt helyezve, és mögötte kanyarogtak a kantárt és a gyeplőt díszítő bronzgombok – úgy, mintha egykori elrejtőik egy óriási lovat szándékoztak volna felszerszámozni.

Tovább színesítette ezt a történetet az is, hogy három évvel korábban a zabláktól néhány méter távolságra egy bronzpitykékből és nagy kerek falerákból álló depót is feltártunk. A bronzokhoz tapadt szervesanyag-maradványok és a szabályos sorokat alkotó bronzveretek tanúsága szerint ide egy bőrből készült, gondosan összehajtogatott tárgyat helyeztek el, amely talán egy díszes hám, esetleg egy szertartási öltözet része lehetett.

A Bükk-hegység legvadregényesebb völgye fölé magasodó kis kora vaskori településen a deponálási gyakorlatnak egy új, számunkra addig nem tapasztalt változatát ismertük meg. Az itt zajló rituálé talán egy olyan helyi kultusz emlékét őrzi, amelyben központi szerepet játszott a ló.

A kincslelet előkerülésének körülményei

A kis alapterületű, erődítetlen magaslati település átvizsgálása során három egykorú, de egymástól eltérő összetételű bronzkincset tártunk fel. Az 1. depó 2009. április 26-án került elő a lelőhely első fémkereső műszeres átvizsgálása során. A leletegyüttes tárgyai a lelőhely nyugati peremétől 20-30 méter távolságra, egy öreg bükkfa gyökerei között helyezkedtek el (*172. kép*). A tárgyak tíz-húsz centiméter mélyen feküdtek, nagyobb részüket egy korábbi bolygatás – feltehetően vaddisznótúrás – kimozdította. A depó érintetlen magjában három, egymást részben fedő, nagyméretű füles bronzkorong feküdt. Az első és a második korong között hét, fülecskéjével felfelé álló, két rétegbe rendeződő pityke helyezkedett el. Ezek felszedése után a harmadik, legalsó korong alatt négy szabályos sorba rendezett, füleikkel felfelé mutató kisméretű pitykét találtunk (*173. kép*). A pitykék közül ötnek a fülében sodort zsineg maradványait fedeztük fel. A zsineghez néhol bőrmaradványok tapadtak. A depó köré kialakított kutatószondában, a három nagy falera egyméteres körzetében két kisebb pitykékből álló kupacot, egy bronzdrótból hajtott spirálcsövecskét, valamint egy

173. kép. A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 1. depó bontási fázisai
(1. fázis balra fent, 2. fázis balra lent, 3. fázis jobbra fent, 4. fázis jobbra lent)

füles aljával felfelé álló nagy bronzkorongot bontottunk ki. A szondán kívül a depó magjának kb. három méteres körzetében még három karika és huszonegy pityke került elő.

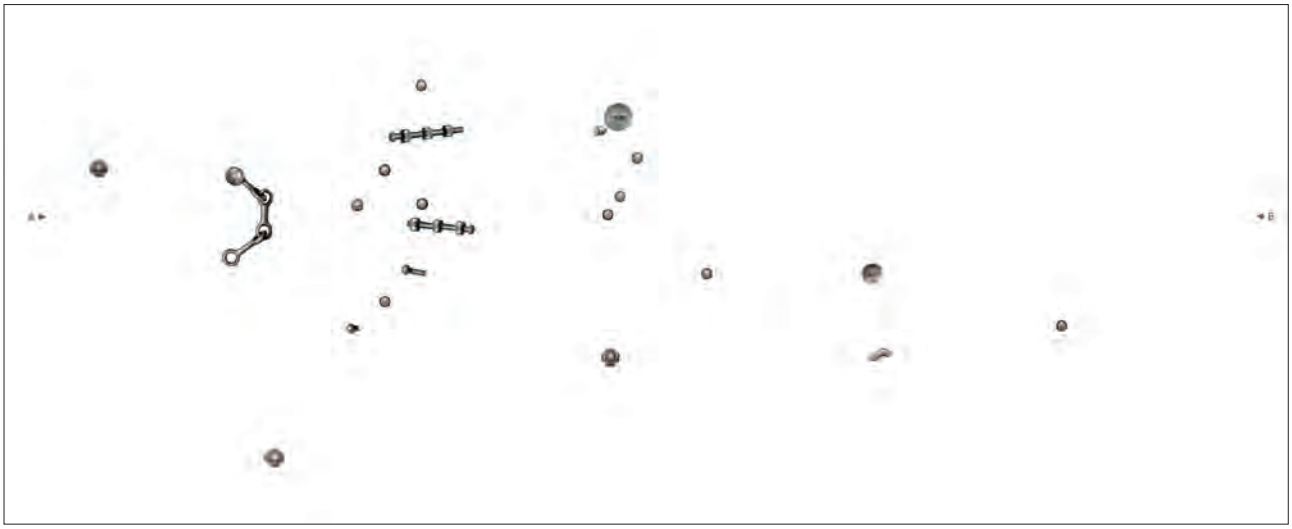
2012-ben a depó helyén egy 10 × 10 méteres kutatószondát nyitottunk, amelyben további 35 kisméretű bronzpitykét, egy öntött karikát és két bronz spirálcsövet gyűjtöttünk össze. A tárgyak mindegyike másodlagos helyzetben került elő, valószínűleg a depó felső szintjéhez tartozhattak, de az erózió és a vaddisznók bolygatása kimozdította és szétterítette őket.

174. kép. A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 2. depó előkerülési helye (jobboldalt és középen) és a benne lévő tárgyak (baloldalt)

A 2. depót 2009 júniusában a település északi peremén álló nagy mészkőszikla egyik repedésében fedeztük fel. Az egy-másfél méter magas, lekopott sziklatömb a leglátványosabb méretű és helyzetű kőelem a lelőhely környezetében. A szikla település felé néző keleti oldalán egy 40-50 centiméter hosszú, négy-öt centiméter széles sziklarepedésbe elhelyezve találtunk rá a 2. depót alkotó hat darab kis bronztárgyra. A lemeztöredékek és öntecsdarabok zárt csoportot alkottak a repedés közepe táján (*174. kép*).

A 3. depót 2012 júliusában az 1. depótól kb. tíz méter távolságban tártuk fel, közel a település széléhez. Elsőként egy 15 centiméter mélyen a földben fekvő gombos zabla szájrésze került elő. Tőle kb.

175. kép. A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 3. depó tárgyainak helyzete

120 centiméterre két párhuzamosan elhelyezett, egymástól 110 centiméter távolságra lévő bronz zablaoldaltagra bukkantunk. Mindkét oldaltag vége le volt törve, ám darabjaik tíz-tizenöt centiméternyi távolságra előkerültek. A zablaalkatrészek környezetében különböző mélységben félgömbös és kereszt alakú lószerszámveretek veretek voltak egy kelet–nyugati irányú tengelyen szétszóródva. Nagyobb részük a zablákkal egy szintben, 25-30 centiméter mélységben feküdt, néhány darab azonban csak öt-tíz centiméter mélységben volt a földben. A veretek zöme a zabláktól nyugatra szóródott, mindössze két tárgy volt a zabláktól keletre eső részen (*175. kép*).

A megtalálási helyükön kibontott bronztárgyak köré egy 10 × 5 méteres kutatószelvényt jelöltünk ki, ám benne semmilyen beásást vagy régészeti objektumot nem lehetett megfigyelni.

Az elrejtett tárgyak

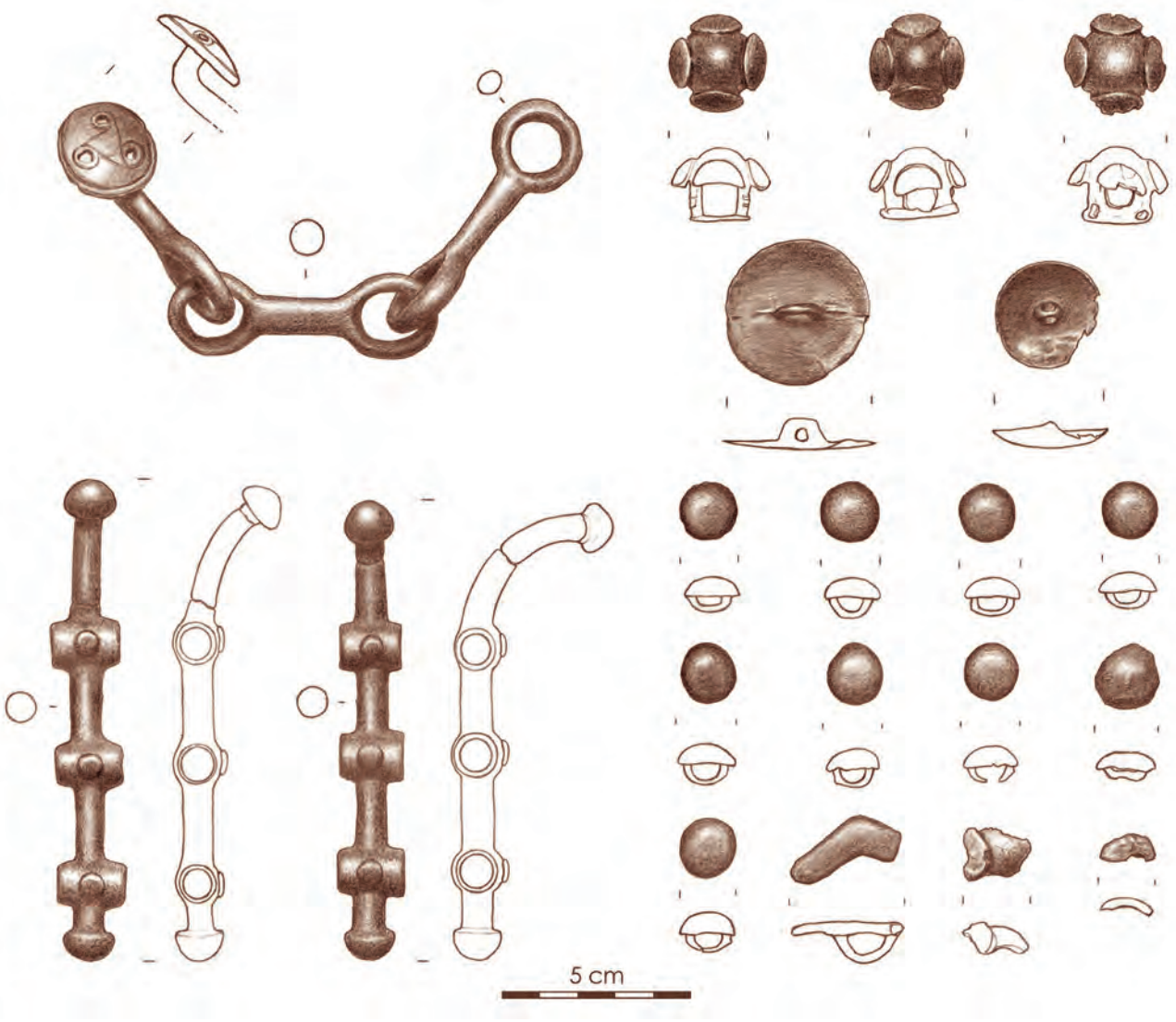
Az 1. depó négy darab nagyméretű, enyhén kúpos, belső oldalán fülecskével ellátott bronzfalerát, 76 kisebb méretű füles pitykét, négy egybeöntött bronz karikát és három bronz spirálcsövecskét tartalmazott (*176. kép*). A falerák és a pitykék közül több darab fülében fonott zsineg maradványai voltak megfigyelhetők, a pitykék közül kettőhöz pedig nagyobb felületű, bőrre emlékeztető szervesanyag-maradványok korrodálódtak. A depó magjában feltárt tárgyak helyzete és a velük együtt előkerült szervesanyag-maradványok arra utalnak, hogy a bronzok egy bőrből készült hordozóanyagra voltak felvarrva. A minimum tíz centiméter széles bőrtárgyat kettőbe vagy háromba hajtva helyezték a földbe. Hasonló kis- és nagyméretű bronzgombok a Mezőcsát-kultúra sírjaiban és a kora vaskori kincsegyüttesekben gyakori darabok, legtöbbször zablákkal és zablaszájrészekkel társítva fordulnak elő.[343] Mindez arra utal, hogy a különböző méretű bronzgombok, a spirálcsövecskék és a karikák egy díszes lószerszám részei lehettek, de nem zárható ki a lehetősége annak sem, hogy egy ruha vagy ruházati elem díszei voltak.

A sziklarésben felfedezett 2. depót hat tárgy alkotta: két kis bronzöntecs, egy sarló pengetöredéke, egy tokos balta pengetöredéke, egy öntvénytöredék és egy összehajtogatott lemezdarab (lásd *174. kép*).

A 3. depó egy csaknem teljes lószerszámot – összesen 18 tárgyat – foglalt magába: két zablaoldaltagot, egy zablaszájrészt, valamint három kereszt formájú, tizenegy félgömbös és egy ívelt formájú bronzgombot (*177. kép*). A készlet tipikus képviselője a Kárpát-medence keleti felén a Kr. e. 9. századtól elterjedő, sztyeppei és Kaukázus-vidéki kapcsolatokkal rendelkező lószerszám-típusnak.[344] A gombos zablaszájrészhez hasonló darabokat a dinnyési, szandai, prügyi, vetési és fügödi preszkíta jellegű tárgyakat tartalmazó kincsből ismerünk,[345] a zablaoldaltaghoz pedig a fügödi, a szandai és a vetési kincs, valamint egy füzesabonyi temetkezés szolgáltat jó párhuzamot.[346] A hátoldalán akasztóval ellátott, kereszt formájú bronzgomb, a félgömbös bronzgombok hosszú akasztóval és az ívelt formájú bronzgombok szintén gyakori darabjai a kora vaskori lószerszámnak.[347] A zablaszájrész erősen megkopott, a kantár veretein pedig apró sérülések láthatók, ami azt bizonyítja, hogy a szerszám hosszú ideig használatban lehetett.

176. kép. A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 1. depó tárgyai

177. kép. A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 3. depó tárgyai

178. kép. A szilvásvárad-alsó-nagy-verői lelőhely a Szalajka-völgy bejárata felől

A lelőhely környezete

A késő bronzkori és kora vaskori települést magában foglaló lelőhely a Szalajka patak völgye felett 250 méter magasságban található, és öreg bükkfákból álló erdő borítja (*178. kép*). A felszíni kerámiatöredékek előfordulása, illetve a fémkereső műszeres kutatás leletszóródása alapján az őskori település az Alsó-Nagy-verő nevű hegyvonulat gerincére és a 20 méterrel alacsonyabban elhelyezkedő lejtőkúp közötti nyeregre terjed ki, területe kb. 2,8 hektár. Ezen a szélvédett, csak enyhén lejtő felszínen nagy mennyiségű őskori kerámia és paticstöredék gyűjthető.

A lelőhely területén eddig 25 darab késő bronzkori és kora vaskori bronztárgy került elő. A bronztárgyak nagyobb része keltező értékkel nem rendelkező bronzrög, öntecs, lemezdarabka, karika és tokosbalta-éltöredék volt, de napvilágot látott egy-egy homokóra alakú csüngő, gombos végű sarló, összehajtogatott karperec, díszített tokrészű tokos véső és tokos balta is. A tokos balta egy összeégett épület omladékában feküdt, nyéllyukában felismerhető volt a beleszenesedett fanyél maradványa. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a települést a késő bronzkor végén hozták létre, és egy háromélű, belső tokos, szkíta típusú nyílhegy tanúbizonysága szerint a középső vaskorig használták.

A lejtőkúp alatt kb. 70 méterrel alacsonyabban, kb. 300 méter távolságra található a középkori Éleskővár romja. Ezen a területen őskori kerámiát már nem találtunk, de a vártól nyugatra húzódó sík részen egy ép tokos balta arra utal, hogy a bronzkori emberek itt is megtelepedhettek.

Az elrejtés okának értelmezése

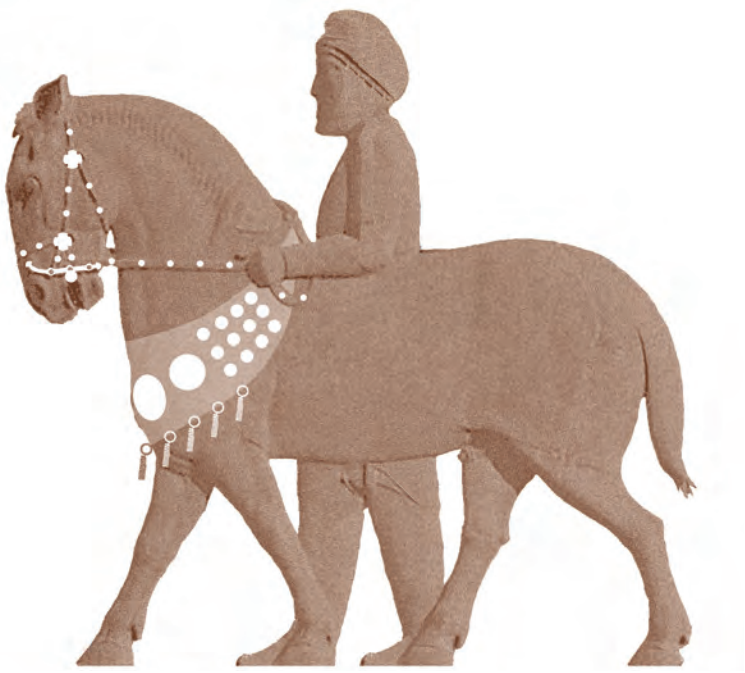
Az egymástól mindössze tíz méter távolságra feltárt 1. és 3. depót (*179. kép*) nemcsak koruk, hanem összetételük és elhelyezésük módja is szorosan összekapcsolja. Biztos, hogy ugyanabban a korszakban, a kora vaskorban kerültek a földbe, de a jelenleg rendelkezésünkre álló információk alapján ennél pontosabban nem tudjuk őket keltezni. Deponálhatták őket ugyanazon a napon, de akár 25 éves különbséggel is.

Több jel is arra utal, hogy a két depót valamilyen ceremónia keretében helyezték el itt.[348] Ezek közé tartozik, hogy az 1. depó nem pusztán bronztárgyakat, hanem egy bronzveretekkel díszített bőrtárgyat – lószerszámot (*180. kép*) vagy díszes öltözéket – is tartalmaz. A deponált tárgyat gondosan összehajtogatták, ami azt jelzi, hogy megbecsült darabok lehettek. Látványosan eltér a megszokott gyakorlattól a 3. depó

179. kép. Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verő, az 1. és a 3. depó helyzete a lelőhelyen

tárgyainak elhelyezési módja is. A zablákat és a kantár-, illetve gyeplővereteket úgy rendezték el, mintha egy óriási, képzeletbeli lovat szerszámoztak volna fel: középre a zablaszájrész, két oldalra a zablaoldaltagok kerültek, mögöttük pedig a lószerszám szíjazatát díszítő veretek sorakoztak (*175. kép*). A deponálási szertartást kísérő mágikus cselekményre utal az is, hogy a két zablaoldaltag csúcsát letörték, és közvetlenül a zablák mellé tették. Hasonló módon megkomponált, szabályos alakzatokat kirajzoló deponálással ritkán lehet találkozni. Talán ezek közé tartozhatott az a híres erdélyi bronzkincs, amelyet 1810 és 1812 között Homoródarócon találtak, s amely az egykorú leírás szerint egy hegyével földbe szúrt kardból és harminc, körülötte szabályosan elrendezett tokos baltából állt.[349]

180. kép. Kora vaskori lószerszámzat rekonstrukciója a Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verő lelőhelyen előkerült 1. és 2. depó tárgyai alapján

Számos példa bizonyítja, hogy a vizsgált korszakban bizonyos esetekben nem pusztán bronztárgyakat, hanem velük feldíszített öltözékeket vagy teljes bőr lószerszámot is deponálhatnak. Az egyik leglátványosabb ilyen együttes a franciaországi blanot-i kincs, amely egy karperecet, egy bronzveretekből álló övet, három arany- és bronzgyöngyökből álló, összetett bőrnyakláncot és egy bronzpitykékkel kivarrott bőrruhát tartalmazott egy bronzbográcsban elhelyezve. A bográcsot és tartalmát egy nagyméretű bronzcsésze fedte, közvetlenül mellé pedig tizenegy kisebb bronzedényt, hat bronz lábékszert és egy bronzkarikákat és csüngőket rejtő agyagedénykét helyeztek. A varrott, birkabőrből készült ruha négyszögletes, szalvétaszerűen összehajtogatott csomagként került a bográcsba.[350] Hasonlóan „extravagáns" ünnepi öltözet tartozékai lehettek a nyugat-magyarországi Zalaszentmihály-Pötréte depóleletének tárgyai is (lásd *18. kép*). A tőzeglápból előkerült kincs bronzpitykéket, falerákat, fibulát, csüngőket és pompás borostyángyöngyöket tartalmazott.[351] A szlovákiai Ilija-Sitno erődített településén feltárt depóban egy bronzpitykékkel, spirálokkal és nagyobb karikákkal kivarrt bőröv maradt meg.[352] Szerves anyagból készült alkotóelemeket is tartalmazó lószerszám feláldozására az északkelet-németországi Ückeritz kincslelete szolgáltat szemléletes példát. A zablákat és hám bronzdíszeket magában foglaló, legalább két lóhoz tartozó készletben a bronztárgyakhoz korrodálva megőrződtek a bőrkantár maradványai.[353]

Az alsó-nagy-verői 3. depó elrejtőinek életében a lónak és a lovaglásnak megkülönböztetett szerepe lehetett. A Kárpát-medence térségében a korábbi évszázadokban is kerültek lószerszámok fegyvereket és ékszereket tartalmazó depókba,[354] de a kora vaskor időszakától kezdően ezek száma ugrásszerűen megnő, és lovagláshoz kapcsolódó tárgyak az elit reprezentatív kincseinek leggyakoribb darabjai közé kerülnek. Mindez része annak a Kr. e. első évezred kezdetén indult átalakulássorozatnak, amelynek hatásai a Belső-Ázsiától az Alpokig húzódó térségben figyelhetők meg, és amelynek eredményeképpen többek között új lovaglási technikák terjednek el. Ezekkel párhuzamosan vastárgyak és a sztyeppei nomádok fegyverzetének jellegzetes elemei jelennek meg. A változás hátterében az eurázsiai sztyeppe sikeres lovas nomád közösségei állnak, akik az újfajta lószerszámozásnak köszönhetően a korábbinál jóval biztosabban képesek uralni a hátaslovakat, így azokat sokoldalúbban képesek kihasználni mind katonai vállalkozásaik során, mind pedig a nagyállattartó gazdálkodásban.[355] A késő bronzkor legvégétől kezdődően a Kárpát-medence keleti felében élő közösségek is fokozatosan átveszik az újításokat: az elit tárgyai között egyre több keleti hatást mutató fegyver és lószerszám jelenik meg. Mindezzel párhuzamosan az is megfigyelhető, hogy a lónak sajátos kultusza bontakozik ki Délkelet-Európában és a Kárpát-medence keleti felében.[356]

Noha a 2. kincs az itt feltárt másik két depóhoz képest jelentéktelen darabokat tartalmaz, elrejtésének módja és helye mégis rendkívül érdekessé teszi (*174. kép*). A település szélén látványosan magasodó szikla repedésébe becsúsztatott hat apró bronztárgy egészen kis értékű fogadalmi ajándék lehetett. A mindössze 37 gramm súlyú apró készlet nem képviselhetett akkora értéket, hogy azt valaki a későbbi felhasználást tervezve rejtse el, sokkal inkább szerelmi varázslatot, átkot vagy gyógyító mágiát kísérő felajánlásként értelmezhetjük.

Talán nem véletlen, hogy a három depót a településtől kissé távolabb, a hegygerinc peremén rejtették el. Elképzelhető, hogy a deponálási rituáléba ilyen módon illesztették bele a környező tájat, az elrejtés helyéről ugyanis beláthatók a távoli hegyek, a völgyek, és a lenyugvó nap is jól követhető.

A patakvölgy másik oldalán három kilométerre, Szilvásvárad-Kelemenszéken húzódik a tágabb régió legnagyobb késő bronzkori erődített települése. Alsó-Nagy-verő széléről jól lehet látni a távolban magasodó sáncokat, de a szomszédságon túl összeköti-e valami a két lelőhelyet egymással? Erre a kérdésre a következő fejezetben keressük a választ.

Lovak az erdőben 2.: Szilvásvárad-Kelemenszéke

Szilvásvárad-Kelemenszéke – vagy, ahogy korábban a helyiek nevezték, Töröksánc – a Bükk második legnagyobb őskori erődített települése. A körülötte húzódó összetett sáncrendszer egy csaknem százhektáros területet foglal magába. A lelőhely több időszakban is lakott volt, ám a késő bronzkori (Kr. e. 12–10. század) megtelepedés intenzitása minden más korszak nyomait messze felülmúlja. Területén eddig több mint hatszáz bronzkori fémtárgyat és két depót tártunk fel, de az évek során ásatással, terepbejárásokkal és magnetométeres geofizikai vizsgálattal is kutattuk.

Az erdővel fedett, változatos felszíni formák – források, patakok, sziklakibúvások, meredek hegycsúcsok, sík platók – által tagolt lelőhely különösen gazdag ősi, emberkéz alkotta tájelemekben. Belsejét jól felismerhető, látványos földsáncok, árkok, lakóteraszok tagolják; külső környezetében, az egykori bejáratok közelében halomsírcsoportok és rejtélyes földművek húzódnak. Kevés olyan hely ismert hazánkban, ahol az őskori ember által létrehozott kultúrtáj ilyen változatosságban és épségben figyelhető meg. Eddigi kutatásink során itt bontakozott ki előttünk a legösszetettebb módon az az ősi rituális táj, amelynek az általunk kutatott kincsek is az építőelemei. A késő bronzkori táj egyes pontjainak jelentést kölcsönző depozitumok, halomsírok és felvonulási utak mellett egy hatalmas méretű, állatalakot ábrázoló, földből és kőből alkotott építményt is felfedeztünk az erődített település környezetében.

A kincsleletek előkerülésének körülményei

Az 1. depólelet 2006. szeptember 30-án került elő a lelőhely északnyugati részén. Az egymásba csúsztatott spirálkarperecek nyugat–keleti irányban feküdtek, fölöttük és körülöttük nagyobb kövek voltak szétszóródva. A tárgyakat eredetileg egy kőkupac alá helyezhették el, amelyet azután az erózió megbontott. A köré ásott kis szelvényben semmilyen telepjelenségre utaló nyomot nem találtunk. A karperecek felszedése után vettük észre, hogy tárgyak vannak a belsejükben. Legfölül vékony drótra felfűzött, öntött karikák, közvetlenül alattuk, illetve mellettük pedig két egymáshoz szorított kötegben spirálcsövecskék helyezkedtek el. A spirálcsövek mellett, nagyjából a tekercs közepén egy lapos, kettős kúp metszetű, átfúrt borostyángombot és egy szemüvegspirált találtunk, alattuk pedig egy kisebb kettős kúp alakú borostyángyöngy és egy füzérelosztó ékszer került elő (*181. kép*).

A 2018-as év kutatásai során egy újabb bronzkincset (2. depó) fedeztünk fel, ugyancsak az északnyugati zónában, az előző kincstől kb. 350 méterre. A tárgyakat egy halomban, valószínűleg valamilyen szerves anyagból készült zsákba csomagolva egy kicsi gödörbe helyezték (*182. kép*). A depóban legalulra összehajtogatott bronzlemezek és karikaékszerek töredékei kerültek, föléjük pedig három karperec, majd egy domborított díszű nagy falera. Ezekre két nyakperecet, egy félbe hajtott, nagyobb méretű, kerek lemeztárgyat, majd egy tokos vésőt, illetve bronz lemeztöredékeket és öntecseket helyeztek. Fölöttük egy erősen

181. kép. A szilvásvárad-kelemenszéki 1. depó eredeti helyzetében és a benne lévő tárgyak elhelyezkedése

elhasznált, agyonfent lándzsa, egy sarló, egy tömör karperec, majd egy nyakperecekből álló halmaz következett. Ezen a szinten még egy négyszögletesre hajtogatott lemeztárgy, egy ép tű, két sarló és egy bronz öntőcsap is hevert. A depó magjától 25 centiméter távolságban két kisebb tárgy – egy lemezcső és egy öntött karika – került elő. Ezeknek is van beásása, illetve kicsi foltja, tehát nem az erózió vitte el őket.

Az elrejtett tárgyak

Az 1. depó (*183. kép*) egy olyan készlettípus jellegzetes képviselője, amelyhez hasonlókat az Északi-középhegység és Kelet-Szlovákia térségében a Kr. e. 13. és 12. században gyakran deponáltak. Ezekre az jellemző, hogy kizárólag ruhadíszeket és ékszereket tartalmaznak, fegyvereket és eszközöket nem.[357] Vezető darabjaik a legtöbbször a kelemenszékihez hasonló, háromszög keresztmetszetű drótból készült, tordírozott végű karspirálok, amelyek mellé kartekercsek, karperecek, tűk és drótból készült ékszerek kerülnek. Ezek közé tartozik például a rimaszombati (Rimavská Sobota, Szlovákia) 4. kincslelet, a kozárdi, borsodgeszti és kisgyőri[358] depók, valamint a kelemenszéki bronzkarpereccel és spirálcsüngővel rokon ékszereket is magában foglaló szécsény-benczúrfalvai „f" kincsegyüttes.[359] A rimaszombati és a szécsény-benczúrfalvai kincsegyüttesek tanúsága szerint a kelemenszéki karperectípus legvalószínűbb használati ideje a Kr. e. 13–12. század, de a depó kettős spirálos csüngője, illetve az ún. madárbárka alakú ékszer[360] későbbi, a Kr. e. 12–11. századi leletegyüttesekben is előfordul. A kelemenszéki ékszeregyüttessel rokonítható észak-magyarországi kincsegyüttesek azt bizonyítják, hogy a késő bronzkorban évszázadokon át létezett egy regionális öltözködési rend a térségben, amely meghatározta az előkelő nők ünnepi viseletét.

Az 51 tárgyból álló 2. depó a Kr. e. 13. és 11. század vegyes összetételű leletegyüttesei közé tartozik (lásd pl. kötetünkben a Zsáka 1., Baks 1. és 2. kincseket). A bronzkincsegyüttes ép és törött tárgyakat, ékszereket (nyakperecek, karperecek, csüngők), fegyvereket (lándzsa) és eszközöket (sarlók, ár), valamint öntési hulladékokat tartalmazott.

182. kép. A szilvásvárad-kelemenszéki 2. depó eredeti helyzetében

183. kép. A szilvásvárad-kelemenszéki 1. depó tárgyai

A lelőhely környezete

A szilvásváradi-kelemenszéki késő bronzkori magaslati települést egy ma is monumentális hatást keltő, összetett sáncrendszer övezi (*184. kép*). A késő bronzkori települések köré kiépített erődítések vonalvezetését úgy alakítják ki, hogy a domborzati viszonyokhoz a lehető legjobban alkalmazkodjanak, és a megtelepedésre kiválasztott hely adottságait minél optimálisabban használják ki. Ez a sajátosság a szilvásvárad-kelemenszéki erődített település sáncai esetében is jól megfigyelhető: az erődítés a hegy vonulatát követve erősen kanyarog, néhol százméteres szintkülönbséget áthidalva meredek hegyoldalakon, sziklákat magába foglalva fut fel, másutt hosszan, vízszintesen húzódik a hegy peremén. Ezzel a vonalvezetéssel a sáncot egykor kijelölő embereknek sikerült elérniük azt, hogy a magaslati település a lehető legnagyobb területen helyezkedjen el, ugyanakkor védelmi szempontból is maximálisan kihasználja a rendelkezésre álló természeti adottságokat. A messziről is jól látható, monumentális falaknak és kapuerődítéseknek a tényleges védelmi szerepen túl szimbolikus jelentése is lehetett. Az irtások által körülvett, s így a fák által nem takart, a környező táj fölé emelkedő hegytető erődítése messziről hirdette a birtokos közösség erejét és hatalmát, nem sok jót ígérve az esetleges támadók, rablók vagy rivális klánok számára.

A sáncok készítésének pontos ideje nem ismert, de az eddigi ásatások arról tanúskodnak, hogy csak a késő bronzkori megtelepedést követően – kb. a Kr. e. 11–10. században – kezdték el őket építeni. Az erődítési rendszert idővel több helyen kibővítették: a délnyugati oldalon egy kb. 15 hektár nagyságú területet kerítettek körbe új sáncokkal, a település előterében pedig három helyen is külső sáncok és árkok rendszerét építették ki, és létrehoztak egy, a települést belülről kettéosztó sáncszakaszt is.

A terepbejárások tanúsága szerint a késő bronzkor időszakában az erődített telep csaknem minden része lakott volt, egyedül a meredek hegyoldalakon és az északkeleti sáncszűkületben nem kerültek elő régészeti leletek. A kerámiatöredékek szóródása arra utal, hogy a legsűrűbb betelepültséggel a délnyugati negyedben, az erődített településen belül található két forrás környékén, illetve a belőlük eredő két patak mentén lehet számolni.

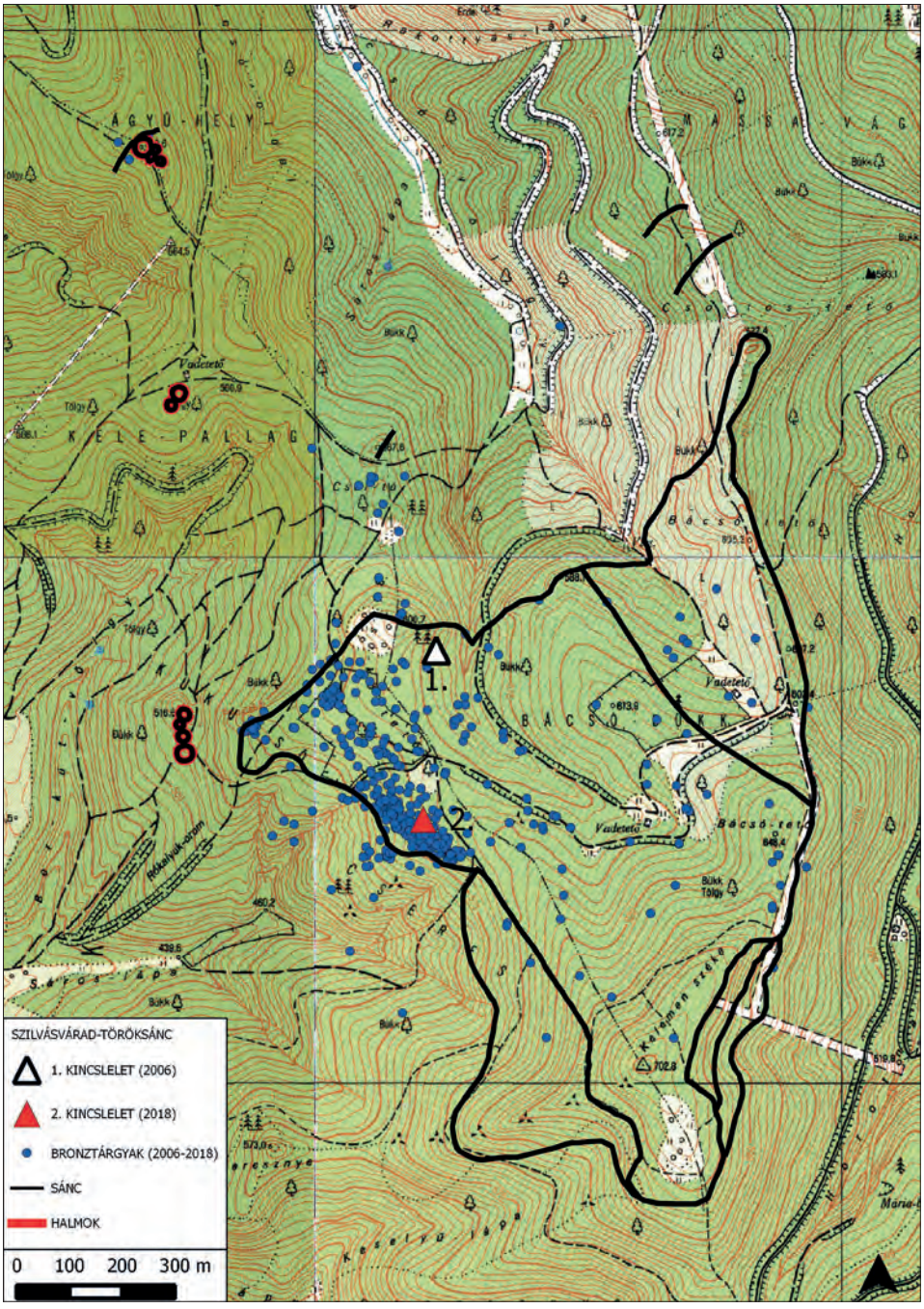
A település több pontján ma is jól felismerhetők olyan mesterséges teraszok, amelyeket a bronzkori emberek hoztak létre. Egy részükön biztosan épületek állhattak, de nem zárható ki az sem, hogy az itt élők a kedvezőbb fekvésű teraszokon megpróbálkoztak növénytermesztéssel is. 2018-ban a teraszok közül hármat magnetométeres geofizikai felméréssel vizsgáltunk meg. A gödrök és cölöpök beásásai sűrű lakottságra utaltak. Néhol az egymással párhuzamosan futó teraszokon az épületek sorai is felismerhetők.[361]

A lelőhelyen nagyon sok ép és töredékes darab került elő a korszak háztartásainak egyik legfontosabb kellékéből, az őrlőkőből.[362] Nagy számuk arról árulkodik, hogy a bronzkori település háztartásaiban sok gabonát tárolhattak és dolgozhattak fel. A gabona valószínűleg a környező falvakból és tanyákról került ide, hiszen a hegyoldalakon nem tudták volna a helyiek számára szükséges mennyiséget megtermelni.

Az erődített telepen 2006-tól kezdve folytattunk rendszeres fémkereső műszeres kutatást, amelynek során a két depólelet mellett csaknem 600 szórvány bronzkori fémtárgyat gyűjtöttünk össze[363] (*185. kép*).

184. kép. Az erődített település délnyugati sáncai Szilvásvárad-Kelemenszéken (baloldalt). Az erődített település keleti oldala a sáncok vonalával (jobboldalt)

185. kép. A szilvásvárad-kelemenszéki erődített település térképe az előkerült bronzkori fémleletekkel

A legtöbb bronzlelet apró öntési hulladék – pl. bronzöntecsek, öntőcsapok, nyersanyagrögök –, de gyakoriak a tűk, sarlók, lándzsahegyek, tokos balták töredékei is. Ezenkívül számos ép tokos baltát, tokos kalapácsot, sarlót, karperecet és tűt is találtunk. A kutatások során három aranytárgy is előkerült: egy aranydrótból készült ékszer töredéke, egy tömör arany hajkarika és egy sodort aranydrótból készült, díszes hajfonatkarika (*186. kép*).

A késő bronzkori településen belül elválnak olyan zónák, amelyekben jóval nagyobb mennyiségben szóródtak bronztárgyak, mint más területeken. A legnagyobb számban a nyugati oldalon, a sánchoz közelebb eső területen sűrűsödnek, ami arra utal, hogy itt helyezkedhettek el a közösség leggazdagabb háztartásai. Ebben a zónában kerültek földbe az aranyékszerek és a 2. bronzkincs is. Az őrlőkövek 90%-a is itt koncentrálódik, ami talán azt jelzi, hogy a településen a gabona feldolgozása és elosztása az elit privilégiuma lehetett.

A késő bronzkori település nem korlátozódott az erődítéssel övezett területekre, közvetlen környezetében külső települések, különálló sáncok és temetkezési helyek épültek ki a bronzkor folyamán. Az erődítésen kívüli legnagyobb lelőhely a sáncok nyugati előterében helyezkedik el, területe kb. egy hektár. Felszínén 30 bronztárgy töredékét és egy ép sarlót gyűjtöttünk össze. A település 1–1,5 kilométeres körzetében a kivezető utak és a patakok mentén három ponton apró, tanyaszerű megtelepedésre utaló településfoltokat is felderítettünk.

Az erődített település körül öt helyen ismertek külső sáncok. Az északkeleti bejárat előtt, a bevezető útra merőlegesen kialakított sánc és árok

186. kép. Válogatás a szilvásvárad-kelemenszéki lelőhelyen előkerült késő bronzkori bronz- és aranytárgyakból

187. kép. Halomsír Szilvásvárad-Kelemenszéke erődített településének környezetéből

egyértelműen külső védműként határozható meg, amelynek funkciója a szűk gerincen futó út védelme lehetett. Az egyik legérdekesebb külső földmű az ún. Fésűs-halom, amely az erődített településre északnyugat felől bevezető út mentén található. A 90 méter hosszú halomból kilenc párhuzamos töltés ágazik ki.

Az erődített település környezetében három halomsírcsoport is található. A település nyugati sarkánál a Rókalyuk-orom nevű hegyoldalon, a sáncoktól 150-200 méterre négy halomsír – két nagy és két közepes méretű – ismert (*187. kép*). Hasonló halomsírcsoport található az északkelet felől bevezető út mentén az ún. Kelle-pallagon is, ahol két erősen lekopott felületű, közepes méretű halom figyelhető meg. Az egykori településtől kb. 600 méterre található legtávolabbi halomcsoport az ún. Ágyú-hely nevű hegytetőn helyezkedik el és négy halmot foglal magába. A halmok előterében egy, ma már alig felismerhető kisebb sánc és egy sekély árok is található. Ennek a halomcsoportnak a környezetében egy hamvasztásos sírokból álló kis késő bronzkori temető nyomait is felfedeztük. A halmok koráról, szerkezetéről és építőiről egyelőre semmit sem lehet tudni. A legtöbbjük közepén jól megfigyelhető egy kisebb horpadás, ami arról árulkodik, hogy belsejükben fából készült sírkamra is lehetett, amely idővel összeroskadt, vagy későbbi rablás nyomait mutatja. Feltehetően az erődített településsel egykorúak lehettek és az itt élt közösség előkelő halottainak épültek.

Az elrejtés okának értelmezése

Az 1. kincs az egykori település több szempontból is fontos részén került elhelyezésre. Az innen 50-60 méterre magasodó, sziklás Bácsó-kő a bronzkorban is figyelemfelkeltő természeti jelenség lehetett. A kincset rejtő lejtő alatt fut a lelőhelyen belül fakadó két patak egyike, amelynek nem messze innen található a forrása is. A depó alatt, a patak medrével párhuzamosan éppen itt lép be egy út a településre – valószínűleg az

188. kép. Az 1. depó és a madár alakú bronzöntvény előkerülésének környezete Szilvásvárad-Kelemenszéken

egyik északi kapu épülhetett ide egykor. Magát a depót a patak szintje fölött 25-30 méterrel, egy mesterséges terasz alatti lejtőn rejtették el. Erről a helyről jól lehet látni a Bácsó-kő szikláit, de ezt a pontot pillanthatták meg először a településre érkezők is (*188. kép*).

A deponált tárgyak használt, de nem agyonkopott darabok, valószínűleg ünnepi öltözethez tartozó készletet alkottak. A karperecpár, a ruhára varrható karikák és csüngők, valamint a nyaklánchoz tartozó gyöngyök egy előkelő nőt vagy annak családját jelképezhették. A település egy forgalmas pontján való elhelyezésük ennek a családnak vagy a felajánló személynek a tekintélyét és erejét kívánta hangsúlyozni. Nem tartható kizártnak, hogy a deponálás helyét valamilyen tárggyal – oszloppal, kőrakással – is jelezték, amely az ide érkezőket vagy az innen távozókat mindenkor emlékeztethette az egykori ceremóniára, illetve a mögötte álló közösségre vagy személyekre.

A kincs fölött kb. 70-80 méterre kezdődik az a hosszan húzódó hegygerinc, ahol az itt előkerült ép bronz- és aranytárgyakból következtethetően kiemelkedő társadalmi helyzetű háztartások épületei álltak. Ezen a gerincen a kincslelet helyétől kb. 60 méterre találtuk meg a lelőhely emblematikus leletét, a bronzból öntött vízimadárfigurát. Az alján megmaradt bronzlemez alapján valószínű, hogy a bronzmadár valamilyen nagyobb tárgyra – bronzedényre vagy sisakra – lehetett felerősítve[364] (*189. kép*).

189. kép. Vízimadarat ábrázoló bronztárgy a szilvásvárad-kelemenszéki erődített településről

Az eddig leírtak alapján elképzelhetőnek tartjuk, hogy az 1. kincs olyan térséget jelöl, amelynek jelentőségét egy értékes leletegyüttes látványos helyen való elhelyezésével emelték ki. De milyen jelentés társulhatott a depó által kijelölt ponthoz? A kincs időbeliségét és helyét figyelembe véve úgy véljük, hogy a deponálással olyan jelet kívántak hagyni, amely a települést alapító családok vagy személyek egyikére emlékeztetett. Ezt az értelmezést erősítheti az a tény, hogy a kincslelet a késő bronzkori település legkorábbi, Kr. e. 13–12. századra keltezhető leleteinek az egyike, talán az alapítók generációjával egyidős. A deponálás helyének sajátos szakralitást kölcsönöz az is, hogy közvetlenül a sánc mellé, az itt feltételezhető kapu közelébe került, mintegy óva ezzel a felajánlással a „sérülékeny" átmeneti zónát. Hasonló jelenségek nem ismeretlenek a korszakban: a legszemléletesebb példát erre a horvátországi Monkodonja középső bronzkori erődített települése (Kr. e. 19–15. század) kínálja, ahol

a nyugati kapu előterében egy, az alapítás idejéből származó sírkamra található. A nagy tiszteletnek örvendő temetkezést idővel az itt emelt kapuerődbe is beépítették, megőrizve ezzel az évszázadokkal korábban ide eltemetett ősök emlékezetét.[365]

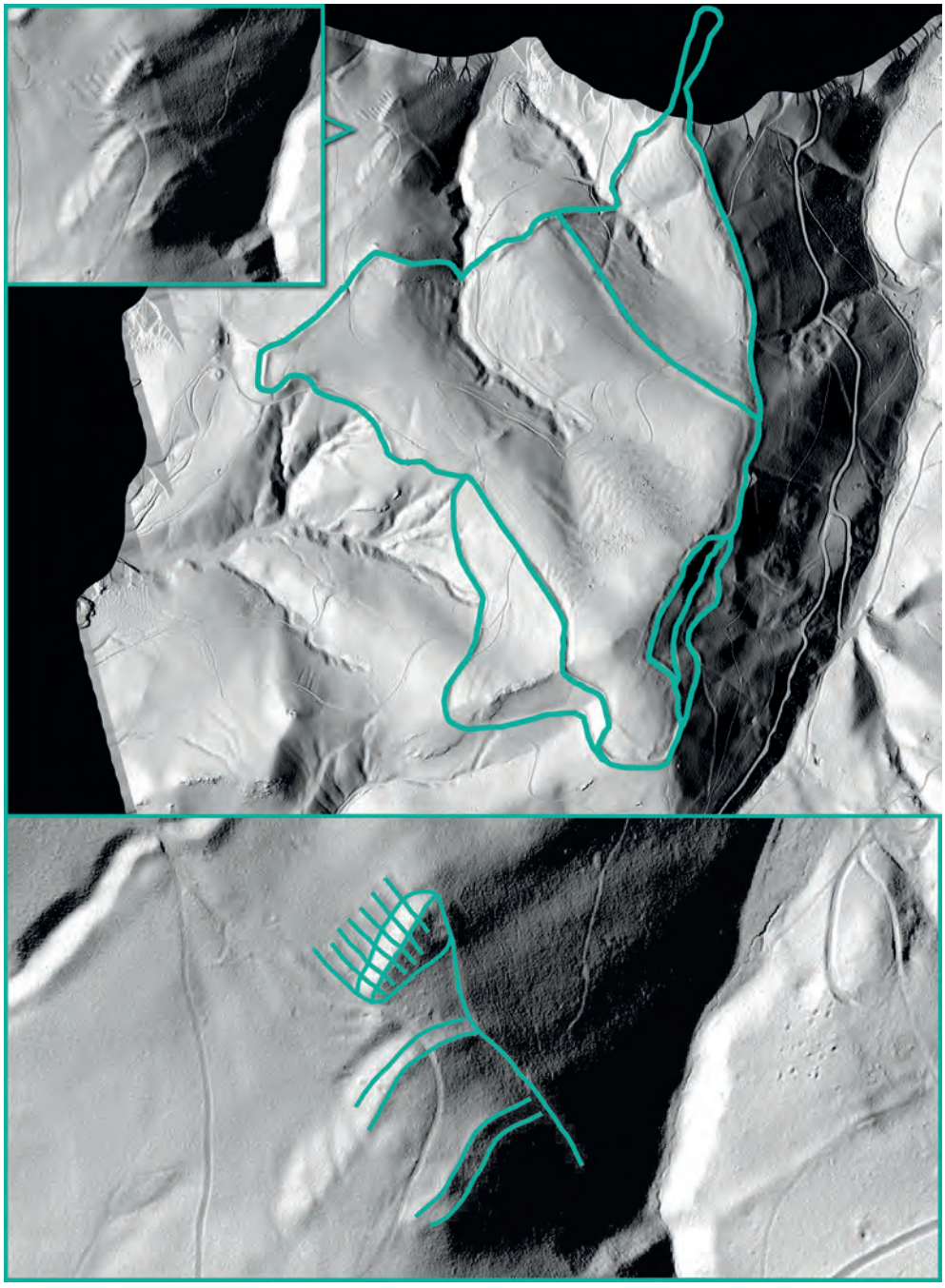
A kelemenszéki 2. kincs mind elhelyezkedését, mind összetételét tekintve eltérő jellegű. Ez zömében töredékes tárgyakat és erősen elhasználódott eszközöket tartalmaz, és egy sűrűn lakott, valószínűleg házakkal beépített településrészen rejtették el. Emiatt inkább az előző fejezetekben elemzett baksi és zsákai kincsekkel rokonítható. Rituális deponálása nem bizonyítható egyértelműen: elképzelhető, hogy egy elpusztult ház romjai közt őrződtek meg egy kisebb háztartás gondosan összecsomagolt, újrafelhasználásra váró bronztárgyai.[366]

És a végére itt a ló is, avagy hogyan bontakozik ki a bronzkori rituális táj?

Az őskori közösségek legtöbbjénél az őket körülvevő természetes környezet egyben a mikrokozmoszuk rendjét megjelenítő rituális táj is, ahol a táj elemei jelképes jelentésekkel vannak felruházva. Ennek állandó összetevői a mindennapi élet terei, a szent körzetek, a halottak övezete és a köztük húzódó sajátos határterületek. A közösség összetartása szempontjából fontos történetek és események is kijelölhetnek ilyen pontokat a tájban.

Ebben a világban a táj egyes pontjai összeolvasható – szellemekhez, mitikus lényekhez és ősökhöz kapcsolódó – történeteket rejtenek. A jelentéssel felruházott tájelemeket gyakran meg is jelölik festményekkel, építményekkel vagy deponálási cselekményekkel. Az is előfordul, hogy éppen a deponálási cselekménnyel kölcsönöznek jelentést a táj egy részletének, beemelve ezzel az áldozati felajánlás gesztusát is a közösség történeti emlékezetébe.[367]

A szilvásváradi település adottságainak és az előkerült informatív leletanyagnak köszönhetően az általunk kutatott lelőhelyek közül itt nyerhetjük a legteljesebb betekintést abba, hogy milyen elemekből épülhetett fel egy 3000 évvel ezelőtt élt közösség rituális tája. E strukturált szellemi táj előttünk megmutatkozó elemei a településen elhelyezett depók, a sáncokon kívül emelt halomsírok és az itt alapított temetők, ám a legérdekesebb jelenséget csak 2018-as kutatásaink során fedeztük fel. Ekkor jutottunk hozzá ugyanis a területről légi lézerszkenneléssel (LiDAR) készített felvételhez,[368] amelynek segítségével bizonytalan sáncelemeket szerettünk volna feltérképezni és addig ismeretlen halomsírokat azonosítani. A meglepetés a településtől északra eső, a már említett Fésűs-sánc környezetének átvizsgálásakor ért. A korábban csak egy furcsa szerkezetű, magában álló sánctestként elkönyvelt építményről a LiDAR felvétel elemzésekor kiderült, hogy több, szabad szemmel alig látható sáncvonal is húzódik itt, amelyek a magasból nézve egy stilizált, 167 méter hosszú kb. 80 méter széles állatalakot formálnak[369] (*190. kép*). A lovat[370] vagy talán szarvast formázó alakzat nyaki és gerincrészét a nyár folyamán egy-egy kisebb kutatóárokkal átvágtuk, és sikerült tisztázni, hogy kisebb kövek összehordásával alakították ki. Az építmény egyes részei közt jelentős

190. kép. A Fésűs-sáncoknál kirajzolódó állatalak a szilvásvárad-kelemenszéki lelőhelyről készült LiDAR felvételen

méretkülönbségek vannak, ami arra utalhat, hogy egykori építői nem tudták teljesen befejezni. Az ásatások során csak néhány jellegtelen kerámiatöredéket találtunk a sánctestben, ám a mellső láb és a fej környezetében késő bronzkori bronztárgyakat és nagyobb kerámiatöredékeket is gyűjtöttünk. Ebből arra a következtetésre jutottunk, hogy a korszakban itt is számolni lehet megtelepedéssel vagy valamiféle emberi tevékenységgel. Az alakzat lábainál egy magányos halomsírt is lokalizáltunk.

191. kép. A „Fehér Ló” a dél-angliai Uffingtonban

Hasonló monumentális állatalakok Európa más területein is ismertek az őskorból, közülük is leghíresebb az angliai Uffingtonban található, fehér kövekből kirakott ún. „White Horse” (fehér ló). Az általunk felfedezett építményhez hasonlóan egy hegygerincen elhelyezett, sokáig késő vaskori kelta alkotásnak tartott lóalakról az 1990-es években derült ki, hogy azt jóval korábban, a Kr. e. 14–10. században hozhatták létre. Az uffingtoni állatalak nemcsak keletkezési idejét, hanem topográfiai helyzetét illetően is rokonságot mutat a kelemenszéki építménnyel[371] (*191. kép*).

A szilvásváradi állatalakot a késő bronzkori sáncoktól kb. 350 méter távolságra építették meg. Az ide vezető út gyakorlati funkcióján kívül valószínűleg rituális szereppel is bírhatott, mert ezen lehetett eljutni a településtől északra fekvő két halomsírmezőhöz és a hamvasztásos sírokat tartalmazó temetőhöz. Talán szertartási felvonulások útvonala is lehetett, amelynek egyik állomásaként éppen a monumentális alakzat szolgált.

Az újonnan felfedezett állatalakkal kapcsolatban még nagyon sok kérdés vár megválaszolásra. Így például tisztázandó, hogy pontosan mikor is épült a földmű, honnan lehetett látni, milyen emberi tevékenységgel lehet a környezetében számolni, és hogyan kapcsolódik hozzá az itt emelt halomsír? Számunkra az egyik legizgalmasabb kérdés az, hogy összefüggésbe hozható-e ez a feltételezett lóalak az előző fejezetben ismertetett különös alsónagyverői lószerszám-deponálással? Ennek a kérdéseknek a tisztázása azonban már további kutatásaink feladata lesz.

Zárszó

Erdő arany asszonya,
erdő kegyes királya,
fogadd fényes aranyunk,
engeszteljen ezüstünk!
Vedd az arany aranyát,
vedd az ezüst ezüstjét,
aranyam adom markodba,
körmöd közé ezüstöm
erdő ura Tapio javára,
vigalmára vadak vackának.
Kedves kötődet kerítsed aranyamnak alája,
nehogy szerte szóródjék,
gyom között fénye fakuljon.
Híres arany az enyém,
német földön született,
rigai harcban szerzetett,
dániai hadban harácsolt. [372]

Ezt az áldozáskor mondott varázsigét a 19. század második felében gyűjtötték Finnországban, és 1880-ban jelent meg *A finn nép ősi varázsigéi* című kötetben. Annak ellenére, hogy ezt a szöveget időben és térben is nagy távolság választja el a könyvem lapjain bemutatott bronzkori kincsektől, mégis úgy érzem, hogy nagyon jól megvilágítja azokat a történeteket, amelyeket köréjük szőttem. Felvillan benne a deponálást kísérő rituálé, megszólíttatnak a tájban rejtőző túlvilági lények, ősi szellemek, és szó esik a felajánlásra szánt kincsek keletkezésének módjáról is.

Azt, hogy a hazánk területén élt bronzkori embereknek milyen meséi és varázsmondókái voltak, sohasem fogjuk megismerni, miként azt sem, hogy mítoszaikat és mondáikat az ókori Kelet eposzainak fennköltstílusában vagy az Odüsszeia tengercsillogású nyelvezetén fogalmazták-e meg. Ám úgy vélem, hogy szertartásaikat a távoli észak és az Égeikum világa között akár olyan csengő-bongó, erdőillatú szavak is kísérhették, mint amilyeneket az idézett varázsének is használ. Számomra ez a rövidke rigmus azt is

bizonyítja, hogy koránt sincsenek olyan éles határok kultúráink között sem a jelenben, sem a múltban, mint ahogyan azt a 19. századi, természettudományos alapokon fejlődő európai régészet képzelte.

Kincseink elrejtőiről – a mai Magyarország területén a Kr. e. 14–10. században élt emberekről – nagyon kevés biztos információval rendelkezünk: nem tudjuk milyen nyelven beszéltek, nem ismerjük közösségeik történelmét és hagyományaikat sem tudjuk rekonstruálni. Megmaradtak viszont személyre szabott, egykor emberi vért látott kardjaik, borotvaélesre fent lándzsáik, agyonkalapált öreg sarlóik és használattól megkopott, generációkon át öröklődő becses ékszerkészleteik. Tárgyaik inas, munkában megfáradt testek emlékét őrzik, dicstelen vagy éppen dicsőséges párharcok, portyák, marharablások meséit hordozzák, de felidézik a padláson száradó gabona vagy a frissen kiöntött bronz illatát is.

Bízom benne, hogy a könyv végére érve olvasóim számára élővé tudtam varázsolni megmentett kincsleleteinket, és meg tudtam szólaltatni azoknak az embereknek a történeteit, akik 3000 évvel ezelőtt használták, összegyűjtötték, majd elrejtették a kincsekhez tartozó tárgyakat.

Jegyzetek

1 V. Szabó 2004a, 149–151; Chapman–Magyari–Gaydarska 2009, 166–169.
2 Kneisel et al. 2015, 275–277.
3 Siedlaczek 2015.
4 Falkenstein 2006.
5 Fejér megjelenés alatt.
6 Pankau–Krause 2017.
7 Hüttel 1981, 124–170, Taf. 46–49; Drews 2004, 26–56.
8 Grömer 2006; Frei et al. 2017.
9 Tarbay 2014b.
10 Vankilde 2016.
11 Kristiansen–Larsson 2005, 32–61.
12 Fischl et al. 2013; Holst et al. 2013.
13 Falkenstein 1997.
14 Lidke–Terberger–Jantzen 2015.
15 Earl 1997; Harrison 2004, 67–74.
16 Harding 2007, 149–169.
17 Knöpke 2009.
18 Finley 1985, 76–77.
19 Sperber 1999, 629–637.
20 Kemenczei 1996a, Abb. 36
21 Rusu 1981, 377–380, Tab. 1; Soroceanu–Rezi–Németh 2017, 69–71.
22 Bradley 2005, 151–164; Rezi 2011.
23 Fontijn 2002, 259–272.
24 Fejér megjelenés alatt.
25 Soroceanu 1995.
26 Hansen 2005; Vachta 2008.
27 Von Brunn 1968, 238–239.
28 Von Brunn 1968, 238–239; Hansen 2002; Fontijn 2002, 20; Hansen 2013.
29 A deponálás értelmezésének történetéről ld.: Huth 1997, 4–62; Fontijn 2002, 13–35; Ballmer 2015, 2–6.

[30] Az őskori régészeti kultúrák változásait vándorlásokkal és katonai cselekményekkel magyarázó, leegyszerűsítő modellekben gondolkodó Kárpát-medencei kutatás egészen az 1980-as évekig kizárólagosan ragaszkodott ehhez a történeti alapú megközelítéshez. Hozzájárulhatott ennek az elképzelésnek a népszerűségéhez az is, hogy az 1900-as évek első felében felnőtt közép-európai kutatógeneráció – közte két meghatározó bronzkoros régészünk, Mozsolics Amália és Bóna István is – többször is átélte a térség hadszíntérré válását, a javaikat hátrahagyó és elrejtő tömegek kitelepítését, menekülését és a nyomukban járó hadseregek dúlását, amihez még hozzáadódott a tatárjárásnak, a török háborúknak és az újkori etnikai konfliktusoknak a magyar közgondolkodást máig befolyásoló negatív emlékezete.

[31] Von Brunn 1968; Hansen 1994, 381–396; Hänsel 1997.

[32] Randsborg 2002; Kristiansen 2002.

[33] Bradley 1990, 39; Taylor 1993, 18–22, 33–42; Hansen 1994, 374; Vachta 2008, 116–117.

[34] Rowlands 1980, 46; Levy 1982, 102; Huth 1997, 197.

[35] Levy 1982, 24; Geisslinger 1984; Randsborg 2002.

[36] Erre példa Fontijn 2002; Hansen 2005, 211–212; Neumann 2014; Ballmer 2015; Vachta 2016a.

[37] Windholz-Konrad 2012, Abb.19.

[38] Hellebrandt 2011.

[39] Hansen 2008; Ballmer 2010.

[40] Utóbbira lehet példa az ausztriai Traun folyó mentén futó ősi hegyi út, amelynek 18 kilométeres szakaszán 36 depót rejtettek el (Windholz-Konrad 2012).

[41] Ballmer 2015, 1.

[42] A korszak kutatására nézve meghatározó német nyelvű tanulmányokban sokáig párhuzamosan élt egymás mellett a depó (*Depotfund*), a kincs (*Hort*) és ritkábban a raktárlelet (*Verwahrfund)* kifejezés, de használták a nagyobb értékű, főleg nemesfém tárgyakat tartalmazó egyettesekre az ugyancsak kincs jelentésű *Schatzfund* kifejezést is. Az első három szót sokszor szinonimaként, máskor viszont jelentésbeli különbséget, előzetes értékítéletet is hordozva alkalmazták. Mára a *Depotfund* és a *Hortfund* maradt használatban, ahol a *Depotfunde* kifejezést elsősorban a semlegesebb, a *Hortfund* megnevezést pedig a votív értelmezés keretében alkalmazzák (Eggert 2001, 79–80; Hansen 2002; Ballmer 2015, 1–2).

[43] Kemenczei 1991a, 41, Taf. 35., 145.

[44] Cimeliotheca 143, Nr. 19; Hampel 1892, 73; Soroceanu 1995, 62.

[45] Lehoczky 1872, 226.

[46] Kubinyi 1892, 153.

[47] Nováki 1965–1966, 67. A sarlódepó feltételezett helyén egy hatalmas kő, az ún. Ördögasztala áll, amelynek tetején egy tányérszerű bevésés található. A környezetét 2017-ben alaposan átkutattuk, de csak egy tokos balta pengetöredékét találtuk itt.

[48] V. Szabó-Bálint 2017, 19–21.

[49] Kubinyi 1861, 85–86.

[50] Kubinyi 1861, 85–86, 110–111.

[51] Az erózió által kimosott kincsegyüttesekre példa a vízmosásból előkerült rózsapallagi (Prilog, Románia) bronzlelet (Vécsey 1870, 132–133), míg az erdőirtás során napvilágra került kincseket a kerámiaedénybe rejtett szendrőlád-kőbánya-tetői kincs (Hampel 1885, 308–310) példázza.

[52] A szántás során kifordult kincsekre példa a balsai lelet, amelynek agyagedényét 38 centiméter mélységben rongálta meg az eke (Jósa–Kemenczei 1965, 20; Mozsolics 1985, 92). Rigolírozáskor, szőlőtelepítés során került elő pl. a Hajdúsámson 2. bronzkincs (Zoltai 1909, 131–132) és a kisapáti bronzkincs (Darnay 1899, 9).

[53] Jósa–Kemenczei 1965, 26.

[54] Hampel, 1892, 42–43.

[55] A vaskereskedése és fűszerüzlete hasznát is régészeti leletek vásárlására fordító lelkes gyűjtő több olyan késő bronzkori kincsegyüttest is felderített, amelyek előkerülési helyzete jól rekonstruálható.

[56] Darnay 1897, 456.

[57] Jósa–Kemenczei 1965, 20.

[58] Jósa–Kemenczei 1965, 24.

[59] Miske 1925, 46–47; Fekete 2008.

[60] Mihalik 1910, 61.

[61] Lehoczky 1892, 349.

[62] Százhúsz év elteltével a leletek helyzetének pontos leírása segített rekonstruálni azt, hogy a tárgyakat egy trébelt lemezveretekkel díszített favödörben deponálták (Tarbay 2014a, 210–211).

[63] Jósa András az általa felderített és megszerzett leletanyagot az 1890-es évektől rendszeresen bemutatta magyarországi szakfolyóiratokban és helyi lapokban. 1917-ben lezárt, sokáig kéziratban maradt összefoglalását Kemenczei Tibor jelentette meg 1965-ben (Jósa–Kemenczei 1965).

[64] Miske Kálmán Velem-Szent Vidhez kötődő kutatásairól részletes áttekintést ad: Ilon 2015, 9–14.

[65] Tompa 1928a.

[66] Csalog 1976, 61–62; Mozsolics 1985, 101.

[67] Az 1945 és 2006 közti időszakból több olyan kincsegyüttesről van tudomásunk, amelyek ásatáson kerültek elő, de nem készült vagy nem került közlésre róluk semmiféle dokumentáció (pl. Bükkaranyos-Földvár 2. kincs, Kemenczei 1984, 115).

[68] Mozsolics 1963.

[69] Patay 1969, 167–168, Abb. 1.

[70] Patay 1969, 168.

[71] Müller 1972, 59, 64–65, 70.

[72] Mozsolics 1975, 15–16.

[73] Makkay 2006, 15.

[74] Mozsolics 1985, 111.

[75] Máthé 1972, 400.

[76] Makkay 2006, 15.

[77] Mozsolics 1972, 190; Mozsolics 1985, 139.

78 Bíró 2007.

79 Mozsolics 1975; Szathmári 2005.

80 Gaál 2001, 41.

81 Hudák 2016, 85–87.

82 Hudák 2016, 89–91.

83 Az előttünk ott járt fémkeresősök a felszínen szétdobáltak néhány olyan érmet, amelyeket kora középkori érmek erősen stilizált stílusában egy fejhallgatós fémkeresős feje, illetve egy ásó és egy detektor díszített. Az érmék hátrahagyásának okát nem sikerült kideritenünk – talán a hely megjelölésére, az „elsőbbség' jelzésére szolgálhatott.

84 Szilas 1999.

85 A várak kiválasztásánál használt szakirodalom majd minden esetben Nováki Gyula publikációit jelentette (D. Matuz–Nováki 2002; Nováki–Sárközy–Feld 2007; Nováki–Baráz–Dénes–Feld–Sárközy 2009 stb.).

86 Mindkét lelőhelyet Bíró Péter munkatársunk fedezte fel.

87 V. Szabó-Bálint 2017.

88 V. Szabó 2013, 798–801, fig. 4-6.

89 V. Szabó 2013, 806–807, fig. 12.

90 Pál István és Tóth Zoltán (Manó) a leletek megtalálása idején nem állt kapcsolatban régészekkel, ám azóta a salgótarjáni múzeummal és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Régészettudományi Intézetével együttműködve tucatnyi új régészeti lelőhelyet derített fel, példaértékű civil felelősségtudatot mutatva.

91 Mozsolics 1985; Kemenczei 1984, Taf. CLXII–CLXXVI, CLXXVIIb–CLXXXVIa; Hansen 2005, 215, 218, 221.

92 Born-Hansen 2001, 138–140.

93 Schauer 1979, 70–71; Leshtakov 2017, 227–228, 262–267, Tab. 4–5, 64–66, 69.

94 Schauer 1979, 69–70.

95 Schauer 1979, 70, Abb.6; Říhovský 1996, 56–58.

96 Leshtakov 2015, 252, 254.

97 A *yari* hosszú pengéjű, éles, kétélű lándzsatípus, amelyet elsősorban szúrófegyverként alkalmaztak, míg a *naginatá*t a kardhoz hasonlóan szúrásra és vágásra egyaránt használták. A középkori Japánban a lándzsák a kardhoz hasonlóan megbecsült és gondosan kialakított fegyverek voltak, egyes típusaikhoz speciális vívótechnikák kötődtek.

98 Novotná 1991, 43–47, Taf. 8; Patay 1990, 18–21, Taf. 1–2.

99 Patay 1990, 18–21. Taf. 1.3, 2. 4–5.

100 Bader 1983, 15–21, 27–31, Taf. 1.3–7.

101 Pintér 1899.

102 Az általunk vázolt értelmezést sajátos módon árnyalhatja Tillman Vachta modellje. Eszerint az ecsegihez hasonló, különböző törött és ép tárgyakat tartalmazó kincsegyüttesek egyes darabjai eredetileg meghatározott személyekhez kötődő, önálló áldozati felajánlások lehettek, amelyeket egy közösségi térben gyűjtöttek és tároltak, majd egy idő után ritualizált keretek között együttesen deponálták őket (Vachta 2016b).

[103] Az európai térségben számos olyan példa ismert, amely arra utal, hogy a késő bronzkori depók tárgyait bizonyos esetekben tudatosan megkomponált rendben, meghatározott mintákat követve helyezték el. Soroceanu 1995, 37–45.

[104] Fontijn 2002, 35.

[105] Hagl 2008; Hagl 2009.

[106] A megtalálók a tárgyakat egy tusolórózsa segítségével vízzel kimosva távolították el a bográcsból, így nekünk már nem volt lehetőségünk mintát venni a bográcsból.

[107] Powroznik 2017; Meyer et al. 2017.

[108] Sőregi 1931, 74.

[109] A késő bronzkori fegyverzetről általában ld. Born–Hansen 2001. A késő bronzkori sisakok és lábvértek áttekintéséhez ld. Mödlinger 2017. A magyarországi páncélleletekhez ld. Petres–Jankovits 2014.

[110] A korszak előkelő férfiainak készleteiben gyakori darabnak számítanak a bronzból készült ivócsészék. A Gussen-típusúnak nevezett forma a Kárpát-medencében és a közép-európai térségben terjedt el, és itt a legidősebb bronzcsészetípusnak számít (Patay 1990, 49–50, Taf. 36. 70–72; Patay 1996, 406, Abb. 1).

[111] A Reutlingen/Cetona/Naue II. típusú kardok a Kr. e. 14–12. század legszélesebb körben elterjedtebb fegyverei voltak. A valahol Közép-Európa térségében kialakított, rendkívül hatékony, szúrásra és vágásra egyaránt kiválóan alkalmas kardtípus nagy népszerűségnek örvendett a korszakban. Skandináviától Izraelig számos példányát ismerjük, de legnagyobb számban Európa központi területein fordul elő (Kemenczei 1988, 53–65, Taf. 27–37; Jung 2015).

[112] Fontinj 2002, 34, 264–265; Hansen 2008, 300–302; Neumann 2014, 201–240.

[113] Sperber 1999; Clausing 2005.

[114] Lelőhelyünkhöz legközelebb Mosonszolnok-Haidehof-pusztáról ismertek egy ilyen harcosokból álló közösség temetkezései. Az 1887-ben szétszántott halomsírokból halotti máglyán összeolvadt kardok, tőr, lándzsa, tokos véső és a halotti lakoma során használt kerámia edénykészletek kerültek elő (Hampel 1896, Taf. 186–187; Patek 1968, Taf. 46–48).

[115] Ilon 2012.

[116] Kemenczei 1990, Abb. 12. 1–4.

[117] Novák–Váczi 2012.

[118] Uckelmann 2012, 56-59, Taf. 84–112.

[119] Makkay 2006.

[120] Honti–Jankovits 2016.

[121] Mozsolics 1985, 96–98.

[122] E depótípus egyik leglátványosabb példája az észak-olaszországi Nogara-Pila del Brancón-i kincslelet (Jankovits 1999; Sestierei–Giardino–Salzani 2012).

[123] Tarbay 2015.

[124] Točík–Paulík 1960.

[125] Točík–Paulík 1960, Obr. 11–21.

[126] Arra, hogy a famegmunkálás az előkelő férfiaktól sem volt idegen, az Odüsszeia híres jelenete a példa, ahol a főhős részletesen elmeséli, hogyan készítette el ithakai palotájában saját kezűleg díszes ágyát (Odüsszeia XXIII. 183–204).

127 Az Iliászban több jelenet is utal arra, hogy a lakomák során a hús szétosztása a vezetők fontos előjoga (pl. Íliász VII. 313–312; IX. 205–222; XXIV. 628–630).

128 A késő bronzkori elit halotti rituáléjáról és a hozzá kapcsolódó tárgyi szimbólumokról ld.: Nebelsick 2018.

129 Bradley 1990, 102; Nebelsick 1997, 40; Born-Hansen 2001, 154–156; Sperber 2006, 212.

130 Ezt az elképzelést szőtte tovább David Fontijn modellje, amely szerint a fegyverek deponálása bizonyos esetekben a harcos identitás felszámolását jelenti, ám ez nem feltétlenül csak az elhalálozással hozható kapcsolatba, hanem életciklusváltással (pl. aggastyánkorba lépéssel) (Fontijn 2002, 230–231, Fig. 11.3).

131 Textilbe csomagolt fegyverzettel egy Jánosháza határában feltárt temetkezésben találkozhatunk. A kőgyűrűvel kerített, halotti máglya fölé épített halomsírban az elhunyt hamvai mellé gyapjútextilbe tekerve helyezték el egy összeolvadt kard és ékszerek töredékeit (Fekete 2004, 161–162). A jánosházi esetben, úgy tűnik, egy gyapjúból szőtt, díszes palást lehetett az, amiben a tárgyakat elcsomagolták.

132 A Kr. e. 14–13. századtól a Dunától keletre eső térségben több olyan depólelet is ismert, amely nagyobb mennyiségű fegyvert tartalmaz. Ezek általában ép kardokat, lándzsákat, baltákat és csákányokat, esetleg karékszereket tartalmaznak, de a pázmándfalui depótól eltérően tárgyaik legtöbbször épek, soha nincsenek megégve, összeolvadva (pl. Bükkaranyos, Zalkod: Kemenczei 1984, Taf. XXVII–XXVIII, LXVIII). Az ilyen típusú fegyverdepók esetében felvetődött, hogy nem halotti rituálék részeként, hanem győzelmi trófeákként kerültek felajánlásra és deponálásra (Kristiansen 2002; Randsborg 2002, 417; Mörtz 2014). A pázmándfalui együttes ezektől eltér, mivel sokkal inkább egyetlen személy teljes fegyverzetét és identitását hordozó személyesebb tárgyait foglalja magában.

133 A bronzkori közösségekben megfigyelhető hőstisztelet nem rokonítható a jóval differenciáltabb, elsősorban az antik világból ismert héroszkultuszokkal. Erről részletesen ld. Harisson 2004, 8.4.

134 A fejezetben bemutatott kutatómunkát Holl Balázs térinformatikussal közösen végeztük. Eredményeink teljes közlését közösen tervezzük.

135 Holl 2007, 272.

136 A barlang tereinek kutatását rendkívül megnehezítette a sok szemét jelenléte. Az őskori tárgyak közvetlen szomszédságában gyakran találtunk az utóbbi fél évszázad során itt hagyott fémhulladékokat és pénzérméket.

137 Az aranyspirál 22 gramm, a kúp alakú ékszerek összesen 3 gramm súlyúak.

138 Krüger et al. 2012, 33–36, Fig. 6.

139 Jankovits 2017, 279–287, Taf. 98–100.

140 Holl 2007, 272.

141 Tompa 1937, 53; Csalog 1976, 61–62; Holl 2007, 269.

142 Rezi Kató 2014, 333, 3. ábra.

143 A szövegben bemutatott területeken kívül mindössze a Fekete-teremben és a Róka-ágban találtunk késő bronzkori fémtárgyakat. Előbbiben egy bronzrög, utóbbiban pedig egy apró lemeztöredék került elő.

144 Holl Balázs szóbeli információja.

145 A folyosón ezenkívül egy bronzrúd töredéke és egy díszített ruhaösszetűző tű is előkerült felderítőmunkánk során.

146 Patay 1990, 49, Taf. 36. 70.

147 Kemenczei 1984, Taf. C. 4–8, 18; Rezi Kató 2017.

148 Holl 2007, 267–270; Rezi Kató 2014, 328–336.

149 „Ennek a' Baraglya nevő Barlangnak számtalan sok-felé ágazó Üregei vágynak, mellyben egy Paraszt kints keresés véget bé-menvén, harmad egész napig járta, talált-is egy Ládátskát, a' mellyben elrothadot Ruhák voltának, de még-is végire nem mehetett." Balázs 1982.

150 A 19. század eleji leírások emberi és állatcsontok nagy számáról, valamint cserepekről tesznek említést (Székely 2014, 370–371, 374).

151 Rezi Kató Gábor úgy becsüli, hogy a jelenleg ismert és múzeumban őrzött régészeti anyag a barlangból eredetileg kikerült leletek kb. 10%-a lehet (Rezi Kató 2017).

152 Ezekről ld. Nyírő 2015.

153 Kemenczei 1984, Taf. CI–CIV; Rezi Kató 2014, 17. ábra.

154 Holl 2007, 279–280, 5. kép; Rezi Kató 2017.

155 Ezt a megfigyelést erősítették meg azok szondáink is, amelyeket a legújabb kori járdaépítkezések és tereprendezések által kevésbé bolygatott Denevér-ág északi törmeléklejtőjének szélén nyitottunk. A két, egyenként 1 m^2-es felszínen szinte érintetlen állapotban tudtuk megfigyelni a jó minőségű késő bronzkori edények és állatcsontok töredékeit, amelyek a kövek alatti felszínt teljesen beborították. A terület erősen lejt és nagy kövek tagolják, tehát huzamosabb tartózkodásra nem alkalmas.

156 Rezi Kató 2017.

157 Romsauer 1995; Soroceanu 1995, 27–29; Peša 2006; Soroceanu 2012, 233–238; Neumann 2014, 172–176.

158 Drechsler-Bižić 1979–1980.

159 Emődi 1980.

160 Rotea 2017.

161 Teržan–Borgna–Turk 2016.

162 Bonnamour–Combier 1972.

163 Uhlár 1959.

164 Dénes–V. Szabó 1998.

165 Szabó 2018, 454, 18. tab. c, D, 19–20.

166 A Baradla-barlanghoz természeti adottságaiban több ponton is hasonlítható erdélyi Orbán Balázs-barlangban két bronzdepó és magányos bronztárgyak is előkerültek, de emberi csontok nem, és csak kis mennyiségben található itt késő bronzkori kerámia (Emődi 2003).

167 A kúpos csüngőket szétvágott, geometrikus mintákkal díszített bronz lemezövekből készítették.

168 Mozsolics 1973, 134–135, Taf. 47; Kemenczei 1984, 116, Taf. XLVI.

169 Mozsolics 1973, Taf. 43–44, 57.D ; Kemenczei 1984, 125, Taf. LXI.

170 Pl. Emődi 2003, 78, 8. ábra; Jankovits 2018, 259.

171 A tű legközelebbi párhuzama a tállyai depóval egykorú és vele tárgyösszetételében is rokonságot mutató felsődobszai „b" depóból ismert (Mozsolics 1973, Taf. 47. 29).

172 Ld. pl. az ópályi kincs változatos faleráit: Mozsolics 1973, Taf. 18. 1–2, Taf. 19.

173 Mozsolics 1973, Taf. 44. 3; Taf. 57. D. 12.
174 Kemenczei 1988, 27–28; Bader 1991, 68–71; Boroffka–Boroffka 2010.
175 Boroffka–Boroffka 2010, 193–194., Abb. 3.
176 Mozsolics 1973, Tab. 67.
177 Kemenczei 1991b, 6. ábra 32.
178 Armbruster 2000.
179 Nováki–Sárközy–Feld 2007, 124–125.
180 A hegycsúcsokon és hegyoldalakon elrejtett depóleletek példáihoz ld. Soroceanu 2012, 229–232.
181 Ilyen tartóra lehet példa többek közt az ausztriai brandgabeni depót rejtő bőrzsák (Windholz–Konrad 2012, 139) és az írországi Killymoon Co Tyrone-i aranydepó kis fadoboza.
182 A depók és a deponált tárgyak jelentésének értelmezéséhez összefoglalóan ld. Fontijn 2002, 23–25.
183 Hansen 1994, 127–149; Nessel 2010, 383, 385; Salaš 2014.
184 Nessel 2012.
185 Sperber 2000.
186 Erre jó példa a csehországi brno-řečkovicei depó, amely tucatnyi összetört bronzeszköz és fegyver mellett mindössze három fémműves eszközt – egy üllőt, egy vésőt és egy kalapácsot – tartalmazott (Salaš 2014).
187 Thevenot 1998.
188 Vasić 1994, 17.
189 Sperber 1999, 609.
190 Clausing 2005, 94.
191 Čižmář–Salaš 2009, 74 Abb. 4–5.
192 Éliade 2004, 58–59, 73–74, 107–118.
193 Fontijn 2002, 3.6.1.
194 Clausing 2002; Mödlinger 2017, 217–264.
195 Born–Hansen 2001, 51–65; Tarbay 2015.
196 Honti–Jankovits 2016, Fig. 9.
197 Gaucher–Robert 1967, Fig. 46.
198 Wolfgang 1980.
199 Kovács 2000, 46–47, 24. kép, 26–27. kép; Kemenczei 2005, 81–82.
200 Honti–Jankovits 2016, Fig. 3, Fig. 5.
201 Nebelsick 1997; Honti–Jankovits 2016, 72, 80, Fig. 2, Fig. 8.
202 V. Szabó 1996, 21, 47. kép.
203 A bronzkori nemesfémből készült támadófegyverekről összefoglalóan ld. Hansen 2015.
204 Springer–Baumeister 2003, 299–300.
205 Íliász 6. ének, 234–236, 10. ének 438–441, 5. ének 743–744, 7. ének 191–193.
206 Salzani 1986; Honti–Jankovits 2016, 79; Mödlinger 2017, 225.
207 Hellebrandt 2011.

208 Schauer 1986; Gerloff 2003; Sperber 2003.

209 Ilyen pl. a nem messze innen földbe került szentes-nagyhegyi 1. és 4. depó vagy az újszentmargitai, vésztői és polgár-folyási kincsek (Mozsolics 2000, Taf. 91–92, 96–97).

210 A második depóval egykorú dél-alföldi leletegyüttesek a következők: Szentes (Kemenczei 1996a, Abb. 25–30; Mozsolics 2000, Taf. 96–97), Tarhos (Mozsolics 2000, Taf. 102, 1–5), Óföldeák (Kemenczei 1996a, Abb. 14a), Arad (Románia) (Petrescu-Dîmboviţa 1978, Taf. 223–224, 225A).

211 Kemenczei 2000, 75; Mozsolics 2000, Taf. 108; Novotná 1989, 177; Bíró 2007.

212 Pl. Szomotor (Somotorská hora, Szlovákia) (Novotná 1989, 179, Abb. 2); Bardóc (Brăduţ, Románia) (Petrescu-Dîmboviţa 1978, 140, Taf. 227.); Tóti (Tăuteu, Románia) (Petrescu-Dîmboviţa 1978, 145–146, Taf. 247B. 1–18, Taf. 248. 19–48); Tiszakarád (Mozsolics 2000, 85, Taf. 108.8).

213 A Kárpát-medence ilyen típusú együtteseihez ld. Kacsó 2006.

214 V. Szabó 2004, 143, 9–10. kép.

215 A 25 hektáros, hatalmas mennyiségű Gáva-stílusú kerámiatöredékkel keltezhető pocsaji települést egyelőre terepbejárással és fémkereső műszeres kutatással vizsgáltuk át, de felszínén mindössze 52 darab késő bronzkori szórvány bronztárgyat gyűjtöttünk.

216 Kienlin et al. 2012, 87, 90, Fig. 15–16.

217 Eberschweiler–Riethmann–Ruoff 2007.

218 http://www.mustfarm.com/bronze-age-settlement/about/ (utolsó megtekintés: 2019. április 10.)

219 https://www.facebook.com/MustFarmArchaeology/?eid=ARABaMD7YTZP-f6UiT0marqtaEioodhe6LjOMbOEpOXyuqaIquI2Ux_X3cRTsItJsjgi2eGixnRnQ07I (utolsó megtekintés: 2019. április 10.)

220 Finley 1985, 82.

221 A lelőhelyen előkerült embercsontok tudományos vizsgálatát Hajdú Tamás antropológus végezte el. A baksi lelőhelyről összefoglalóan ld. V. Szabó 2011b.

222 „A felperzselt tanya története" a híres kora középkori izlandi Njaul saga egyik magyar kiadásának címe. Az ott bemutatott világ távolról sem vonatkoztatható a teljesen más alapokon felépülő késő bronzkori Alföld viszonyaira, de néhány átjárás teremtődhet két világ történetei között (pl. a különböző rangú emberek közti kapcsolattartás módja, vérbosszú, rablások stb.).

223 A kincs első darabját Szolnoki László debreceni régész 2008 februárjában fedezte fel.

224 A hasonló hajdúböszörmény-hetven-laponyagi együttes a példa arra, hogy léteznek ilyen mintázatok (Tarbay 2017, 113–122, 8–10. kép).

225 Tarbay 2018, 33–34 .

226 V. Szabó 2009, 145–146.

227 Azt, hogy a tanyaszerű településeket magasabb társadalmi rangú közösségek is használták, Polgár-M3/1 lelőhely leletanyaga bizonyítja. A mindössze nyolc gödörből álló lelőhelyen kard, tokos balta és lándzsa öntőforma került elő (V. Szabó 2004, 148, 8. kép).

228 A régészeti értelemben vett háztartás fogalmához ld. Kalla 2011.

229 A nyitott depók problematikájához ld. Hodder 2004; Bradley 2005, 151; Tarbay 2018, 200.

230 A kincsegyüttest Tarbay Gábor János dolgozza fel részletesen PhD értekezésében készítéstechnológiai és tipológiai szempontokat egyaránt figyelembe véve (Tarbay 2018).

231 Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az általunk feltárt újfehértói kincs esetében is, amelynek legkorábbi és legkésőbbi tárgyai között minimum kétszáz év különbség van. A hasonló szituációk értelmezéséhez ld. még: Vachta 2016b, 111–113.

232 Az erdőt-mezőt járó ember – ahogy ezt az erdélyi Háromszékben 2009-ben végzett kutatásaink során magunk is tapasztaltuk – gyakran két különböző méretű baltát hord magánál. A tartalék darabbal többek közt újra tudja nyelezni sérült baltáját is.

233 Roberts–Ottaway 2003.

234 Tarbay 2018, 33–34.

235 Kunkel 1931, Taf. 26.6.

236 Szeverényi 2011, 218–220.

237 Smirnova–Vojnarovs'kyj 1994, Ris. 1. 1–2, Ris. 2. 1–2; Metzner-Nebelsick 2002, Abb. 162.

238 Kuśnierz 2013, Ryc. 3. 4–5.

239 Pl. Müller-Karpe 1959, Abb. 8. 23–24, Taf. 46. 26, Taf. 50. 1–2, 4–5, 8, Taf. 173. A. 5; Mayer 1977, 167–177, 179, Taf. 61. 833, 835, Taf. 65. 886, Taf. 66. 891.

240 Nováki-Sárközy-Feld 2007, 123.

241 A több helyen is megfigyelhető rablógödrök arra utalnak, hogy a védett lelőhelyet évek óta fosztogatják, ami ezért itt is komoly információvesztéssel lehet számolni.

242 A lelőhely növénymaradványait Mervel Máté dolgozta fel.

243 Íliász VI. 51–55.

244 Odüsszeia IV. 600; Fekete 2013, 100.

245 Fischer 1973; Finley 1985, 82; Fekete 2013.

246 Neumann 2014, 42–43; Hansen 2016, 212–221; Vachta 2016a, 173–174.

247 Mauss 2000, 195–332.

248 Averkijeva 1982, 120–142; Mauss 2000, 255–256.

249 Odüsszeia IV. 613–619.

250 Kemenczei 2005, Taf. 16. 90, Taf. 27. 13, Taf. 28. 16, Taf. 32. 17, Taf. 35. E.4.

251 Kemenczei 1996b, 101, Abb. 8. 6, Abb. 9. 4; Szilas 2003.

252 Müller 2013, 98.

253 D. Matuz–Nováki 2002, 8–9; Nováki–Sárközy–Feld 2007, 70, 47. ábra.

254 Abels 2002, 21, 63–64, 91–93, Abb. 30.

255 Bartalos Gyula munkásságáról ld. Baráz 1997. Az őskori települést Bartalos Gyula kéziratos feljegyzései nyomán Bíró Péter fedezte fel újra, és ő kalauzolt bennünket ide. A lelőhely kutatástörténetéről ld. V. Szabó–Bíró 2009, 72).

256 Az 1. depóban található karperecekhez hasonló darabok már feltűnnek a megelőző korszakban a Kr. e. 14–13. században (Mozsolics 1973, 56–60; Kobal 2000, Taf. 20–21) és ritkán, de előfordulnak a következő évszázadban (Kr. e. 11–10. század) is (pl. Kemenczei 1984, Taf. CXXI. 13-15; Mozsolics 2000, Taf. 81. 11).

257 Hansen 1994, 284; Vachta 2008, 70–71.

258 Párhuzamaik a teljesség igénye nélkül a Kr. e. 14-12. századra keltezett együttesekből: Merczyfalva (Carani, Románia), Kosd, Békésszentandrás (Mozsolics 1973, 99, Taf. 106, 107); a Kr. e. 12–10. századra keltezett depókból: Eberswalde (Springer-Baumeister 2003, 294–296); és a Kr. e. 9. századból: Salzburg-Maxglan (Moosleitner 1996, 324, Abb. 9).

259 Mozsolics 1973, 124, Taf. 11. 2; Kemenczei 1984, 115; XLV.7.

260 Nováki–Sárközy–Feld 2007, 29, Nováki–Baráz–Dénes–Feld–Sárközy 2009, 26–27.

261 Ebbe a depókategóriába tartozik pl. Mérk: Kemenczei 1996a, Abb. 18–19; Mozsolics 2000, Taf. 50; Nyírtura: Kemenczei 1984, Taf. CCXIXa; Mozsolics 2000, Taf. 69, 1–7, 12, Szarvas: Kemenczei 1996a, Abb. 23–24; Mozsolics 2000, Taf. 91; Taktakenéz: Kemenczei 1984, Taf. CCXIXb; Mozsolics 2000, Taf. 100–101.

262 Pintér 1899; Kemenczei 1984, Taf. CXVIa; Kemenczei 1996a, 77.

263 D. Matuz–Nováki 2002, 17, Abb. 32.

264 Az edények a Kyjatice-kerámiaművesség jellegzetes formáit és díszítéseit hordozzák (pl. Kemenczei 1984, Taf. LXXXIV, 1, 14, 19, 20).

265 Müller 2016, 26–27.

266 Kemenczei 1996a, 84.

267 Ilyen például a bükkszentlászlói 1. (Kemenczei 1984, Taf. CXXIIIa) és a bacsófalvai (Počúvadlo, Szlovákia) (Ožďáni – Žebrák 2017, Taf. IX) kincs.

268 Novotná 2001, 32–35.

269 Kemenczei 1984, 55, CXXIII.a–d.

270 A depó tokos baltáihoz hasonló formákat többek között a prügyi, szandai, keceli kora vaskori depók (Kemenczei 2005, Taf. 23.1, 27–29, 32. 18–21) és az általunk feltárt bükkszentlászlói kincslelet tartalmaz.

271 Metzner-Nebelsick 2002, 386–387; Kemenczei 2005, 71–72; Deicke 2011, 71–73, Abb. 64–65.

272 Wied–Bodmer 2001, 77.

273 D. Matuz–Nováki 2002, 13, Abb. 21; Nováki–Baráz–Dénes–Feld–Sárközy 2009, 51.

274 A lelőhelyen több fémkereső műszeres rablógödör nyomát is megfigyeltük. A depólelet közelében egy finombontó eszközt is találtunk, ami arra utal, hogy a területen előttünk járók már bontottak ki régészeti leleteket.

275 Eggert 2001, 78–79; Hansen 2002, 95.

276 V. Szabó 2011a, 339; V. Szabó 2016, 188, Abb. 22–23.

277 V. Szabó 2018, 131, Fig. 21.

278 A Benus Ferenc régész által felfedezett, általunk is kutatott lelőhelyről ld.: V. Szabó 2018, 131, Fig. 22.

279 A több depót rejtő lelőhelyekről ld. pl.: Vachta 2012; Ostermeier 2012, 164–165; Vachta 2016a, 111–131, 192; Huth 2016.

280 Pl.: Kemenczei 2005, 76; 78, Taf. 24. 18–22, Taf. 25. 23–24, Taf. 30. 48–59; Metzner-Nebelsick 2002, Ab. 15. 3–5, 9–10.

281 Kemenczei 2005, 134–135, Taf. 26.C–31.A.

282 Kemenczei 2005, Taf. 31C; 32.

283 A Kemenczei Tibor által (Kemenczei 1984, 146, Taf. CXXIII a–c) három különálló együttesként leírt bükkszentlászlói kincsekről Mozsolics Amália feltételezte, hogy azok ugyanazon depónak különböző múzeumokba került részei lehettek (Mozsolics 2000, 36–37, Taf. 6., Taf. 7. 1–7).

284 Az eddigi kutatásokról és innen származó leletekről ld.: D. Matuz–Nováki 2002, 9–10, 22–23, 33–35; Nováki–Sárközy–Feld 2007, 75–76.

285 Czajlik-Tankó–Winkler 2007, 121.

286 A lelőhelyről 1926-ban egy aranylelet (Tompa 1928b, 204–207, 344, Abb. 95.1–12; Kemenczei 2000, 77–79, 44. kép, 46. kép; Müller 2013, 81–82), 1952-ben egy bronzdepó, 1981-ben egy kisebb bronzdepó és négy bronzedény került elő (Patay 1990, 33, 36, 47, 80; Müller 2006a, 227–228). A 2003 és 2006 között Müller Róbert által irányított megelőző ásatáson 12 bronz- és egy aranykincset tártak fel (Müller 2013).

287 Müller 2006a, 229; Müller 2006b, 4. kép.

288 Czajlik 1993, 317–327; Fekete 2008.

289 Czajlik 1993, 318, Fig. 2a; Ilon 2015, 18–19, 3. ábra, 4. ábra.

290 Kemenczei 1996b, 91–105; Mozsolics 2000, 37–39.

291 Az erődített településről ld. D. Matuz–Nováki 2002, 15, Abb. 28. A kincsekről: Kemenczei 1984, 148.

292 Vachta 2012, 193–195; Hansen 2013; Vachta 2016b, 112–113.

293 Hansen 1994, 386; Emerson 2007, 29; Baitinger 2016; Hansen 2016, 228.

294 Hansen 2016, 229; Vachta 2016b, 113.

295 V. Szabó 2011a, 339, Taf. 5.; V. Szabó 2016, 176–177. Abb. 12–13.

296 A korrózió a horgokat sérülékennyé tette, aminek következtében a bontás, majd a restaurálás során apró, tizedmilliméteres darabok pattantak le a horgok hegyéből és szakájából.

297 Salzani 1989. 66–67, Abb. 1.5.; Jung et al. 2016, 184, 187, 191, Abb. 5.1.

298 Jung et al. 2016. 184–185.

299 Pl.: Pare 1999, 441–442., Fig. 16. 7.

300 Hermann 1887, 181–184, 357–359, 368, 60. ábra 4., 64. ábra 7–8., 239. ábra H, 240. ábra 3, 248. ábra; Szilágyi 1995, 214–222, 242.

301 Szilágyi 1980, 45–46, 71–72.

302 D. Matuz–Nováki 2002, 7; Nováki–Sárközy–Feld 2007, 126–127.

303 A Zempléni-hegység másik három intenzíven lakott késő bronzkori erődített települése a következő: Tolcsva-Várhegy, Tállya-Óvár, Boldogkőváralja-Tó-hegy (D. Matuz–Nováki 2002, 7–8).

304 Patay 1990, 51–54, Taf. 38.

305 V. Szabó 2011a, Taf. 5. 1–2; V. Szabó 2016, Abb. 13.

306 Az őskori szezonális halászatra kiváló régészeti példa a Kr. e. 8–7. századra keltezett németországi Bruckgraben von Oggelshausen lelőhely, ahol egy patak torkolatában alakítottak ki csukák csapdába ejtésére alkalmas rekesztékeket (Köninger 2002).

307 Ld. a 4. jegyzetben már idézett frattesinai depólelet, amely ugyancsak hét darab nagy bronzhorogból állt.

308 Appler 2004.

309 A vizsgálat roncsolásmentes elemanalízisét hordozható XRF készülékkel és Prompt Gamma Aktivációs Analitikai (PGAA) módszerrel a Magyar Tudományos Akadémia Energiatudományi Kutatóközpont Nukleáris Analitikai és Radiográfiai Laboratóriumában Maróti Boglárka és Kasztovszky Zsolt végezte el.

310 Mozsolics 2000, 48, Taf. 37. 1–4.

311 Metzner-Nebelsick 2002, 478–479; Kemenczei 2005, 126, Taf. 3. B. 1–2.

312 Bóka 2012, 8. kép B.

313 D. Matuz–Nováki 2002, 14, Abb. 24; Nováki–Baráz–Dénes–Feld–Sárközy 2009, 13.

314 Czajlik-Tankó-Winkler 2007, 121–122, 1. kép.

315 D. Matuz–Nováki 2002, 14, Abb. 25; Nováki–Baráz–Dénes–Feld–Sárközy 2009, 14.

316 Beilke-Voigt–Nakoinz 2017; Nakoinz et al. 2017, 59–60.

317 Nováki 1979, 105, 120, 12. kép.

318 Szörényi 2011, 47–50.

319 Kemenczei 1991a, 50–61, Taf. 44–59; Stockhammer 2004, 118–126, Karte 31; Soós 2015.

320 Kemenczei 1991a, Taf. 52. 231, 54. 234.

321 Kemenczei 1991a, Taf. 56. 242.

322 A fegyverek mikroszkópos vizsgálatát Tarbay János Gábor végezte el.

323 MRT 1998, 9.

324 Fontijn 2002; 21–224; Stockhammer 2004, 137–139; Molloy 2010; Molloy 2011; Mödlinger 2011, 67–104; Novák-Váczi 2012, 99–105.

325 Fontijn 2002, 227.

326 Soroceanu 2011.

327 Hansen 1994, Abb. 29.

328 A kardot 1995-ben az M3-as autópálya 25-ös lelőhelyén, hegyével a földbe szúrva találták, markolata 30 centiméter mélyen volt (Makkay 1995, 36).

329 Mozsolics 1972, 190.

330 Szathmári 2005.

331 Uhlár 1959.

332 V. Szabó 2004, 149–151; Bóka 2013.

333 Metzner-Nebelsick 2010, 142–143.

334 Earl 1997, 22–33; Chapman–Magyari–Gaydarska 2009, 166–169.

335 Ezekről összefoglalóan ld.: Czukor et al. 2017.

336 Mozsolics 1985, 128, Taf. 255–256.

337 Kemenczei 1988, Taf. 39. 355.

338 Kemenczei 1988, Taf. 45. 394.

339 Tarbay 2016.

340 Tarbay 2016, 1. kép.

341 Az általunk itt vizsgált depókhoz hasonlóan a késő bronzkori territorialitás és az ideológiai szimbólumok szoros kapcsolatára utalnak azok a harcosokat ábrázoló kősztélék, amelyeket Dél-Portugália és Délnyugat-Spanyolország füves pusztáin az egykori territóriumok határain, vagy fontosabb pontjain helyeztek el. A ma ismert, több mint 4000 sztélé egy része sírjelként funkcionál, de nagy részük nem kötődik temetkezésekhez, ennek ellenére konkrét személyeket kapcsolnak össze az adott tájjal (Harisson 2004, 29–35).

342 Čivilytė 2009, 145.

343 Metzner-Nebelsick 2002, 348–352, Abb. 141A; Kemenczei 2005, 115, Taf. 1. E2–4, Taf. 2. C3–5, Taf. 14. 24–34, Taf. 15. 55–119. A11–12, Taf. 27. 6–7.

344 Metzner-Nebelsick 2002, 207–362; Kemenczei 2005, 97–119.

345 Kemenczei 2005, 103–104, Taf. 13. C7, 184, Taf. 21–5–6, 39. B5.

346 Kemenczei 2005, 100–101, Taf. 2. A 2–3., B2–3, 13. C2, 19. B4–7, 21. B1–4; 32. 4–5, 39–1–4.

347 Kemenczei 2005, 112, 114–115, Taf. 9. C4, 36. 16, 52A. 13, 15., 56D. 9–12.

348 Az 1. és a 3. depó tudományos értékét az is növeli, hogy Magyarországon ez az első olyan kora vaskori, lószerszámokat is tartalmazó kincsegyüttes, amelynek pontos leletösszefüggése dokumentálva lett. A Kárpát-medencében rajta kívül mindössze Erdélyből, Alsótatárlakáról (Tărtăria) ismert egy olyan keleti típusú lószerszámokat és fegyvereket tartalmazó depó, amelyet régész tárt fel. Az agyagedényben elrejtett kincs bronz lószerszámvereteket, egy összetett zablát, bronzékszereket, valamint vaslándzsákat és vasbaltákat tartalmazott (Borș 2015).

349 Bader 1991, 169, Nr. 424; Soroceanu 1995, 64, Abb. 11f; Makkay 1995, 34–35.

350 Thevenot 1991.

351 Müller 1972.

352 Ožďáni–Žebrák 2017, 275, Tab. I. 1–5; VI. 10–11.

353 Lampe 1982, 42, Abb. 13, Taf. 44c, 30p-s.

354 Hüttel 1981, 127–147, Taf. 17–20; Pankau 2015, 44–48.

355 Drews 2004, 56–85.

356 Metzner-Nebelsick–Nebelsick 1999.

357 Patay 1969, 206; Novotná 2001, 43–44.

358 Novotná 1970, Taf. XLII. 3–4; Kemenczei 1984, Taf. XLV., 1, 6, 8, XLIX., L.b, 2.

359 Patay 1969, Taf. LII. a; Kemenczei 1984, Taf. LIV. 1–4, 10.

360 Jankovits 2018, 241–244. A speciális formájú, apró lyukakkal tagolt tárgy gyöngyöket vagy sprirálcsövecskéket tartalmazó füzérek elosztására szolgált.

361 A magnetométeres geofizikai vizsgálatokat Czajlik Zoltán és csapata végezte. Méréseik eredményét közös publikációban tervezzük közre adni.

362 Az általunk talált őrlőköveket a fémtárgyakhoz hasonlóan koordinátákkal látjuk el, de azokat minden esetben a megtalálás helyén hagyjuk.

363 Az első műszeres felderítés közvetlen oka az volt, hogy a lelőhelyen rendszeresen terepet járó Bíró Péter több helyen is késő bronzkori fémtárgyakat talált. Az általa gyűjtött anyag zömében tokos balták, fűrészpengék, tűk, pitykék töredékeiből, valamint kisebb bronzöntecsekből állt, de előkerült egy fonatmintás aranykarika és egy

aranyhuzal-töredék is. A tárgyakat az egykori település sűrűn lakott részein, kidőlt fák gyökerei közt és erdészeti utak mentén kialakult, erodált felszíneken gyűjtötte össze fémkereső műszer használata nélkül (Bíró 2007).

364 Hasonlóan a nadapi kincs szűrőedényének peremét díszítő madárfigurákhoz (Petres 1990, Taf. 75, 187; Makkay 2006, Pl. XXX).

365 Hänsel et al. 2009.

366 Ennek eldöntésére a depó lelőhelyén nagyobb hitelesítő ásatást tervezünk.

367 Fontijn 2002, 259–272; Hansen 2008; Ballmer 2010, 124–129.

368 Az első felvételt a Bükki Nemzeti Parktól kaptuk meg. A második, már kimondottan a kérdéses földművekre koncentráló felvételt Belényesy Károly régész készítette el kérésünkre a HELM SOLUTIONS GINOP-2.1.1-15-2015-00695, „Védett kulturális és természeti örökség távérzékelési technológiai kutatási centrumának létrehozása új méréstechnikai módszerek és dokumentációs eljárások kidolgozása" című pályázat keretében.

369 Az állatalakzat teljes publikációját Bíró Péterrel közösen tervezzük.

370 Amennyiben lovat ábrázol, a fején látható sajátos díszeket olyan maszkként értelmezhetjük, amilyenekre a vaskori Belső-Ázsiában feltárt sírokból ismerünk példákat (pl. Samašev 2007, Abb. 4).

371 Pollard 2017.

372 Áldozáskor mondott varázsige, Rab Zsuzsa fordítása. In: Bereczki G. (szerk.), *Hozott isten, holdacska! Finnugor varázsigék, imádságok, siratók*. Budapest 1979.

Irodalom

Abels 2002

B.-U. Abels: *Die Heunischenburg bei Kronach. Eine späturnenfelderzeitliche Befestigung.* Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie 9. Regensburg 2002.

Appler 2004

H. Appler: Ein spätbronzezeitliches Depot mit Schwert und Angelhaken aus Strass im Zillertal. *Archäologie Österreichs* 15/2, 2004, 29–33.

Armbruster 2000

B. R. Armbruster: *Goldschmiedekunst und Bronzetechnik. Studien zum Metallhandwerk der Atlantischen Bronzezeit auf der Iberischen Halbinsel.* Monographies Instrumentum 15. Montagnac 2000.

Averkijeva 1982

J. P. Avirkejeva: *Indiánok Észak-Amerikában.* Budapest 1982.

Bader 1983

T. Bader: *Die Fibeln in Rumänien.* Prähistorische Bronzefunde XIV. 6. München 1983.

Bader 1991

T. Bader: *Die Schwerter in Rumänien.* Prähistorische Bronzefunde IV. 8. Stuttgart 1991.

Baitinger 2016

H. Baitinger: Weihungen von Waffen und Rüstungsstücken in griechischen Heiligtümern. Bemerkungen zu einer Votivsitte. In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta (Hrsg.) *Raum, Gabe und Erinnerung. Weihgaben und Heiligtümer in prähistorischen und antiken Gesellschaften.* Topoi. Berlin Studies in the Ancient World 38. Berlin 2016, 247–263.

Balázs 1982.

Balázs D.: Az tsudálatos Baraglya nevő barlang. *Karszt és Barlang* 2, 1982, 97–100.

Ballmer 2010

A. Ballmer: Zur Topologie des bronzezeitlichen Deponierens. Von der Handlungstheorie zur Raumanalyse. *Praehistorische Zeitschrift* 85, 2010, 120–131.

Ballmer 2015

A. Ballmer: *Topografie bronzezeitlicher Deponierungen. Fallstudie Alpenrheintal.* Universitätforschungen zur Prähistorischen Archäologie 278. Bonn 2015.

Baráz 1997

Baráz Cs.: Bartalos Gyula (1839–1923) régészeti-történeti kutatásai. Archäologische und historische Forschungen von Gyula Bartalos (1839–1923). *Agria* 33, 1997, 177–249.

Beilke-Voigt–Nakoinz 2017

I. Beilke-Voigt., O. Nakoinz: Enge Nachbarn. Doppel- und Mehrfachburgen in der Bronzezeit und im Mittelalter, mittelalterliche Doppelstädte – eine Einführung. In: I. Beilke-Voigt, O. Nakoinz (Hrsg.) *Enge Nachbarn. Doppel- und Mehrfachburgen in der Bronzezeit und im Mittelalter, mittelalterliche Doppelstädte.* Berlin Studies of the Ancient World. Berlin 2017, 7–17.

Bíró 2007

Bíró P.: Késő bronzkori aranylelet Szilvásvárad-Kelemenszékén. A Late Bronze Age gold hoard from Szilvásvárad-Kelemenszéke. *Ősrégészeti Levelek / Prehistoric Newsletter* 8–9 (2006–2007), 2007, 141–145.

Bóka 2012

Bóka G.: Preszkíta csontlemezek a Kárpát-medencében. Pre-scythian bone plaques in the Carpathian Basin. *Ősrégészeti Levelek / Prehistoric Newsletter* 12 (2010), 2012, 137–163.

Bóka 2013

Bóka G.: Településtörténeti változások a Körös vidéken a késő bronzkorban és a vaskorban II. Paleoökológiai elemzés. Talajtípusok és településrendszer. In: L. Marta (ed.) *Peregrinări arheologice între estul şi vestul Europei – Archäologische Wanderungen zwischen Ost- und West-Europa.* Studii şi comunicări ser. Archeologie 29:1. Satu Mare 2013, 269–311.

Bonnamour–Combier 1972

L. Bonnamour, J. Conbier: Un dépôt du bronze final dans une grotte inviolée de Salavas. *Etudes Prehistoriques* 2, 1972, 3–14.

Born–Hansen 2001

H. Born, S. Hansen: *Helme und Waffen Alteuropas. Band IX. Sammlung Axel Guttmann.* Mainz am Rhein 2001.

Boroffka–Boroffka 2010

N. Boroffka, R. Boroffka: Ein alter bronzener Dolch aus Siebenbürgen. In: N. Bolohan, F. Măţău, F. A. Fencariu (ed.) *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno.* Honoraria 9. Iaşi 2010, 189–202.

Borş 2015

C. Borş: Depozitele de bronzuri Tărtăria I şi Tărtăria II. In: H. Ciugudean, G. Bălan (Red.) *Artizani epocii bronzului. Descoperiri recente de depozite de bronzuri în Transilvania.* Catalog de expoziţie. Alba Iulia 2013, 51–64.

Bradley 1990

R. Bradley: *The Passage of arms. An archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits.* Cambridge 1990.

Bradley 2005

R. Bradley: *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe.* Oxon 2005.

Chapman–Magyari–Gaydarska 2009

J. Chapman, E. Magyari, B. Gaydarska: Contrasting subsistence strategies in the Early Iron Age? New Results from the Alföld Plain, Hungary and the Thracian Plain, Bulgaria. *Oxford Journal of Archeology* 28/2, 2009, 155–187.

Cimeliotheca

J. F. Miller: *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici, sive catalogus historico-criticus antiquitatum, raritatum, et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria, et numaria eiusdem instituti.* Buda 1825.

Čivilytė 2009

A Čivilytė: *Wahl der Waffen. Studien zur Deutung der bronzezeitlichen Waffendeponierungen im nördlichen Mitteleuropa.* Teil 1. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 167. Bonn 2009.

Čižmář–Salaš 2009

M. Čižmář, M. Salaš: Nové hradiště v Moravské bráně – Eine neu entdeckte befestigte Höhensiedlung in der Mährischen Pforte. *Archeologické Rozhledy* 61, 2009, 63–76.

Clausing 2002

C. Clausing: Geschnürte Beinschienen der Späten Bronze- und Älteren Eisenzeit. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 49, 2002, 149–187.

Clausing 2005

C. Clausing: *Untersuchungen zu den urnenfelderzeitlichen Gräbern mit Waffenbeigaben vom Alpenkamm bis zur Südzone des Nordischen Kreises. Eine Analyse ihrer Grabinventare und Grabformen.* British Archaeological Reports International Series 1375. Oxford 2005.

Czajlik 1993

Z. Czajlik: Exploration geoarchéologique du Mont Szent Vid. Recherches franco-hongroises a Velem. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 45, 1993, 317–347.

Czajlik–Tankó–Winkler 2007

Czajlik Z., Tankó K., Winkler M.: Légi fényképezéses régészeti kutatások Magyarországon 2006-ban (Rövid beszámoló az ELTE Régészettudományi Intézetének Térinformatikai Kutatólaboratóriumában folyó munkáról). Aerial photographic archeological investigations in Hungary in 2006 (A short report on the activities of the 3D Research Laboratory of the Archeological Institute of the ELTE). *Régészeti Kutatások Magyarországon / Archeological Investigations in Hungary* 2006 (2007), 121–135.

Czukor et al. 2017

Czukor P., Priskin A., Szalontai Cs., Szeverényi V.: Késő bronzkori földvárak a Dél-Alföldön. Late Bronze Age fortified settlements in the southern Great Pannonian Plain. In: V. Szabó G., Bálint M., Váczi G. (szerk.) *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere. The second situla of Hajdúböszörmény and its relations.* Studia Oppidorum Haidonicalium 13. Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 211–230.

Csalog 1976

Csalog, J.: Az újkőkorszak embere. In: Szombathy V. (Szerk.) *A magyar régészet regénye.* Budapest 1976, 40–69.

Darnay 1897

Darnay K.: Sümeg vidéki leletekről. *Archaeologiai Értesítő* 17, 1897, 351–356, 456.

Darnay 1899

Darnay K.: Sümegh és vidékének őskora. *Archaeologiai Közlemények* 22, 1899, 5–85.

Deicke 2011

A. Deicke: Studien zu reich ausgestatten Grabern aus dem urnenfelderzeitlichen Gräberfeld von Künzing (Lkr. Deggendorf, Niederbayern). *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 58, Mainz 2011, 1–188.

Dénes–V. Szabó 1998

I. Dénes, G. V. Szabó: Der frühbronzezeitliche Bronzedepotfund aus der Höhle 1200/9 in der Enge des Vargyas-Baches (Cheile-Varghisului) in Südost-Siebenbürgen. In: H. Ciugudean, F. Gogâltan (ed.) *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin*. Bibliotheca Musei Apulensis 8. Alba Iulia 1998, 89–110.

D. Matuz–Nováki 2002

E. D. Matuz, Gy. Nováki: *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn*. Inventaria Praehistorica Hungariae 10. Budapest 2002.

Drechsler-Bižić 1979–1980

R. Drechsler-Bižić: Das bronzezeitliche Gräberfeld in der Höhe Bezdanjača bei Vrhovine. *Vjesnik Arheoloskog Muzeja u Zagrebu* 12–13, 1979–1980, 70–78.

Drews 2004

R. Drews: *Early riders. The beginnings of mounted warfare in Asia and Europe*. New York-London 2004.

Earl 1997

T. Earl: *How Chiefs Come to Power: The Political Economy in Prehistory*. Stanford 1997.

Eberschweiler–Riethmann–Ruoff 2007

B. Eberschweiler, P. Riethmann, U. Ruoff: *Das spätbronzezeitliche Dorf von Greifensee-Böschen*. Monographien der Kantonsarchäologie Zürich 38. Zürich 2007.

Eggert 2001

M. K. H. Eggert: *Prahistorische Archaologie. Konzepte und Methoden*. Tubingen 2001.

Eliade 2004

M. Eliade: *Kovácsok és alkimisták*. Budapest 2004.

Emerson 2007

M. Emerson: *Greek Sanctuaries. An Introduction*. London 2007.

Emődi 1980

J. Emődi: Necropola de la sfîrşitul epocii bronzului din peştera Igriţa. Das spätbronzezeitliche Grabfeld der Igriţa-Höhle. *Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Archeologie* 31/2, 1980, 229–273.

Emődi 2003

Emődi J.: Bronzleletek a homoródalmási Orbán Balázs barlangból. Bronze finds from the Orbán Balázs Cave (Mereşti, Harghita County). *Acta Siculica* 2003/1, 77–94.

Falkenstein 1997

F. Falkenstein: Eine Katastrophen-Theorie zum Beginn der Urnenfelderkultur. In: C. Becker, M. Dunkelmann, C. Metzner-Nebelsick, H. Peter-Röcher, M. Roeder, B. Terzan (Hrsg.) *Chronos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*. Espelkamp 1997, 549–561.

Falkenstein 2006

F. Falkeinstein: Gewalt und Krieg in der Bronzezeit Mitteleuropas. *Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 47–48, 2006/2007, 33–52.

Fejér megjelenés alatt

E. Fejér: Technologische Angaben zur Deutung der Sicheln in spätbronzezeitlichen Horten. In: G. Kulcsár, G. V. Szabó (eds) *State of the Hungarian Bronze Age Research. Proceedings of the conference papers held between 17th and 18th of December 2014*. Budapest, megjelenés alatt.

Fekete 2004

Fekete M.: A jánosházi halomsír. Megjegyzések és előzetes jelentés az 1983. évi leletmentés megfigyelései alapján. In: Ilon G. (Szerk.) *ΜΩΜΩΣ III. Őskoros Kutatók III. Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés. Szombathely – Bozsok, 2002. október 7 – 9.* Szombathely 2004, 157–181.

Fekete 2008

Fekete M.: A kincs, a lelőhely, a védett terület és a crosspálya. *Vasi Szemle* 62/5, 2008, 525–540.

Fekete 2013

Fekete M.: A dunántúli késő bronzkori fémművesség néhány társadalom- és gazdaságtörténeti tanulsága. Einige gesellschaft- und wirtschaftsgeschichtliche Lehren der Metallurgie der späten Bronzezeit Transdanubiens. *Specimina nova dissertationum ex Institutio Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis* 21–22, 2013, 85–108.

Finley 1985

M. I. Finley: *Odüsszeusz világa*. Budapest 1985.

Fischer 1973

F. Fischer: F. Fischer: KEIMHΛIA. Bemerkungen zur kulturgeschichtlichen Interpretation des sogenannten Südimports in der späten Hallstatt- und frühen Latène-Kultur des westlichen Mitteleuropa. *Germania* 51/2, 1973, 436–459.

Fischl et al. 2013

K. P. Fischl, V. Kiss, G. Kulcsár, V. Szeverényi: Transformations in the Carpathian Basin around 1600 B. C. In: H. Meller, F. Bertemes, H. R. Bork, R. Risch (eds) *1600 – Kultureller Wandel im Schatten des Thera-Ausbruchs? 1600 – Cultural change in the shadow of the Thera-Eruption?* Halle 2013, 355–372.

Fontijn 2002

D. R. Fontijn: *Sacrificial landscapes: cultural biographies of persons, objects and 'natural' places in the Bronze Age of the southern Netherlands, c. 2300-600 BC*. Analecta Praehistorica Leidensia 33/34. Leiden 2002.

Frei et al. 2017

K. M. Frei, U. Mannering, I. Vanden Bergh, K. Kristiansen: Bronze Age wool: provenance and dye investigations of Danish textiles. *Antiquity* 91, 357, 2017, 640–654.

Gaál 2001

A. Gaál: Posamenteriefibel mit Fusspirale, Bronzebecken und Bronzehelm aus dem Donauabschnitt im Komitat Tolna. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2001, 41–50.

Gaucher–Robert 1967

G. Gaucher, Y. Robert: Les dépots de bronze de Cannes-Écluse (Seine-et-Marne). *Gallia Préhistoire* 10, 1967, 169–223.

Geißlinger 1984

H. Geißlinger: Depotfund. Hortfund. In: J. Hoops (Hrsg.) *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde* V. Berlin–New York 1984, 320–338.

Gerloff 2003

S. Gerloff: Goldkegel, Kappe und Axt: Insignien bronzezeitlichen Kultes und Macht. In: T. Springer (Hrsg.) *Gold und Kult der Bronzezeit*. Nürnberg 2003, 190–203.

Grömer 2006

K. Grömer: Textilien der Bronzezeit in Mitteleuropa. *Archaeologia Austriaca* 90, 2006, 31–72.

Hagl 2008

M. Hagl: *Ein urnenfelderzeitlicher Depotfund vom Bullenheimer Berg in Franken (Hort F).* Bayerische Vorgeschichtsblätter 19. München 2008.

Hagl 2009

M. Hagl: Opium – nicht für das Volk. Ein Gefäßhort vom Bullenheimer Berg, Mainfranken. In: J. M. Bagley, Ch. Eggl, D. Neumann, M. Schefzik (Hrsg.) *Alpen, Kult und Eisenzeit. Festschrift für Amei Lang zum 65. Geburtstag.* Internationale Archäologie. Studia Honoraria 30. Rahden/Westf. 2009, 143–158.

Hampel 1885

Hampel J.: Szendrő-ládi bronzlelet. *Archaeologiai Értesítő* 15, 1885, 308–310.

Hampel 1892

Hampel. J.: *A bronzkor emlékei Magyarhonban* II. / *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn* II. Budapest 1892.

Hampel 1896

J. Hampel: *A bronzkor emlékei Magyarhonban* III. / *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn* III. Budapest 1896.

Hänsel 1997

B. Hänsel: Gaben an die Götter – Schätze der Bronzezeit Europas – Ein Einführung. In: A. Hänsel, B. Hänsel (Hrsg.) *Gaben an die Götter – Schätze der Bronzezeit Europas.* Ausstelungskatalog. Berlin 1997, 11–22.

Hänsel 2009

B. Hänsel: Die Bronzezeit. In: S. Schnurbein (Hrsg.) *Atlas der Vorgeschichte. Europa von den ersten Menschen bis Christi Geburt*. Stuttgart 2009, 108–149.

Hänsel et al. 2009

B. Hänsel, D. Matošević, K. Mihovilić, B. Teržan: Zur Sozialarchäologie der befestigten Siedlung von Monkodonja (Istrien) und ihrer Gräber am Tor. *Praehistorische Zeitschrift* 84, 2009, 151–180.

Hansen 1994

S. Hansen: *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken 1.* Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 21. Bonn 1994.

Hansen 2002

S. Hansen: Kommentar: Über bronzezeitliche Depots, Horts und Einzelfunde: Brauchen wir neue Begriffe? *Archäologische Informationen* 25, 2002, 91–97.

Hansen 2005

S. Hansen: Über bronzezeitliche Horte in Ungarn. Horte als soziale Praxis. In: B. Horejs, E. Kaiser, R. Jung (Hrsg.) *Interpretationsraum Bronzezeit. Festschrift Bernhard Hänsel.* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 121. Bonn 2005, 211–230.

Hansen 2008

S. Hansen: Bronzezeitliche Horte als Indikatoren für "andere orte". *Das Altertum* 53, 2008, 291–314.

Hansen 2013

S. Hansen: Bronzezeitliche Deponierungen in Europa nördlich der Alpen. Weihgaben ohne Tempel. In: I. Gerlach, D. Raue (Hrsg.) *Sanktuar und Ritual; Heilige Plätze im archäologischen Befund. (Menschen – Kulturen – Traditionen).* Forschungs Cluster 4/10. Rahden/Westf. 2013, 371–387.

Hansen 2015

S. Hansen: Waffen aus Edelmetall. In: H. Meller, M. Schefzik (Hrsg.) *Krieg. Eine archäologische Spurensuche.* Begleitband zur Sondernaustellung im Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale). 6. November 2015 bis Mai 2016. Halle (Saale) 2015, 297–300.

Hansen 2016

S. Hansen: Gabe und Erinnerung – Heiligtum und Opfer. In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta (Hrsg.) *Raum, Gabe und Erinnerung. Weihgaben und Heiligtümer in prähistorischen und antiken Gesellschaften.* Topoi. Berlin Studies in the Ancient World 38. Berlin 2016, 211–236.

Harding 2007

A. Harding: *Warriors and Weapons in Bronze Age Europe.* Budapest 2007.

Harisson 2004

R. Harisson: *Symbols* and *Warriors*: *Images of the European Bronze Age.* Bristol 2004.

Hellebrandt 2011

Hellebrandt M.: Bronztekercs Abaújdevecserről. Bronzespiral of Abaújdevecser. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 50, 2011, 131–152.

Hermann 1887

Hermann O.: *A magyar halászat könyve.* Budapest 1887.

Hodder 2004

I. Hodder: Neo-thingness. In: J. Cherry – C. Scarre – S. Shennan (eds) *Explanining social change. Studies in honour of Colin Renfrew.* McDonald Institut Monographs. Cambridge 2004, 45–52.

Holl 2007

Holl B.: A Baradla barlang régészeti kutatása. Archaeological survey of the Baradla Cave. *Archaeologiai Értesítő* 132, 2007, 267–288.

Holst et al. 2013

M. K. Holst, M. Rasmussen, K. Krisitiansen, J. H. Bech: Bronze Age 'Herostrats': Ritual, Political, and Domestic. Economies in Early Bronze Age Denmark. *Proceedings of the Prehistoric Society* 79, 2013, 1–32.

Honti–Jankovits 2016

Sz. Honti, K. Jankovits: A New Grave from the Late Bronze Age Hoard found at Lengyeltóti in Southern Transdanubia. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2015–2016 (2016), 71–86.

Hudák 2016

Hudák K.: Egy államhatárokon átívelő társadalmi probléma. – A régészeti célú fémkeresőzés múltja és jelene Magyarországon. *Határrendészeti Tanulmányok* 2016/1, 84–106.

Huth 1997

C. Huth: *Westeuropäische Horte der Spätbronzezeit. Fundbild und Funktion.* Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie 3. Regensburg 1997.

Huth 2016

C. Huth: Metallfunde in urnenfelderzeitlichen Höhensiedlungen Mitteleuropas. In: H. Baitinger (Hrsg.) *Materielle Kultur und Identität im Spannungsfeld zwischen mediterraner Welt und Mitteleuropa. Material Culture and Identity between the Mediterranean World and Central Europe.* Akten der Internationalen Tagung am Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz, 22.–24. Oktober 2014. Abschlusstagung des DFG-Projekts "Metallfunde als Zeugnis für die Interaktion zwischen Griechen und Indigenen auf Sizilien zwischen dem 8. und 5. Jahrhundert v. Chr." Römisch-Germanisches Zentralmuseum – Tagungen 27. Mainz 2016, 221–237.

Hüttel 1981

H.-G. Hüttel: *Bronzezeitliche Trensen in Mittel- und Osteuropa.* Prähistorische Bronzefunde XVI.2. München 1981.

Ilon 2012

G. Ilon: Eine weitere Bestattung der frühurnenfelderzeitlichen Elite – das Grab Nr. 6 aus Balatonfűzfő (Ungarn, Komitat Veszprém). In: R. Kujovsky, V. Mitas (eds) *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám.* Archaeologica Slovaca Monographiae 13. Nitra 2012, 137–150.

Ilon 2015

Ilon G.: *Aranykincs a velemi Szent Vidről. A késő bronzkori elit hölgyének viselete az új vizsgálatok tükrében.* Archaeolingua, Series Minor. Budapest 2015.

Jankovits 2018

K. Jankovits, K.: *Die bronzezeitlichen Anhänger in Ungarn.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 9. Budapest 2018.

Jósa–Kemenczei 1965

Jósa A., Kemenczei T.: Bronzkori halmazleletek. Depotfunde aus der Bronzezeit. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 6–7 (1963–1964) 1965, 19–45.

Jung 2015

R. Jung: Vom Stechen zum Hauen – Die Verbreitung neuer Schwerter am Ende des zweiten Jahrtausends V.u.Z. In: H. Meller, M. Schefzik (Hrsg.) *Krieg. Eine archäologische Spurensuche.* Begleitband zur Sondernaustellung im Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale). 6. November 2015 bis Mai 2016. Halle (Saale) 2015, 329–332.

Jung et al. 2016

R. Jung, M. Pacciarelli, G. Forstenpointner, G. Slepecki, E. G. Weissengruber, A. Galik: Funde aus dem Müllhaufen der Geschichte im Befestigungsgraben von Punta di Zambrone – Angeln am spätbronzezeitlichen Mittelmeer. In: M. Bartelheim, B. Horejs, R. Krauß (Hrsg.) *Von Baden bis Troia. Ressourcennutzung, Metallurgie und Wissenstransfer; eine Jubiläumsschrift für Ernst Pernicka*. Rahden/Westf. 2016, 175–206.

Kacsó 2006

C. Kacsó: Bronzefunde mit Goldgegenständen im Karpatenbecken. In: J. Kobal (Hrsg.) *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation. Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczky zum 175. Geburtstag, Ushhorod, 5–6. Oktober 2005*. Uzgorod 2006, 76–123.

Kalla 2013

Kalla G.: A háztartások régészete mint kutatási probléma. Household archaeology as a research problem. *Ősrégészeti Levelek / Prehistoric Newsletter* 7 (2011), 2013, 9–36.

Kemenczei 1984

T. Kemenczei: *Die Spätbronzezeit Nordostungarn*. Archaeologia Hungarica 51. Budapest 1984.

Kemenczei 1988

T. Kemenczei: *Die Schwerter in Ungarn* I. Prähistorische Bronzefunde IV. 6. München 1988.

Kemenczei 1990

T. Kemenczei: Der ungarische Donauraum und seine Beziehungen am Ende der Hügelgräber-Bronzezeit. In: V. Furmanek, F. Horst (Red.) *Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit*. Berlin–Nitra 1990, 207–228.

Kemenczei 1991a

T. Kemenczei: *Die Schwerter in Ungarn* II. Prähistorische Bronzefunde IV. 9. Stuttgart 1991.

Kemenczei 1991b

Kemenczei T.: A pécskai/Pecica második bronzlelet. Der zweite Depotfund der Pecica/Pécska. *Folia Archaeologica* 42, 1991, 27–46.

Kemenczei 1996a

T. Kemenczei: Angaben zur Frage der endbronzezeitlichen Hortfundstufen im Donau-Theißgebiet. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1996, 53–92.

Kemenczei 1996b

T. Kemenczei: Zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in NW-Transdanubien. *Folia Archaeologica* 45, 1996, 91–131.

Kemenczei 2000

Kemenczei T.: Késő bronzkori arany kincsleletek. In: Kovács T., Raczky P. (szerk.) *A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei*. Budapest 2000, 63–80.

Kemenczei 2005

T. Kemenczei: *Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken*. Prähistorische Bronzefunde XX. 10. Stuttgart 2005.

Kienlin et al. 2012

T. L. Kienlin, L. Marta, P. Schramm, E. Rung: Results of the geophysical survey in the swamp fortification of the Gáva culture at Căuaş-Sighetiu in the Ier Valley, North-Western Romania. In: L. Marta (ed.) *The Gáva Culture in the Tisa Plain and Transylvania – Die Gáva-Kultur in der Theißbene und Siebenbürgen.* Symposium Satu Mare 17–18 June/ Juni 2011. Studii şi comunicări ser. Archeologie 28/1. Satu Mare 2012, 83–99.

Kneisel et al. 2015

J. Kneisel, M. Dal Corso, W. Kirleis, N. Taylor, V. Tiedtke: The Third Food Revolution? Common Trends in Economic and Subsistence Strategies in Bronze Age Europe. In: J. Kneisel, M. Dal Corso, W. Kirleis (eds) *Third food revolution? Setting the bronze age table: common trends in economic and subsistence strategies in Bronze Age Europe.* Proceedings of the International Workshop "Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 years: the Creation of Landscapes III (15th-18th April 2013)" in Kiel. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 623. Human Development in Landscapes 6. Bonn 2015, 275–287.

Knöpke 2009

S. Knöpke: *Der urnenfelderzeitliche Männerfriedhof von Neckarsulm.* Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 116. Stuttgart 2010.

Kobal' 2000

J. V. Kobal': *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine).* Prähistorische Bronzefunde XX.4. Stuttgart 2000.

Kósa 2018

Kósa P.: *Baks-Temetőpart: Egy Gáva-kultúrához tartozó telep elemzése a kerámialeletanyag tükrében.* Egyetemi szakdolgozat kézirata. ELTE BTK. Budapest 2018.

Kovács 2000

Kovács T.: Bronzkori ékszerek, fegyverek, aranykincsek. In: Kovács T., Raczky P. (szerk.) *A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei.* Budapest 2000, 37–62.

Köninger 2002

J. Köninger: Oggelshausen-Bruckgraben – Funde und Befunde aus einer eisenzeitlichen Fischfanglage im suedlichen Federseeried, Gemainde Oggelshausen, Kreis Biberach. *Heimat und Alterstumverein, Heideinheim an der Brenz* 2001–2, 34–56.

Kristiansen 1999a

K. Kristiansen: The Emergence of Warrior Aristocracies in Later European. In: J. Carman, A. Harding (eds) *Ancient Warfare. Archeological Perspectives.* Gloucestershire 1999, 175–191.

Kristiansen 1999b

K. Kristiansen: Understanding Bronze Age weapon hoards. Observations from the Zalkod and Vaja hoards, Northeastern Hungary – A bronzkori fegyverdepot-k kérdéséhez. Megjegyzések a zalkodi és vajai (Északkelet-Magyarország) depot-k kapcsán. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 41, 1999, 101–107.

Kristiansen 2002

K. Kristiansen: The Tale of the Sword. *Oxford Journal of Archaeology* 21/4, 2002, 319–332.

Kristiansen–Larsson 2005

K. Kristiansen, T. B. Larsson: *The Rise of Bronze Age Society: Travels, Transmissions and Transformations.* Cambridge 2005.

Krüger et al. 2012

J. Krüger, F. Nagel, S. Nagel, D. Jantzen, R. Lampe, J. Dräger, G. Lidke, O. Mecking, T. Schüler, T. Terberger: Bronze Age tin rings from the Tollense valley in northeastern Germany. *Praehistorische Zeitschrift* 87/1, 2012, 29–43.

Kubinyi 1861

Kubinyi M.: Magyarországban talált kő és bronzkori régiségek. *Archaeologiai Közlemények* 2, 1861, 79–113.

Kubinyi 1892

Kubinyi M.: Krasznahorkai bronzlelet. *Archaeologiai Értesítő* 12, 1892, 151–161.

Kunkel 1931

O. Kunkel: *Pommersche Urgeschichte in Bildern.* Stettin 1931.

Kuśnierz 1998

J. Kuśnierz: *Die Beile in Polen III.* Prähistorische Bronzefunde IX. 21. Stuttgart 1998.

Kuśnierz 2013

J. Kuśnierz: Skarb wyrobów Brązowych ze Szczebrzeszyna w powiecie Zamojskim. Jakko przykład powiązań terytorium grupy Ulwóweckiej z kulturą Wysocka. Hoard of bronze artifacts from Szczebrzeszyn as an example of connection of the territory of Ulwqówek group with Wysocko culture. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 10, 2006, 215–223.

Lampe 1982

W. Lampe: Ückeritz. *Ein jungbronzezeitlicher Hortfund von der Insel Usedom.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 15. Berlin 1982.

Lehoczky 1872

Lehoczky T.: Beregmegyei régészeti leletek. *Archaeologiai Értesítő* 6, 1872, 223–226.

Lehoczky 1892

Lehoczky T.: *Adatok hazánk archaeologiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére* I. Munkács 1892.

Leshtakov 2015

L. Leshtakov: *Typology and Chronology of Late Bronze Age and Early Iron Age Bronze Socketed Spearheads in Southeastern Europe.* Sofia 2015.

Levy 1982

J. E. Levy: *Social and religious organization in Bronze Age Denmark.* British Archaeological Reports International Series 124. Oxford 1982.

Lidke-Terberger-Jantzen 2015

G. Lidke, T. Terberger, D. Jantzen: Das bronzeitliche Schlaftdeld im Tollensetal – Fehde, Krieg oder Elitenkonflikt. In: H. Meller, M. Schefzik (Hrsg.) *Krieg. Eine archäologische Spurensuche.* Begleitband zur Sondernaustellung im Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale). 6. November 2015 bis Mai 2016. Halle (Saale) 2015, 337–346.

MAKKAY 1995

Makkay J.: *Attila kardja, Árpád kardja.* Szeged 1995.

MAKKAY 2006

J. Makkay: The Late Bronze Age hoard from Nadap – A nadapi (Fejér megye) késő bronzkori raktárlelet. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 68, 2006, 135–184.

MAUSS 2000

M. Mauss: *Szociológia és antropológia.* Budapest 2004.

MAYER 1977

E. F. Mayer: *Die Äxte und Beile in Österreich.* Prähistorische Bronzefunde IX. 9. München 1977.

METZNER-NEBELSICK 2002

C. Metzner-Nebelsick: *Der „Thrako-Kimmerische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien.* Rahden/Westf. 2002.

METZNER-NEBELSICK 2010

C. Metzner-Nebelsick: Aspects of mobility and migration in the eastern Carpathian Basin and adjacent areas in the early Iron Age (10th–7th centuries BC). In: K. Dzięgielewski, M. S. Przybyła, A. Gawlik (eds) *Migration in Bronze and Early Iron Age Europe.* Prace Archeologiczne 63. Kraków 2010, 121–151.

METZNER-NEBELSICK–NEBELSICK 1999

C. Metzner-Nebelsick, L. D. Nebelsick: Frau und Pferd. Ein Topos am Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit Europas. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 129, 1999, 69–106.

MIHALIK 1910

Mihalik J.: Szélhámos régiségügynökök. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 4, 1910, 61–77.

MISKE 1925

Miske K.: A Vasvármegyei Múzeum. *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Muzeum I. évkönyve.* Szombathely 1925, 45–61.

MOLLOY 2011

B. Molloy: Use-wear analysis and use-patterns of Bronze Age swords. In: M. Mödlinger, M. Uckelmann (eds) *Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry.* British Archaeological Reports International Series 2255. Oxford 2011, 67–84.

MOOSLEITNER 1996

F. Moosleitner: Zur Übergang von der Urnenfelderzeit zur Hallstattperiode im Salzburger Becken. In: E. Jerem, A. Lippert (Hrsg.) *Die Osthallstattkultur.* Akten des Symposiums, Sopron, 10.-14. Mai 1994. Budapest 1996, 315–325.

MOZSOLICS 1963

Mozsolics A.: Két nagykállói depotlelet és a telekoldali bronzlelet vizsgálata. Zwei Depotfunde von Nagykálló (Kom. Szabolcs-Szatmár) und die spektrographische Untersuchung einiger Bronzen von telekoldal. *Archaeologiai Értesítő* 90, 1963, 252–263.

Mozsolics 1972
Mozsolics A.: Újabb kardleletek a Magyar Nemzeti Múzeumban II. Bronzezeitliche Schwertfunde im Magyar Nemzeti Múzeum (Ungarisches Nationalmuseum) II. *Archaologiai Értesítő* 99, 1972, 188–205.

Mozsolics 1973
A. Mozsolics: *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi.* Budapest 1973.

Mozsolics 1975
Mozsolics A.: Bronzkori kardok folyókból. Bronzezeitliche Schwertfunde aus Flüssen. *Archaeologiai Értesítő* 102, 1975, 3–24.

Mozsolics 1985
A. Mozsolics: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely.* Budapest 1985.

Mozsolics 2000
A. Mozsolics: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló.* Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 17. Kiel 2000.

Mödlinger 2017
M. Mödlinger: *Protecting the Body in War and Combat. Metal Body Armour in Bronze Age Europe.* Vienna 2017.

Mörtz 2014
T. Mörtz: *Gedenke deines Feindes!* Zur sozialgeschichtlichen Aussagekraft spätbronzezeitlicher Waffendeponierungen Großbritanniens. In: T. Link, H. Peter-Röcher (Hrsg.) *Gewalt und Gesellschaft.* Dimensionen der *Gewalt* in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. *Internationale Tagung vom 14.–16. März 2013 an der Julius-Maximilians-Universität Würzburg.* Universitätforschungen zur prähistorischen Archäologie 259. Bonn 2014.

MRT 1989
Jankovich B. D., Makkay J., Szőke B. M.: *Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás.* Magyarország régészeti topográfiája IV/2. Budapest 1989.

Müller 1972
Müller R.: A pötrétei késő bronzkori kincslelet. Der spätbronzezeitliche Schatzfund von Pötréte. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 11, 1972, 59–74.

Müller 2006a
Müller R.: Várvölgy-Nagy-Lázhegy késő bronzkori földvár kutatása. Die Erforschung des spätbronzezitlichen Burgwalles von Várvölgy-Nagy-Lázhegy. In: Kovács Gy., Miklós Zs. (szerk.) *„Gondolják, látják az várnak nagy voltát…" Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Burgenkundliche Studien zum 80. Geburtstag von Gyula Nováki.* Budapest 2006, 227–236.

Müller 2006b
Müller R.: A Várvölgy-Nagy-Lázhegyen feltárt késő bronzkori magaslati településrészlet szerkezete. Die Struktur des in Várvölgy am Nagy-Lázhegy erschlossenen spätbronzezeitlichen Höhensiedlungsdetails. *Zalai Múzeum* 15, 2006, 189–236.

Müller 2013

Müller R.: A második késő bronzkori aranykincs Várvölgyről. Der zweite spätbronzezeitliche Goldschatz von Várvölgy (Kom. Zala). *Archaeologiai Értesítő* 138, 2013, 81–103.

Müller 2016

K. E. Müller: Grundzüge der traditionellen ländlichen Siedlungstopographie. In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta, T. (Hrsg.) *Raum, Gabe und Erinnerung. Weihgaben und Heiligtümer in prähistorischen und antiken Gesellschaften.* Topoi. Berlin Studies in the Ancient World 38. Berlin 2016, 17–36

Müller-Karpe 1959

H. Müller-Karpe: *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen.* Römisch-Germanische Forschungen 22. Berlin 1959.

Nakoinz et al. 2017

O. Nakoinz, J. Kneisel, I. Beilke-Voigt, J. Dräger: Befestigungen der Bronze- und Eisenzeit zwischen Marburg und Uppsala. In: I. Beilke-Voigt, O. Nakoinz (Hrsg.) *Enge Nachbarn. Doppel- und Mehrfachburgen in der Bronzezeit und im Mittelalter, mittelalterliche Doppelstädte.* Berlin Studies of the Ancient World. Berlin 2017, 21–88.

Nebelsick 1997

L. Nebelsick: Auf Biegen und Brechen. Ekstatische Elemente bronzezitlicher Materialopfer – Ein Deutungsversuch. In: A. Hänsel, B. Hänsel (Hrsg.) *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas.* Berlin 1997, 35–41.

Nebelsick 2018

L. Nebelsick: Der schwere Weg: Der Leichenzug und die Reise ins Jenseits. In: J. Beutmann, J. Kaiser, G. Manschus, S. Wolfram (Hrsg.) *Tod & Ritual. Kulturen von Abschied und Erinnerung.* Begleitband zur gleichnamigen Sonderausstellung im Staatlichen Museum für Archäologie Chemnitz vom 16. November 2017 bis 21. Mai 2018. Ausstellungskataloge des Staatlichen Museums für Archäologie Chemnitz Band 1. Chemnitz 2018, 123–137.

Nessel 2010

B. Nessel: Schmiede und Toreuten in den urnenfelderzeitlichen Depotfunden des Karpatenbeckens? Funktionsanalyse von Handwerksgerät und soziale Implikationen. in: B. Horejs, T. L. Kienlin (Hrsg.) *Siedlung und Handwerk. Studien zu sozialen Kontexten in der Bronzezeit.* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 194. Bonn 2010, 373–386.

Nessel 2012

B. Nessel: Hervorgehobene oder verborgene Identität? Zu Ausstattungsmustern von Metallhandwerkergräbern. In: I. Heske, B. Horejs (Hrsg.) *Bronzezeitliche Identitäten und Objekte.* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. 221. Bonn 2012, 55–74.

Neumann 2014

D. Neumann: *Landschaften der Ritualisierung. Die Fundplätze kupfer- und bronzezeitlicher Metalldeponierungen zwischen Donau und Po.* Berlin–Boston 2014.

Novák–Váczi 2012

Novák M., Váczi G.: Késő bronzkori fegyverlelet a Bakonyból. Megjegyzések az urnamezős művelődés fegyverdeponálási szokásaihoz. A Late Bronze Age weapon find from the Bakony region, Hungary – Comments on the weapon deposition practices of the Urnfield culture. *Őrségészeti Levelek / Prehistoric Newsletter* 12, 2012, 94–114.

Nováki 1965–1966

Nováki Gy.: Kora vaskori sarlólelet Kőszegről. Sichelfunde aus der frühen Eisenzeit in Kőszeg. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1965–1966, 67–72.

Nováki 1979

Nováki Gy.: Őskori és középkori várak a bakonyi Kesellő- és Zörög-hegyen. Vorgeschichtliche und Mittelalterliche Erdfesten im Cuha-Tal im Bakonywald. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 14, 1979, 75–123.

Nováki–Baráz–Dénes–Feld–Sárközy 2009

Nováki Gy., Baráz Cs., Dénes J., Feld I., Sárközy S.: *Heves megye várai az őskortól a kuruc korig.* Magyarország várainak topográfiája 2. Budapest–Eger 2009.

Nováki–Sárközy–Feld 2007

Nováki Gy., Sárközy S., Feld I.: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig.* Magyarország várainak topográfiája 1. Budapest–Miskolc 2007.

Novotná 1970

M. Novotná: *Die Äxte und Beile in der Slowakei.* Prähistorische Bronzefunde IX. 3. München 1970.

Novotná 1989

M. Novotná: Jungbronzezeitliche Goldfunde aus der Ostslowakei. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* 118–119 (1988–1989), 1989, 175–180.

Novotná 1991

M. Novotná: *Die Bronzegefäße in der Slowakei.* Prähistorische Bronzefunde II. 11. Stuttgart 1991.

Novotná 2001

M. Novotná: *Die Fibeln in der Slowakei.* Prähistorische Bronzefunde XIV. 11. Stuttgart 2001.

Nyírő 2015

Nyírő A.: *Északkelet-Magyarország barlangi lelőhelyei a késő bronzkor időszakában.* Egyetemi szakdolgozat kézirata. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2015.

Ostermeier 2012

N. Ostermeier: *Urnenfelderzeitliche Höhensiedlungen in Bayern nördlich der Donau. Topograpische, chronologische und funktionale Aspekte.* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 214. Bonn 2012.

Ožďáni–Žebrák 2017

O. Ožďáni, P. Žebrák: Depot bronzových predmetov z hradiska Lužickej kultúry na Sitne – Depot bronzener Gegenstände aus dem Burgwall der Lausitzer Kultur auf Sitno. *Slovenská Archeológia* 65/2, 2017, 237–277.

Pankau 2015

C. Pankau: Das spätbronzezeitliche Wagengrab von Königsbronn (Lkr. Heidenheim). *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 60. Mainz 2013, 1–103.

Pankau–Krause 2017

C. Pankau, R. Krause: Chariots between Africa and China – Distribution and Development of Wagons with Two-Spoked Wheels. In: N. Rupp, C. Beck, G. Franke, K-P. Wendt (eds) *Winds of Change. Archaeological Contributions in Honour of Peter Breunig*. Frankfurter Archäologische Schriften. Bonn 2017, 355–372.

Pare 1999

C. Pare: Weigths and Weighing in Bronze Age Central Europe. In: V. L. Aravantinos, J. A. Barceló, Ch. Bockisch-Bräuer (Hrsg.) *Eliten in der Bronzezeit. Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen*. Römisch-Germanischen Zentralmuseum Monographien 43. Mainz 1999, 421–514.

Patay 1969

P. Patay: Der Bronzefund von Mezőkövesd. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, 1969, 167–216.

Patay 1990

P. Patay: *Die Bronzgefäße in Ungarn*. Prähistorische Bronzefunde II. 10. München 1990.

Patay 1996

P. Patay: Einige Worte über Bronzgefäße der Bronzezeit. In: T. Kovács (Hrsg.). *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburstag*. Budapest 1996, 405–420.

Patek 1968

E. Patek: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. Budapest 1968.

Peša 2006

V. Peša: Vyživáni jeskyní v mladši době bronzové až halštatské ve vybraných oblastech střední Evropy. Höhlennutzung in der jüngeren Bronzezeit und Hallstattzeit in ausgewählten Gebieten Mitteleuropas. *Památky Archeologické* 92, 2006, 47–132.

Petres 1990

É. Petres: Die Bronzgefäße aus dem Depotfund von Nadap. In: P. Patay: *Die Bronzgefäße in Ungarn*. Prähistorische Bronzefunde II. 10. München 1990, 87–95.

Petrescu-Dîmboviţa 1978

M. Petrescu-Dîmboviţa: *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. Prähistorische Bronzefunde XVIII. 1. München 1978.

Petres–Jankovits 2014

É. Petres, K. Jankovits: Der spätbronzezeitlice zweiteilige Bronzebrustpanzer aus der Donau in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 65, 2014, 43–71.

Pintér 1899

Pintér K.: Az ecsegi bronzleletről (Nógrád megye). *Archaeologiai Értesítő* 19, 1899, 56–60.

Pollard 2017

J. Pollard: The Uffington White Horse geoglyph as sun-horse. *Antiquity* 91/356, 2017, 406–420.

Powroznik–Schunke 2017

K. Powroznik, T. Schunke: Durch Kopf und Hand geschützt – und durch sie entdeckt. Ein großer Hortfund der späten Bronzezeit aus Oberwünsch, Saalekreis. In: H. Meller, M. Becker (Hrsg.) *Neue Gleise auf alten Wegen II. Jüdendorf bis Gröbers.* Band I. Halle (Saale) 2017, 160–169.

Randsborg 2002

K. Randsborg: Wetlands Hoards. *Oxford Journal of Archaeology* 21/4, 2002, 415–418.

Rezi 2011

B. Rezi: Voluntary Destructrion and Fragmentation in Late Bronze Age Hoards from Central Transylvania. In: S. Berecki, R. E. Németh, B. Rezi (eds) *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 2011.* Bibliotheca Mvsei Marisiensis Seria Archaeologica 4. Târgu Mureş 2011, 303–334.

Rezi Kató 2014

Rezi Kató G.: Baradla a történelem előtti időkben. In: Gruber P., Gaál L. (szerk.) *A Baradla–Domica-barlangrendszer. A barlang, amely összeköt.* Jósvafő 2014, 327–354.

Rezi Kató 2017

Rezi Kató G.: A Holtak útja a Baradla-barlangban. http://www.muemlekem.hu/magazin/baradla_barlang_holtak_utja_kincsleletek (utolsó megtekintés: 2019. 04. 30.)

Říhovský 1996

J. Říhovský: *Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren.* Prähistorische Bronzefunde V. 2. Stuttgart 1996.

Roberts–Ottaway 2003

B. Roberts – B. S. Ottoway: The Use and Significance of Socketed Axes during the Late Bronze Age. *European Journal of Archaeology* 6/2, 2003, 119–140.

Romsauer 1995

P. Romsauer: Zu den vorgeschictlichen Höhlen-Siedlungen im nordkarpatischen Raum und ihren kultischen Benutzung in der Urnenfelderzeit. *Pravek* 5, 1995, 127–146.

Rotea 2017

M. Rotea: The hoard from the "Cioclovina cu Apă" cave: Content, dating, and significations. *Acta Musei Napocensis* 54/1, 2017, 41–104.

Rowlands 1980

M. J. Rowlands: Kinship, alliance, and exchange in the European Bronze Age. In: J. C. Barret, R. G. Bradley (eds) *Settlement and Society in the British Later Bronze Age.* British Archaeological Reports British Series 83. Oxford 1980, 15–55.

Rusu 1981

M. Rusu: Bemerkungen zu den Grossen Werkstätten – und Giessereifunden aus Siebenbürgen. In: H. Lorenz (Hrsg.) *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn.* Mainz-Rhein 1981, 375–402.

Salaš 2014

M. Salaš: Kovadlinky, kladívka a přílby doby popelnicových polí na Moravě na pozadí depotu z Brna-Řečkovic. – Urnenfelderzeitliche Ambosse, Hämmer und Helme in Mähren vor dem Hintergrund des Hortfundes von Brno-Řečkovice. *Památky archaeologické a místopisné* 105, 2014, 47–87.

Salzani 1986

L. Salzani: Gli schinieri di Desmontá (Verona). *Aquileia Nostra (Aquileia)* 57, 1986, 386–391.

Salzani 1989

L. Salzani: Fratta Polesine, Frattesina. *Quaderni di Archeologia del Veneto* 5, 1989, 66–68.

Samašev 2007

Z. Samašev: Die Fürstengräber von Bereľ. In: H. Parzinger (Hrsg.) *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen.* Berlin 2007, 132–139.

Schauer 1979

P. Schauer: Eine urnenfelderzeitliche Kampweise. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 9, 1979, 69–80.

Schauer 1986

P. Schauer: *Die Goldblechkegel der Bronzezeit. Ein Beitrag zur Kulturverbindung zwischen Orient und Mitteleuropa.* Monographien, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. 8. Bonn 1986.

Sestierei–Giardino–Salzani 2012

A. M. Sestierei, C. Giardino, L. Salzani: Das Votivdepot von Pila del Brancón, Nogara, Provinz Verona. In: W. Meighörner (Hrsg.) *Waffen für die Götter. Krieger Trophäen Heiligtümer.* Innsbruck 2012, 125–128.

Siedlaczek 2015

M. Siedlaczek: Das Schwert im bronzezeitlichen Mitteleuropa. In: H. Meller, M. Schefzik (Hrsg.) *Krieg. Eine archäologische Spurensuche.* Begleitband zur Sondernaustellung im Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale). 6. November 2015 bis Mai 2016. Halle (Saale) 2015, 279–282.

Smirnova–Vojnarovs'kyj 1994

G. I. Smirnova, V. M. Vojnarovs'kyj*:* Mosanec'kyj skarb bronz kimerijs'kogo typu z Seredn'ogo Podnistrov'ja. *Arheologija* (Kiev) 1994, 137–140.

Soós 2015

Soós B.: Egy talált tárgy leporolása. Egy csészés markolatú kard újraközlése. Blowing the dust off an objet trouvé – republishing a Schnalekauf-type sword. *Őrségészeti Levelek / Prehistoric Newsletters* 14, 2012, 126–134.

Soroceanu 1995

T. Soroceanu: Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen. Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten. In: T. Soroceanu (Bearb.): *Bronzefunde aus Rumänien* I. Berlin 1995, 15–80.

Soroceanu 2011

T. Soroceanu: „Gladius barbarico ritu humi figitur nudus". Schriftliches, Bildliches und Ethnologisches zur Bedeutung der Schwerter und der Schwerterdeponierungen außerhalb des militärischen Verwendungsbereiches. „Gladius barbarico ritu humi fi gitur nudus" Вклад письменных, иконографических и этнологических источников в интерпретации роли мечей и депонирования мечей вне военной области их использования Tyragetia. *Arheologie Istorie Antică, Serie Nouă* 5 (20)/1, 2011, 7–116.

Soroceanu 2012

T. Soroceanu: Die Fundplätze bronzezeitlicher Horte im heutigen Rumänien. In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta (Hrsg.) *Hort und Raum. Aktuelle Forschungen zu bronzezeitlichen Deponierungen in Mitteleuropa*. Berlin–Boston 2012, 227–255.

Soroceanu–Rezi–Németh 2017

T. Soroceanu – B. Rezi – R. Németh: *Der Bronzedepotfund von Bandul de Câmpie, jud. Mures/Mezőbánd, Maros-Megye. Beiträge zur Erforschung der spätbronzezeitlichen Metallindustrie in Siebenbürgen*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 307. Bonn 2017.

Sőregi 1931

Sőregi J.: Régészeti kutatások és ásatások 1930-ban. *Jelentés a Déri Múzeum 1930. évi működéséről és állapotáról.* 1930 (1931), 67–69.

Sperber 1999

L. Sperber: Zu den Schwertträgern im Westlichenkreis der Urnenfelderkultur: Profane und religiöse Aspekte. In: V. L. Aravantinos, J. A. Barceló, Ch. Bockisch-Bräuer (Hrsg.) *Eliten in der Bronzezeit. Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen.* Römisch-Germanischen Zentralmuseum Monographien 43. Mainz 1999, 605–659.

Sperber 2000

L. Sperber: Zum Grab eines spätbronzezeitlichen Metallhandwerkers von Lachen-Speyerdorf, Stadt Neustadt a. D. Weinstrasse. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 30, 2000, 383–402.

Sperber 2003

L. Sperber: Wer trug den goldenen Hut? – Überlegungen zur gesellschaftlichen Einbinddung der goldkegel vom Typus Schifferstadt. In: T. Springer (Hrsg.) *Gold und Kult der Bronzezeit.* Nürnberg 2003, 204–219.

Sperber 2006

L. Sperber: Bronzezeitliche Flussdeponierungen aus dem Altrhein bei Roxheim, Gde. Bobenheim-Roxheim, Lkr. Ludwigshafen – Ein Vorbericht. *Archäologisches Korresplondenzblatt* 36, 2006, 195–214.

Springer–Baumeister 2003

T. Springer, M. Baumeister: Katalog. In: A. Grebe, T. Springer, M. Baumeister (Red.) *Gold und Kult der Bronzezeit.* Nürnberg 2003, 273–322.

Stockhammer 2004

P. W. Stockhammer: *Zur Chronologie, Verbreitung und Interpretation urnenfelderzeitlicher Vollgriffschwerter.* Tübinger Texte. Materialie zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 5. Rahden/Westf. 2004.

Szabó 2018

Szabó G.: Kutatóúton az oszéteknél – a szénakaszálás ünnepe és a Zadaleszki Nana barlangja. On a research trip at the Ossetes – the festival of hay reaping and the cave of Zadaleszki Nana. *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei M*úzeumok É*vkönyve* 26, 2018, 445–476.

Szathmári 2005

Szathmári I.: Folyókból előkerült bronzkori kardleletek a Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteményében. Bronzezeitliche Schwertfunde aus Flüssen in der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005, 143–166.

Székely 2014

Székely K.: A Baradla története. In: Gruber P., Gaál L. (szerk.) *A Baradla–Domica-barlangrendszer. A barlang, amely összeköt.* Jósvafő 2014, 367–426.

Szeverényi 2013

Szeverényi V.: Bronzkori „háztűznéző": szándékos házégetés és anyagi metaforák a Kárpát-medence kora és középső bronzkorában. *Őrségészeti Levelek / Prehistoric Newsletter* 13 (2011), 2013, 215–232.

Szilágyi 1980

Szilágyi M.: *A Hernád halászata. Die Fischerei am Fluss Hernád.* Miskolc.

Szilágyi 1995

Szilágyi M.: *A tiszai halászat. Az eszközök és fogási módok történeti változásai.* Budapest 1995.

Szilas 1999

Szilas G.: Bronzcsésze Perőcsény-Halyagosról. Adatok a későbronzkori Kyjatice-kultúra földvárainak időrendjéhez. *Őrségészeti Levelek / Prehistoric Newsletter* 1, 1999, 40–42.

Szilas 2003

Szilas G.: Késő bronzkori karikalelet a Dunából. Spätbronzezeitlicher Ringfund aus der Donau. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2003, 67–76.

Sz. Máthé 1972

M. Sz. Máthé: Früheisenzeitlicher bronze-Depotfund von Nádudvar. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, 1972, 399–414.

Szörényi 2011

Szörényi G. A.: Gondolatok a késő Árpád-kori nemesi várak funkciójához és terminológiájához a Sajóvölgyi huszita erősségek előzményei kapcsán. *Castrum* 13, 2011, 25–70.

Tarbay 2014a

J. G. Tarbay: Late Bronze depot from the foothills of the Pilis Mountains. *Dissertationes Archaeologicae* Ser. 3/2, 2014, 179–297.

Tarbay 2014b

Tarbay J. G.: Grog a bronzkori Kárpát-medencében? Gondolatok a késő bronzkor italozási kultúrájáról egy egyedülálló szűrőedény kapcsán – Grog in the Bronze Age Carpathian Basin? Thoughts on the Late Bronze Age Drinking Culture in Connection with a Unique Strainer. *Magyar Régészet/Hungarian Archeology* 2014 Summer.

Tarbay 2015

G. Tarbay: A new late bronze age warrior equipment from East Central Europe. *Archaeologiai Értesítő* 140, 2015, 29–70.

Tarbay 2016

Tarbay J. G.: Kopott markolatú kardok... A gyopárosfürdői késő bronzkori kardlelet a legújabb kutatások tükrében. *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 2016, 3–26.

Tarbay 2017

Tarbay G. J.: Égitestek, bronzkincsek, rituálék... Késő bronzkori fémleletek Hajdúböszörmény határából: Zelemér és Hetven-Laponyag. Celestial bodies, bronze hoards, rituals... Late Bronze Age metal finds from the surroundings of Hajdúböszörmény: Zelemér and Hetven-Laponyag. In: V. Szabó G., Bálint M., Váczi G. (szerk.) *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere. The second situla of Hajdúböszörmény and its relations*. Studia Oppidorum Haidonicalium 13. Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 105–148.

Tarbay 2018

Tarbay J. G.: *A gyermelyi típusú kincsek és koruk*. Phd disszertáció. ELTE. Budapest 2018.

Tarbay megjelenés alatt

J. G. Tarbay: Disc Cuirasses or Costume Sets? A Late Bronze Age ribbed "phalerae" type from East-Central Europe. Panzerscheiben oder Trachtzubehör? Die spätbronzezeitlichen Phaleren mit Rippenzier aus Ostmitteleuropa. In: E. Bánffy, J. P. Barna (eds) *„Trans Lacum Pelsonem". Prähistorische Forschungen in Südwestungarn (5000-500 v. u. Z.). Prehistoric Research in South-Western Hungary (5000-500 BCE).* Castellum Pannonicum Pelsonense 7. Keszthely-Leipzig, 367–384.

Taylor 1993

R. J. Taylor: *Hoards of the Bronze Age in Southern Britain. Analysis and interpretation.* British Archaeological Reports British Series 228. Oxford 1993.

Teržan–Borgna–Turk 2016

B. Teržan, E. Borgna, P. Turk: *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso.* Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III. Katalogi in Monografija 42. Ljubljana 2016.

Thevenot 1991

J.-P. Thévenot: *L'Age du Bronze en Bourgogne. Le dépôt de Blanot (Côte-d'Or).* Revue Archéologique de l"Est et du Centre-Est, 11e supplément. Dijon 1991.

Thevenot 1998

J.-P. Thévenot: Un outillage de bronzier: le dépôt de La Petite Laugère, à Génelard (Saône-et- Loire, France). In: C. Mordant, M. Pernot, V. Rychner (éds.) *L'atelier du bronzier en Europe du XXe au VIII siècle avant notre ère.* Actes du colloque international „Bronze 96" Part II: Neuchâtel et Dijon 1996. Paris 1998, 123–144.

Točík–Paulík 1960

A. Točik, J. Paulik: Výskum mohyly v Čaka v Rokoch 1950-51. — Die Ausgrabung eines Grabhügels in Čaka in den Jahren 1950-51. *Slovenská Archeológia* 8-1, 1960, 59–124.

Tompa 1928a

Tompa F.: Az angyalföldi kincslelet. Der Goldfund von Angyalföld. *Archaeologiai Értesitő* 42, 1928, 54–62, 306–311.

Tompa 1928b

Tompa F.: A felsőzsidi lelet. *Archaeologiai Értesitő* 42, 1928, 204–207.

Tompa 1937

Tompa F.: Adatok az őskori aranykereskedelemhez. *Archaeologiai Értesitő* 50, 1937, 49–56.

Uckelmann 2012

M. Uckelmann: *Die Schilde der Bronzezeit in Nord-, West- und Zentraleuropa*. Prähistorische Bronzefunde III. 4. Stuttgart 2012.

Uhlár 1959

V. Uhlár: Poklad šiestich bronzových mečov z Vyšného Sliača. Ein Hortfund von sechs Bronzeschwertern aus Vyšný Sliač. *Slovenska Archeologia* 7-1, 1959, 71–78.

Vachta 2008

T. Vachta: *Studien zu den bronzezeitliche Hortfunden des oberen Theissgebietes*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 159. Bonn 2008.

Vachta 2012

T. Vachta: Multidepotfundstellen in Böhmen. In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta (Hrsg.) *Hort und Raum. Aktuelle Forschungen zu bronzezeitlichen Deponierungen in Mitteleuropa*. Topoi. Berlin Studies of the Ancient World 10. Berlin–Boston 2012, 179–197.

Vachta 2016a

T. Vachta: *Bronzezeitliche Hortfunde und ihre Fundorte in Böhmen*. Berlin Studies of the Ancient World 33. Berlin 2016.

Vachta 2016b

T. Vachta: Thesaurierungsprozesse bronzezeitlicher Hortfunde anhand ihrer Kompositionselemente. In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta (Hrsg.) *Raum, Gabe und Erinnerung. Weihgaben und Heiligtümer in prähistorischen und antiken Gesellschaften*. Topoi. Berlin Studies in the Ancient World 38. Berlin 2016, 93–117.

Vankilde 2016

H. Vandkilde: Bronzization: The Bronze Age as Pre-Modern Globalization. *Praehistorische Zeitschrift* 91/1, 2016, 103–123.

Vasić 1994

R. Vasić: *Die Sicheln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)*. Prähistorische Bronzefunde XVIII. 5. Stuttgart 1994.

Vécsey 1870

Vécsey J.: Archaeologiai levelek. *Archaeologiai Értesítő* 2, 1870, 131–133.

Von Brunn 1968

W. A. von Brunn: *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*. Römisch-Germanische Forschungen 29. Berlin 1968.

V. Szabó 1996

V. Szabó G.: A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletegyüttes alapján. Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád. A *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2, 1996, 9–109.

V. Szabó 2004

V. Szabó G.: Ház, település és településszerkezet a késő bronzkori (Rei. Bz. D, HA, HB periódus) Tiszavidéken. Houses, Settlements, and Settlement Structures in the Tisza Region of the Late Bronze Age (Periods BD, HA, HB). In: Nagy E., Hajdú Zs., Dani J. (szerk.) *ΜΩΜΩΣ II.* Őskoros kutatók II. összejövetelének konferenciakötete. Debrecen 2004, 137–170.

V. Szabó 2011a

G. V. Szabó: Spätbronzezeitliche Bronzehortfunde im Siedlungskontext – Neue Forschungsergebnisse aus Ostungarn. In: S. Berecki, R. E. Németh, B. Rezi (eds) *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin.* Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş. 8–10 October 2010. Târgu Mureş 2011, 335–356.

V. Szabó 2011b

V. Szabó G.: Ahol a bronz terem… Előzetes jelentés a baks-temetőparti késő bronzkori lelőhelyen végzett fémkereső műszeres kutatásokról. Wo die Bronze liegt… Vorläufiger Bericht zu Geländeuntersuchungen mit Metallsonden am spätbronzezeitlichen Fundort Baks-Temetőpart. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12, 2011, 91–126.

V. Szabó 2013

G. V. Szabó: Late Bronze Age Stolen New Data on the Illegal Acquisition and Trade of Bronze Age Artefacts in the Carpathian Basin. In: A. Anders, G. Kulcsár (eds) *Moments in time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday.* Őrségészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies 1. Budapest 2013, 793–815.

V. Szabó 2016

G. V. Szabó: Hortfunde und Siedlungen. – Neue Fakten zum Kontext der spätbronzezeitlichen Deponierungen in Ungarn. In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta (Hrsg.) *Raum, Gabe und Erinnerung. Weihgaben und Heiligtümer in prähistorischen und antiken Gesellschaften.* Topoi. Berlin Studies in the Ancient World 38. Berlin 2016, 165–209.

V. Szabó 2017

V. Szabó G.: A Gáva-kerámiastílus kora. Az Alföld a hajdúböszörményi szitulák földbekerülésének időszakában. The age of the Gáva pottery style. The Great Hungarian Plain in the time of the burying of the Hajdúböszörmény situlae. In: V. Szabó G., Bálint M., Váczi G. (szerk.) *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere. The second situla of Hajdúböszörmény and its relations.* Studia Oppidorum Haidonicalium 13. Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 231–278.

V. Szabó 2018

G. V. Szabó: Hoards and fortifications: New observations on the structure and function of Eastern Hungarian Late Bronze Age and Early Iron Age high-altitude fortified settlements. In: B. Heeb, A. Szentmiklosi, R. Krause, M. Wemhoff (eds) *The Rise and Fall of Defended Sites in the Late Bronze and Early Iron Age of South-East Europe.* Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 21. Berlin 2017, 107–134.

V. Szabó–Bálint 2017

V. Szabó G., Bálint M.: A második hajdúböszörményi szitula. The second situla in Hajdúböszörmény. In: V. Szabó G., Bálint M., Váczi G. (szerk.) *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere. The second situla of Hajdúböszörmény and its relations.* Studia Oppidorum Haidonicalium 13. Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 9–44.

V. Szabó–Bíró 2009

V. Szabó G., Bíró P.: Őskori magaslati erődített település Bükkzsérc-Hódos tetőn. Előzetes jelentés a lelőhelyen végzett kutatásokról. Urzeitliche befestigte Höhensiedlung in Bükkzsérc-Hódos-tető. Vorläufiger Bericht über die Forschungen am Fundort. *Őrségészeti Levelek / Prehistoric Newsletter* 11, 2009, 72–84.

Wied-Bodmer 2001

M. Prinz zu Wied, K. Bodmer: *Reise in das innere Nord-America.* Köln 2001.

Windholz-Konrad 2012

M. Windholz-Konrad: Das Deponierungsareal bei der Rabenwand im steirischen Kainischtal, Osterreich. Zum ausgepragten Hortphanomen entlang der Traun im Alpendurchgang zwischen Zinkenkogel und Hohem Sarstein. In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta (Hrsg.) *Hort und Raum. Aktuelle Forschungen zu bronzezeitlichen Deponierungen in Mitteleuropa.* Topoi. Berlin Studies of the Ancient World 10. Berlin–Boston 2012, 117–149.

Wolfgang 1980

D. Wolfgang: Zur Beinschiene von Schäfstall bei Donauwörth. *Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben und Neuburg.* 74, 1980, 29–33.

Zoltai 1909

Zoltai L.: Bronzedények Hajdúsámsonból és Csíkszentkirályról. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 3, 1909, 131–136.

Glosszárium

bronzborotva – A késő bronzkorban elterjedt, magas óntartalmú ötvözetből készült díszes, kettős bárd, holdsarló vagy késpenge formájú eszköz, amelynek egyélű és kétélű változatait hajvágásra és borotválkozásra használták. Megjelenése az egyéniség és az egyediség szerepének fokozatos felértékelődésével áll összefüggésben, aminek eredményeképpen egyre nagyobb hangsúlyt kapott a test ápolása és különleges kezelése.

falera (latin *phalera*) – Eredeti jelentése szerint az ókori görög és római világban a katonák sisakjának és lószerszámának kerek fémdísze volt, amelyet a római korban a katonák kitüntetési jelvényként is viseltek. A bronzkori falerák kerek, gyakran plasztikus díszítésű öntött tárgyak, amelyeket lószerszámdíszként, pajzsok, sisakok, páncélok vereteként vagy ruhadíszként alkalmaztak.

felsőpályi típusú szitula – Alkoholos italok tárolására és keverésére szolgáló nagyméretű bronzedénytípus, amely feltehetőleg a tiszántúli elit központjaiban alakult ki a Kr. e. 13–11. században. A korszakban használatos más szituláktól és bronzvödröktől méretén kívül a két bronzlemezből készült, szegecsekkel összefogott edénytest és a füleken átfűzött bronzkarikák különböztetik meg.

fibula – Ruha- és szövetösszefogó eszköz; a bronzkori öltözék fontos darabja, amely a ruházatot összefogó tűből fejlődött ki a Kr. e. 14–13. században. A mai biztosítótűhöz hasonló funkciót betöltő fibulák kisebb példányait a könnyű textilekhez, a nagyobbakat pedig a nehezebb szövetekhez vagy vastagabb prémekből, bőrökből készült ruhadarabokhoz – például köpönyegekhez – használták.

Gáva-kultúra – A Tiszától keletre az Alföldön és az Erdélyi-medencében a Kr. e. 12–11. századtól elterjedt kerámiastílus. Jellemzője a kívül feketére, belül sárgára égetett felület, a fémes csillogásúra való felfényezés és a plasztikus formák, például hullámos peremek alkalmazása, valamint az árkolással és bekarcolt vonalkötegekkel történő díszítés.

hajdúböszörményi típusú fémművesség – A Kr. e. 11. században a Tiszától keletre kialakult fémművességi stílus, amely az 1858-ban előkerült, bronzedényeket, sisakot és kardokat tartalmazó kincsleletről kapta a nevét. Legjellegzetesebb tárgyai közé tartoznak a vízimadarakkal és napkorongokkal díszített bronzedények, a csészés markolatú kardok és a harang alakú sisakok.

kincshorizont – A magyarországi bronzkorkutatás a 20. század második felében úgy vélte, hogy a depóleletek olyan időrendi csoportokba rendeződnek, amelyek egy-egy szűkebb eseménysorhoz – pl. háborúkhoz, krízishelyzetekhez – kötődnek. Eszerint az elképzelés szerint a hasonló tárgytípusokat tartalmazó kincseket nagy területeken egy időben, azonos okból rejtették el.

kurdi típusú fémművesség – A Kr. e. 13–12. században a Dunántúlon és a Tiszántúl egyes részein elterjedt fémművességi stílus összefoglaló elnevezése. Nevét a Tolna megyei Kurd községben 1894-ben előkerült depóleletről kapta. A korszak különféle deponálási mintázataiban egyaránt jelen vannak egyedi ékszereket vagy fegyvereket rejtő kincsek, kisméretű, főként eszközöket és szerszámokat tartalmazó együttesek és nagy mennyiségű fémet magukban foglaló depók. A depók zömében a megrongált, törött, feldarabolt tárgyak vannak túlsúlyban.

Kyjatice-kultúra – A Börzsöny, a Mátra és a Bükk hegység térségében, valamint Kelet-Szlovákiában a Kr. e. 12. és 9. század között elterjedt kerámiastílus. Az ide sorolható jellegzetes kerámiatípusokat – például díszített belsejű csészék, kettős csonka kúpos, tölcséres nyakú, keskeny árkolással (kanellúrával) és pontdíszekkel dekorált amforák stb. – a régió erődített településein és a környezetükben előkerült, hamvasztásos temetkezéseket tartalmazó temetőkben is használták.

markolatnyújtványos kard – A késő bronzkor elején, a Kr. e 15.–14. században kialakult kardtípus, amelynek markolatát a pengerészből kivezető nyelvszerű, 8-10 cm hosszú nyúlvány alkotja. Erre a nyúlványra szegecsek segítségével fa- vagy bőrbevonatot rögzítettek.

Mezőcsát-kultúra – A Kr. e. 9. századtól (a kora vaskor kezdetén) az északi-középhegység előterében, valamint a Tisza mentén a Körös- és Maros-torkolat tájékán elterjedt régészeti kultúra, amely a kelet-európai erdős sztyeppei régióval tartott kapcsolatot. Jellemzője, hogy az ide sorolt temetkezési közösségek kis sírszámú csontvázas rítusú temetőket használtak, és halottaikat háton fekvő helyzetben fektették a sírba. A halott mellé amforákból, tálakból és bögrékből álló edénykészletet, marha- és juhhúst tettek. Vastárgyak és néhány esetben bronz zablakészletek is kerültek sírjaikba.

öntőcsap – Öntési hulladék, amely úgy keletkezik, hogy a bronztárgyak készítésére használt öntőforma tölcsér alakú beöntőnyílásában megmaradt fém dermedés után felveszi a beöntőtölcsér formáját. Az öntőcsapot az öntőformából kivett tárgyról le kell törni vagy vágni.

paliszád – Fatörzsekből vagy erős karókból épült, kerítésként vagy erődítésként funkcionáló cölöpsor, illetve cölöpfal.

paszományos fibula – A bronzkori fibulák egyik leglátványosabb típusa. A Kr. e. 12–11. században tűnt fel, első példányait feltehetőleg Kárpát-medencei ötvös mesterek készítették. Általában 15-20 centiméter nagyságúak, de 40 centimétres példányaik is előfordulnak. A drótból hajtogatott, egy vezér- és 6-8 oldalspirállal díszített ékszerre gyakran bronzból öntött apró szemű láncot, illetve madár- vagy levél alakú díszeket erősítettek.

poncolás – Bronz öntvényeken és lemeztárgyakon alkalmazott díszítőtechnika, amelynek során poncolóvéső és kalapács segítségével pontszerű mintákat ütnek a díszítendő felületbe.

pszeudoszárnyas tokos balta – Olyan tokos balta, amelynek tokját a szárnyas balták szárnyaira emlékeztető plasztikus mintával díszítik.

ricasso – Pengetükör. A kardok vagy kések pengéjének közvetlenül a markolat fölött elhelyezkedő köszörületlen része. A bronzkori kardokon gyakran finom rovátkákkal tagolják. Lehetővé teszi a támadó pengéjének hárítását és szúrásnál a pengére való ráfogást.

röntgen-fluoreszcens elemzés – Angolul XRF. Roncsolásmentes anyagvizsgálati módszer, amelynek segítségével megállapítható, hogy a vizsgált bronz- vagy aranytárgy milyen kémiai elemeket és milyen százalékos arányban tartalmaz.

síkozás – A késő bronzkori kerámiaedények készítése során alkalmazott eljárás, amelynek segítségével az edények hasán, vállán vagy peremén olyan lapos felületeket alakítanak ki, amelyek a fémedények felszínéhez teszik hasonlatossá őket. Általában a jobb minőségű asztali edényeken vagy díszes tárolóedényeken használják ezt a díszítést.

szórvány tárgy – A fémkeresős kutatás során magányosan, szántásból vagy bolygatott rétegből előkerült tárgyak gyűjtőneve. A szórvány tárgyak nem köthetők semmilyen régészeti jelenséghez, például sírokhoz, épületekhez, deponált együttesekhez.

szárnyas balta – A késő bronzkorban és a kora vaskorban elterjedt baltaforma. Nevét a kétoldalt szárnyszerűen kialakított peremről kapta, amely a benyelezést segíti. A szárnyas baltákat elsősorban fegyverként használták.

tell – A Kárpát-medence keleti felében az újkőkor kései szakaszában (Kr. e. V. évezred), illetve a korai és középső bronzkorban elterjedt településforma. Az ilyen, évszázadokon keresztül azonos helyen létező települések központjában egy halomszerűen kimagasló, akár egy-három méteres magasságot is elérő településmag található, amely úgy jött létre, hogy az itt állt épületek maradványait pusztulásukat vagy szándékos elpusztításukat követően elegyengették, és az új építményeket a korábbiak romjaiból kialakult rétegekre emelték.

tordírozás – Arany- vagy bronzhuzalból készült tárgyaknál alkalmazott díszítéstechnika, amelynek során a huzalt megcsavarva mintázzák a tárgy felületét.

torques – Öntött vagy fémdrótból készített nyakperec.

Képjegyzék

1. kép
A könyv egyes fejezeteiben bemutatott bronzkincsek lelőhelyei. Készítette: A. Király András

2. kép
A 2000-es évek elején Hajdúböszörmény határában előkerült bronzszitula. Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény. Forrás: V. Szabó–Bálint 2017, 1. kép l. Fotó: Horváth Tamás

3. kép
Törzsi vezetők ábrázolásai 18. és 19. századi festményeken. Balról jobbra: Észak-amerikai mandan főnök. Karl Bodmer festménye, 1833/34. Forrás: Wied-Bodmer 2001, 78, Tab. 14.; Új-zélandi maori főnök. Sydney Parkinson rajza, 1769. Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sydney_Parkinson,_A_New_Zealand_warrior_in_his_proper_dress_%26_compleatly_armed_according_to_their_manner._Parkinson_del._T._Chambers_sc._London,_1784.jpg; Észak-amerikai mohawk főnök. John Verelst festménye, 1710. Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mohawk-kings.jpg

4. kép
A hajdúsámsoni 2. kincs: egy jellegzetes késő bronzkori reprezentatív bronzedénykészlet. Déri Múzeum, Debrecen. Fotó: Vágó Ádám

5. kép
Ló alakú agyagszobrocska a baks-temető-parti késő bronzkori településről. Rajz: Sebők Katalin, fotó: Dankó Szabolcs

6. kép
Késő bronzkori páncél és sisak a pilismaróti, illetve a paksi Duna-mederből. Magyar Nemzeti Múzeum, Paksi Városi Múzeum. Forrás: Petres-Jankovits 2014, Abb. 2, 8; Gaál 2001, Abb. 4–5.

7. kép
Az egyik leghíresebb magyarországi késő bronzkori kincs, a hajdúböszörményi depólelet. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Fotó: Dabasi András, Kardos Judit

8. kép
Jellegzetes kora bronzkori kincs Erdélyből, a Vargyas-patak szorosának egyik barlangjából. Forrás: Dénes–V. Szabó 1998, Abb. 3–6.

9. kép
A bronzdeponálás koncentrációja a Kr. e. 14–11. századi Európa térségeiben. Hänsel 2009, Abb. 157. alapján készítette Paár Ferenc

10. kép
Hasonló módon összehajtott bronzkardok az olaszországi Nogara-Pila del Brancón-i és a pázmándfalui 2. depóleletből (fent). Forrás: Sestierei–Giardino–Salzani 2012, Abb. 1.; és az olaszországi Nogara-Pila del Brancón-i depóból (lent). Fotó: Kozma Károly

11. kép
Törött bronztárgyakat tartalmazó késő bronzkori depólelet Nyíregyháza-Orosról. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza. Fotó: Vágó Ádám

12. kép
A 16. században újra használatba vett késő bronzkori kard a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből. Keresztvasát utólag helyezték fel. Kemenczei 1991a, Taf. 35, 145. alapján készítette A. Király András

13. kép
Az 1841-ben előkerült kőszeg-ördögasztalai sarlódepóról tudósító egykorú bejegyzés a városi tanács jegyzőkönyvében és a feltételezett lelőhely. Fotó: V. Szabó Gábor

14. kép
Emanuel von Graffenried egy 1857-ben készült litográfián és az 1858-ban előkerült hajdúböszörményi kincs eredeti összetételének rekonstrukciója. Készítette: Sebők Katalin, V. Szabó Gábor

15. kép
Díszes késő bronzkori csüngők (falerák) Kisterenye-Hársashegyről. Forrás: Kubinyi 1861, II. tábla 2–3.

16. kép
Az agyagedényben előkerült nagykállói bronzkincs tárgyai eredeti helyzetükben. Forrás: Mozsolics 1963, 3. kép 2–3.

17. kép
Az 1959-ben előkerült mezőkövesdi bronzkincs eredeti helyzetének rekonstrukciós rajza. Forrás: Patay 1969, Abb. 1.

18. kép
A tőzegbányászás során előkerült pötrétei bronzkincs. Balatoni Múzeum, Keszthely. Forrás: Tarbay megjelenés alatt, 379, Fig. 9.

19. kép
Késő bronzkori tokos balta a tarlón Baks-Temető-parton. Fotó: V. Szabó Gábor

20. kép
Illegális fémkeresősök által talált, Kelet-Magyarországról származó depólelet. Forrás: ismeretlen

21. kép
Illegális fémkeresősök által a Dunántúlon talált jellegzetes középső bronzkori (Kr. e. 17–16. század) depó. Forrás: ismeretlen

22. kép
Illegális fémkeresősök rablógödre az erődített település területén Dédestapolcsány-Verebce-bércen. Fotó: Király Ágnes

23. kép
Illegális fémkeresősök által hátrahagyott apró bronztárgyak Telkibánya-Cser-hegyen. Fotó: V. Szabó Gábor

24. kép
Valószínűleg Magyarországról származó késő bronzkori kartekercspár és paszományos fibula egy nyugat-európai aukciósház kínálatában. Forrás: https://www.hermann-historica.de/auktion/hhm67.pl?f=KAPITEL&c=EUROP%C4ISCHE+STEIN-+UND+BRONZEZEIT&t=temgroup_a_GB&start=21&dif=20&db=kat67_a.txt (utolsó megtekintés 2018. 12. 30.)

25. kép
Illegális fémkeresősök által talált, késő bronzkori kardokból álló bronzkincs ismeretlen magyarországi lelőhelyről (lent). Forrás: ismeretlen. A leletegyüttes egyik kardja, amelyet 2018-ban egy nyugat-európai aukciós ház bocsátott árverésre (fent). Forrás: https://www.1stdibs.com/furniture/decorative-objects/sculptures/mounted-objects/european-bronze-age-sword-1200-bc/id-f_8667883/ (utolsó megtekintés 2019. 04. 03.)

26. kép
Illegális fémkeresősök által feltehetően az abosi (Obišovce, Szlovákia) erődített telepen talált bronzedények. Forrás: http://www.hermann-historica-archiv.de/auktion/hhm53.pl?f=NR&c=61693&t=temartic_p_D&db=kat53_p.txt (utolsó megtekintés 2019. 04. 03.)

27. kép
Az Eötvös Loránd Tudományegyetem bronzkincskutató programjának logója. Készítette: A. Király András

28. kép
A parád-várhegyi kincs bontása. Fotó: V. Szabó Gábor

29. kép
A szétszántott kincs tárgyainak összegyűjtése fémkereső műszerrel Pázmándfalu határában. Fotó: V. Szabó Gábor

30. kép
Az erődített településen előkerült bronzkincs dokumentálása Tállya-Óváron. Fotó: V. Szabó Gábor

31. kép
Kutatószelvény a tállya-óvári lelőhelyen előkerült bronzkincs környezetében. Fotó: V. Szabó Gábor

32. kép
A bronzkincsek lelőhelye Baks-Temető-parton. Fotó: V. Szabó Gábor

33. kép
Északkelet-Magyarországon, talán Tolcsva-Várhegyen előkerült késő bronzkori kincslelet. Rajz: A. Király András

34. kép
Ismeretlen lelőhelyű késő bronzkori bronzedényeket és karpereceket tartalmazó leletegyüttes. A feltehetően Kelet-Magyarországról származó tárgyak sorsáról nem rendelkezünk információval. Forrás: ismeretlen

35. kép
Az ecseg-bogdány-dűlői bronzkincs tárgyai a bográcsok nélkül. Dornay Béla Múzeum, Salgótarján. Fotó: A. Király András

36. kép
Az ecseg-bogdány-dűlői bronzkincset rejtő bográcsok. Dornay Béla Múzeum, Salgótarján. Fotó: A. Király András

37. kép
Az ecseg-bogdány-dűlői kincs hosszú pengéjű lándzsája. Dornay Béla Múzeum, Salgótarján. Rajz: A. Király András

38. kép
Javítás az ecseg-bogdány-dűlői kincs bronzbográcsának belső oldalán. Dornay Béla Múzeum, Salgótarján. Fotó: A. Király András

39. kép
A kincs lelőhelye a megtalálókkal Ecseg-Bogdány-dűlőn. Fotó: V. Szabó Gábor

40. kép
Az Ecseg-Kozárdi-hegyen 1898-ban előkerült bronzkincs. Forrás: Pintér 1899, 1–3. kép

41. kép
Az ecseg-bogdány-dűlői kincs eredeti helyzetének rekonstrukciója. Rajz: A. Király András

42. kép
Bullenheimer Berg „F" jelű kincséből a tárgyakat tartalmazó bronzedény és a deponálási rituálé során belevágott szárnyas balta. Forrás: Hagl 2008, Taf. 2–3. alapján készítette A. Király András

43. kép
A feltárt depók helyzete Pázmándfalu lelőhelyen. Fotó: V. Szabó Gábor

44. kép
A pázmándfalui 1. depó eredeti helyzetében. Fotó: V. Szabó Gábor

45. kép
A pázmándfalui 2. depó eredeti helyzetében. Fotó: V. Szabó Gábor

46. kép
A pázmándfalui 2. depó eredeti helyzetében és a kibontás különböző fázisaiban. Fotó: V. Szabó Gábor

47. kép
A pázmándfalui 1. és 2. depó tárgykészlete. Rómer Flóris Múzeum, Győr. Fotó: A. Király András

48. kép
A pázmándfalui 3. depó tárgyai. Rómer Flóris Múzeum, Győr. Fotó: Kozma Károly

49. kép
A bakonyszűcs-százhalmi 160. halomsír mellékletei. Forrás: Kemenczei 1989, Abb. 5.A.

50. kép
Fegyverdepók Pázmándfalu 15 kilométeres körzetéből: Koroncó (felül), Gic (alul). Forrás: Kemenczei 1989, Novák-Váczi 2010.

51. kép
A csekei (Čaka, Szlovákia) halomsír 2. temetkezésének mellékletei. Forrás: Točik–Paulik 1960, obr. 13–14, 16–17, 20.

52. kép
A pázmándfalui harcos rekonstrukciója. Készítette. A. Király András

53. kép
A kutatócsoportunk által felderített bronz- és aranytárgyak előkerülési helye az aggteleki Baradla-barlangban. Készítette: Holl Balázs

54. kép
A 2. aranykincs előkerülési helye az aggteleki Baradla-barlangban. Fotó: V. Szabó Gábor

55. kép
A kutatócsoportunk által az aggteleki Baradla-barlangban feltárt 2. aranykincs. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Fotó: A. Király András
56. kép
Az aggteleki Baradla-barlangban 1929-ben felfedezett aranykincs. Forrás: Rezi-Kató 2014, 4. ábra
57. kép
A kutatócsoportunk által az aggteleki Baradla-barlang különböző részeiben felderített bronztárgyak. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Fotó: A. Király András
58. kép
Az aggteleki Baradla-barlang Denevér-ágában korábban felfedezett tokos balták. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Fotó: Dabasi András
59. kép
Az aggteleki Baradla-barlang Denevér-ágában előkerült bronz karperec. Fotó: V. Szabó Gábor
60. kép
A Baradla-barlang belső terei az 1820-as években id. Markó Károly: A pesti orgona című festményén. Magyar Nemzeti Galéria. Forrás: https://www.hung-art.hu/frames.html?/magyar/m/marko_k1/muvek/1/marko102.html
61. kép
Késő bronzkori kerámia az aggteleki Baradla-barlang területéről. Forrás: Rezi-Kató 2014, 17. ábra
62. kép
Az aggteleki Baradla-barlang termeinek fémkeresős kutatása. Fotó: V. Szabó Gábor
63. kép
A horvátországi Bezdanjača-barlang belsejében feltárt temetkezések. Forrás: Drechsler–Bižić 1979–1980, Tabl. XL-XLVI.
64. kép
Kerámiával és csontokkal borított felület az aggteleki Baradla-barlang Denevér-ágában. Fotó: V. Szabó Gábor
65. kép
A tállya-várhegyi leletegyüttes tárgyainak eredeti helyzete. Fotó: V. Szabó Gábor, rajz: Sebők Katalin
66. kép
A tállya-várhegyi bronzkincs. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: Kozma Károly
67. kép
A felsődobszai „a” bronzkincs. Forrás: Mozsolics 1973, Taf. 47. alapján készítette A. Király András
68. kép
Fémmegmunkálásra használt eszközök a tállya-várhegyi bronzkincsben. Fotó: A. Király András
69. kép
A tárgyak előkerülési helye Tállya-Várhegyen. Készítette: Paár Ferenc
70. kép
Bronzüllőt, kést, borotvákat és ón nyersanyagtömböt tartalmazó sírlelet Lachen-Speyerdorfban (fent). Az üllő felhasználásának rekonstrukciója (lent). Forrás: Sperber 2000, Abb. 1–2, 4.

71. kép
Egy késő bronzkori kovácsmester csaknem teljes műhelykészletét tartalmazó késő bronzkori depó Génelard-ból (Franciaország, Saône-et-Loire). Forrás: Thévenot 1998, Fig. 1–7.

72. kép
A csehországi Loučka erődített településén előkerült, fémműves eszközöket is tartalmazó bronzkincs. Forrás: Čižmář–Salaš 2009, Abb. 4–5.

73. kép
A tállya-várhegyi készlet egykori tulajdonosának egy lehetséges rekonstrukciója. Készítette. A. Király András

74. kép
A szeged-gyálaréti lábvért másodikként előkerült darabja eredeti helyzetében. Fotó: V. Szabó Gábor

75. kép
A szeged-gyálaréti lábvért másodikként előkerült darabja. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Fotó: A. Király András

76. kép
A tárgyak helyzete Szeged-Gyálarét lelőhelyen (a sárga nyilak az aranypitykéket, a kék nyíl a másodikként előkerült lábvértdarabot, a piros szaggatott vonal a lábvért elsőként megtalált darabjának valószínűsíthető helyét jelzi). Fotó: V. Szabó Gábor

77. kép
Arany lábvért Szeged-Gyálarétről. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Fotó: A. Király András

78. kép
A szeged-gyálaréti arany lábvért rekonstrukciója. Rajz: A. Király András

79. kép
A szeged-gyálaréti lábvért környezetében előkerült félgömb és kúp alakú aranypitykék. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Fotó: A. Király András

80. kép
Összehajtogatva deponált bronz lábvért a lengyeltóti 5. kincsből. Forrás: Honti–Jankovits 2016, Fig. 2–3.

81. kép
Szeged-Gyálarét lelőhely szigete az Első Katonai Felmérés során készült térképen (18. század vége). Térkép forrása: https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=osm%2C147&bbox=1966791.6201773346%2C6055914.658463801%2C2003156.5363840074%2C6067380.212706578

82. kép
A spanyolországi Leiróban előkerült aranysisak. Forrás: Springer–Baumeister 2003, 300.

83 kép
Az abaújdevecseri óriás spirálkarperec. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: Vágó Ádám

84. kép
Baks-Temető-part lelőhely az Első Katonai Felmérés térképén (18. század vége). A https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=osm%2C147&bbox=1966791.6201773346%2C6055914.658463801%2C2003156.5363840074%2C6067380.212706578 alapján készítette A. Király András

85. kép
Baks-Temető-part, 1. depó. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Fotó: Kozma Károly

86. kép
Baks-Temető-part, 2. depó. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Fotó: Kozma Károly

87. kép
Baks-Temető-part, 3. depó. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Fotó: Kozma Károly

88. kép
A baks-temető-parti lelőhely képe és a három depó előkerülési helye. Fotó: V. Szabó Gábor

89. kép
A Tisza a baks-temető-parti lelőhely közelében. Fotó: V. Szabó Gábor

90. kép
Válogatás a baks-temető-parti lelőhelyen előkerült szórvány bronztárgyak közül. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Fotó: Kozma Károly

91. kép
A baks-temető-parti lelőhelyen előkerült bronztárgyak és a három depó helyzete. Készítette: V. Szabó Gábor

92. kép
A svájci Greifensee-Böschen késő bronzkori településének rekonstrukciója és alaprajza. Forrás: Ebersweiler et al. 2007, Abb. 252, Abb. 9.

93. kép
A Baks-Temető-parton végzett ásatás egyik kutatási felülete az egykori tárológödrökkel (baloldalt). Fotó: V. Szabó Gábor. Jellegzetes késő bronzkori edénytípusok a feltárt objektumokból (jobboldalt). Forrás: Kósa 2018, 1. t. 4, 3. t. 1, 8. t. 5, 10. t. 13, 19. t .9, 20. t. 11–12.

94. kép
Agyag állatfigurák a baks-temető-parti lelőhely hitelesítő ásatásáról. Fotó: Dankó Szabolcs

95. kép
Az 1. depó és a körülötte feltárt, szétszántott tárgyak eredeti helyzetükben Zsáka-Dávid-tanyán. Fotó: V. Szabó Gábor

96. kép
A 2. depó a tárgyakat fedő edénnyel Zsáka-Dávid-tanyán (baloldalt). A 2. depó tárgyai eredeti helyzetükben (jobboldalt). Fotó: V. Szabó Gábor

97. kép
Zsáka-Dávid-tanya, az 1. depó tárgyai. Déri Múzeum, Debrecen. Fotó: Kozma Károly

98. kép
Zsáka-Dávid-tanya, a 2. depó tárgyai. Déri Múzeum, Debrecen. Fotó: Kozma Károly

99. kép
A két depó környezetében feltárt épület lehetséges elhelyezkedése Zsáka-Dávid-tanyán (a téglavörös szín az átégett padlót, a törtfehér ellipszisek a feltárt késő bronzkori gödröket jelzik). Készítette: A. Király András és V. Szabó Gábor

100. kép
Késő bronzkori kerámiaedények, amelyek a zsáka-Dávid-tanyai két depó környezetében feltárt épületben kerültek elő. Rajz: Tóth Farkas Márton

101. kép
Különböző típusú tárgykészletek elhelyezésének módja egy archaikus közösség életterében. Mandan ház belseje Karl Bodmer1833/34-ben készült festményén. Forrás: Wied–Bodmer 2001, 96–97, Taf. 19.

102. kép
Több száz éven keresztül gyűjtött tárgyakat tartalmazó késő bronzkori depó Újfehértó-Tóhátról. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza. Fotó: Kozma Károly

103. kép
A lengyelországi Kopaniewóban előkerült, faládában elhelyezett bronzkincs. Kunkel 1931, Taf. 26. és Kuśnierz 1998. Taf. 58.B alapján készítette A. Király András

104. kép
A Tállya-Óváron feltárt bronzkincs eredeti helyzetében és bontásának különböző fázisaiban. Fotó: V. Szabó Gábor

105. kép
A tállya-óvári bronzkincs tárgyai. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Rajz: A. Király András

106. kép
A szczebrzeszyni (Lengyelország) és a mošaneci (Ukrajna) kincsek, amelyek a tállya-óvári kincs ovális karikájához hasonló darabokat tartalmaznak. Forrás: Kuśnierz 2006, Ryc. 3. 4–5; Smirnova–Vojnarovskij 1994, Ris. 1–2.

107. kép
A tállya-óvári erődített település elhelyezkedése és térképe. Fotó: V. Szabó Gábor, térkép: Paár Ferenc

108. kép
A tállya-óvári bronzkincs környezetében feltárt épületek helyzete (baloldalt). Készítette: Váczi Gábor. A bronzkincs környezetében előkerült ember és állat alakú agyagfigurák (jobboldalt). Rajz: Sebők Katalin

109. kép
Az erődített település környezetében felderített egykori települések Tállya-Óváron. Készítette: Paár Ferenc

110. kép
A tállya-óvári bronzkincs. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: Kozma Károly

111. kép
A potlecs rituáléhoz kapcsolódó ünnepély ábrázolása James G. Swan 1859-ben készült festményén. A kép forrása: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Klallam_people_at_Port_Townsend.jpg

112. kép
Az 1. depó elhelyezkedése az egykori településen belül Martonyi-Szúnyog-tetőn. Készítette: A. Király András

113. kép
Az 1. depó tárgyai eredeti helyzetükben Martonyi-Szúnyog-tetőn. Fotó: V. Szabó Gábor

114. kép
A 2. depó tárgyainak eredeti helyzete a bontás első és második fázisában Martonyi-Szúnyog-tetőn. Fotó: V. Szabó Gábor

115. kép
Martonyi-Szúnyog-tető, az 1. depó tárgyai. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: Kozma Károly

116. kép
Martonyi-Szúnyog-tető, a 2. depó tárgyai. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: A. Király András

117. kép
Martonyi-Szúnyog-tető: az erődített települést rejtő hegycsúcs. Fotó: V. Szabó Gábor

118. kép
Martonyi-Szúnyog-tető: az erődített település térképe az ott előkerült bronztárgyak és depók helyzetével. Készítette: Bíró Péter

119. kép
Martonyi-Szúnyog-tető erődített településén előkerült bronzlándzsák. Fotó: V. Szabó Gábor

120. kép
A bükkzsérc-hódos-tetői 1. depó helye a lefedésére szolgáló kőlappal (baloldalt). Az 1. depó eredeti helyzetében (jobboldalt). Fotó: V. Szabó Gábor, rajz: Sebők Katalin

121. kép
A bükkzsérc-hódos-tetői 2. depó eredeti helyzetéről készült rajz. Készítette: Sebők Katalin

122. kép
A bükkzsérc-hódos-tetői 3. depó eredeti helyzetében. Fotó: V. Szabó Gábor

123. kép
A bükkzsérc-hódos-tetői 1. depó bronz karperecei két különböző nézetből. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: Kozma Károly

124. kép
A bükkzsérc-hódos-tetői 2. depó tárgyai. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: Kozma Károly

125. kép
A bükkzsérc-hódos-tetői 3. depó tárgyai. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: A. Király András

126. kép
Bükkzsérc-Hódos-tető, az erődített települést rejtő hegytető déli irányból. Fotó: V. Szabó Gábor

127. kép
Kilátás Bükkzsérc-Hódos-tetőről délnyugati irányban Felsőtárkány-Várhegy erődített településére. Fotó: V. Szabó Gábor

128. kép
Bükkzsérc-Hódos-tető erődített településéről készült LiDAR felvétel a feltárt depók és szórvány fémtárgyak helyzetével. A lelőhelytől nyugatra eső hegyen a Pap-hegyese települését övező árok rajzolódik ki. Készítette: Bíró Péter, A. Király András

129. kép
A mátraszőlős-kerekbükki depó előkerülési helye. Fotó: V. Szabó Gábor

130. kép
A mátraszőlős-kerekbükki depó bontási fázisai. Fotó: V. Szabó Gábor

131. kép
A mátraszőlős-kerekbükki depó eredeti helyzetéről készült rajz. Készítette: Sebők Katalin

132. kép
A mátraszőlős-kerekbükki depó tárgyai. Dobó István Vármúzeum, Eger. Rajz: A. Király András

133. kép
Mátraszőlős-Kerekbükk erődített települése a depó és a szórvány tárgyak helyzetével. Készítette: Bíró Péter

134. kép
A mátraszőlős-kerekbükki depó környezetében előkerült szórvány tárgyak. Dobó István Vármúzeum, Eger. Fotó: Kozma Károly

135. kép
A mátraszőlős-kerekbükki lelőhelyen feltárt késő bronzkori, Kyjatice-stílus jegyeit hordozó kerámiaedények. Rajz: Tóth Farkas Márton

136. kép
A depó előkerülési helye Parád-Várhegyen. Fotó: V. Szabó Gábor

137. kép
A parád-várhegyi depó eredeti helyzete és a róla készült rajzok. Készítette: Sebők Katalin

138. kép
A parád-várhegyi depó tárgyai. Dobó István Vármúzeum, Eger. Rajz: A. Király András

139. kép
Parád-Várhegy: az erődített települést rejtő hegycsúcs és a lelőhely térképe. Fotó: V. Szabó Gábor, térkép: Paár Ferenc

140. kép
A parád-várhegyi erődített település sánca (jobboldalt). A sánctestből és az árokból kitermelt kövek visszaépítésekor megpróbáltuk a kő sáncalap eredeti magasságát rekonstruálni (baloldalt). A sáncról készített metszet (lent). Fotó: V. Szabó Gábor, rajz: Váczi Gábor

141. kép
A parád-várhegyi erődített településen előkerült szórvány tárgyak. Dobó István Vármúzeum, Eger. Fotó: Kozma Károly

142. kép
A parád-várhegyi erődített településen elrejtett bronz nyakperec eredeti helyzetében. Fotó: V. Szabó Gábor

143. kép
A bükkszentlászló-nagysánci depólelet elsőként megtalált tárgyai. Fotó: V. Szabó Gábor

144. kép
A bükkszentlászló-nagysánci depó eredeti helyzetében. Fotó: V. Szabó Gábor, rajz: Sebők Katalin

145. kép
A bükkszentlászló-nagysánci depó tárgyai. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: A. Király András, Kozma Károly

146. kép
A bükkszentlászló-nagysánci erődített település elhelyezkedése. Készítette: Bíró Péter

147. kép
A bükkszentlászló-nagysánci lelőhelyről a 20. század folyamán előkerült bronzkincsek. Kemenczei 1984, Taf. CXXIII. alapján készítette A. Király András

148. kép
A Celdömölk-Sághegyen 1932-ben előkerült 2. kincs fémtárgyai. Kemenczei 1996b, Abb. 1–11. alapján készítette A. Király András

149. kép
Telkibánya-Cser-hegy, az erődített település sánca. Fotó: V. Szabó Gábor

150. kép
A telkibánya-cser-hegyi 2. depó előkerülési helye és tárgyainak eredeti helyzete. Fotó: V. Szabó Gábor, rajz: Sebők Katalin

151. kép
A telkibánya-cser-hegyi 2. depó. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó és rajz: A. Király András

152. kép
Nagyméretű horgokat tartalmazó depó az észak-olaszországi Frattesinából. Forrás: Salzani 1989, Abb. 1.5.

153. kép
A telkibánya-cser-hegyi lelőhely térképe az előkerült depókkal és a szórvány bronztárgyakkal. Készítette: Bíró Péter

154. kép
Válogatás a Telkibánya-Cser-hegyen előkerült szórvány bronztárgyakból. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: Kozma Károly

155. kép
A telkibánya-cser-hegyi 3., 4. és 5. depó. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: A. Király András

156. kép
A telkibánya-cser-hegyi 1. depó tárgyai és a depó eredeti helyzete. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Fotó: Kozma Károly

157. kép
A Zempléni-hegység késő bronzkori erődített települései. Készítette: Paár Ferenc

158. kép
Az abasár-Hajnács-kői aranykincs előkerülési helye és a tárgyak eredeti helyzete. Fotó: V. Szabó Gábor

159. kép
Az abasár-Hajnács-kői lelőhelyen előkerült két aranylemez elő- és hátoldala. Dobó István Vármúzeum, Eger. Fotó: A. Király András

160. kép
A hajdúsámsoni 3. kincs geometrikus mintával díszített bronzlemezei. Forrás: Mozsolics 2000, Taf. 37.

161. kép
Az abasár-Hajnács-kői lelőhely szintvonalas rajza az aranykincs helyének megjelölésével. Forrás: Novák–Baráz–Dénes–Feld–Sárközy 2009, 1. ábra

162. kép
Az abasár-Hajnács-kői erődített település belső sáncának kapuja és a nyugati sánc egy részlete. Fotó: V. Szabó Gábor

163. kép
Abasár-Rónya-bérc erődített településén előkerült bronztárgyak. Dobó István Vármúzeum, Eger. Fotó: Kozma Károly

164. kép
Késő bronzkori erődített települések egymás közelében. Abasár-Hajnács-kő és Abasár-Rónya-bérc (baloldalt). Bakonyszentlászló-Kesellő-hegy és Bakonyszentkirály-Zörög-hegy (jobboldalt). Nováki 1979. 12. kép alapján készítette A. Király András

165. kép
A mezőberény-telek-dűlői karddepó kibontott tárgyai a lelőhely felfedezőjével (baloldalt). A karddepó elsőként előkerült két darabja (jobboldalt). Fotó: V. Szabó Gábor

166. kép
A kard darabjainak szóródása a mezőberény-telek-dűlői lelőhelyen. Fotó: V. Szabó Gábor

167. kép
A mezőberény-telek-dűlői depólelet kardjainak rajza. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba. Rajz: A. Király András

168. kép
A mezőberény-telek-dűlői kardok lelőhelye és a körülötte található egykorú települések az Első Katonai Felmérés térképén (18. század vége). A https://www.arcanum.hu/hu/mapire/ https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=osm%2C147&bbox=1966791.6201773346%2C6055914.658463801%2C2003156.5363840074%2C6067380.212706578 alapján készítette Paár Ferenc és Füzesi András

169. kép
Késő bronzkori kardok Hódmezővásárhely-Kútvölgyről (baloldalt) és Hódmezővásárhely-Batidáról (jobboldalt). Forrás: Kemenczei 1988, Taf. 39. 355, 45; 394.

170. kép
Az orosháza-gyopárosi karddepó. Kemenczei 1991a, Taf. 23., 143. és Tarbay 2016, 3. kép alapján készítette A. Király András

171. kép
Épen deponált késő bronzkori kardok a dél-alföldi térségben. Készítette: A. Király András

172. kép
Az 1. depó környezete és tárgyainak helyzete Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verőn. Fotó: V. Szabó Gábor

173. kép
A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 1. depó bontási fázisai (1. fázis balra fent, 2. fázis balra lent, 3. fázis jobbra fent, 4. fázis jobbra lent). Fotó: V. Szabó Gábor

174. kép
A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 2. depó előkerülési helye és a benne lévő tárgyak. Fotó: V. Szabó Gábor

175. kép
A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 3. depó tárgyainak helyzete. Rajz: A. Király András, Sebők Katalin

176. kép
A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 1. depó tárgyai. Dobó István Vármúzeum, Eger. Fotó: Kozma Károly

177. kép
A szilvásvárad-alsó-nagy-verői 3. depó tárgyai. Dobó István Vármúzeum, Eger. Rajz: A. Király András

178. kép
A szilvásvárad-alsó-nagy-verői lelőhely a Szalajka-völgy bejárata felől. Fotó: V. Szabó Gábor

179. kép
Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verő, az 1. és a 3. depó helyzete a lelőhelyen. Fotó: V. Szabó Gábor

180. kép
Kora vaskori lószerszámzat rekonstrukciója a Szilvásvárad-Alsó-Nagy-verő lelőhelyen előkerült 1. és 2. depó tárgyai alapján. Készítette: A. Király András

181. kép
A szilvásvárad-kelemenszéki 1. depó eredeti helyzetében és a benne lévő tárgyak elhelyezkedése. Fotó: V. Szabó Gábor

182. kép
A szilvásvárad-kelemenszéki 2. depó eredeti helyzetében. Fotó: V. Szabó Gábor

183. kép
A szilvásvárad-kelemenszéki 1. depó tárgyai. Dobó István Vármúzeum, Eger. Fotó: Kozma Károly

184. kép
Az erődített település délnyugati sáncai Szilvásvárad-Kelemenszékén (baloldalt). Fotó: Nemes Róbert. Az erődített település keleti oldala a sáncok vonalával (jobboldalt). Fotó: Rupnik László

185. kép
A szilvásvárad-kelemenszéki erődített település térképe az előkerült bronzkori fémleletekkel. Készítette Bíró Péter

186. kép
Válogatás a szilvásvárad-kelemenszéki lelőhelyen előkerült késő bronzkori bronz- és aranytárgyakból. Dobó István Vármúzeum, Eger. Fotó: A. Király András

187. kép
Halomsír Szilvásvárad-Kelemenszéke erődített településének környezetéből. Fotó: Bíró Péter

188. kép
Az 1. depó és a madár alakú bronzöntvény előkerülésének környezete Szilvásvárad-Kelemenszékén. Fotó: V. Szabó Gábor

189. kép
Vízimadarat ábrázoló bronztárgy a szilvásvárad-kelemenszéki erődített településről. Dobó István Vármúzeum, Eger. Fotó és rajz: A. Király András

190. kép
A Fésűs-sáncoknál kirajzolódó állatalak a szilvásvárad-kelemenszéki lelőhelyről készült LiDAR felvételen. Belényesy Károly LiDAR felvétele alapján készítette A. Király András

191. kép
A „Fehér Ló" a dél-angliai Uffingtonban. Forrás: https:// www.english-heritage.org.ukvisitplacesuffington-castle-white-horse-and-dragon-hill

Köszönetnyilvánítás

Könyvem másfél évtizedes kutatómunka eredményeiről ad áttekintést. A bemutatott kincsek mögött nemcsak a bronzkorból, hanem jelenünkből származó történetek is rejtőznek. Az utóbbiak elbeszélése külön kötetet tölthetne meg, hiszen minden egyes lelet előkerüléséhez emlékek sora fűződik. Mesélhetnék a kincsek ígéretével induló nyári hajnalokról, ködös őszi erdőkről, fagyos, acélszürke decemberi hegyoldalakról, végtelen hosszúságú menetelésekről mázsás hátizsákokkal, bagolyhuhogástól kísért éjszakai ereszkedésekről, defektekről a hegytetőn és elakadásokról a reménytelenül sáros alföldi dűlőutakon. Felidézhetném szalamandrákkal, szarvasbogarakkal, szarvasokkal való találkozásainkat, a szemünk előtt virágba boruló tisztásokat, az öreg bükkösök zöldes derengésében meghúzódó áfonyásokat és a tavaszi föld megunhatatlan illatát.

A legerősebb és legfontosabb emlékek mégis a felfedezőútjainkon résztvevő társaimhoz – egyetemistákból és fémkeresős barátainkból verbuválódott csapatomhoz – kötődnek. Ennek a válogatott, jól terhelhető közösségnek a legfontosabb tagja az első perctől kezdve Bacskai István volt, akinek ösztönös kutatói érzékenysége és rendkívüli – prométheuszi nyughatatlansággal jellemezhető – szellemessége meghatározó alapja és kovásza volt társaságunknak. Nagyon sokat köszönhetek Sándor Lajosnak is, aki buddhista szerzeteseket idéző kiegyensúlyozottsága és fegyelmezettsége révén vált kutatócsoportunk másik pillérévé. A törzscsapat „öregjei" közé tartozik Bíró Péter, aki az Északi-középhegység várainak felderítése során volt vezetőnk, és Váczi Gábor, aki a pontosságot és a józanságot adta munkánkhoz. A csapat magjához tartozik Bodnár Csaba, Fülöp Kristóf, Kalli András, Kolonits László, Lamm Flóra, Nagy Nándor, Novák Mariann, Paár Ferenc, Tóth Farkas Márton, Soós Eszter, Tarbay Gábor és az újabban csatlakozott Tankó Károly, akik tucatnyi depó feltárásában vettek részt.

A terepi kalandokban társunk volt még Barcsi Marcell, Berente Zoltán, Békési Ádám, Diriczi Zsombor, Fejér Eszter, Füzesi András, Jáky András, Király Ágnes, Kovács Gizella, Lassányi Gábor, Mali Péter, Mervel Máté, Mogyorósi Péter, Rezi Botond, Soós Bence, Szilas Gábor, Szilágyi Márton és Uhrin Balázs. Az aggteleki karszton Holl Balázs, a Mátra hegyei között Benus Ferenc volt nélkülözhetetlen kalauzunk.

A könyv írása során nagyon sok baráti segítséget és támogatást kaptam Anders Alexandrától és Lőrinczy Gábortól. Sok köszönettel tartozom a Hereditas sorozat felelős kiadójának, Jerem Erzsébetnek belém vetett bizalmáért, Renner Zsuzsannának, a kötet nyelvi lektorának pedig türelméért és finom, értő munkájáért. A kötet arculatának kitalálásában és képi világának megteremtésében A. Király András grafikusművész volt társam – segítségével és ösztönzésével új jelentésárnyalatok tömegével tudtam kibővíteni a tárgyak által hordozott információkat.

V. Szabó Gábor

Bronzkori kincsek Magyarországon

Földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában

Hereditas Archaeologica Hungariae

A Kárpát-medence területén a rómaiak megjelenése előtt a Krisztus előtti 14. és 10. század között élt késő bronzkori emberek hagyták hátra a legtöbb és legváltozatosabb emlékanyagot. Ők voltak azok is, akik halomsírjaikkal és monumentális földváraikkal addig soha nem látott mértékben formálták át a táj arculatát, feltöretlen földeket hódítottak meg és új települések tucatjait alapították az erdővel borított hegységek mélyén. Leglátványosabb tárgyi emlékeik azok a különleges bronz- és aranytárgyakat tartalmazó kincsek, melyek földbe kerülésének és elrejtésének titokzatos okairól több mint egy évszázada folyik a tudományos vita. Mára bizonyossá vált, hogy az értékes fegyvereket, ékszereket és munkaeszközöket tartalmazó együtteseket meghatározott szabályok szerint válogatták össze. A kincsek sokféle emléket őriznek: vannak köztük olyan tárgyak, amelyek távoli földekre tett utazásokról, látványos szertartásokról, pazar lakomákról tudósítanak, mások a mindennapok munkáit vagy éppen véres harcokat idéznek. Elrejtésük szokása kizárólag a Krisztus előtti második évezred bronzkori Európájában előforduló jelenség, hasonlóra nem ismerünk példát a történelem folyamán sem kontinensünkön, sem azon kívül. A kötet szerzője egy egyetemi kutatási program keretében fémkereső műszeres csapatával másfél évtizede járja Magyarország bronzkori lelőhelyeit azzal a céllal, hogy minél többet felderítsen és megmentsen a még föld alatt rejtőző bronzkori kincsekből. Ebben a könyvben az így felfedezett leletek segítségével mesél a korról, a tárgyak elrejtőiről és a kincsek földbe kerülésének lehetséges történetéről.

ISBN 978-615-5766-24-4
9 786155 766244